

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ν. ΔΕΛΑΤΟΛΑΣ

ΑΔΕΛΦΟΙ ΛΑΜΠΑΚΗ

ΙΩΑΝΝΗΣ - ΓΕΩΡΓΙΟΣ - ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ
ΕΚ ΜΟΥΝΤΑΔΟΥ ΤΗΝΟΥ ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2006

ΑΔΕΛΦΟΙ ΛΑΜΠΑΚΗ

Στέφανος Ν. Δελατόλας,
ΑΔΕΛΦΟΙ ΛΑΜΠΑΚΗ,
Αθήνα 2006.
Έκδοση: Συνδέσμου των απανταχού
εκ Μουντάδου Τήνου καταγομένων.

Φωτογραφία εξωφύλλου: *Oι αδελφοί
Ιωάννης, Γεώργιος και Εμμανουήλ
Λαμπάκης*.

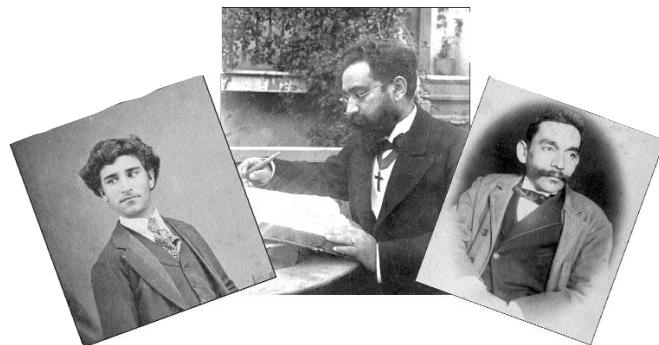
Επιμέλεια έκδοσης:
Εκδόσεις «ΔΕΔΕΜΑΔΗ».
Χαρ. Τρικούπη 42, 106 80 Αθήνα
Τηλ. 210 3633.620.

© Σύνδεσμος των απανταχού
εκ Μουντάδου Τήνου καταγομένων.

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή του φωτο-
γραφικού υλικού και των κειμένων που
προέρχονται από το «Αρχείο Οικογενείας
Λαμπάκη» χωρίς την προηγούμενη άδεια
του νομίμου εκπροσώπου του κ. Ιωάννη
Εμμ. Λαμπάκη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΝΙΚ. ΔΕΛΑΤΟΛΑΣ

**ΑΔΕΛΦΟΙ ΛΑΜΠΑΚΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ - ΓΕΩΡΓΙΟΣ - ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ**

**ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΕΚ ΜΟΥΝΤΑΔΟΥ ΤΗΝΟΥ
ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΩΝ**

ΑΘΗΝΑ 2006

[]

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΕΚ ΜΟΥΝΤΑΔΟΥ
ΤΗΝΟΥ ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΩΝ

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου των μικρού μας χωριού αισθάνεται ιδιαίτερη χαρά, αλλά και υπερηφάνεια που κατόρθωσε κάτι που πριν από λίγα χρόνια φάνταζε ακατόρθωτο, να έχει έτοιμο προς κυκλοφορία και διαθέσιμο για ανάγνωση, μελέτη, αλλά και προβληματισμό αυτό το βιβλίο που πραγματεύεται το μοναδικό και πολυσήμαντό έργο των Αδελφών Λαμπάκη, του βυζαντινολόγου Γεωργίου Λαμπάκη, του ζωγράφου - αγιογράφου Εμμανουήλ Λαμπάκη και του φωτογράφου, και μετέπειτα ιερέα, Ιωάννη Λαμπάκη, τριών αδελφών που σε κάθε ευκαιρία περηφανεύονταν και μακάριζαν για την Τηνιακή, αλλά και ιδιαίτερα την Μουνταδιανή τους καταγωγή.

Είμαστε υπερήφανοι, γιατί ο καθένας από τους τρεις ξεχώριζε στην επιστήμη ή στην τέχνη του με έργο ξεχωριστό. Ποιος, αλήθεια, από αυτούς που έχουν ασχοληθεί με το Βυζάντιο και γενικότερα με την χριστιανική μας παράδοση δεν αξιολογεί το έργο του βυζαντινολόγου Γεωργίου Λαμπάκη ως μοναδικό και εξαίρετο; Ποιος δεν αναγνωρίζει τη συμβολή του στην ίδρυση του Χριστιανικού και Βυζαντινού Μουσείου στην Αθήνα; Ποιος μπορεί να αγνοήσει την καθοριστικής σημασίας συμβολή του στη διαμόρφωση επιστημονικής ορολογίας σε μια καινούργια για τον ελληνικό χώρο επιστήμη; Η συμβολή του μόνο καταλυτική θεωρείται. Και ποιος δεν αναγνωρίζει τη συμβολή του στην προβολή της Τήνου από την θέση του ιδιαιτέρου Γραμματέα της βασιλισσας Όλγας;

Ποιος δεν αναγνωρίζει το μοναδικό ταλέντο του ανήσυχου και ζωηρού Μανόλη Λαμπάκη, ενός ζωγράφου που θήτευσε, όπως όλοι οι μεγάλοι ομότεχνοί του της εποχής εκείνης, στη μοναδική Ακαδημία του Μονάχου μαζί με τον ανεπανάληπτο Νικόλαο Γύζη; Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα της Ευαγγελιστρίας του χορήγησε υποτροφία ρεκόρ.

Και ο τρίτος, ο πρεσβύτερος των τριών, τόλμησε και άνοιξε ένα από τα πρώτα φωτογραφεία στην Αθήνα και γρήγορα καθιερώθηκε ως φωτογράφος μοναδικός, με φυσική συνέπεια τον ορισμό του σαν επίσημου φωτογράφου των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας του 1896. Απαθανάτισε με τη φωτογραφική του μηχανή πρόσωπα, επίσημα και μη, πράγματα, εκδηλώσεις και γεγονότα με απαράμιλλη ευαισθησία και ακρίβεια το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Και οι τρεις μαζί συνέβαλαν στην αποκατάσταση της Μονής Δαφνίου, του σημαντικότερου χριστιανικού μνημείου στο χώρο της Αττικής.

Ως Μουνταδιανοί, αλλά και ως Τηνιακοί αισθανόμαστε ότι μέχρι σήμερα

δεν έχει γίνει η ανάλογη αξιολόγηση και προβολή των έργων τους. Το βιβλίο αυτό είμαστε βέβαιοι ότι θα δώσει το ερέθισμα σε ειδικούς μελετητές να ασχοληθούν με τα έργα τους και την ανάδειξη και τοποθέτησή τους στο βάθρο που τους αξίζει.

Το βιβλίο αυτό, όπως και εκείνο που προ έτους εκδόθηκε για τον επίσης Μουνταδιανό καλλιτέχνη χαράκτη και ξυλογλύπτη Ιωάννη Πλατύ, επιμελήθηκε και έγραψε ο ξεχωριστός φίλος του χωριού μας Καρδιανιώτης ιστοριοδίφης και συγγραφέας πολλών βιβλίων, αλλά και συντάκτης και αρθρογράφος του τηνιακού και κυκλαδίτικου τύπου κ. Στέφανος Νικ. Δελατόλας. Στο φίλο μας Στέφανο αξίζουν μόνο έπαινοι και συγχαρητήρια. Για την ξεχωριστή επιμέλειά του στην έρευνα και τη συγκέντρωση του αναγκαίου υλικού για τη ζωή και το έργο των Αδελφών Λαμπάκη εκφράζουμε το θαυμασμό μας και του ευχόμαστε ολόγυψα δύναμη για να συνεχίσει το δημιουργικό έργο του.

Ευχαριστούμε θερμά το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου, προς το οποίο είμαστε ευγνώμονες στο διηνεκές, για την οικονομική του ενίσχυση προκειμένου να εκδοθεί το βιβλίο αυτό, καθώς και την Αδελφότητα των Τηνίων εν Αθήναις που πάντα στέκεται αρωγός στις προσπάθειές μας.

Ευχαριστούμε επίσης και το φίλο μας κ. Κώστα Δανούση, ερευνητή της νεότερης ιστορίας και του πολιτισμού του νησιού μας, για την πολύπλευρη συμβολή του στην υλοποίηση της παρούσας έκδοσης.-

Μουντάδος Τήνου, Καλοκαίρι 2006
Το Διοικητικό Συμβούλιο του Σ.Α.Μ.

Πρόεδρος	Στέφανος Αντ. Γιαγιάς
Αντιπρόεδρος	Σωτήριος Νικ. Περιβολαράκης
Γεν. Γραμματέας	Δήμητρα Παν. Γεροντή
Ταμίας	Σάββας Νικ. Πλυτάς
Τακτικά μέλη	Αντώνιος Νικ. Μαραγκός Χαράλαμπος Αθ. Σιγάλας Ιωάννης Κ. Σιώτης
Αναπληρ. μέλη	Στέφανος Γ. Βιδάλης Ευστάθιος Ν. Γκύζης

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Οι χωριανοί μου Καρδιανιώτες, και οι φίλοι μου, γνωρίζουν ότι μια ολόκληρη ζωή ασχολήθηκα με αριθμούς και συμφωνίες λογαριασμών. Δηλαδή παντελώς άσχετος με την φιλολογία, λογοτεχνία κ.λπ.

Αυτό, όμως, δεν με εμπόδισε επί είκοσι ολόκληρα χρόνια να ερευνώ, να αναζητώ και να φέρνω στο φως της δημοσιότητας, κατά διαστήματα, στοιχεία από την ιστορία του νησιού μας, παντελώς άγνωστα ή ελάχιστα γνωστά. Και δεν κρύβω ότι κάθε φορά που τυχαίνει να προσθέσω και εγώ το δικό μου μικρό λιθαράκι στην πλούσια όντως ιστορία της Τήνου, αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά και ικανοποίηση.

Η αναγνώριση της πολύχρονης προσπάθειάς μου, και ενίστε η επιβράβευσή της, είναι η μοναδική μου αμοιβή, όπως π.χ. συνέβη το 2003, αλλά και τον παρελθόντα Μάιο (2006) με τα «Τήνια 1895» και τα «Τήνια 2006» αντίστοιχα. Την θεωρώ μεγάλη, ανεκτίμητη...

Την ίδια χαρά και ικανοποίηση αισθάνομαι και σήμερα με την έκδοση του νέου βιβλίου μου, για τους αδελφούς Λαμπάκη, που κρατάς στα χέρια σου φίλη, φίλε αναγνώστη.

Μέσα από το βιβλίο αυτό, με στοιχεία που προέρχονται από αρκετές χιλιάδες σελίδες εφημερίδων, βιβλίων, δελτίων, περιοδικών κ.λπ. έρχεται στην δημοσιότητα η ζωή, το όραμα ζωής, ο αγώνας, οι διακρίσεις τριών αξιόλογων ανθρώπων με ρίζες Τηνιακές και μάλιστα Μουνταδιανές.

Ευχαριστώ θερμά τον Σύνδεσμο των Απανταχού εκ Μουντάδου Τήνου καταγομένων, για την απόφασή του να εκδώσει και το βιβλίο μου αυτό. Απόφαση που τιμά και τον ίδιο τον Σύνδεσμο.

Ευχαριστώ επίσης από καρδιάς, τον απόγονο των αδελφών Λαμπάκη, εγγονό του Ιωάννη Λαμπάκη του φωτογράφου, και γιο του Μανόλη και της Νίτσας Λαμπάκη, κ. Ιωάννη Εμμαν. Λαμπάκη, τον οποίο είχα και την τύχη να εντοπίσω πρώτος, και χάρηκα ιδιαίτερα γι' αυτό, για όλες τις διευκολύνσεις και τις πρόσθετες πληροφορίες που μου πρόσφερε κατά την συγγραφή του βιβλίου. Η υπόθεση δεν ήταν εύκολη. Το υλικό που συγκεντρώθηκε άφθονο. Προβληματίσθηκα αρκετά στην επιλογή, καθώς και στον τρόπο της «οικοδόμησης» του όλου έργου.

Θεωρώ, τέλος, υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω τον φίλο Κώστα Δανούση για την συμβολή του στην υλοποίηση της παρούσας προσπάθειας και για την άριστη συνεργασία μας κατά την διάρκεια αυτής.

Παράκλησή μου: Να κριθώ από τους ειδικούς με επιείκεια...

Στέφανος Νικ. Δελατόλας

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΛΑΜΠΑΚΗ

Ο Δημήτριος Λαμπάκης και η σύζυγός του Μαργαρίτα, το γένος Πλατή(τύ), αδελφή του χαράκτη - ξυλογλύπτη Ιωάννη Πλατύ, από το χωριό Μουντάδος της Τήνου, απέκτησαν τρεις γιους και μία θυγατέρα:

1. Τον Ιωάννη, φωτογράφο (1851 - 1916).
2. Την Ελένη, διδασκάλισσα (1852 - ;).
3. Τον Γεώργιο, Βυζαντινολόγο (1854 - 1914).
4. Τον Εμμανουήλ, ζωγράφο (1859 - 1909).

Σκαραμαγκάς. Από αριστερά: Γεώργιος Λαμπάκης, Εμμανουήλ Λαμπάκης, άγνωστος ιερέας, ο αμαξάς, η Ευθαλία συζ. Γ. Λαμπάκη και ο Ιωάννης Λαμπάκης. Τέλος 19ου/αρχές 20ού αι. (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

Όλη η οικογένεια είχε το ίδιο όραμα ζωής. Την διαφύλαξη - διατήρηση της πολιτισμικής μας ταυτότητας.

Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι η οικογένεια Λαμπάκη, παράλληλα με το επαγγελματικό έργο των μελών της, είχε δραστηριοποιηθεί και σε κοινωνικό ανιδιοτελές έργο. Με την οργάνωση, την εποχή εκείνη, συστιτίων για τους απόρους, την περίθαλψη των αναξιοπαθούντων κ.λπ., είχε αναλάβει ευρύ φιλανθρωπικό έργο.

Όλα αυτά, μα και άλλα, επιβεβαιώνουν την μέριμνα, και το αμέριστο

ενδιαφέρον των αδελφών Λαμπάκη για την ενίσχυση, ενδυνάμωση του κοινωνικού ιστού και μέσω της επαγγελματικής δραστηριότητας και μέσω της κοινωνικής δράσης των*.

Οικογενειακή φωτογραφία. Από αριστερά: Άγνωστη κυρία, Γεώργιος Λαμπάκης, Ευθαλία συζ. Γ. Λαμπάκη, Μαργαρίτα Λαμπάκη (μητέρα) και Εμμανουήλ Λαμπάκης. Τέλος του 19ου αι., πριν το 1898 (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

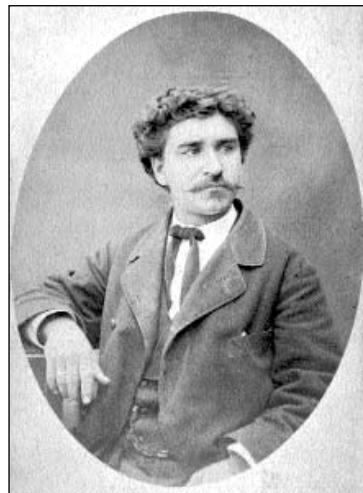

* Πηγή: Ιωάννης Εμμαν. Λαμπάκης, διαχειριστής του «Αρχείου της Οικογενείας Λαμπάκη» (Α.Ο.Λ.).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
Φωτογράφος - Ιερέας

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
1851 - 1916
Φωτογράφος - Ιερέας

Ο Ιωάννης Λαμπάκης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1851. Ήταν ο πρωτότοκος γιος του Δημητρίου Λαμπάκη και της Μαργαρίτας.

Ο Ιωάννης, αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Σχολαρχείο και στο Γυμνάσιο, εργάσθηκε στο ζαχαροπλαστείο του πατέρα του που βρισκόταν στην γωνία των οδών Αιόλου και Μητροπόλεως.

Περί το 1870 ασχολήθηκε με την φωτογραφία.

Το 1873 συνεργάσθηκε με τον φωτογράφο Ε. Φιλιππίδη.

Το 1875 έλαβε μέρος στην Έκθεση των Γ' Ολυμπίων με «Πορτραίτα διαφόρων», για τα οποία και βραβεύθηκε με «Επαινο».

Περί το 1880 ο Ιωάννης Λαμπάκης συνεργάσθηκε με το φωτογραφείο των Μαργαρίτη και Κωνσταντίνου, στην αρχή ως βοηθός και αργότερα ως συνεταίρος, οπότε και η επωνυμία της επιχείρησης έγινε:

«Λαμπάκης - Μαργαρίτης - Κωνσταντίνου».

Ο Φίλιππος Μαργαρίτης, ζωγράφος, είχε διατελέσει καθηγητής στο Σχολείο των Τεχνών από το 1842 έως το 1862, στο μάθημα της Στοιχειώ-

Αριστερά: Ο Ιωάννης Λαμπάκης σε νεαρή ηλικία (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη). Δεξιά: Η φίρμα των Μαργαρίτη - Κωνσταντίνου με την προσθήκη του ονόματος του Ιωάννη Λαμπάκη (Άλκη Ξανθάκη, Ιστορία..., σελ. 77)..

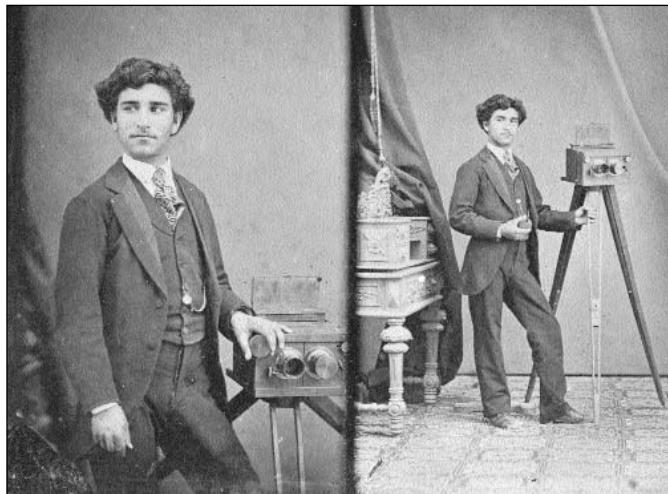
δους Γραφικής. Ο Ιωάννης Κωνσταντίνου υπήρξε μαθητής του Μαργαρίτη και αργότερα δίδαξε στο Πολυτεχνείο Ιχνογραφία και Κοσμηματογραφία. Το 1865 αποχώρησε από το Πολυτεχνείο, οπότε και λογικά άρχισε την συνεργασία του με τον Φίλιππο Μαργαρίτη, ο οποίος ήδη ασχολούνταν με την φωτογραφία.

Όπως σημειώνει ο κ. Άλκης Ξ. Ξανθάκης, καθηγητής της Ιστορίας της Φωτογραφίας, στο βιβλίο του «Ιστορία της Ελληνικής Φωτογραφίας» (σελ. 68): «Όλοι σχεδόν οι Έλληνες φωτογράφοι μετεπήδησαν από την ζωγραφική».

Οι Φίλιππος Μαργαρίτης και Ιωάννης Κωνσταντίνου διατηρούσαν φωτογραφείο κατά το 1875, «έμπροσθεν Κήπου Υπουργείου Οικονομικών και πλησίον των Αγίων Θεοδώρων».

Οι πολύχρονες απουσίες - περιοδείες του Φίλιππου Μαργαρίτη σε διάφορες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες υποχρέωσε τον Ιωάννη Κωνσταντίνου να συνεργασθεί με τον φωτογράφο Ιωάννη Λαμπάκη. Η μόνη πληροφορία για τη συνεργασία αυτή βρίσκεται στα «πασπαρτού» των φωτογραφιών των Μαργαρίτη - Κωνσταντίνου, όπου προστίθεται σ' αυτά, με σφραγίδα, και το όνομα του Ιωάννη Λαμπάκη.

Αργότερα, θα τυπωθούν κανονικά «πασπαρτού», που θα έχουν και τα

Ο Ιωάννης Λαμπάκης στο ατελιέ του (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

τρία ονόματα. Με τον θάνατο του Φίλιππου Μαργαρίτη, το 1892, διαλύθηκε το πρώτο φωτογραφείο της Αθήνας, ενώ ο Ιωάννης Λαμπάκης συνέχισε μόνος του την φωτογραφική του δραστηριότητα.

Το 1890 ο Ιωάννης Λαμπάκης φωτογράφησε τις αποκριάτικες εκδηλώσεις για τον Καρνάβαλο, που είχαν τότε αναβιώσει στην Ελλάδα με την επωνυμία «Διονύσια». Τα στιγμιότυπά του, από τα άρματα και τους μασκαρεμένους, καταγράφουν παραστατικά τον αυθορμητισμό του κόσμου.

Το 1892 φωτογράφησε τους γυμναστικούς και αθλητικούς αγώνες.

Το 1896 φωτογράφησε τους πρώτους Διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες στην Αθήνα και στην συνέχεια εξέδωσε το μοναδικό μέχρι στιγμής γνωστό Λεύκωμα, που έχει κυκλοφορήσει με θέμα τους αγώνες αυτούς.

«Στο Λεύκωμα αυτό παρουσιάζει, μέσα από 35 φωτογραφίες, την δική του ολοκληρωμένη πρωτοποριακή άποψη, αποφεύγοντας να φωτογραφήσει τους αθλητές σε στημένες πόζες, πριν ή μετά τα αγωνίσματα, και παρουσιάζοντας την γενική εικόνα του αθλήματος, την ώρα της δράσης (με την σημερινή ορολογία: “reportage”). Χαρακτηριστική είναι και η φωτογραφία από το Νέο Φάληρο, όπου θα γινόταν η λεμβοδρομία, η οποία, όμως, ματαιώθηκε λόγω τρικυμίας».

Ο Ιωάννης Λαμπάκης, ως φωτογράφος, συνεργάσθηκε για τις αναστηλώσεις της Μονής Δαφνίου και του Οσίου Λουκά (Βοιωτίας) με τους αδελφούς του Γεώργιο, Βυζαντινολόγο, και Εμμανουήλ, ζωγράφο - αγιογράφο.

Στον πόλεμο του 1897, ο Ιωάννης Λαμπάκης φωτογράφησε την Βασιλισσα Όλγα να περιποιείται τραυματίες, ως νοσοκόμος.

Λέγεται ότι πολλοί νεότεροι φωτογράφοι υπήρξαν μαθητές του, όπως οι: Ι. Ξυθάλης, Ι. Στεργιαννάκης, Π. Κόντος, ο Κανδρεβιώτης, ο Ευστ. Μπούκας, ο διάσημος γιατρός Δ. Δημητριάδης, καθώς και ο Αν. Γαζιάδης.

Το 1897 ο Ιωάννης Λαμπάκης παντρεύθηκε την Σοφία Παπαϊωάννου από την Σάμο, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά: τον Γεώργιο (1899 - 1982), την Μαργαρίτα (1901 - 1964), τον Νικόλαο (1903 - 1988) και τον Εμμανουήλ (1907 - 1995)¹.

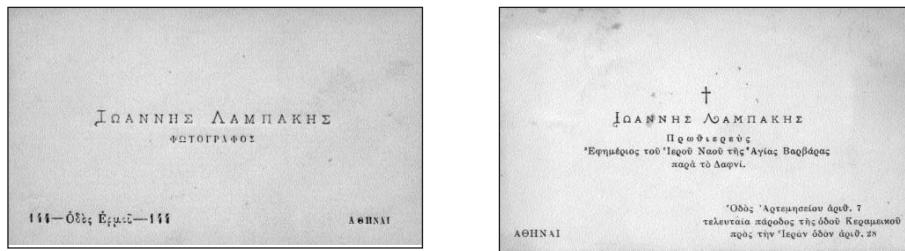

*O Ιωάννης Λαμπάκης ιερεύς
(Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).*

Τον πρώτο γιο του Ιωάννη Λαμπάκη (τον Γεώργιο) τον βάπτισε ο αδελφός του Γεώργιος Λαμπάκης, ο Βυζαντινολόγος, και τον μικρότερο (τον Εμμανουήλ) βάπτισε ο άλλος αδελφός του, ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, ο

¹ Άλκη Ξ. Ξανθάκη ESFIAP, ιστορικού φωτογραφίας, «Ιωάννης Λαμπάκης 1851 - 1916», από την υπό έκδοση εργασία του με τίτλο: «Βιογραφικό Λεξικό των Ελλήνων Φωτογράφων». Βλέπετε επίσης τον ίδιον, «Ιστορία της Ελληνικής Φωτογραφίας 1839 - 1960», γ' έκδοση, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σελ. 48 - 78.

Πληροφορίες από τον κ. Ιωάννη Εμμανουήλ Λαμπάκη, διαχειριστή του «Αρχείου Οικογενείας Λαμπάκη» (Α.Ο.Λ.).

*Επισκεπτήρια του Ιωάννη Λαμπάκη, ως φωτογράφου και ιερέα
(Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).*

ζωγράφος, και τους έδωσαν τα ονόματά τους αντίστοιχα, όπως βλέπουμε.

Το εργαστήριο του Ιωάννη Λαμπάκη ήταν στην οδό Ερμού αρ. 144 και το σπίτι του στην οδό Ασωμάτων 18, στο Θησείο (Υπάρχει ακόμα και είναι ιδιοκτησία της ΑΕ «ΟΣΚ»).

Πολλές από τις φωτογραφίες του έχουν δημοσιευθεί στα Δελτία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κατά το 1898 - 1899 αποχώρησε από τον επαγγελματικό χώρο της φωτογραφίας. Χειροτονήθηκε ιερέας και τοποθετήθηκε εφημέριος στον Άγιο Λουκά και μετά στην Αγία Βαρβάρα, στο Αιγάλεω, όπου και μερίμνησε για την οικοδόμηση νέου ναού, ο οποίος εμπειριέχει τον παλαιό ναό, μορφή που ο ναός έχει και μέχρι σήμερα.

Τέλος τοποθετήθηκε στην Αγία Ζώνη, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1916².

ΤΟ ΛΕΥΚΩΜΑ ΤΩΝ Α' ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ

Στο άνω αριστερά μέρος της εσωτερικής σελίδας του πανόδετου λευκώματος αναγράφονται τα εξής:

**ΠΡΩΤΟΙ
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1896**

² Πληροφορίες από τον κ. Ιωάννη Εμμανουήλ Λαμπάκη.

Συλλογή 26 φωτογραφιών (μεγέθους 13 X 18) των πρώτων
Διεθνών Ολυμπιακών Αγώνων εν Αθήναις
25 Μαρτίου 1896. Η μόνη πλήρης και η
μάλλον επιτυχής συλλογή.

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΥ
(εν Αθήναις)

ΠΙΝΑΞ

Των φωτογραφιών των αθλητικών αγωνισμάτων των τελεσθέντων
κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες 1896 εν Αθήναις.

1. Η Α.Β.Υ ο Διάδοχος προσφωνεί την Α. Μεγαλειότητα τον Βασιλέα, ο δε Βασιλεύς κηρύττει την έναρξιν των αγώνων.
2. Δρόμος 400 μέτρων· άφιξις Φ. Βούρκε.
3. Άλμα εις μήκος.
4. Είσοδος των Βασιλέων εις το Στάδιον κατά την δευτέραν ημέραν των αγώνων.
5. Είσοδος του λαού εν τω Σταδίῳ.
6. Ασκήσεις ομάδων Πανελλήνειου επί διζύγου.
7. Τελικός δρόμος 100 μέτρων· πρώτος ο Αμερικανός Βούρκε.
8. Δρόμος 110 μέτρων μετ' εμποδίων· νικητής ο Αμερικανός Κούρτης.
9. Όμιλος Γερμανών απερχόμενος του Σταδίου μετά τας επί διζύγου ασκήσεις.
10. Άλμα εις ύψος επί κοντώ· πρώτος ο Αμερικανός Χόντ.
11. Εις την πρώτην σιεράν η Α.Μ. ο Βασιλεύς των Ελλήνων και η Α.Μ. ο Βασιλεύς της Σερβίας Αλέξανδρος, η Α.Υ. Βασιλόπαις Μαρία και η Α.Υ. ο Μέγας Δουξ Γεωργιος, όπισθεν δε οι αυλικοί, οι βουλευταί και οι ανώτεροι αξιωματικοί.
12. Η αυτή φωτογραφία εξ άλλης απόψεως.
13. Ασκήσεις ετέρας ομάδος επί διζύγου.
14. Άφιξις του πρώτου δρομέως εκ Μαραθώνος Σ. Λούη.
15. Άφιξις του δευτέρου δρομέως εκ Μαραθώνος Βασιλάκου.
16. Τελικός δρόμος 1500 μέτρων, Α΄. ο Αμερικανός Φλακ.
17. Άλμα εις ύψος άνευ κοντού.

18. Γυμνάσματα Ελληνικού Ομίλου επί διζύγων.
19. Η εν Φαλήρω επελθούσα τρικυμία, ένεκα της οποίας δεν εγένοντο αι λεμβοδρομίαι.
20. Η Α.Β.Υ. ο Διάδοχος προσφέρων τω Λούη τα νικητήρια δώρα.
21. Ο ολυμπιονίκης Φλακ λαμβάνων το δίπλωμα.
22. Ο νικητής Βούρκε λαμβάνων το δίπλωμα.
23. Η Α.Μ. ευχαριστεί τον προσφωνήσαντα εν τη αρχαία Ελληνική Άγ γλον Ρόμπερτσον μετά την απονομή των βραβείων.
24. Το εν Κηφισίᾳ υπό του Δήμου Αθηναίων δοθέν γεύμα υπέρ των ολυμπιονικών.
25. Φωτογράφησις των Α.Α.Υ.Υ. των Βασιλοπαίδων, των Υπουργών και λοιπών μετά το ανωτέρω γεύμα.
26. Δίπλωμα των νικητών, έργον του διασήμου ζωγράφου Ν. Γύζη.

Στον πίνακα των φωτογραφιών προστέθηκε με α/α 27:

27. Το μετάλλιον Ολυμπιονικών.

Στο ίδιο Λεύκωμα υπάρχουν ακόμα 8 φωτογραφίες (Α' - Θ').

Στις φωτογραφίες Α', Β' και Ζ' βλέπουμε στιγμιότυπα από ειδρομή στο Δαφνί, στην οποία έλαβαν μέρος ο Σπύρος Λούης, ο Έλληνες και ξένοι Ολυμπιονίκες, ο Διάδοχος Κωνσταντίνος και οι άλλοι πρίγκιπες, τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής, ο Αλυτάρχης Κωνσταντίνος Μάνος, ο αρχιτέκτονας Αναστ. Μεταξάς (που ανακατασκεύασε το Παναθηναϊκό Στάδιο μετά από δωρεά του Γεωργίου Αβέρωφ), ο λοχαγός Χατζηπέτρος κήρυκας και μερικές κυρίες, προφανώς σύζυγοι κάποιων από τους παραπάνω.

Οι φωτογραφίες Γ', Η' και Θ' λήφθηκαν μετά την απονομή διπλωμάτων και μεταλλίων στον Σπύρο Λούη και τους λοιπούς Ολυμπιονίκες.

Στις φωτογραφίες Δ' και Ε' εμφανίζονται με πολιτική ενδυμασία οι Έλληνες χρυσοί Ολυμπιονίκες³.

³ Οι διευκρινιστικές κ.λπ. πληροφορίες για τις 8 αυτές φωτογραφίες (Α' - Θ'), προέρχονται από τον παλαιό πρωταθλητή βάδην, ερευνητή της Ιστορίας του Ελληνικού Αθλητισμού και δημιουργό του Αθλητικού - Πολιτιστικού Μουσείου του Δήμου Αθηναίων κ. Δημήτριο Μποντικούλη, τον οποίο και ευχαριστώ από την θέση αυτή. Κατ' αυτόν, το μετάλλιο των Ολυμπιονικών σχεδίασε ο Jules Clement Chaplain και, βέβαια, το αναμνηστικό της Ολυμπιάδας του 1896, ο Νικηφόρος Λύτρας.

Φωτογραφία από την εκδρομή στο Δαφνί μετά την λήξη των Ολυμπιακών Αγώνων. Ολυμπιονίκες, πρίγκιπες, αυλικοί κ.ά. επίσημοι. Ξεχωρίζουν ο Ολυμπιονίκης Σπύρος Λούνης και ο τότε Διάδοχος του ελληνικού θρόνου Κωνσταντίνος (Φωτογραφία Β' από το Λεύκωμα του Ιωάννη Λαμπάκη. Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

Εκδρομή στο Δαφνί. Λεπτομέρεια της προηγούμενης φωτογραφίας (Φωτογραφία Α' από το Λεύκωμα του Ιωάννη Λαμπάκη. Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

Σπύρος Λουής, νικητής του Μαραθωνίου δρόμου στον Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896 [φωτογραφία I. Λαμπάκη] (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

Το ότι το Λεύκωμα αυτό του Ιωάννη Λαμπάκη είναι «η μόνη πλήρης συλλογή» με θέμα τους πρώτους Διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας (1896) επιβεβαιώνεται και από το ότι, αν και πέρασαν από τότε 110 χρόνια, δεν παρουσιάσθηκε άλλη συγκροτημένη και με άποψη συλλογή για το ίδιο θέμα.

Ο Ιωάννης Λαμπάκης στο θέμα του, εκτός από την γενική εικόνα της στιγμής που διεξάγεται το αγώνισμα, πλαισιώνεται σταθερά από τους θεατές. Για τον Λαμπάκη το τρίπτυχο «αθλητής - αγώνισμα - θεατής» αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της συνολικής δουλειάς του.

Ένα άλλο αξιοσημείωτο της εργασίας του Ιωάννη Λαμπάκη αποτελεί και το ότι: Στις φωτογραφίες από την εκδρομή στο Δαφνί, παρουσιάζεται για πρώτη φορά, τουλάχιστον στην Ελλάδα, το montage, δηλαδή η συνένωση, συρραφή εικόνων, αλλά και η απομόνωση, ο διαχωρισμός ενός τμήματος της φωτογραφίας..., π.χ.:

Η φωτογραφία Α', στην οποία βλέπουμε τον Σπύρο Λουή, τον Διάδοχο Κωνσταντίνο, άλλους Βασιλόπαιδες και την Οργανωτική Επιτροπή, είναι τμήμα της φωτογραφίας Β'.

Στην φωτογραφία Ζ' βρίσκονται και οι κυρίες.

Παρά τους τεχνικούς περιορισμούς της εποχής εκείνης ο Ιωάννης Λαμπάκης επεδίωξε και πέτυχε:

- (α) Την πρωτοποριακή για την εποχή του αντίληψη, ως προς την προσέγγιση του θέματος, που καθιερώθηκε αργότερα στην φωτογράφηση των θεμάτων με δράση.
- (β) Την πρωτοεμφάνιση αυτού που σήμερα ονομάζουμε reportage (όπως η φωτογραφία Νο 19 της συλλογής), και
- (γ) Την πρωτοεμφάνιση του montage⁴.

Ο Ιωάννης Λαμπάκης προσφέρει αντικείμενα στο Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπως θα δούμε στο επόμενο για τον Γεώργιο Λαμπάκη κεφάλαιο του βιβλίου αυτού, συστάθηκε από την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε στο τέλος του 1884 με την πρωτοβουλία του αδελφού του Γεωργίου, του και Βυζαντινολόγου. Και πλουτίσθηκε το Μουσείο με χιλιάδες αντικείμενα - κειμήλια της βυζαντινής και χριστιανικής γενικότερα τέχνης, που διασώθηκαν από την καταστροφή του χρόνου, αλλά και από αυτούς που τα διοχέτευναν στα Χριστιανικά Αρχαιολογικά Μουσεία πόλεων της Ευρώπης, μετά από συνεχή, επίπονη, επίμονη και σκληρή τριακονταετή προσπάθεια του Γεωργίου Λαμπάκη.

Στο Μουσείο αυτό, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, ο Ιωάννης Λαμπάκης φέρεται να δώρισε τα παρακάτω αντικείμενα: Σε παρένθεση ο αριθμός, με τον οποίο καταγράφηκαν στον Κώδικα του Μουσείου.

Το 1892: Χειρόγραφη ακολουθία της Αγίας Ματρώνας (αρ. 1367)⁵.

Το 1893: (α) Μουσικόν χειρόγραφον (αρ. 1743).

(β) Μουσικόν χειρόγραφον Αναστασιματάριον, αντίγραφον Βαπτιστικού, μολυβδίνην λαβίδα, σιδηράν ιεράν λόγχην και φυλλάδα της θείας λειτουργίας έντυπον (αρ. 1749 - 1753)⁶.

Το 1894: Ιεραί λαβίδαι (προφανώς 3) (αρ. 2018 - 2020)⁷.

Το 1898: Φωτογραφικά απότυπα της παρά την Λεβάδειαν Μονής του

⁴ Ιωάννη Εμμανουήλ Λαμπάκη και Άλκη Ξ. Ξανθάκη, «Ιωάννης Λαμπάκης 1851 - 1916», ό.π.

⁵ Δελτίον Β' της X.A.E., εν Αθήναις 1894, σελ. 153.

⁶ Δελτίον Β' της X.A.E., ό.π., σελ. 155.

⁷ Δελτίον Γ' της X.A.E., εν Αθήναις 1903, σελ. 114.

Οσίου Λουκά και εικόνος της υπό του Ιησού Χριστού χειροτονίας Ιακώβου του Αδελφοθέου (αρ. 2475 - 2476)⁸.

Το 1899: Ιερόν αντιμήνσιον του 1777 (αρ. 2501)⁹.

Στην τελευταία δωρεά, μετά το όνομα του δωρητού Ιωάννη Λαμπάκη, υπάρχει η ένδειξη «ιερεύς». Επομένως ο Ιωάννης Λαμπάκης, λογικά, χειροτονήθηκε ιερέας μετά την προσφορά του στο Μουσείο το 1898 και πριν την προσφορά - δωρεά του αντιμηνσίου, το 1899.

ΤΟ ΛΕΥΚΩΜΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΛΑΜΠΑΚΗ ΚΑΙ Η COSMOTE

Η COSMOTE, Μέγας Εθνικός Χορηγός των Ολυμπιακών Αγώνων «Αθήνα 2004», στάθηκε αρωγός και στην έκδοση της πρώτης παγκόσμιας ειδικής συλλεκτικής αναπαραγωγής του λευκώματος:

**«ΑΡΧΕΙΑ ΛΑΜΠΑΚΗ: Λεύκωμα φωτογραφιών
των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων ΑΘΗΝΩΝ 1896».**

Η έκδοση αυτή «αποτελεί μία πολύτιμη προσφορά στην ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων, της μεγαλύτερης παγκόσμιας γιορτής της ειρήνης και του αθλητισμού... Η αξιέπαινη αυτή έκδοση προβάλλει την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά, συμβάλλει στην διάδοση και προώθηση του Ολυμπιακού ιδεώδους και αναδεικνύει την σπουδαιότητα της επιστροφής των Ολυμπιακών Αγώνων στην γενέτειρά τους, στην Ελλάδα».

Αυτά γράφει ο κ. Ευάγγελος Μαρτιγόπουλος, Διευθύνων Σύμβουλος της COSMOTE, στο σχετικό δίπτυχο που συνόδευσε την επανέκδοση του Λευκώματος.

***To Λεύκωμα του Ιωάννη Λαμπάκη
σε Έκθεση στο Μουσείο Μπενάκη.***

Η κ. Φανή Κωνσταντίνου, υπεύθυνη του Φωτογραφικού Αρχείου του Μουσείου Μπενάκη, αναφέρεται και αυτή στην διοργάνωση των πρώτων

⁸ Δελτίον Γ' της X.A.E., ό.π., σελ. 120.

⁹ Δελτίον Δ' της X.A.E., εν Αθήναις 1904, σελ. 18.

σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων στην κοιτίδα τους, στην Ελλάδα το 1896, διεθνείς βέβαια τώρα και στο λεύκωμα του Ιωάννη Λαμπάκη.

Η Αθήνα, γράφει, «υποδέχθηκε τότε αθλητές και αντιπροσώπους από 14 χώρες, εστεμμένους, προσωπικότητες, ανταποκριτές του ξένου τύπου, καθώς και φωτογράφους, οι οποίοι επιχείρησαν να απαθανατίσουν τους αθλητές, τους επισήμους, το κοινό και την πόλη. Ανάμεσά τους και οι πρώτοι ερασιτέχνες (φωτογράφοι)... δοκίμασαν τις ικανότητές τους.

» Εκτός από τις γνωστές ως σήμερα μεμονωμένες φωτογραφικές απεικονίσεις των Ελλήνων φωτογράφων, “η μόνη πλήρης και μάλλον επιτυχής συλλογή”, που έως σήμερα είναι γνωστή προέρχεται από τον φακό του Ιωάννη Λαμπάκη. Τριάντα πέντε θέματα περιλαμβάνονται σε χειροποίητο λεύκωμα, συνοδευόμενα από θεματικό κατάλογο.

» Το λεύκωμα, που φυλάσσεται στοργικά, από τον συνονόματο εγγονό του, Ιωάννη Εμμαν. Λαμπάκη, εντοπίσθηκε από τον ιστορικό της φωτογραφίας Άλκη Ξ. Ξανθάκη. Και παρουσιάσθηκε (το λεύκωμα) το 1985 στην Έκθεση του Μουσείου Μπενάκη:

«Αθήναι 1839 - 1900. Φωτογραφικές Μαρτυρίες».

» Ο Ιωάννης Λαμπάκης, μέσα από το έργο του, αναδεικνύεται ως ένας σημαντικός και πρωτοποριακός φωτογράφος του τέλους του 19ου αιώνα.

» Ο Ιωάννης Εμμαν. Λαμπάκης (ο εγγονός), πήρε την πρωτοβουλία να προβεί στην συλλεκτική πανομοιότυπη έκδοση του λευκώματος, εν όψει της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην Αθήνα. Με τον τρόπο αυτό τιμά την μνήμη του παππού του και παραδίδει στην ιστορία του τόπου του μια μοναδική οπτική μαρτυρία. Αύγουστος 2004».

Σε αυτά να προστεθεί ότι:

Στην τελευταία σελίδα της πρώτης αυτής παγκόσμιας ειδικής συλλεκτικής αναπαραγωγής του λευκώματος,

«ΑΡΧΕΙΑ ΛΑΜΠΑΚΗ: Λεύκωμα φωτογραφιών των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων ΑΘΗΝΩΝ 1896»,

που πραγματοποιήθηκε με την ευκαιρία των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 2004, υπάρχει η αφιέρωση:

«Η παρούσα έκδοση αφιερώνεται
στη Νίτσα και στο Μανώλη Λαμπάκη».

Πρόκειται για τους γονείς του Ιωάννη Εμμαν. Λαμπάκη, εγγονού του Ιωάννη Δημ. Λαμπάκη, του φωτογράφου και στη συνέχεια ιερέα.

Ο Ιωάννης Εμμαν. Λαμπάκης με την αφιέρωσή του αυτή τιμά παράλληλα και την μνήμη των γονέων του...

Σφραγίδα του φωτογράφου Ιωάν. Λαμπάκη.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
Βυζαντινολόγος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
1854 - 1914
Βυζαντινολόγος

«Η Ελλάς μήτηρ πάσης σοφίας και τέχνης εστί το διά πάντων των αιώνων μέγα Μουσείον του ενιαίου αθανάτου πνεύματος της ελληνικής φυλής. Παρθενών και Αγία Σοφία μία διάνοια εν δυσὶ τύποις».

A handwritten signature in Greek script, which appears to read "Λαμπάκης".

Ο Γεώργιος Λαμπάκης γεννήθηκε στην Αθήνα στις 18 Φεβρουαρίου 1854, «εξ οικογενείας πτωχής, ορμωμένης εκ Τήνου».

Εκπαιδεύθηκε στη Ριζάρειο Σχολή και στην συνέχεια με την προστασία του ενδόξου Ναυάρχου Κανάρη κατόρθωσε να συμπληρώσει τις θεολογικές του σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.

Μετά στάλθηκε στην Ευρώπη, όπου φοίτησε στα Πανεπιστήμια του Μονάχου, του Ερλάνγγεν, της Λειψίας και του Βερολίνου, στα οποία και επιδόθηκε ειδικά στην Χριστιανική Αρχαιολογία.

Τον τίτλο του Διδάκτορα έλαβε από το Πανεπιστήμιο του Ερλάνγγεν με την υποβολή διατριβής για τις χριστιανικές αρχαιότητες της Αττικής.

Όταν επέστρεψε στην Αθήνα άρχισε αμέσως να ερευνά την κατάσταση των χριστιανικών αρχαιοτήτων στην Ελλάδα και στις 30 Σεπτεμβρίου 1883 δημοσίευσε στην εφημερίδα «Αιών» το πρώτο άρθρο του με τον τίτλο:

«Κατάστασις των παρ' ημίν χριστιανικών αρχαιοτήτων».

Το άρθρο αυτό προκάλεσε την προσοχή «ολίγων τινών», μαζί με τους οποίους απεφάσισε να ιδρύσει Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία.

Έτσι, στις 23 Δεκεμβρίου 1884 είκοσι λόγιοι, αφού συνήλθαν, ίδρυσαν τέτοια Εταιρεία και εξέλεξαν τον Α. Βαρούχαν Πρόεδρον και τον Γεώργιο Λαμπάκη Γενικό Γραμματέα¹.

Στις 6 Μαρτίου 1885 εγκρίθηκε ο Κανονισμός (το Καταστατικό) της νέας Εταιρείας, η οποία άρχισε αμέσως δραστήριες ενέργειες με σκοπό την συλλογή - συγκέντρωση των χριστιανικών αρχαιοτήτων σε ειδικό Μουσείο.

«Ψυχή της Εταιρείας, όπως ήταν επόμενον, απέβη ο Γεώργιος Λαμπάκης», ο οποίος με τις παρατηρήσεις του κυρίως για την Μονή Δαφνίου, προκάλεσε την προσοχή του Άγγλου μαρκήσιου Bute, με πρόταση και δαπάνη του οποίου μετέβη ο Λαμπάκης στην Σικελία για να μελετήσει τα εκεί πολυάριθμα μνημεία της ελληνικής χριστιανικής τέχνης και μάλιστα των ελληνικών ψηφιθετημάτων (ψηφιδωτών) με σκοπό να τα συγκρίνει με τα ψηφιθετήματα της Μονής Δαφνίου.

Όταν επανήλθε από την Σικελία διορίσθηκε με Β.Δ. της 12 Ιουλίου 1885 Έφορος των χριστιανικών αρχαιοτήτων, αλλά την θέση αυτή δεν την κράτησε επί πολύ, «προσληφθείς δε υπό της βασιλίσσης Όλγας ως ι-

¹ Εδώ πρέπει να επισημάνω ότι: Κατά την γενική Συνέλευση της 23ης Δεκεμβρίου 1884, ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν εκλέχθηκε Γενικός Γραμματέας, αλλά «Έφορος» του Μουσείου, του Αρχείου και της Βιβλιοθήκης, που υπήρχαν βέβαια, μόνο στον νου, στην σκέψη του Γεωργίου Λαμπάκη (Α' περίοδος 1885 - 1888). Κατά τις επόμενες περιόδους εκλεγόταν για το Διοικητικό Συμβούλιο, ως Διευθυντής του Μουσείου μέχρι τις 31 Μαρτίου του 1900, όταν με τροποποίηση του Καταστατικού της Χ.Α.Ε., ο Γ. Λαμπάκης συγκέντρωσε τα καθήκοντα και του Γενικού Γραμματέα και του Διευθυντή του Μουσείου. Άλλα αυτά θα τα δούμε στην σχετική με αυτά ενότητα (Δελτίον Α' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1892, σελ. 3 - 4 και 144 - 145, και Δελτίον Δ', εν Αθήναις 1904, σελ. 70 - 71).

διαίτερος Γραμματεύς ανέλαβεν έργον δυσχερέστατον και επιπονώτατον. Να θεραπεύῃ μεν την επιστήμην, να επαρκή δε εις την υπηρεσίαν αυτού, ήτοι [δηλαδή] εις την διεξαγωγήν του όλου κολοσσιαίου αληθώς φιλανθρωπικού έργου της βασιλίσσης».

Ένα όμως καλό απέδωσε αμέσως για την Εταιρεία η προσέγγιση αυτή του Λαμπάκη με την βασίλισσα, το ότι κατά τον Μάρτιο του 1886 ανέλαβε αυτή υπό την προστασίαν της την Εταιρεία.

Επί πλέον, ο Λαμπάκης, περιοδεύοντας συνεχώς τις ελληνικές επαρχίες για την εκτέλεση των φιλανθρωπικών έργων της βασίλισσας, εύρισκε πάρα πολύ καλές ευκαιρίες για την επίσκεψη των χριστιανικών μνημείων που είχαν εγκαταλειφθεί, την περιγραφή τους, την διάσωση επιγραφών, ιερών αμφίων, σκευών, εικόνων κ.λπ.

«Εν σπουδή [βιασύνη] δε περιγράφων τα χριστιανικά μνημεία, δεν υπήρξεν εν τισιν [σε μερικά] ακριβής».

Ο Λαμπάκης δεν περιορίσθηκε μόνον σε περιοδείες ανά τις επαρχίες του ελληνικού βασιλείου, αλλά πραγματοποίησε και περιοδείες έξω από αυτό. Περιόδευσε ανά την Μακεδονία, την Θράκη (τότε τις κατείχαν οι Τούρκοι), την Μ. Ασία και τα νησιά «πανταχόθεν συλλέγων λειψανα [υπολείμματα] χριστιανικών αρχαιοτήτων, αντιγράφων επιγραφάς και χειρόγραφα, φωτογραφών τα χριστιανικά μνημεία.

»Πεντακισχίλιαι επιγραφαί, το πλείστον ανέκδοτοι, ισάριθμοι περίπου φωτογραφίαι αποτελούσι μετά των άλλων λειψάνων της χριστιανικής τέχνης αρχαιολογικών πλούτον πολλού λόγου άξιον, όστις [ο οποίος] ετέθη, ως βάσις του, υπό της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, ιδρυθέντος Μουσείου».

Το 1889 αναθεωρήθηκε ο Κανονισμός - το Καταστατικό της Εταιρείας, παραιτήθηκε ο Βαρούχας και εκλέχθηκε Πρόεδρός της ο Αριστείδης Παππούδωφ, ο οποίος παρέμεινε στην θέση αυτή «ισοβίως» († 24 Δεκεμβρίου 1913).

Αλλά η Εταιρεία διέθετε ανεπαρκή, πενιχρά οικονομικά μέσα, έτσι στερούνταν καταλλήλου οικήματος στο οποίο θα στέγαζε τις συσσωρευμένες χριστιανικές αρχαιότητες.

Εντυχώς η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας παραχώρησε κάποιες αίθουσες στο οίκημα στο οποίο συνεδρίαζε, παρά τον ναό του Αγίου Γεωργίου του Καρύτση, έναντι του «Παρνασσού».

Και στις 4 Μαρτίου 1890, παρουσία αρχιερέων και της βασιλικής οικογένειας, έγιναν σε αυτές τα επίσημα εγκαίνια του νέου Μουσείου.

«Τη 2 Ιουλίου του αυτού έτους η Ιερά Σύνοδος εξέδωκεν εγκύκλιον προς τους επισκόπους, τους ιερείς, τους ηγουμένους των μοναστηρίων, τους επιτρόπους των ναών, όπως αποστείλωσιν εις το νεωστί [πρόσφατα] ιδρυθέν Μουσείον παλαιά λειτουργικά βιβλία, ιερά σκεύη, εικόνας, άμφια, κ.λπ.

»Τη 16 Αυγούστου του αυτού έτους παρομοίαν εγκύκλιον εξέδωκε και το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών.

»Κατά την εποχήν εκείνην Επιμελητής του Χριστιανικού Μουσείου, ήτοι ο σημείων τας γραμμάς ταύτας, ως φοιτητής του Πανεπιστημίου², υπήρξε δε μάρτυς του θερμουργού ζήλου του Διευθυντού του Μουσείου και Γραμματέως της Εταιρείας Γεωργίου Λαμπάκη».

Ξαφνικά όμως η Εταιρεία βρέθηκε χωρίς κατάλληλο οίκημα για το Μουσείο. Ο μακαρίτης Μητροπολίτης Αθηνών Γερμανός, ίδρυσε οίκημα για την Ιερά Σύνοδο και τα γραφεία της και εγκατέλειψε το άλλο οίκημα που είχε ενοικιάσει. Έπρεπε επομένως να απομακρυνθεί από εκεί και το Μουσείο.

Και αρχικά, τοποθετήθηκε αυτό σε κάποια αίθουσα του Πολυτεχνείου, μετά μεταφέρθηκε στην νέα Μητρόπολη και αργότερα κατέλαβε μία από τις αίθουσες του κεντρικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

«Οπόθεν προ τινων μηνών διαταγή του Υπουργείου της Παιδείας μετεφέρθη και ετοποθετήθη εν τω κάτωθεν της Σινικής Ακαδημίας³ Βυζαντινώ Μουσείο».

Με την πάροδο του χρόνου η Εταιρεία αποκτούσε φίλους και υποστηριχτές εντός και εκτός της Ελλάδας.

Ο Ι. Σακελλίων, ο Α. Πασπάτης, ο Μ. Γεδεών, ο Μ. Ρενιέρης, ο Δ. Βι-

² Πρόκειται για τον μετέπειτα Μητροπολίτη Αθηνών Χρυσόστομο Παπαδόπουλο. Αυτός είναι εκείνος που «σημειώνει» τις γραμμές αυτές.

³ Η αναφερομένη εδώ ως Σινική Ακαδημία, λογικά είναι η «Σιναία» Ακαδημία, επί της λεωφόρου Πανεπιστημίου, παρά το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Και ονομάσθηκε έτσι προς τιμήν των εθνικών ευεργετών Γεωργίου και Σίμωνα Σίνα, όπως και η παρακείμενη ομώνυμη οδός. Και επειδή οι παραπάνω γραμμές χαράχθηκαν το 1924, η μεταφορά του Χριστιανικού Μουσείου στο κτήριο της Ακαδημίας, όπου βρισκόταν τότε και το Βυζαντινό Μουσείο, έγινε κατά το 1923, με βάση την απλή λογική. Σύμφωνα με νεότερα στοιχεία η μεταφορά όντως έγινε το 1923, όταν και τα κειμήλια της Χ.Α.Ε. μετακομίστηκαν και τοποθετήθηκαν «τα μεν πλείστα εις το υπό την Σιν. Ακαδημίαν Βυζαντινόν Μουσείον, τινά δε των υφασμάτων και μικροτεχνημάτων εις το παρά το Μοναστηράκι, εντός του οθωμανικού τεμένους (τζαμίου), Μουσείον των Διακοσμητικών Τεχνών» (Δελτίον Χ.Α.Ε., περίοδος Β', τόμος Β', έτος 1925, τεύχος Πανηγυρικόν, σελ. 89).

κέλας και άλλοι παρείχαν πολύτιμες επιστημονικές συμβουλές. Επίσης πολλοί κληρικοί, μεταξύ των οποίων ο Αρχιεπίσκοπος Κέρκυρας Ευστάθιος Βουλισμάς.

Ακόμα, Λατίνοι κληρικοί, όπως:

ο επίσκοπος τότε Αθηνών Ιωάννης Μαραγκός,

ο Αρσένιος Pellegrini, ηγούμενος της παρά την Ρώμη Μονής Grotta Ferrata, και

ο Ιωσήφ Cozza Luzi, παρείχαν όχι μόνο ηθική αλλά και υλική γενναία συνδρομή στο έργο της Εταιρείας. Της Εταιρείας, της οποίας μέλη ήταν και διαπρεπείς ξένοι λόγιοι, όπως:

ο Άγγλος μαρκήσιος Bute, που χρηματικώς βοήθησε τον Λαμπάκη στην έκδοση του πρώτου για την Μονή Δαφνίου συγγράμματός του, ο C. Schumberger, ο L. Thiersch (ο Θείρσιος), ο A. Maltzu, ο J.B. Rossi, ο C. Coxe, ο E. Smith και πολλοί άλλοι...

«Εν μέσω δε των απεριγράπτων ασχολιών του ο μακαρίτης (Γ. Λαμπάκης), μετά θαυμαστής φιλοπονίας ησχολείτο περί επιστημονικάς εργασίας, αίτινες [οι οποίες] φέρουσι προφανή τα δείγματα της σπουδής», της βιασύνης με την οποία συντάσσονται και από την οποία προκύπτουν κάποιες ανακρίβειες⁴.

Αλλά στις εργασίες αυτές, «συνεσώρευσεν ανεκτίμητον επιστημονικόν υλικόν, όπερη ημέραν τινά [το οποίο κάποια ημέρα] θα εκτιμηθή προσηκόντως [όπως του αρμόζει] υπό των μελλόντων να ασχοληθώσι περί την χριστιανικήν αρχαιολογίαν».

Εκτός των άλλων συγγραμμάτων του, προέχουν:

- Τα εις την Μονήν Δαφνίου αναφερόμενα.

- Εις την χριστιανικήν αγιογραφίαν των εννέα πρώτων αιώνων.

- Εις τας επτά εκκλησίας της Μ. Ασίας («Οι επτά αστέρες της Αποκαλύψεως, δηλαδή ιστορία, ερείπια, μνημεία και η νυν [σημερινή] κατάστασις των εκκλησιών της Μ. Ασίας, Εφέσου, Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Φιλαδελφείας και Λαοδικείας, παρά την οποίαν Κολοσσαί και Ιεράπολις, μετά 255 εικόνων»)⁵.

⁴ Μετά από όλα αυτά, φαίνεται απόλυτα λογικό και απόλυτα δικαιολογημένο το να προκύπτουν και «κάποιες ανακρίβειες» στην σύνταξη κάποιου κειμένου. Έχει πλήθος, αλλά και μεγάλα... ελαφρυντικά ο Γ. Λαμπάκης.

⁵ Εδώ πρέπει να επισημάνω ότι: Το βιβλίο αυτό, το οποίο αποτελείται από 500 περίπου σελίδες, εκδόθηκε στην Αθήνα το 1909, μετά από περιοδείες του Λαμπάκη στην Μικρά

- Δημοσίευσε περί τις 300 μικρές διατριβές του σε διάφορα περιοδικά.

Από το 1892 εξέδιδε το «Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας», στο οποίο δημοσίευε επιστημονικές μελέτες και ανακοινώσεις και «περιέγραψε τις ακατάπαυστες περιηγήσεις του»⁶.

Σχεδόν όλα τα αρχαιολογικά σωματεία της Ευρώπης είχαν εκλέξει τον Λαμπάκη ως μέλος αυτών.

Δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως Υφηγητής την Χριστιανική Αρχαιολογία.

Όταν επιζήτησε να καταλάβει την έδρα της Βυζαντινής Τέχνης στο Πανεπιστήμιο, δεν το επέτυχε.

«Κατέβη δε εις τὸν τάφον μετά τῆς, εκ τῆς αποτυχίας ταύτης θλίψεως, αποθανών τῇ 15 Μαρτίου 1914».

«Άνθρωπος χρηστός και ευσεβής, ευχάριστος εν ταῖς ομιλίαις αυτού... ο Γεώργιος Λαμπάκης κετείχετο πάντοτε υπό ενθουσιασμού...»

»Φιλάνθρωπος και ελεήμων, υπήρξεν προστάτης πρόθυμος παντός έχοντος ανάγκην. Πιστός, τίμιος και αφοσιωμένος εκτελεστής των βουλών της βασιλίσσης Όλγας, απήλαυνε της απολύτου αυτής εμπιστοσύνης και μεγάλης ευνοίας.

»Ο Γεώργιος Λαμπάκης υπήρξε ἀξιος πολλού λόγου και ως ἀνθρωπος και ως εργάτης της επιστήμης, αναπτύξας και εκδηλώσας ιδιόρρυθμον και σπουδαιοτάτην εκ πάσης απόψεως δράσιν, συγκεντρουμένην περὶ τὴν ἴδρυσιν της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

† Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ».

Ο Αθηνών Χρυσόστομος (Παπαδόπουλος), ο οποίος, όπως είδαμε παραπάνω, ως φοιτητής της Θεολογίας υπήρξε και βοηθός του Γεωργίου Λαμπάκη στο Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο, έγραψε το άρθρο αυ-

Ασία κατά τα χρόνια 1906 - 1907. Και βέβαια, μεταξύ άλλων, δίνει και μία εικόνα της κατάστασης που υπήρχε στις εκεί ελληνικές κοινότητες, τους νιαούς, τα σχολεία κ.λπ., κατά τα χρόνια εκείνα. Όμως, μερικά χρόνια μετά, το 1922, ακολούθησε η μικρασιατική καταστροφή, η εγκατάλειψη των πάντων, η προσφυγιά... Άλλα για το βιβλίο αυτό θα επανέλθουμε.

⁶ Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι: Ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέδωσε δέκα πολυσέλιδα «Δελτία», από το Αον έως το Ιον, από το 1892 έως και το 1911, οπότε αναγκάσθηκε να διακόψῃ την έκδοσή τους, «ελλείψει πόρων». Πιο απλά: έλλειπαν τα χρήματα...

τό με αφορμή την συμπλήρωση δέκα ετών από τον θάνατο του Λαμπάκη και το δημοσίευσε το 1924 σε «Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας», με την οποία το όνομα του Γεωργίου Λαμπάκη συνδέθηκε «αρρήκτως» [αδιάσπαστα] και εις τον οποίον οφείλεται η ίδρυσις και ο πλουτισμός του Μουσείου αυτής⁷.

Είναι αξιοσημείωτο το ότι το «Δελτίο» αυτό της Χ.Α.Ε. του 1924, στο οποίο δημοσιεύθηκε το παραπάνω άρθρο του Αθηνών Χρυσοστόμου, ήταν το πρώτο «Δελτίο» που εκδόθηκε μετά το 1911, όταν ο Γεώργιος Λαμπάκης αναγκάστηκε να διακόψει την έκδοσή του, λόγω ελλείψεως χρημάτων.

Το άρθρο αυτό, που μας δίνει συνοπτικά μία πλήρη εικόνα του ανθρώπου, του επιστήμονα και του εντυπωσιακά τεράστιου έργου του, και μάλιστα γραμμένο το 1924, από τον Αθηνών Χρυσόστομο, που, ως φοιτητής, ήταν βοηθός του Γεωργίου Λαμπάκη, θεώρησα καλό να το προτάξω στο, για τον Γεώργιο Λαμπάκη, κεφάλαιο του βιβλίου αυτού.

**1878: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στην Τήνο.
Από την «ΤΗΝΟ».**

Λογικό και επόμενο ήταν η Μουνταδιανή Μαργαρίτα, να παραθέριζε στην Τήνο με τα παιδιά της, την οποία Τήνο, όπως και τον Μουντάδο, θα αγάπησαν. Όμως δεν διασώθηκαν στοιχεία για εκείνα τα χρόνια...

Το καλοκαίρι του 1878, ο Γεώργιος Λαμπάκης, φοιτητής της Θεολογίας τότε, βρισκόταν στην Τήνο. Η πληροφορία προέρχεται από την τότε εβδομαδιαία εφημερίδα «ΤΗΝΟΣ», της οποίας, να σημειώσω εδώ, το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε την Κυριακή, 11 Δεκεμβρίου 1877, ενώ στην συνέχεια εκδιδόταν ανά Σάββατο, και βέβαια στην Τήνο. Το τελευταίο της φύλλο κυκλοφόρησε στις 25 Νοεμβρίου 1878 (τεύχος 51), δηλαδή πριν κλείσει χρόνος, και αυτό γιατί ο συντάκτης και διευθυντής της Νικ. Αγγελίδης διαπίστωσε και αυτός, εκείνο των αρχαίων προγόνων μας, δηλαδή ότι:

«Χαλεπόν το ποιείν, το δε κελεύειν ράδιον».

⁷ Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Περίοδος Β', τόμος Α', τεύχη α' και β', 1924, σελ. 1 - 7.

Η Ιερά Μονή Κεχροβουνίου (εσωτερική άποψη).

Η «ΤΗΝΟΣ» για τον Γεώργιο Λαμπάκη, έγραψε:

A'. Στις 5 Αυγούστου 1878:

Ο φοιτητής της Θεολογίας Γ. Λαμπάκης μετά από ομιλίες του σε ναούς της πόλεως —κατά την θεία λειτουργία— μίλησε και στην Μονή Κεχροβουνίου.

Την Κυριακή, 6 Αυγούστου, θα μιλήσει στο χωριό Κουμνιάδος του Δήμου Σωσθενείων, στον πανηγυρίζοντα εκεί Ιερό Ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και το βράδυ στον Ιερό Ναό της Ευαγγελιστρίας, κατά την ακολουθία του Εσπερινού.

B'. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1878:

Η διευθύντρια της, στο χωριό Λουτρά, Σχολής Ουρσουλινών, μαζί με την υποδιευθύντρια και μία διδασκάλισσα επισκέφθηκαν την Μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Κεχροβούνι, στην οποία παρέμειναν αρκετή ώρα και έτυχαν των ευγενικών περιποιήσεων της Σ. Ηγουμένης κ. Μακαρίας και άλλων μοναχών.

Οι Ουρσουλίνες επισκέφθηκαν τον ιερό ναό της Μονής και εθαύμασαν

*Η Μονή Ουρσουλινών στα Λουτρά της Τήνου (αρχές 20ού αι.).
Έκδοση του Μάρκου Κρικελλή.*

το «αρχαίον και σοβαρόν» εικονοστάσιό του, παρέμειναν σε αυτόν και κατά την αρχή της ακολουθίας του Εσπερινού και αφού περιήλθαν όλον σχεδόν «τον σεβάσμιον τούτον Παρθενώνα», αγόρασαν κάποια χειροτεχνήματα και καταγοητευμένες ανεχώρησαν κατά τις 6 μ.μ.

Κατά την επίσκεψή τους στην Μονή, χρησιμοποίησαν ως διερμηνέα τον φοιτητή της Θεολογίας Γ. Λαμπάκην, που την περίοδο αυτή βρισκόταν στην Τήνο και έκανε ομιλίες σε ναούς της πόλεως και των χωριών, καθώς και στην Μονή Κεχροβουνίου.

Γ'. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1878:

Στις 8 Σεπτεμβρίου πανηγυρίσθηκε στα Βορειά [Βουρνά] με την «προσήκουσαν» λαμπρότητα, η εορτή των Γενεθλίων της Θεοτόκου, στον εκεί ευρισκόμενο φερώνυμο ιερό ναό.

Επίσης, στο χωριό Μέση και την θέση Μαρούλι του Δήμου Σωσθενείων...

Και στα δύο πανηγύρια μίλησε κατάλληλα ο Γ. Λαμπάκης. Στα Βουρνά κατά την αγρυπνία, και στην Μέση κατά την λειτουργία⁸.

⁸ Εφημερίδα «Τήνος», φύλλα 35, 39 και 40 για τις ειδήσεις Α', Β' και Γ' αντίστοιχα. Βλέπε και Στεφάνου Ν. Δελατόλα, «Τήνος 1878», στην επιστημονική περιοδική έκδοση της Εταιρείας Τηνιακών Μελετών Τηνιακά 1 (1996), σελ. 182, 186 - 187, 189, 197.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, ήταν τότε 24χρονος και γνώριζε γαλλικά και, βέβαια, στην συνέχεια γερμανικά, αφού φοίτησε μέχρι το καλοκαίρι του 1883 σε Πανεπιστήμια της Γερμανίας.

1883: ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1883, ένα μήνα μετά την επιστροφή του από την Γερμανία, ο Γεώργιος Λαμπάκης δημοσίευσε άρθρο του στην εφημερίδα «Αιών» με τίτλο: «Κατάστασις των παρ' ημίν Χριστιανικών Αρχαιοτήτων».

Αφορμή για να γράψει το άρθρο αυτό, όπως λέει ο ίδιος, ήταν το ότι στα «Διάφορα» κάποιας εφημερίδας διάβασε πως «Χριστιανοί επισκεφθέντες τον αρχαίον ναόν του Αγίου Ιωάννου του Κυνηγού, μετά θλίψεως παρετήρησαν ότι των αγίων εικόνων οι οφθαλμοί έχουσι εξορυχθή προς εμπαιγμόν της θρησκείας μας, πράξις μαρτυρούσα βανδαλισμόν».

Εκείνος όμως θαυμάζει, γιατί βρέθηκαν άνθρωποι, οι οποίοι από ευσέβεια ή σεβασμό προς την ιστορία και την τέχνη, ύψωσαν φωνήν υπέρ των χριστιανικών τούτων μνημείων.

Βλέποντας τον βαθύ ύπνο των αρμοδίων, έχει τελείως απελπισθεί. Μέχρι να αντιληφθούν, να εννοήσουν οι αρμόδιοι την ιστορική και χριστιανική αξία των αρχαίων επιγραφών, των οικοδομημάτων, των χρονολογιών κ.λπ., όλα θα εξαφανισθούν από του προσώπου της γης, σημειώνει με πόνο ψυχής ο Λαμπάκης:

1. Μονή Καισαριανής.

Ο πολύτιμος νάρθηκας της Μονής, «γραφείς» από τον Ιωάννην Ύπατον το 1675, με δαπάνη «της αρχαίας και ευγενούς αθηναϊκής οικογενείας των Βενιζέλων», της οποίας απόγονος είναι ο σεβαστός καθηγητής κ. Θεοδόσιος Βενιζέλος, δεν καταστράφηκε από τον χρόνο, «αλλά υπό βαρβαρικών χειρών μικρών Ηροστράτων»⁹.

Δεν υπάρχει όνομα και αισχρότητα που να μην διαβάζεται «επί των σεβασμίων εκείνων τειχών».

⁹ Ηρόστρατος: Ο εμπρηστής του ναού της Αρτέμιδας στην Έφεσο το 356 π.Χ. Όπως ο ίδιος ομολόγησε πυρπόλησε τον ναό μόνο και μόνο για να μείνει το όνομά του αθάνατο.

2. *To Metóχio tou Agíou Iωánnou.*

Το προ της Μονής Καισαριανής μετόχιο του Αγίου Ιωάννου, στου οποίου την κόγχη ο ζωγράφος εικονογράφησε τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας και σεμνές γραφές του 1575, το μετόχιο αυτό, «από ετών είναι ο κοπρών των ποιμένων» [βοσκών της περιοχής].

3. *H Monή tou Asteríou ston Ymēttō.*

«Η επί του Υμηττού αρχαιοτάτη Μονή Αστερίου, λαμπρόν βυζαντινόν οικοδόμημα πλήρες χριστιανικών γραφών», (αγιογραφιών), χρησιμεύει από πολλά χρόνια «ως χειμαδιό» των βοσκών. Στιβάδες κάθε χρόνο οι κοπριές των ζώων και όχι μόνο. Εκτός από αυτά, κατακαίγεται από συνεχή φωτιά, καταμαυρώνεται και αφανίζεται.

Ότι παθαίνει ο ναός αυτός το ίδιο παθαίνουν και όλοι οι ναοί που βρίσκονται επάνω στον Υμηττό...

4. *O Ágios Iωánnης o Karréas.*

Ο Άγιος Ιωάννης ο Καρρέας που υπάρχει στις προ του Υμηττού πλαγιές, «άριστον βυζαντινής τέχνης υπόδειγμα», στο οποίο φαίνονται και τα εντοιχισμένα κενά (πήλινα) αγγεία στις γωνίες «κάθε σταυροθολίας»¹⁰, για χάρη της ευχάριστης ακουστικής, είναι εγκαταλειμμένο και έρημο.

Άλλο μετόχιο διατρέχει τον κίνδυνο να καταπλακωθεί και να καταστραφεί από τις πέτρες που εκσφενδονίζονται από τα λατομεία, που βρίσκονται επάνω από αυτό.

5. Ο ένας και μόνος τρούλος κάποιας αρχαίας εκκλησίας, περίφημος για την τάση της δομής κατά τον IE' αιώνα, κινδυνεύει να πέσει, όμως είναι αδιάφορο το αν περίφημοι ξένοι χριστιανοί αρχιτέκτονες επάνω σ' αυτόν και ίσως μόνου στην Ελλάδα, στηρίζουν τις θεωρίες τους.

Ο τρούλος αυτός ευρίσκεται σε πλήρη αντίθεση προς τους τρούλους «της μεταβατικής περιόδου». Και τέτοιοι είναι ο τρούλος του Νικοδήμου και ο τρούλος της Μονής του Δαφνίου.

¹⁰ Σταυροθόλιο, είδος θολωτής οροφής που σχηματίζεται σε ναούς με την διασταύρωση μισοκυλινδρικών θόλων, καμαρών.

6. Τα μωσαϊκά - ψηφιδωτά του Δαφνίου.

Τα περισσότερα ψηφιδωτά - μωσαϊκά της Μονής του Δαφνίου έχουν διαρραγεί και καταστραφεί και σε λίγο δεν θα μείνει κανένα ίχνος από αυτά.

Η Βενετία κερδίζει κάθε χρόνο μεγάλο χρηματικό ποσόν από τους ξένους που μεταβαίνουν εκεί για να εξετάσουν, να μελετήσουν τα μωσαϊκά του Αγίου Μάρκου.

Το ότι τα μωσαϊκά του Δαφνίου είναι όχι μόνο τα ίδια, «αλλ' εν πολλοίς και κατά πολύ της Βενετίας ανώτερα, τις [ποιος] ποτέ το εξήτασε;».

Και όμως ποία διαφορά υπάρχει μεταξύ της επιμέλειας, την οποίαν οι Βενετοί δείχνουν για τα ψηφιδωτά αυτά, «και της εσχάτης περιφρονήσεως, εις την οποία τα μωσαϊκά του Δαφνίου κατεδικάσθησαν».

7. Άγιος Ελευθέριος - Η μικρή μητρόπολη.

Άλλες καταστροφές είναι «αι λόγω επισκευής γενόμεναι». Στην μικρή μητρόπολη, τον τώρα ναό του Αγίου Ελευθερίου¹¹, πριν λίγα χρόνια σώζονταν «λαμπραί γραφαί του αρχαίου βυζαντινού τύπου» (αγιογραφίες), από τις οποίες μερικές αντέγραψε το 1853, ο έμπειρος ζωγράφος Λουδοβίκος Θείρσιος, κατανοώντας την αξία τους.

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στα έργα του Duccio (1339), ιδρυτή της Σχολής στην Σιέννα, καθώς και στην «Ανάσταση» του ιδίου, και μετά στην «Ανάσταση» του ναού της μικρής μητρόπολης (Αγίου Ελευθερίου), την οποία αντέγραψε ο Θείρσιος¹².

Και ενώ τα έργα του Duccio κρίνονται ως πολύτιμα και φυλάγονται στον μητροπολιτικό ναό της Σιέννας, εμείς τα δικά μας «καθωραΐσεως χάριν, κατεκαλύψαμεν ασβέστω».

8. Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας.

Το ίδιο έκαναν και οι μοναχοί της Μονής της Φανερωμένης στην Σαλαμίνα. Αυτοί κατακάλυψαν με τον ασβέστη τις αρχαίες «γραφές» (αγιο-

¹¹ Ασφαλώς πρόκειται για τον παρά την σημερινή μητρόπολη της Αθήνας ναό.

¹² Ο Θείρσιος χρημάτισε καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας. Γερμανός φιλέλληνας, που υπερηφανεύοταν και καυχόταν, όταν τον αποκαλούσαν Έλληνα καθηγητή.

γραφίες) του παρακείμενου παρεκκλησίου, στο οποίο βρίσκεται και ο τάφος του ιδρυτή της Μονής, Λαυρεντίου.

9. Μονή του Οσίου Λουκά¹³.

Και οι μοναχοί του Οσίου Λουκά το ίδιο έκαμαν, δηλαδή κάλυψαν με ασβέστη «άλλας αρχαιότητας, πολυτίμους γραφάς..., δηλαδή διακοσμήσεως χάριν, ασβέστω κατεκάλυψαν», όπως έλεγε στον Γεώργιο Λαμπάκη ο Θείρσιος στο Μόναχο.

10. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Αθήνα.

Τον ναό των Αγίων Αποστόλων στην Αθήνα, υπόδειγμα χριστιανικής αρχιτεκτονικής, λαμπρής γεωμετρικής ακριβείας, δηλαδή κυκλικό οκτάγωνο, που περιβάλλεται από 16 γωνίες, οι οποίες απέχουν εξίσου από το κέντρο του τρούλου, «λόγω επιδιορθώσεως, κατέστρεψαν».

11. Η αρχαία Μονή Πεντέλης.

Και την αρχαία Μονή Πεντέλης, οι ευρισκόμενοι εκεί, «καθωραΐσεως χάριν», από ωραίο συμμετρικό σταυρό την κατέστησαν φρικαλέο αρχιτεκτονικό τέρας.

12. Η Αγία Αικατερίνη¹⁴.

Η Αγία Αικατερίνη, οικοδόμημα «αρχαίου καθαρού βυζαντινού ρυθμού», φέρει τον τελείως ξένο προς τον βυζαντινό ρυθμό οξυκόρυφο τρούλο, τον ονομαζόμενο «βαρβαρικόν» στην ιστορία της τέχνης...

13. Ο ναός της Καπνικαρέας.

Ένα άλλο είδος βλάβης, που δεν βλάπτει το οικοδόμημα, όμως είναι επιβλαβέστατο στην ιστορία και που προσβάλλει θανάσιμα και καίρια την επιστήμη του τόπου, είναι οι επιγραφές που γράφονται από τους αμαθείς.

¹³ Προφανώς πρόκειται για τη Μονή του Οσίου Λουκά της Βοιωτίας.

¹⁴ Πρόκειται για τον ναό της Αγίας Αικατερίνης στην Πλάκα.

Έτσι με χρυσά γράμματα σε δύο γλώσσες, ελληνιστί και γαλλιστί, ο Γ. Λαμπάκης διάβασε —όπως γράφει— σε δύο στήλες μέσα στον ναό της Καπνικαρέας, ότι ο ναός αυτός ιδρύθηκε το 419 υπό της ευσεβούς Ευδοξίας¹⁵, δηλαδή τότε, όταν ο ρυθμός αυτός ήταν τελείως άγνωστος και μόλις μετά τον θάνατο του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού «εγένετο απόπειρα τοιαύτης δομῆς».

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης θέτει το ερώτημα:

«Τί αποδεικνύουσι ταύτα πάντα;»

Και απαντά ο ίδιος:

«Ότι έκαστος δύναται να διαθέτη, να καθωραΐζῃ και να επιγραφή τας χριστιανικάς αρχαιότητας, ως αν αυτώ δόξει» (Το «ως αν αυτώ δόξει», αντιστοιχεί βέβαια στο του λαού, όπως νομίσει ο καθένας, ή, το πιο συνηθισμένο: όπως... του καπνίσει).

Ρωτά ακόμα ο Λαμπάκης:

(α) «Αλλά επί τέλους δεν θα σταματήσῃ το κακόν;»

(β) «Δεν θα δοθή προσοχή εις τα χριστιανικά αρχαιολογικά;»

(γ) «Εν Γερμανίᾳ, ένθα πλούσια μουσεία χριστιανικής τέχνης, εν Μονάχω, εν Νυρεμβέργη, εν Λειψίᾳ, εν Βερολίνω, εξ αγνοίας ή εκ βλακείας άραγε περισυλλέγουσιν τον θρησκευτικόν τούτον πλούτον, θεωρούντες ταύτα ως πολύτιμα ιερά κειμήλια;»

Θα είναι έργο τιμής για τον κ. Υπουργό (των Εκκλησιαστικών και Παιδείας), αν ενεργήσει δραστήρια για την διάσωση (των χριστιανικών αρχαιοτήτων) ιδρύοντας Μουσείο της Χριστιανικής Τέχνης, στο οποίο να κατατεθούν όχι μόνο τα κινητά κειμήλια της, αλλά και πιστές αντιγραφές των χριστιανικών γραφών, αυτών που κινδυνεύουν να καταστραφούν.

«Ο ευσεβής περί τα τοιαύτα και γινώσκων να εκτιμά την αξίαν τούτων κ. Α. Μάμουκας» είπε στον Γ. Λαμπάκη ότι υπάρχει νόμος, ο οποίος εμποδίζει την επισκευή των αρχαίων βυζαντινών οικοδομημάτων χωρίς την σχετική προς τούτο άδεια.

Τι ωφελεί όμως και «χρυσός» αν είναι ο νόμος, όταν δεν εφαρμόζεται; σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης, που συνεχίζει:

Η Ρωσία έλαβε τον Χριστιανισμό κατά τον Θ' αιώνα και όμως έχει στην Πετρούπολη (σήμερα Αγία Πετρούπολη), πολύτιμο μουσείο χριστιανικής τέχνης.

¹⁵ Εδώ ο Γεώργιος Λαμπάκης, προφανώς από βιασύνη, αναφέρει την Ευδοξία αντί της Ευδοκίας, της Αθηναϊδας (402 - 460 μ.Χ.) ή πρόκειται για τυπογραφικό λάθος.

Όταν ο δόκιμος της χριστιανικής τέχνης Έλληνας ζωγράφος κ. Σπυρίδων Χατζηγιαννόπουλος, «χάριν ιδίων σπουδών» μετέβη στο Άγιο Όρος, βρήκε εκεί κάποιον γέροντα Ρώσο στρατηγό, με δαπάνες χωρίς φειδώ, να αντιγράφει πανομοιότυπα τα αρχαία βυζαντινά έργα, τα οποία, όπως είπε στον Λαμπάκη ο Θείρσιος, τότε, καταστόλιζαν το Χριστιανικό μουσείο της Πετρούπολης, δηλαδή τα αντίγραφα των δικών μας έργων.

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης κλείνει την εργασία - μελέτη του, που δημοσίευσε η εφημερίδα «Αιών» στις 30 Σεπτεμβρίου 1883, με τα εξής:

«Αυτός ο περίφημος εν τη χριστιανική τέχνη ζωγράφος κ. Θείρσιος, ο τοσούτον αγαπών την Ελλάδα και ου [του οποίου] ο πατήρ τοσαύτα αγαθά υπέρ της Ελλάδος έπραξεν, είναι έτοιμος λαμπράν και πλουσίαν αρχαίων χριστιανικών γραφών συλλογήν, να πέμψῃ ημίν, αρκεί να ίδη, ως [όπως] μοι έλεγε, μουσείον χριστιανικής τέχνης εν Ελλάδι»¹⁶.

«Να υποθέσω ότι αι γραμμαί αύται εισίν αρκεταί, όπως αφυπνισθή το ενδιαφέρον των αρμοδίων;

» Δεν το πιστεύω...».

Με αυτό ο Γεώργιος Λαμπάκης κλείνει εδώ το άρθρο του.

Και πραγματικά οι αρμόδιοι τον... δικαίωσαν... Ήταν και παρέμειναν αδιάφοροι...

1883: «Το λείψανο του Αγίου Νικολάου στο Μπάρι», μια πραγματεία του Γεωργίου Λαμπάκη.

Στις 13 Αυγούστου του 1881, ο Γεώργιος Λαμπάκης αναχώρησε σιδηροδρομικώς από το Μπρίντεζι για την άνω Ιταλία με τελικό προορισμό το Μόναχο.

Πρώτη αξιόλογη πόλη και όγδοος μετά το Μπρίντεζι σταθμός είναι η αρχαία πόλη της Βάρης (Barium), στην οποία κατά το 1098 επί Πάπα

¹⁶ Ο Γερμανός ζωγράφος Θείρσιος κράτησε τον λόγο του και έστειλε στον Λαμπάκη την «πλούσια συλλογή του», όταν με πρωτοβουλία του Γεωργίου Λαμπάκη ιδρύθηκε η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία το 1884 και, μέσω αυτής, το Μουσείο των Χριστιανικών Αρχαιοτήτων. Τα έργα αυτά του Θείρσιου παραλήφθηκαν με το ενδιαφέρον και την φροντίδα του αδελφού του, Εμμανουήλ Λαμπάκη, ζωγράφου, και εκτέθηκαν στις αίθουσες του Ζαππείου μεγάρου (του οποίου η κατασκευή ολοκληρώθηκε το 1888), στο τέλος του 1891 από την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (Χ.Α.Ε.), όπως θα δούμε σε άλλο σημείο της ενότητας αυτής.

Ουρβανού του Β', συγκροτήθηκε μεγάλη σύνοδος Ελλήνων θεολόγων και Λατίνων, οι οποίοι συζήτησαν «και πάλιν το περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος».

Στον αρχαίο μητροπολιτικό ναό της πόλης αυτής, του Αγίου Νικολάου, έμαθε ότι φυλάσσεται και το λειψανό του Αγίου Νικολάου, επισκόπου Μύρων της Λυκίας (†330), και παρέμεινε στην πόλη αυτή επί μισή ημέρα, επειδή επιθυμούσε να δει και να μάθει γι' αυτό.

Το μεσημέρι, στο ξενοδοχείο, τυχαία, γνώρισε έναν ευγενή Ιταλό νέο, τον Pietro Susca, ο οποίος «λίαν φιλοφρόνως ανέλαβε να τον οδηγήσῃ εις τον μητροπολιτικόν ναόν» και σε άλλα αξιοθέατα της πόλης.

«Πρώτον δε επεσκέφθημεν τον ναόν. Όταν εφθάσαμεν προ της μελανής, υπό του χρόνου, πύλης ἡτο περίπου 4 μ.μ. και καθ' οδόν είχομεν ακούσει τους κώδωνας του εσπερινού»...

Αμέσως με οδήγησε, σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, αριστερά του ιερού και κατεβήκαμε 15 περίπου βαθμίδες, σκαλιά, στην υπόγεια κρύπτη του ναού. Η κρύπτη αυτή είναι ο υπόγειος ναός του Αγίου Νικολάου, στον οποίο φυλάσσεται και το λειψανό του Αγίου, και ο οποίος «δια τον εξ αργύρου πλούτον και την τέχνην, τη αληθεία είναι θέας άξιος».

Στο μέσον του υπόγειου αυτού ναού, βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, όλη από άργυρο (ασήμι). Επάνω στις πλευρές της, με λαμπρή τέχνη χυτού αργύρου και ωραία συμπλέγματα, εικονίζονται διάφορες σκηνές «του βίου του ημετέρου Αγίου».

Στην δυτική πλευρά της Αγίας Τράπεζας υπάρχει οπή τετράγωνη, από την οποία βλέπει κανείς στο εσωτερικό της. Άλλα αυτός, αν και προσπάθησε, δεν μπόρεσε να διακρίνει τίποτα, παρά ζοφερό σκοτάδι.

Κάτω από αυτήν την Αγία Τράπεζα, του είπαν ότι αναπαύεται το σώμα του Αγίου Νικολάου, το οποίο ο Πάπας Ουρβανός ο Β' το 1087, Μαΐου 9, μετέφερε εκεί.

Επάνω στην Αγία Τράπεζα, επάνω στις στήλες που υποβαστάζουν το δάπεδο του άνω ναού, επάνω στα κιονόκρανα, επάνω στις γωνίες και στους τοίχους, κρέμονται «αναρίθμητος πληθύς αναθημάτων, κεφαλών, ποδών, χειρών, οφθαλμών, κ.λπ.».

Τόσο μακριά από την πατρίδα του, ο Γεώργιος Λαμπάκης, βρέθηκε ξαφνικά, σαν από μαγική ράβδο, «εις άλλον υπόγειον ναόν, του εν Τήνω ιερού (ναού) της Ευαγγελιστρίας», με μόνη την διαφορά ότι τα στο Bari αναθήματα ήταν κατά το πλείστον από αλάβαστρο.

Επί της Αγίας αυτής Τράπεζας, από το πρωΐ μέχρι το μεσημέρι, τελού-

νται λειτουργίες και μέχρι το βράδυ συνεχείς παρακλήσεις.

«Περί την Αγίαν ταύτην Τράπεζαν, υπό την οποίαν βρίσκεται ο Άγιος, θεώνται συνεχώς γονυκλινούντα πλήθη, επικαλούμενα την βοήθειαν του πολιούχου της εαυτών πόλεως...».

Όταν βγήκαν από τον ναό, κατευθύνθηκαν στον λαμπρό και ευρύ λιμένα της πόλης, τον οποίο «επιβλέπει» κάποια εικόνα του Αγίου Νικολάου, μπροστά στην οποία «καίει ακοίμητος λυχνία».

Η πόλη αυτή θεωρείται από τους κατοίκους της «ως η κατ' εξοχήν πόλις, την οποίαν προστατεύει ο Άγιος Νικόλαος»...

Καθώς πήγαιναν προς τον σιδηροδρομικό σταθμό, σε πύλη αρχαίου περιοχίσματος, ο Γεώργιος Λαμπάκης διάβασε:

NOLITE TIMERE. EGO SUM NIKOLAUS
PROTECTOR VESTER. HABETE FIDEM DEI.

«Μη φοβείσθε, εγώ είμαι ο Νικόλαος,
ο υμέτερος προστάτης. Έχετε πίστιν Θεού».

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης κλείνει το άρθρο του με τα εξής: «Εις τας 6½ ήμην εν τη αμάξῃ του σιδηροδρόμου. Η ατμομηχανή εσύριξεν, εγώ δε απεχαιρέτιζον τον φύλον Ιταλόν, αποκομίζων γλυκείαν την ανάμνησιν της γνωριμίας του και της εξαιρέτου προς εμέ φιλοφρονήσεώς του».

Και υπογράφει: Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, δ.φ.

Και λογικά το «δ.φ.», μετά το ονοματεπώνυμό του, σημαίνει: διδάκτωρ φιλοσοφίας.

Το άρθρο αυτό του Γεωργίου Λαμπάκη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Εστία» στις 11 Δεκεμβρίου 1883, και το οποίο εγώ μετέφερα εδώ στην ομιλούμενη, σήμερα, γλώσσα, για λόγους ευνόητους.

«*Ἐπί του πιεστηρίου*»: Προχθές, Κυριακή, 14 Μαΐου 2006, σε Αρχιερατική θεία λειτουργία που τελέσθηκε στον Ιερό Ναό του Αγίου Νικολάου, στην Ερμούπολη της Σύρου, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Χριστόδουλος ανέφερε ότι αυθεντικό απότμημα του λειψάνου του Αγίου Νικολάου Επισκόπου Μύρων της Λυκίας, το οποίο είχε μεταφερθεί στο Bari της Ιταλίας, φυλασσόταν στο Μιλάνο. Ένα τμήμα, από το αυθεντικό αυτό απότμημα του λειψάνου, παρέδωσε ο Καρδινάλιος του

Μιλάνου στον Ιερό Ναό του Αγίου Νικολάου της Σύρου. Έτσι η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ικανοποίησε ένα αίτημα αρκετών δεκαετηρίδων της Ιεράς Μητροπόλεως Σύρου, Τήνου.

1884: «Αι κατακόμβαι της Χαλκίδος».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης στάλθηκε στην Χαλκίδα από την Διεύθυνση του περιοδικού «Εβδομάς», προκειμένου να εξετάσει, αν όσα έγραψαν οι εφημερίδες για τις εκεί κατακόμβες, αφού τα παρέλαβαν από την εφημερίδα «Παλίρροια» της Χαλκίδας, είναι πράγματι έτσι.

Και εξεπλάγη, όχι μόνο γιατί βρήκε αυτές, αλλά γιατί βρήκε και άλλα «σπουδαιότατα της χριστιανικής τέχνης και της μεσαιωνικής ιστορίας κειμήλια», τα οποία δεν φανταζόταν. Και για τα οποία θα γράψει άλλη φορά. Τώρα οι κατακόμβες.

A'. Η κατακόμβη του Αγίου Ιωάννη.

Ένα τέταρτο μακριά από την πόλη της Χαλκίδας, επάνω σε κάποιο ομαλό λόφο, βρίσκεται το νεκροταφείο της Χαλκίδας ο Άγιος Ιωάννης.

«Εις την ΜΑ πλευράν τούτου» (προφανώς εννοεί την ανατολικομεσημβρινή πλευρά) υπάρχει κάποια μικρή κατηφοριά και κάποια απότομη τεχνική ρωγμή, σαν χαντάκι, με αρκετή κλίση προς τα κάτω, και που οδηγεί σε σκοτεινή υπόγεια οπή, της οποίας το πλάτος είναι 0,55 του μέτρου, το ύψος διάφορο. Άλλού είναι 1,40, αλλού 0,75, αλλού 0,65 και τελευταία 0,50 μόνο του μέτρου.

Και αρχικά εισέρχεσαι σκυφτός, μετά γονατίζεις και μετά από λίγο σέρνεσαι μέχρι να περάσεις την οπή αυτή, και να αμέσως, παραδόξως, βρίσκεσαι σε ευρύ και υψηλό κυκλικό χώρο.

Φώτισε τον χώρο αυτό (δεν αναφέρει με ποιον τρόπο, κερί, φαναράκι, φακό...), και χωρίς να το ελπίζει, βλέπει ότι βρίσκεται στο μέσον υπόγειου χριστιανικού ναού «λελαξενμένου» (σκαμμένου) στους κάτω από το λόφο βράχους κάποιας ξηρολιθιάς, που έχει μήκος προς τα ανατολικά 3 μέτρα, κατέχει την θέση της ιεράς τράπεζας. Κάποιοι λίθοι, πριν από αυτήν, «αφορίζουσι τον χώρον του ιερού» και κάπως αμυδρά θυμίζουν τα transena των χριστιανικών κατακομβών, τα οποία τοποθετούνταν μπροστά στους τάφους των Αγίων μαρτύρων.

Άνω, στην κορυφή της υπόγειας αυτής κρύπτης, βρίσκεται μία οπή, η οποία έχει άνοιγμα 0,81 του μέτρου, από την οποία, «ασθενώς» φωτίζεται ο υπόγειος αυτός χώρος.

Επάνω από την οπή αυτή, στην επιφάνεια της γης, υψώνεται κάποια συκιά, από την οποία, μέχρι πρόσφατα, οι ευσεβείς κρεμούσαν στο βάθος του υπογείου τούτου ναού αναμμένη κανδήλα.

Το βάθος του υπογείου τούτου ναού από την επιφάνεια της γης είναι 7,15 μέτρα, η δε διάμετρος του κυκλικού αυτού χώρου, προς όλες τις κατευθύνσεις είναι 3,40 μέτρα.

Επάνω στην ξηρολιθιά που κατέχει την θέση της Αγίας Τράπεζας βρίσκονται μερικοί γεγλυμμένοι (σκαλισμένοι) σταυροί, νεκρικοί στέφανοι και μερικές ιερές εικόνες.

Μετά την κοπιαστική αυτή είσοδο η θέα του υπόγειου αυτού ναϊδίου, που φωτίζεται αμυδρά από πάνω, και το οποίο είναι «κεκοσμημένο» με χριστιανικές γραφές (εικόνες, αγιογραφίες), εμπνέει βαθύ σεβασμό και μας μεταφέρει στην μακάρια εποχή των προγενέστερων χριστιανών, οι οποίοι, Κύριος οίδε, κάτω από ποίες περιστάσεις και στην Χαλκίδα, εκεί στο βάθος της γης, κάποιοι ανέπεμπαν δεήσεις προς τον εις τα υψηλά κατοικούντα Θεόν, αναμένοντες την αντίληψιν Αυτού!

Και αφού είδε (ο Λαμπάκης) τα γενικά του ναού και καταμέτρησε τις διαστάσεις αυτού, άρχισε μετά να εξετάζει «τα υποχρίσματα, τους γεγλυμμένους σταυρούς και εν γένει την τέχνην».

Η λεπτομερής εκτίμηση κάθε αντικειμένου δεν είναι έργο του παρόντος. Σήμερα περιορίζεται μόνο στα εξής:

Το πρώτο επί του τοίχου επίχρισμα είναι αρκετά παχύ στρώμα και περιέχει και μικρά χαλίκια. Επάνω στο επίχρισμα αυτό υπάρχει άλλο επίχρισμα, λεπτό αυτό, επί του οποίου «εφ' υγροίς», επάνω στο επίχρισμα, στον σουβά, υπάρχουν «γραφαί», αγιογραφίες χριστιανικών παραστάσεων, των οποίων όμως τα χρώματα «ο ατμοσφαιρικός αήρος εντελώς εξησθένησεν».

Εξέτασε μετά τους λίθους που κατείχαν την θέση της Αγίας Τράπεζας και βρήκε μεταξύ αυτών «αρχαίον στυλοβάτην και δύο κιονόκρανα παραστάδων κορινθιακού ρυθμού, ρωμαϊκής τέχνης...».

Των κιονοκράνων αυτών το ύψος είναι 0,50 και το πλάτος στο μεν άνω μέρος 0,65, στο δε κάτω, το οποίο στηρίζεται επί της παραστάδας, 0,47 του μέτρου.

Τα «λείψανα» δε αυτά «από της άνω ίσως οπής, κάτω ριφθέντα, ως μη

χωρούντα δια της τώρα τουλάχιστον εισόδου, μαρτυρούσι βεβαίως την ύπαρξιν εθνικού ιερού εκεί κάπου πέριξ, το πάλαι κειμένου. Ήτο αρά γε της μεγάλης θεάς της χρυσοθρόνου Ήρας, της οποίας ιερά εθεωρείτο, το πάλαι, πάσα η νήσος Εύβοια;».

Ερωτά ο Γ. Λαμπάκης. Όμως δεν απαντά... και συνεχίζει:

Επάνω σε άλλον λίθο, είδε «γεγλυμμένον» αρχαίο σταυρό και σε άλλους λίθους σταυρούς μεταγενεστέρων χρόνων και κάποια κοιλώματα σε πώρινους λίθους, τα οποία μαρτυρούν ότι επάνω σ' αυτά ήταν κάποτε προσκολλημένα λίθινα αβάκια [πλάκες, πινακίδες].

B'. Η κατακόμβη της Αγίας Κυριακής.

Μετά την σπουδή και μελέτη της υπόγειας μικρής κυκλικής κατακόμβης του Αγίου Ιωάννη ή του υπόγειου τούτου ναού, ο Γεώργιος Λαμπάκης εκφράζει τις θερμές ευχαριστίες του προς τον κ. Χ. Τραπεζούντιο, για τους κόπους στους οποίους αυτός υποβλήθηκε και για την ευγενική φιλοξενία του, και ο οποίος τον οδήγησε, στην συνέχεια, στην άλλη κατακόμβη της Αγίας Κυριακής, που υπάρχει αμέσως έξω από το νεκροταφείο, προς τα βόρεια.

Το ύψος της εισόδου, στην κατακόμβη αυτή, είναι 1,68, το μήκος της 7,17 μέτρα και το πλάτος της μόνο 0,48 του μέτρου.

Αφού με κόπο εισέρχονταν, ένεκα της απότομης κλίσης της καθόδου, μετά από δύο μέτρα, αριστερά βρίσκουν νέα είσοδο της οποίας το ύψος είναι 0,85 του μέτρου, το πλάτος 0,51 και το μήκος 0,95 του μέτρου, η οποία τους οδηγεί σε κάποιο τετράγωνο χώρο, πελεκημένο στον βράχο, που έχει μήκος 1,67 μ., των πλαγίων πλευρών η μία 1,09, η δε άλλη 0,77 του μ., όλο δε το «τετράγωνον» αυτό είναι «παντού κεχρισμένον ουδέ της στέγης εξαιρουμένης».

Εξερχόμενοι του τελείως σκοτεινού αυτού χώρου, ο οποίος, παρ' όλη την σμικρότητα, υπενθύμισε τα cubicula [τα μικρά δωμάτια, κελιά] των κατακομβών της Ρώμης, συνεχίζουν την προς τα κάτω πορεία τους..., και μετά 5,27 μέτρα, βρίσκονται πάλι εντός ευρύχωρου κυκλικού χώρου, που φωτίζεται από πάνω με οπή και έχει διάμετρο προς όλες τις διευθύνσεις του περί τα 4,80 μέτρα και είναι επίσης παντού σουβαντισμένος.

Απέναντι από την είσοδο και στην ίδια ευθεία περίπου, υπάρχει νέα είσοδος με ύψος 1,36 μ., πλάτος 0,60, αλλού 0,48 του μέτρου και μήκος 4,41 μέτρα. Ο χώρος που βρίσκεται μετά από αυτήν, είναι κυκλικός και

γεμάτος χώματα, γι' αυτό γυρίζοντας προς τον πρώτο ευρύ χώρο αριστερά, εισέρχονται σε άλλο «κεκλεισμένον τετράγωνον», που έχει ύψος 1,28 μ., πλάτος 0,95 και μήκος 3,45 μ (πρόκειται για ορθογώνιο), είναι επίσης και αυτό σουβαντισμένο, το φώτισαν, όσο αυτό ήταν δυνατόν και σε ύψος 0,81 του μέτρου, στην δεξιά πλευρά φάνηκε αμυδρά κόσμημα «εφ' υγροίς» (fresco), που έχει πάχος 0,13 και περιβάλλεται από δύο μελανές ταινίες, εκ των οποίων η κάτω ταινία, στο ίδιο ύψος, συνεχίζεται και στην άλλη πλευρά την απέναντι.

Έτσι φάνηκε ότι μόνον η στέγη κοσμούνταν με τέτοια, «εφ' υγροίς», κοσμήματα.

«Εξελθόντες του υπογείου τούτου χώρου, χωρίς ουδέν χριστιανικόν σημείον να εύρωμεν, είδομεν ετέρας κεκλεισμένας οπάς, αι οποίαι εκ της αποστάσεως και διευθύνσεως αυτών, μαρτυρούσιν ή συνέχειαν ή ότι εισί είσοδοι ετέρων υπογείων χώρων».

Υπογραφή: Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ.

Το άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε στο «Δελτίον της Εβδομάδος», έτος Α', αριθ. 28, στις 9 Σεπτεμβρίου 1884.

1884: Ο τίτλος «Οικουμενικός Πατριάρχης», μια «πραγματεία» του Γεωργίου Λαμπάκη.

«Ο τίτλος Πατριάρχης [άρχων πατέρων ή αρχή πατριάς] απαντά το πρώτον κατά τον Ε' αιώνα ολίγον προ του 451».

Πριν από τον τίτλο αυτόν «προσετέθη ο τίτλος “Οικουμενικός” διά συνοδικής αποφάσεως του 586, το πρώτον επισήμως, εις τον Ιωάννην τον Νηστευτήν αποδοθείς».

Αυτό αναγκάσθηκε να πράξει η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, α-μυνόμενη εναντίον της φιλοδοξίας των Παπών, οι οποίοι εξακολουθούσαν να θεωρούν αυτήν ως εκκλησία κατώτερη και υπό αυτούς, αν και από την Δ' Οικουμενική Σύνοδο (451), η Εκκλησία της Κωνταντινουπόλεως κηρύχθηκε «εντελώς ίση» προς την (Εκκλησίαν) της Ρώμης.

«Τον τίτλον δε τούτον, δια τον Αρχιεπίσκοπον της Κωνσταντινουπόλεως, βαρέως οι Πάπαι φέροντες», με κάθε τρόπο πολέμησαν. Ο δε Πάπας Πελάγιος, την Σύνοδο η οποία τον τίτλο αυτόν απέδωκε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, αναθεμάτισε και ακύρωσε, «ως συναθροισθείσαν

άνευ αδείας αυτού!», δικαίωμα το οποίο ουδέποτε η Ανατολική Εκκλησία είχε αναγνωρίσει στους Πάπες.

Επί πλέον ο Πελάγιος, προς τον αυτόν Πατριάρχη Ιωάννη, έγραψε απειλητικά, ότι θα τον αποκλείσει από κάθε κοινωνία, αν δεν μετανοήσει και δεν παραιτηθεί του υπερήφανου αυτού τίτλου.

«Ἐν τῷ μεταξύ δὲ, τοῦ Πελαγίου ἀποθανόντος, ὁ Πάπας Γρηγόριος, μη ἔχοντας τὴν δύναμιν να πολεμήσῃ τὸν τίτλον τούτον τοῦ Κωνσταντίνουπόλεως, δὶ’ ἄλλης οδού επολέμησεν τούτον», ονομάζοντας τον εαυτόν του «δούλον τῶν δούλων τοῦ Θεού» [Servus servorum Dei].

Όταν όμως αισθάνθηκε τις δυνάμεις του ικανές «δεν ώκνησεν», δεν δίστασε, να γράψει στον Αυτοκράτορα Φωκά, παρακαλώντας αυτόν «όπως κυρωθώσιν» [επικυρωθούν] τα πρωτεία της μοναρχικής του κυριαρχίας επί όλων των Εκκλησιών του κόσμου.

Να σημειωθεί ότι: «Η Ανατολική Εκκλησία τον τίτλον του Οικουμενικού εις τον Κωνσταντίνουπόλεως αποδίδουσα ουδόλως ηννόει [εννοούσε] τούτον κεφαλήν της Εκκλησίας, της οποίας κατά την ημετέραν δογματικήν, της τε ορατής και αιράτου εστίν ο Χριστός (capet ecclesiae Christus), ουδόλως δε, ο του Πέτρου διάδοχος, ουδέ ηννόει τούτον παγκόσμιον δικαστήν, απόλυτον των δογμάτων και του εκκλησιαστικού πολιτεύματος κύριον, μονάρχην ανέλεγκτον, αναμάρτητον, αλάθητον, ἄλλον Θεόν επί της γῆς (alter Deus in Terra), ως εκάλουν τους Πάπας κατά τους σκοτεινούς χρόνους του μεσαίωνος», που τολμούσαν να γράφουν και προς αυτούς τους βασιλείς, ότι αυτοί υπόκεινται στον Πάπα, από αυτόν λαμβάνοντες το βασιλικό στέμμα, και ότι αυτό το οφείλουν σ' αυτούς, όπως η σελήνη το δικό της φως, το οφείλει στον Ήλιο!

«Δια τῆς επωνυμίας ταύτης η Ανατολική εκκλησία εννοεί Πρόεδρον εν Συνόδῳ των ανά πάσαν την Οικουμένην ομοτίμων επισκόπων τῆς αυτής Πατριάς, υποκείμενον καθ' όλα εις τους κανόνας των Οικουμενικών Συνόδων και υπεύθυνον ενώπιον τῆς αυθεντίας αυτών τε και τῆς Εκκλησίας».

Πριν από το Σχίσμα, γνωρίζουμε ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντίνουπόλεως, αν και ισότιμος, από τους κανόνες (πβλ. Δ' Οικουμενική Σύνοδος, καν. κη') με την Εκκλησία της Ρώμης, ποτέ δεν αρνήθηκε στον Πάπα «τα πρωτεία της τιμῆς, θεωρών αυτόν πρώτον μεταξύ ίσων» (primus inter pares).

Να σημειωθεί ακόμα ότι από την εποχή του Ιωάννη του Νηστευτή, με επίσημη συνοδική απόφαση, όπως ειπώθηκε παραπάνω, καθιερώθηκε

όπως ο Κωνσταντινουπόλεως καλείται και Οικουμενικός «έκτοτε των υπογραφών αυτών φυλασσόντων τον και μέχρι και της σήμερον τύπον»:

«Ιωάννης ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης».

Ο Ιωάννης όμως ο Νηστευτής δεν είναι ο πρώτος ο οποίος έλαβε τον τίτλο αυτόν, όπως μερικοί φρονούν και έγραψαν, γιατί πριν από αυτόν (+ 595), ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Β' (515), υπογράφεται εις τα Πρακτικά κάποιας Συνόδου του 518, Οικουμενικός Πατριάρχης.

Ας μου επιτραπεί, παρακαλώ, εδώ να θυμίσω ότι 120 περίπου χρόνια πριν τον Πατριάρχη Ιωάννη τον Β', ένας άλλος Ιωάννης βρισκόταν στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ο οποίος, ένεκα της μεγάλης ευγλωττίας του ονομάσθηκε Χρυσόστομος. Και αμέσως μετά τον θάνατό του θεωρούνταν «Μέγας διδάσκαλος της Οικουμένης». Κλείνω την παρένθεση.

Επίσης ως Οικουμενικός Πατριάρχης, υπογράφεται και ο Πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως Μηνάς, σε κάποια άλλη Σύνοδο του 536, παρόντων μάλιστα και των αντιπροσώπων του Πάπα, ο ίδιος δε ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός, όταν έγραψε προς τους Πατριάρχες Άνθιμον και Επιφάνιον «προσηγόρευεν ήδη αυτούς Οικουμενικούς Πατριάρχας».

Στο σημείο αυτό ο Γεώργιος Λαμπάκης σημειώνει ότι τα έγραψε αυτά, για χάρη εκείνων που επιθυμούν να έχουν ακριβή ιστορική γνώση του πράγματος, ότι ο τίτλος του Οικουμενικού Πατριάρχη δεν αποδόθηκε το πρώτον στον Ιωάννη τον Νηστευτή, αλλά και σε προγενέστερους Πατριάρχες.

Επί Ιωάννη του Νηστευτή έγινε η επίσημη αναγνώριση του τίτλου αυτού, με συνοδική πράξη.

Και στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης ερωτά:

Θέλετε να μάθετε και ποία περιουσία άφησε, όταν πέθανε, ο πρώτος και επίσημα αυτός Πατριάρχης της Ανατολικής Εκκλησίας, ο οποίος για τις αυστηρές νηστείες του «και νηστευτής εκλήθη»;

«Ένα παληόρασσον και ευτελήν τινα κλίνην», τα οποία εκληρονόμησεν ο Αυτοκράτορας Μαυρίκιος.

«Επί της πτωχής δε ταύτης του πρώτου Οικουμενικού Πατριάρχου κλίνης, χάριν της προς τον άνδρα ευλαβείας, επανεπάνετο συχνά ο ευσεβής βασιλεύς!».

Η «πραγματεία» αυτή του Γεωργίου Λαμπάκη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Εβδομάς» στις 16 Σεπτεμβρίου 1884. Να σημειώσω ότι: Δεν αναφέρεται στον κατάλογο των «μικρών» πραγματειών του, ενώ αναφέρει την χρονολογία 16 Σεπτεμβρίου, και στην οποία, ενώ αναζητούσα την συνέχεια για τις «Κατακόμβες της Χαλκίδας», συνάντησα την εργασία του αυτή...

Άρθρο, που γίνεται επίκαιρο σήμερα, με την άρνηση των Τούρκων να δεχθούν (και αυτοί) τον τίτλο «Οικουμενικός», για τον Πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως.

Να προσθέσω ακόμη ότι ο Αυτοκράτορας Μαυρίκιος, ο οποίος «χάριν ευλαβείας» αναπαυόταν στην φτωχική κλίνη του Πατριάρχη, από μερικούς χρονογράφους επονομάσθηκε «πρώτος Έλλην Αυτοκράτωρ», επειδή επί της βασιλείας του (582 - 602) συμπληρώθηκε ο εξελληνισμός του κράτους. Η ελληνική γλώσσα αναγνωρίσθηκε μόνη επίσημη γλώσσα της Αυτοκρατορίας. Η λατινική εκτοπίσθηκε.

1884: Ο Γεώργιος Λαμπάκης υποδεικνύει μέτρα για την διάσωση της Μονής του Δαφνίου.

Οι αρμόδιοι της τότε κυβερνήσεως «δεν αφυπνίσθησαν», όπως άλλωστε και ο ίδιος προέβλεψε στο τέλος του άρθρου του που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Αιών» στις 30 Σεπτεμβρίου 1883. Δεν συγκινήθηκαν, δεν ενδιαφέρθηκαν.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης όμως δεν απογοητεύθηκε. Αντίθετα μάλιστα, συνέχισε την αρθρογραφία του και σε άλλες εφημερίδες, καθώς και σε περιοδικά της εποχής εκείνης. Σκοπός του βέβαια ο ίδιος:

Σχέδιο της Μονής Δαφνίου (1889).

Οι αρμόδιοι να ενδιαφερθούν για τα αρχαία χριστιανικά κειμήλια, εικόνες, ψηφιδωτά, εκκλησιαστικά σκεύη, κ.λπ., αλλά και γι' αυτά τα αρχαία χριστιανικά οικοδομήματα, που άλλα καταστράφηκαν, άλλα κινδύνευαν να καταστραφούν, ενώ άλλα κατάστρεψαν με τις χωρίς μελέτες επισκευές που έκαναν, οι «αρχαιολογούντες» του Υπουργείου της Παιδείας, σε κάποια λίγα από αυτά.

Ειδικά για την Μονή του Δαφνίου, την διάσωση του όλου οικοδομήματος και φυσικά των ψηφιδωτών εικόνων - παραστάσεων που υπήρχαν στο εσωτερικό του, προτείνει τα επόμενα μέτρα:

1. Να στεγανοποιηθεί η στέγη, αφού από αυτήν εισέρχονται τα νερά της βροχής στο εσωτερικό, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται, και από αυτά, αλλά και από την υγρασία που προκαλούν, τα ανεκτίμητης αξίας ψηφιδώτα της Μονής.
2. Να απαγορευθεί η άνοδος στην στέγη της Μονής «χάριν διασκεδάσεως».
3. Να επιδιορθωθούν τα μέρη του ναού, που είχαν ανάγκη, χωρίς όμως καμιά παραμόρφωση - αλλοίωση του αρχικού σχεδίου...
4. Να αφαιρεθούν από το εσωτερικό του ναού οι «βαρβαρικές προσθήκες», αφού πρώτα κατάλληλο πρόσωπο γνωματεύσει για την εσωτερική στερέωση τοίχων και θόλων.
5. Να ζητηθεί από την Ιταλική Κυβέρνηση, να αποστείλει έναν από τους περίφημους ψηφιοθέτες αδελφούς Bonnano Zuccaro, που βρίσκονται στον Πάνορμο (Παλέρμο) της Σικελίας να γνωματεύσει για την στερέωση των ετοιμόρροπων ψηφιοθετημάτων, ψηφιδωτών.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης ανέφερε τέσσερα ακόμη «μέτρα» για τον ίδιο σκοπό¹⁷.

«Πλην όμως και πάλιν ουδέν εγένετο».

¹⁷ Γεώργιος Λαμπάκη, *Χριστιανική αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου*, εν Αθήναις 1889, σελ. 65, 66.

**1884: Η ίδρυση της «Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας»
και του «Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου».**

Η ίδρυση του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου και η συγκέντρωση σε αυτό των όσων χριστιανικών κειμηλίων διέφυγαν την φθορά του χρόνου και την κλοπή και την φυγάδευσή τους σε Μουσεία της Δύσεως, καθώς και η συντήρηση των ψηφιδωτών του Δαφνίου ήταν ο σκοπός της ζωής του.

Όταν διαπίστωσε ότι δεν έχει να περιμένει τίποτα από τους αρμοδίους, επενόησε την ίδρυση της Εταιρείας, οπότε η πίεση μέσω αυτής προς τους αδιάφορους, έως τότε, αρμοδίους, θα ήταν ισχυρότερη. Δηλαδή η Εταιρεία θα αποτελούσε τον μοχλό, την δύναμη που απαιτούνταν για την επιτυχία του σκοπού, που ήταν η ίδρυση του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου, στο οποίο θα συγκεντρώνονταν μετά την συλλογή τους οι καταστρεφόμενες χριστιανικές αρχαιότητες.

Το άρθρο του στον «Αιώνα» τον Σεπτέμβριο του 1883, λίγο καιρό μετά την επιστροφή του από την Γερμανία, ακολούθησαν και άλλα άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, που κίνησαν το ενδιαφέρον κάποιων λογίων, οι οποίοι συμμερίσθηκαν τις απόψεις του.

Έτσι στις 23 Δεκεμβρίου του 1884, ημέρα Κυριακή και ώρα 2 μ.μ., συνήλθαν στην οικία του Τιμολέοντα Δ. Βισβίζη, μετά από πρόσκληση των Α. Βαρούχα, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Γ. Λαμπάκη, Γ. Βρούτου, Τ. Βισβίζη, Γ. Ζέζου και Ι.Μ. Δαμβέργη και οι:

Τ. Μαράτος	Γ. Τσίμας	Κ. Σέκερης
Κ.Γ. Ζησίου	Π. Κονδύλης	(;) Κυπριάδης
Ι. Πλατής (ύς)	(;) Καρύκουλας	Ευάγ. Νάνος
Α.Κ. Δαμβέργης	Τ.Μ. Δαμβέργης	Σ. Χατζηγιαννόπουλος
Κ. Πρινόπουλος.		

Σκοπός της συνέλευσης: Η συζήτηση πρότασης «Περί ιδρύσεως Εταιρείας σκοπούσης να περισυναγάγῃ και διαφυλάξῃ τα εν Ελλάδι ή αλλαχού ευρισκόμενα έτι [ακόμη] λείψανα της χριστιανικής αρχαιότητος...».

Την πρόταση αυτή «ασμένως» αποδέχθηκε η Συνέλευση, η οποία εξέλεξε προσωρινό Πρόεδρο τον Τ. Μαράτο και προσωρινό Γραμματέα τον Ι.Μ. Δαμβέργη, προκειμένου να πραγματοποιηθεί αυτή.

Πρώτος ζήτησε τον λόγο ο Γεώργιος Λαμπάκης, ο οποίος ανέπτυξε τους λόγους για τους οποίους κρίθηκε αναγκαία η σύσταση της Εταιρείας αυτής, «πάντες δε επεκρότησαν και απεδέχθησαν τους λόγους αυτού».

Στην συνέχεια ο Ι.Μ. Δαμβέργης διάβασε το σχέδιο του Καταστατικού, το οποίο η Συνέλευση βρήκε «καθ' όλα κατάλληλον» και το ψήφισε, αφού πρόσθεσε και ακροτελεύτιο άρθρο, το 18ο, το οποίο όριζε ότι αναθεώρησή του μπορεί να γίνει μετά από τρία χρόνια.

Σύμφωνα με το Καταστατικό, η Εταιρεία ονομαζόταν «Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία». Μετά από τις αρχαιρεσίες που ακολούθησαν, για το Διοικητικό Συμβούλιο εκλέχθηκαν οι:

Αλέξανδρος Βαρούχας	Πρόεδρος
I.M. Δαμβέργης	Γεν. Γραμματέας
Τιμολέων Βισβίζης	Ταμίας
Γεώργιος Λαμπάκης	Έφορος του Μουσείου
Γεώργιος Βρούτος	Σύμβουλος
Γεώργιος Ζέζος	Σύμβουλος

Η εκλογή Αντιπροέδρου αναβλήθηκε. Η ολομέλεια ανέθεσε στο Διοικητικό Συμβούλιο που εκλέχθηκε, να εκλέξει αυτό τον Αντιπρόεδρο. Και το Δ.Σ. εξέλεξε τον I. Σακελλίωνα.

Στις 6 Μαρτίου του 1885 με Βασιλικό Διάταγμα που υπογράφουν ο Γεώργιος (ο Α') και ο επί των Εσωτερικών Υπουργός K. Λομβάρδος, εγκρίθηκε το Καταστατικό της «Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας», που συστάθηκε - ιδρύθηκε στην Αθήνα.

Σύμφωνα με το 3ο άρθρο του Καταστατικού: Η «Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία» (για συντομία θα την αναφέρω ως X.A.E.), συνιστά Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και καταρτίζει Αρχείο και Βιβλιοθήκη και που, όπως είδαμε, η Συνέλευση όρισε γι' αυτό υπεύθυνο - αρμόδιο τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Το πρώτο βήμα έγινε. Κατόρθωσε ο Γεώργιος Λαμπάκης αυτό που επιδιώκει. Την ρίζα, τα θεμέλια, την βάση του όλου «οικοδομήματος» που είχε έως τότε στον νου, στην καρδιά και την ψυχή του.

Στις 8 Ιανουαρίου 1885, η X.A.E., λίγες ημέρες μετά την ίδρυσή της, εξέδωσε εγκύλιο, στην οποία ανέφερε σε ποία κατάσταση βρίσκονταν τότε οι χριστιανικές του τόπου μας αρχαιότητες:

«Ιεροί ναοί, αμυμήτου βυζαντινής αρχιτεκτονικής δεινότητος κατερειπώθησαν»,

«Λαμπραί μουσιώσεις, τέχνης εκλιπούσης», καταστρέφονται,

«Χριστιανικαί επιγραφαί, μεγίστης ιστορικής αξίας», κομματιασμένες στο έδαφος,

«Χώροι ιεροί κατερρυπαίνονται»,

«Επί βαρυτίμων εικονογραφιών χαράσσονται βέβυλοι και ασεβείς επιγραφαί»,

«Το δε αλγεινότερον» [εκείνο που πονά περισσότερο] είναι το πλήθος των χριστιανικών κειμηλίων, ..., τα οποία φυγαδεύονται, και αργότερα βρίσκονται με ανείπωτη μεγαλοπρέπεια τοποθετημένα σε Μουσεία της Δύσεως.

Ένεκα λοιπόν της μεγάλης αυτής αξίας των χριστιανικών αρχαιοτήτων, κ.λπ., κ.λπ., «πολλά ιδρύθησαν καθ' άπασαν την Ευρώπην Μουσεία της Χριστιανικής Αρχαιολογίας»...

Τόσο μεγάλη είναι η αξία των χριστιανικών αντικειμένων, για την Ευρώπη, «και τοιαύτη η κατάστασις τούτων εις την Ελλάδα».

Εντυχώς ήλθε η ώρα και εκδηλώθηκε και γι' αυτά μέριμνα και στην Ελλάδα.

Από αυτήν προέκυψε η ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (X.A.E.), της οποίας σκοπός είναι η περισυλλογή και διαφύλαξη σε ιδιαίτερο Μουσείο των αρχαίων χριστιανικών αντικειμένων.

Τέλος ζητείται η συνεργασία όλων όσων εκτιμούν τους λόγους, από τους οποίους απέρρευσε η ίδρυσή της, για να επιτευχθεί ο σκοπός των οποίο επιδιώκει.

Την εγκύκλιο της X.A.E. υπογράφουν, ο Πρόεδρός της Αλέξανδρος Σ. Βαρούχας και ο Γραμματέας Ι.Μ. Δαμβέργης¹⁸, σύμφωνα με το Καταστατικό της, όπως συμβαίνει και με όλα τα σωματεία...

Η ίδρυση της «Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας» χαιρετίζεται ιδιαίτερα από την εφημερίδα «Παλιγγενεσία», η οποία στις 8 Ιανουαρίου 1885 τονίζει και την αξία των έργων της βυζαντινής τέχνης και την σημασία της Εταιρείας για την μελέτη τους...

«Τοιαύτη δε εστίν η αξία των χριστιανικών αντικειμένων, ώστε ξένοι εκ μακράς χώρας ερχόμενοι σπουδάζουσιν, αντιγράφουσι και δημοσιεύουσι τα έργα ταύτα, και τούτο διότι η Δύσις ουχί μόνον δια την αρχαίαν τέχνην, αλλά και δι' αυτήν την χριστιανικήν, πρότυπον είχε την ημετέραν ελληνικήν βυζαντινήν τέχνην.

»Επομένως η επιστημονική αξία των αντικειμένων τούτων δια την Ιστορίαν και την Τέχνην δεν είναι μικρά ουδέ τυχαία και χαίρομεν από

¹⁸ Δελτίον Αον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, περιέχον τας εργασίας της από της ιδρύσεως αυτής μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1891, εν Αθήναις 1892, σελ. 3 - 13, 144.

καρδίας δια την σύστασιν Εταιρείας τοιαύτης, σκοπόν εχούσης να αναδιφίσῃ, να εξετάσῃ και εκ παντός τρόπου μελετήσῃ την χριστιανικήν αρχαιολογίαν...».

«Η ίδρυση της Εταιρείας ήταν το αποτέλεσμα μακρών αγώνων δια την αποκατάσταση της βυζαντινής τέχνης και συνέβαλε αποφασιστικά εις την διεύρυνση του κύκλου των θαυμαστών της...»¹⁹.

Στις 12 Ιουνίου 1885, η Χ.Α.Ε. υπέβαλε έκθεση, την οποία είχε συντάξει η τριμελής Επιτροπή, που αυτή είχε ορίσει, και την οποία αποτελούσαν τα μέλη της Γεώργιος Βρούτος, γλύπτης, Γεώργιος Ζέζος, αρχιτέκτων, και Γεώργιος Λαμπάκης, βυζαντινολόγος, στο Υπουργείο «Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσεως».

Στην έκθεση αυτή... οι τρεις Γεώργιοι της Επιτροπής περιέγραφαν τις νέες ζημίες που προκλήθηκαν στο οικοδόμημα και τα ψηφιδωτά της Μονής του Δαφνίου κατά τους μήνες του περασμένου χειμώνα που τις χαρακτήρισαν «δεινές και μεγάλες», και οι οποίες οδηγούν ολόκληρο το οικοδόμημα «εις την παντελή αυτού καταστροφήν και αφάνειαν».

Η έκθεση των τριών της Επιτροπής κλείνει με την ευχή:

«όπως εννοηθή επί τέλους η πολύτιμος αξία του μεσαιωνικού χριστιανικού τούτου οικοδομήματος και εξευρεθώσιν οι πόροι προς διάσωσίν του»²⁰.

Την έκθεση συνόδευε και σχετικό έγγραφο της Χ.Α.Ε., στο οποίο αυτή έθετε και το θέμα της εξασφάλισης κατάλληλης αίθουσας για την στέγαση του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου, στο οποίο θα τοποθετηθούν τα διάφορα αντικείμενα που συλλέγονται.

Στις 12 Ιουλίου 1885, απάντησε ο Υπουργός της Παιδείας - Εκκλησιαστικών Α. Ζυγομαλάς, με έγγραφό του, με το οποίο γνωστοποιεί στην Χ.Α.Ε. ότι ως προς μεν την Μονή Δαφνίου θα λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την συντήρηση των σ' αυτήν χριστιανικών αρχαιοτήτων, ενώ ως προς την αίθουσα για το Μουσείο λέγει ότι στο κτίριο του Υπουργείου δεν υπάρχει διαθέσιμη αίθουσα. Και παραπέμπει την Χ.Α.Ε. στις πολλές οικίες που αγόρασε το Δημόσιο στην περιοχή του Δ' Αστυνομικού Τμήματος, για αρχαιολογικούς λόγους, και αν κάποια από αυτές κριθεί κατάλληλη, θα της παραχωρήσει, «τον αναγκαιούντα χώρον»²¹.

¹⁹ Κώστα Μπαρούτα, *Η εικαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα των 19ον αιώνα*, Σμύλη, Αθήνα 1990, σελ. 80 - 81.

²⁰ Δελτίον Αον της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 21 - 26.

²¹ Δελτίον Αον της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 26.

Η αλληλογραφία αυτή, μεταξύ της Χ.Α.Ε. από το ένα μέρος και από το άλλο της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων - Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Παιδείας, δεν απέφερε κανένα αποτέλεσμα.

1885: «Μονή Οσίου Λουκά» (Βοιωτία).

Ο Γεώργιος Λαμπάκης Δ(ιδάκτωρ) Φ(ιλοσοφίας) όταν επανήλθεν από την, εις τον όσιο Λουκά αποστολή του, υπέβαλε στο επί των Εκκλησιαστικών Υπουργείο (Υπουργός: ο Δ. Βουλπιώτης) την εξής Έκθεση:

«Προς το επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδεύσεως Σεβ. Υπουργείον,

Περί της παρούσης καταστάσεως του, εν τω Δήμῳ Διστομίων της Επαρχίας Λεβαδείας αρχαίου Ναού της Μονής του Οσίου Λουκά και των προς συντήρησιν τούτου αναγκαίων επισκευών».

Κύριε Υπουργέ,

«Εντολή υμετέρα»..., αφού εξετάσω, την παρά την Λειβαδιά αρχαία Μονή του οσίου Λουκά, την αρχαιολογική αξία του ιερού τούτου ναού, την αρχική του διαίρεση, την κατάσταση του εκεί ψηφιθετήματος (ψηφιδωτού), να υποβάλω Έκθεση για κάθε αναγκαία επισκευή, για την διάσωση του «πολιού τούτου οικοδομήματος».

«Ενεκεν όμως του επελθόντος χειμώνος και της πολλής εργασίας, διότι εις την Μονήν τρεις ναοί δέον να εξετασθώσιν,

- ο του οσίου Λουκά

- ο υπό αυτόν της Αγίας Βαρβάρας, και

- ο μετά, του (ναού) του οσίου Λουκά, συνεχόμενος ναός της Θεοτόκου, ηναγκάσθην να διακόψω τας επί τόπου μελέτας μου, κατά την άνοιξη, προκειμένου να περάνω αυτάς».

Επειδή όμως η κατάσταση του ναού δεν είναι ευχάριστη, για την πρόληψη κάποιου δυσάρεστου, υποβάλλω σε Σας την έκθεση αυτή, στην οποία σύντομα δηλώνεται, ποία είναι η αξία του ναού, η παρούσα κατάστασή του και οι αναγκαίες επισκευές που πρέπει να γίνουν για την συντήρησή του:

1. Ο ναός της αρχαίας Μονής του οσίου Λουκά, που ιδρύθηκε περί τα

μέσα της Ι' (10ης) εκ(ατονταετηρίδας), στα μέσα του 10ου αιώνα, ένεκα της αρχιτεκτονικής του διατάξεως και καλού ρυθμού, τα έντεχνα ψηφοθετήματά του, των πολυχρώμων μαρμάρων της ορθομαρμαρώσεως των εσωτερικών τοίχων της εκκλησίας, της λεπτότητας και της ευγένειας των από μάρμαρο, μονόλιθων στύλων του, και δια των οποίων συναρμολογείται η εσωτερική διάταξη των πλαγίων κλιτών και επί των οποίων εδράζεται, στηρίζεται «η γυναικωνίτις»,

για όλα αυτά, είναι ένας «των αμιμήτου τέχνης και μεγάλης αρχιτεκτονικής δεινότητος Ναόν της Βυζαντιακής τέχνης».

Αν η Βενετία έχει τον ναό του Αγίου Μάρκου, η Ραβέννα τον του S. Vitale και η Κωνταντίνοπολη τον της μεγάλης του Θεού Σοφίας, η Στερεά Ελλάδα μπορούμε να πούμε ότι έχει τον ναό του οσίου Λουκά.

2. Δυστυχώς όμως, του βαρυτίμου τούτου ναού, το μεν οικοδόμημα έχει περιέλθει «εις αθλιωτάτην κατάστασιν», τον δε ψηφοθετήματος - ψηφιδωτού, αρκετόν μέρος έχει εντελώς καταστραφεί και διαρραγεί.

Η στέγη του, η οποία επισκευάσθηκε το 1523, από τότε, δεν αξιώθηκε ούτε μίας καλής επιδιόρθωσης, γι' αυτό και τα νερά και της πιο ψιλής βροχής, άφθονα κατεβαίνουν στο εσωτερικό του ναού και μάλιστα από το αρκτικό, βορινό μέρος της στέγης, «μεγίστην προξενήσαντα βλάβην και εις τας μουσειώσεις και την πολύτιμον ορθομαρμάρωσιν».

Ο μέγας τρούλος, ο οποίος είχε αρχικά 16 «θυρίδες» τώρα έχει μόλις 6, αφού οι άλλες 10 «όλως αφιλοκάλως» κτίσθηκαν.

Και εναντίον «της εξωτερικής αρχιτεκτονικής του ναού καλλονής», επιχρίσθηκε εξωτερικά με ασβέστη, έτσι ώστε ο άλλοτε ελαφρός τρούλος, ένεκα των θυρίδων, αφού έχασε το αρχικό του κάλλος, αποτελεί τώρα κάποιο επί της στέγης όγκο, ο οποίος βαρύνει και ασχημίζει ολόκληρο το οικοδόμημα.

Παλαιά ο ναός είχε 110 θυρίδες. Σε κάθε μία μακριά (πλαϊνή) πλευρά του είχε από 28 θυρίδες, 27 στην ανατολική πλευρά του, 11 στην δυτική και 16 στο τύμπανο του τρούλου.

($28 + 28 + 27 + 11 + 16 = 110$ πράγματι).

Τώρα, σήμερα, αν εξαιρεθούν οι 6 θυρίδες του τρούλου, όλες οι άλλες κτίσθηκαν, και έτσι μόλις από λίγους φεγγίτες φωτίζεται η άλλοτε γεμάτη από ηλιακό φως εκκλησία.

Οι τοίχοι του οικοδομήματος σε πολλά σημεία έχουν διαρραγεί και μάλιστα ο ναός της Θεοτόκου, «κάλλιστον και κομψότατον Βυζ. οικοδόμημα».

Για να υποστηρίξουν δε τον ναό, οικοδόμησαν ογκώδεις αντηρίδες και άτεχνες, τρεις στην μεσημβρινή και μία στην βορινή πλευρά, οι οποίες για το βαρύ και άτεχνό τους, παραβλάπτουν εντελώς την εξωτερική μεγαλοπρέπειά του και διαταράσσουν «την αρχιτεκτονικήν εξωτερικήν αυτού ευρυθμίαν»...

«Και ταύτα μεν συντόμως περί του εξωτερικού του ναού».

3. Εσωτερικά ο ναός παρουσιάζει, επίσης, «αλγεινήν όψιν και μόνον ου [όχι] δακρύουσαν!».

Τα κάποτε λαμπρά και ποικίλα πολύχρωμα μάρμαρα της ορθομαρμαρώσεως ένεκα των επί της επαναστάσεως πυκνών πυρκαϊών και της μεταγενέστερης αμέλειας, είναι ακόμη κατακαπνισμένα και σκιερά.

Σε πολλά σημεία η ορθομαρμάρωση κατέπεσε, ένεκα των υδάτων που κατέρχονται από την στέγη, και πολλά μάρμαρα, που έχουν ξεκολλήσει από τον τοίχο ένεκα της υγρασίας, «απειλούσι πτώσιν προς κίνδυνον των κάτω ισταμένων...».

«Ωσαύτως και η ορθομαρμάρωσις της γυναικωνίτιδος εντελώς κατεστράφη».

Το ψηφιδωτό καταρρέει.

Ο τρούλος, ο οποίος άλλοτε ήταν γεμάτος από κατάχρυσες μουσειώσεις (ψηφιδωτές, παλαιές εικόνες - παραστάσεις), δεν έχει πλέον ίχνος ψηφίδας. Αντί της αρχαίας, με ψηφίδες εικόνας του Παντοκράτορα, τέθηκε άλλη, fresco, η οποία επίσης καταστράφηκε.

Επίσης καταστράφηκαν όλες οι μουσειώσεις που υπήρχαν στην στέγη του γυναικωνίτη, της Ιεράς Προσκομιδής και άλλων μερών. Διασώθηκαν μόνον οι μουσειώσεις των πλαγίων κλιτών του Νάρθηκα, μερικές στην στέγη του ιερού και του τετραγώνου του κυρίως ναού, το οποίο βρίσκεται κάτω από τον τρούλο.

Αυτή σύντομα, και η εσωτερική όψη, και γενικά η παρούσα κατάσταση του πολύτιμου τούτου ναού.

4. «Εις πρόληψιν, επομένως, της εντελούς του ιερού τούτου ναού καταρρεύσεως και προς διάσωσιν τοιούτου λαμπρού οικοδομήματος, ως πρώτης ανάγκης έργα, θεωρούμεν τα εξής:

(α) Την επιστέγασιν του ναού.

(β) Την πλήρωσιν των ρηγμάτων των τοίχων.

(γ) Την στερέωσιν και συντήρησιν, προς το παρόν, του υπάρχοντος ψηφιθετήματος.

Όπως υποβληθή δε προς Υμάς ακριβής του τρόπου της εργασίας Έκθε-

σις και των εξόδων προϋπολογισμός, καθίσταται απαραίτητος η μετ' εμού συνεργασία, καταλλήλου αρχιτέκτονος.

Ευπειθέστατος.

Γ. Λαμπάκης».

(Εφημ. «Σιών», 2 Ιανουαρίου 1885).

1886: Η βασίλισσα Όλγα προστάτις της Χ.Α.Ε.

Στις 10 Μαρτίου 1886, «Η Μεγάλη Κυρία της Α.Μ. της βασιλίσσης», Ε.Ν. Θεοχάρη, πληροφορεί με έγγραφό της την Χ.Α.Ε. ότι, η Α.Μ. η βασίλισσα (πρόκειται για την Όλγα), την «περιβάλλει δια της προστασίας Αυτής» και ότι:

«Η Α(υτής) Μεγαλειότης θα είναι λίαν ευτυχής βλέπουσα να περισώζονται εκ της καταστροφής τα κειμήλια της πατρίδος ημών»²².

Όλγα Κωνσταντίνοβα.

Και επειδή θα έχομε συγνές αναφορές από τον Γεώργιο Λαμπάκη, και όχι μόνο, για την βασίλισσα Όλγα, την «Σεπτή Άνασσα», θεωρώ καλό να παραθέσω κάποια στοιχεία γι' αυτήν, που έλαβα από ιστορικές πηγές.

Η Όλγα Κωνσταντίνοβα, βασίλισσα των Ελλήνων, γεννήθηκε στο Παύλοβσκ, κοντά στην Πετρούπολη, στις 22 Αυγούστου του 1851 και πέθανε στην Ρώμη, στις 19 Ιουλίου 1926.

Ήταν θυγατέρα του Μεγάλου Δούκα Κωνσταντίνου Νικολάγιεβιτς, γιου του Αυτοκράτορα της Ρωσίας Νικολάου του Α' και αδελφού του Αλεξάνδρου του Β' και της Μεγάλης Δούκισσας Αλεξάνδρας Ιωσήφεβνας. Δηλαδή ήταν εγγονή του Τσάρου.

Στις 15 Οκτωβρίου 1867, μόλις συμπλήρωσε τα 16 της χρόνια, παντρεύθηκε στην Πετρούπολη τον βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο τον Α'.

Ο γάμος αυτός, που έγινε χωρίς να το γνωρίζει η Ελληνική Κυβέρνηση, προκάλεσε την οργή του Αυτοκράτορα της Γαλλίας Ναπολέοντα του Γ', ο οποίος έπαυσε να υποστηρίζει τον Κρητικό αγώνα και επέφερε, μετά την επάνοδο των νεονύμφων ηγεμόνων στην Ελλάδα, την παραίτηση της

²² Δελτίον Αον της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 10.

Κυβέρνησης Κουμουνδούρου.

Παρά τις πολιτικές δυσχέρειες που γεννήθηκαν από το ζήτημα αυτό, η απόκτηση ορθόδοξης Βασίλισσας, «ενέπνευσεν γενικόν ενθουσιασμόν εις τὸν ελληνικὸν λαόν».

Στις 12 Νοεμβρίου 1867, έφθασαν οι βασιλείς στην Αθήνα, όπου έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τον λαό...

Η Όλγα, προκισμένη με έκτακτη ομορφιά, αγαθότητα και βαθιά θεοσέβεια, κατάκτησε αμέσως την αγάπη του λαού...

Ανέλαβε το φιλανθρωπικό έργο, ζήτησε την συνδρομή των συγγενών της στην Ρωσία, αλλά και πλουσίων Ελλήνων, μπόρεσε έτσι να προστατεύσει τα θύματα - πρόσφυγες του σκληρότατου Κρητικού αγώνα...

Τιρυσε το νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», την «Σχολή νοσοκόμων», το «Εφηβείον Αβέρωφ», κ.λπ. Και βέβαια, ιδιαίτερος Γραμματέας της υπήρξε από το 1886 ο Γεώργιος Λαμπάκης.

1886: Εκλογή - ανακήρυξη επιτίμων μελών.

Το 1886, η Χ.Α.Ε. ανακήρυξε επίτιμα μέλη της τον Αγγλο μαρκήσιο Bute και τον Πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη. Και οι δύο με επιστολές τους ευχαρίστησαν την Χ.Α.Ε. για την απόφασή της αυτή.

Παραθέτω την απάντηση του Πρωθυπουργού:

«Γραφείον Προέδρου
Υπουργικού Συμβουλίου

Εν Αθήναις τη 12 Ιουλίου 1886

Κύριε Πρόεδρε (της Χ.Α.Ε.)

Παρακαλώ να διαβιβάσητε τας θερμάς μου ευχαριστίας προς τα αξιότιμα μέλη του Συμβουλίου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, επί τη εκλογή μου ως επιτίμου μέλους αυτής, μετά χαράς δε θέλω εργασθή, το επ' εμοί εις την προαγωγήν της Εταιρείας εχούσης όντως εθνικόν σκοπόν.

Διατελώ μεθ' υπολήψεως.
Πρόθυμος.

X. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ»²³

1887: «Η εξορία του Λέοντα του Σοφού και η συγγραφή των Εωθινών».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1887, δημοσίευσε επτά «πραγματείες», μελέτες του - εργασίες, στο περιοδικό «Σωτήρ» και στην εφημερίδα «Αιών». Μία από αυτές φέρει τον τίτλο: «Η εξορία Λέοντος του Σοφού και η συγγραφή των ένδεκα Εωθινών».

Σε αυτήν αναφέρονται τα εξής:

Ο Βασίλειος ο Μακεδών (ο Α'), Αυτοκράτορας του Βυζαντίου έδωσε στον γιο του Λέοντα, ο οποίος αργότερα ονομάσθηκε Σοφός, ως σύζυγο την Θεοφανώ, μονογενή κόρη από τον ένδοξο και επιφανή οίκο των Μαρτιανών, των οποίων ο γάμος έγινε με λαμπρότητα.

Εντυχείς οι νεόνυμφοι, δεν περίμεναν παρά την ημέρα, κατά την οποία ο Πατριάρχης Ιγνάτιος, στο Ναό της Αγίας Σοφίας, με μεγαλοπρέπεια θα έθετε, επί της κεφαλής και των δύο, τον «εκ τιμίων λίθων, τίμιον στέφανον, αυτό το Αυτοκρατορικόν στέμμα».

Σε αυτή την εντυχή προσδοκία ζούσαν οι νεαροί διάδοχοι του θρόνου, όταν βάσκανος μοίρα, από το ύψος της εντυχούς προσδοκίας, τους εκσφενδόνισε στην Θεσσαλονίκη, εξόριστους και κλεισμένους «ένεκα δεινού δόλου μαύρα φορούντος και φρονούντος Αρχιερέως, του Μητροπολίτου των Ευχαϊτών Θεοδώρου του Σανταβαρινού».

Εδώ να σημειώσω ότι, τα Ευχαϊτά ήταν - είναι πόλη της Μικρασιατικής Πελαγονίας και σήμερα λέγεται Ζαφαραμπολού.

Για τον Θεόδωρο τον Σανταβαρινό επικρατούσαν στην βασιλεύουσα δύο γνώμες.

Οι μεν έλεγαν ότι πρόκειται για αυστηρό ασκητή, άνδρα άγιο..., οι άλλοι αντίθετα τον αποκαλούσαν ψεύτην, ύπουλο, υποκριτή, δεινό απατεώνα. Και δεν φαίνεται να είχαν άδικο.

Αυτός ήταν «πατρικός φίλος» του Λέοντα, παρά την γνώμη φρόνιμων και έμπειρων αυλικών. Και κάθε μέρα ανέβαινε στα «βασίλεια», συζητώ-

²³ Δελτίον Αον της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 27 - 28.

ντας μαζί του διάφορες υποθέσεις του κράτους και της εκκλησίας.

Με την πάροδο του χρόνου, όταν αντιλήφθηκε ο Λέων «το πανούργον και το δολοπλόκον του ανδρός, εξέβαλε τούτον της Αυλής, αποκαλέσας αυτόν ψεύτην, ραδιούργον,...».

Και πράγματι δεν πέρασε πολύς χρόνος «και ο Αρχιερεύς του Ευαγγελίου της Ειρήνης εμπράκτως απέδειξε τον βαθμόν της ραδιούργου αυτού εκδικήσεως».

Μία από τις μέρες και ενώ ήταν «ήδη εκβεβλημένος της Αυλής», ζήτησε να δει ιδιαιτέρως τον Λέοντα προς τον οποίον, δήθεν εμπιστευτικά, είπε περίπου τα εξής:

«Διατί Υψηλότατε ζεις έτσι με ειρήνη και ευτυχία, δεν υποπτεύεσαι κανένα κίνδυνο και δεν έχεις πάντοτε μαζί σου κάποιο όπλο για κάθε ενδεχόμενη επιβουλή εναντίον σου ή κατά του πατρός σου;».

Ο Λέων που δεν αντιλήφθηκε την δολοπλόκο πλεκτάνη, τόσο φοβήθηκε για κάποια ίσως συνωμοσία εναντίον του, ώστε στο εξής δεν έβγαινε ποτέ άοπλος έξω, αλλά πάντοτε έκρυψε μέσα στα υποδήματά του «οξύτατον εγχειρίδιον».

Όταν ο Σανταβαρινός είδε ότι πέτυχε το πρώτο επιχείρημα, κάνει το δεύτερο βήμα. Έρχεται στον πατέρα του Λέοντα και δήθεν με πλήρη μυστικότητα του λέγει:

«Ω! βασιλεύ ένδοξε! Μάθε ότι ο νιός σου εις την Αυτοκρατορικήν αποβλέπων δόξαν, προέγραψε τας ημέρας της ευτυχίας Σου, τας ημέρας της ζωής Σου».

Για τον σκοπό αυτό, κρύπτει πάντα στα υποδήματά του οξύτατο εγχειρίδιο (μαχαίρι) και ζητεί την κατάλληλη ευκαιρία για την άδικη πράξη. Πήγαινε μαζί του στο κυνήγι, εξέτασε τα υποδήματα του γιου σου και αμέσως θα πεισθείς για τα λόγια μου, αφού θα βρεις το, γι' αυτό τον σκοπό, «περιφερόμενον δολοφόνον εγχειρίδιον».

Την εποχή εκείνη δεν περιφρονούνταν μία τέτοια είδηση, γιατί η πατροκτονία, η τύφλωση και οι δολοφονίες ήταν οι συνήθεις δρόμοι, δια των οποίων οι μνηστήρες του στέμματος ανέβαιναν στον θρόνο της δόξας. Αυτός ο ίδιος ο Αυτοκράτορας, άδικα κατείχε τον θρόνον, «διότι τον Μιχαήλ τον Γ' φονεύσας, εγένετο Αυτοκράτωρ».

Όταν άκουσε αυτά ο Βασίλειος, δεν υποπτεύθηκε κάποιο δόλο ή συκοφαντία και τόσο φοβήθηκε ώστε δεν κοιμούνταν πλέον. Ο νους του ήταν πάντοτε στα υποδήματα του γιου του, όπου φυλασσόταν το «πατροκτόνον εγχειρίδιον».

Μία μέρα που βγήκε για κυνήγι ο Αυτοκράτορας με τον γιο του (τον Λέοντα), προσποιήθηκε πως χρειάζεται εγχειρίδιο, και επειδή κανένας από τους ακολούθους δεν είχε τέτοιο, ο γιος και διάδοχός του Λέων, με όλη την αθωότητά του, αφού έβγαλε από τα υποδήματά του το εγχειρίδιο το έδωσε στον πατέρα του.

Αυτός, μόλις το είδε, πείσθηκε στα λόγια του Σανταβαρινού, και αμέσως ο Βασίλειος αφαίρεσε από τον γιο του την βασιλική πορφύρα, τα βασιλικά παράσημα και όλα τα σήματα των βασιλικών τιμών και τον έκλεισε μέσα στα Ανάκτορα.

Τότε ο δόλιος Αρχιερέας Σανταβαρινός παρότρυνε τον βασιλέα να τυφλώσει τον γιο του. Και βέβαια θα το έκανε αυτό, εάν οι θερμές παρακλήσεις των Συγκλητικών και του Πατριάρχη Ιγνατίου, δεν αναχαίτιζαν τον εξοργισμένο Αυτοκράτορα.

Ο Βασίλειος δεν αρκέσθηκε σε αυτό, αλλά εξόρισε τον γιο του και την σύζυγό του Θεοφανώ στην Θεσσαλονίκη, όπου έγκλειστοι και οι δύο «αυστηρώς και δεινώς ετηρούντο και εφυλάσσοντο».

Ο Λέων που ξαφνικά βρέθηκε, από διάδοχος του αυτοκρατορικού στέμματος, εξόριστος, φυλακισμένος κατάδικος χωρίς να απολογηθεί, δεν περιέπεσε σε απόγνωση ούτε έχασε το θάρρος της ψυχής του.

Ήταν μαθητής του σοφότατου Φωτίου (του Μεγάλου, που είχε απομακρυνθεί από τον πατριαρχικό θρόνο), από τον οποίο είχε διδαχθεί πού μπορεί ο άνθρωπος να βρει την αληθινή ανακούφιση της ψυχής του, σε τέτοιες περιστάσεις.

Πραγματικά την ανακούφιση αυτή έβρισκε, όπως διδάχθηκε, στις ιερές Γραφές και στην συγγραφή ωραίων εκκλησιαστικών ύμνων.

Τότε, ο Λέων εξόριστος και έγκλειστος στην Θεσσαλονίκη, συνέγραψε τα ένδεκα «Εωθινά», τους περίφημους αυτούς ύμνους τους οποίους κάθε Κυριακή ψάλλει η Εκκλησία στον Όρθρο, λίγο πριν την Δοξολογία.

Οι ύμνοι αυτοί ακολουθούν κατά γράμμα το περιεχόμενο των ένδεκα Εωθινών Ευαγγελίων, τα οποία επίσης μόνον εις τον Όρθρο κάθε Κυριακή αναγιγνώσκονται.

Με τους ύμνους αυτούς ο Λέων απέδειξε ότι είναι αντάξιος μαθητής του σοφού Φωτίου. Γνώστη της γλώσσας και κάτοχο βαθιάς θεολογικής μάθησης...

Με πολλή τρυφερότητα είναι γραμμένο το β' Εωθινό:

«Μετά μύρων προσέλθούσαις ταις περί την Μαριάμ γυναιξί...».

«Μετά χάριτος», το δ'.

«Ορθρος ην βαθύς, και αι γυναίκες ήλθον επί το μνήμα σου Χριστέ...». «Μετά θαυμασμού», το ε'.

«Ω των σοφών σου κριμάτων Χριστέ...».

«Μετά πολλής φαντασίας», το ζ'.

«Ιδού σκοτία και πρωΐ και τι προς το μνημείον Μαρία έστηκας...».

«Μετά ζωηράς πίστεως», το η'.

«Τα της Μαρίας δάκρυα, ου μάτην χείνται θερμώς...».

«Μετά πολλού δε πάθους και αλληγορικού νου το τελευταίον Εωθινόν»:

«Φανερών αυτόν τοις μαθηταίς σου Σωτήρ, μετά την Ανάστασιν..., Ων ταις πρεσβείαις Χριστέ, την ποίμνην σου διαφύλαττε εκ λύκων λυμαινομένων αυτήν».

Στο τέλος του τελευταίου τούτου ύμνου δεν μπόρεσε πλέον να κρατηθεί «ο αδικούμενος βασιλόπαις», γι' αυτό πολύ τεχνικά και με βασιλική πράγματι αξιοπρέπεια «κτυπά τον δολοπλόκον Αρχιερέα Θεόδωρον (τον Σανταβαρινόν), λύκον, την εκκλησία λυμαινόμενον και ονομάζων αυτόν», ένεκα του οποίου μαζί με την σύζυγό του τόσο «σκληρώς έπασχον τα πικρά της εξορίας και αυστηράς εγκλείσεως δεινά».

Αυτά σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, για την εξορία του Λέοντος του Σοφού και την συγγραφή των Εωθινών. Και συνεχίζει:

Προκειμένου να ευχαριστηθούν οι αναγνώστες μας, αυτοί που επιθυμούν να μάθουν το τέλος της λυπηρής αυτής ιστορίας, αναφέρει ότι:

Ο Λέων, μετά τρία χρόνια, ανακλήθηκε στα πατρικά βασίλεια.

Όταν όμως αργότερα ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο, αντεκδικούμενος τον συκοφάντη Μητροπολίτη τον έκλεισε πρώτα στα Ανάκτορα και μετά τον εξόρισε στην Αθήνα, «ένθα αναξιοπρεπώς αυτόν εκδικούμενος, κατά το επικρατούν πνεύμα της εποχής εκείνης», διέταξε και τον τύφλωσαν.

Μετά από αρκετό καιρό, τον προσκάλεσε κοντά του, όπου, κάποιο χρόνο, ειρηνικά συνέζησαν.

Ο Λέων, παρά την σοφία του και την λαμπρή φήμη, έκανε πράξεις οι οποίες κηλιδώνουν πολύ την ζωήν του.

Η τύφλωση του Θεοδώρου του Σανταβαρινού, τον δείχνει άνδρα εκδικητικό και η εξορία του σοφότατου διδασκάλου του Φωτίου, μαθητή αγνώμονα.

«Ωσαύτως και η εφεύρεσις του τιμητικού τίτλου του «Βασιλεοπάτο-

ρος», τον οποίο απένειμε εις τον Στυλιανόν Σαούτζη, χάριν της θυγατρός αυτού, εδυσφήμησεν ουχί ολίγον την τιμήν του σοφού Αυτοκράτορος, ο οποίος, μετά 22 ετών βασιλείαν, απέθανεν την 11 Μαΐου του 911 μ.Χ. έτους.

Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ».

(Περιοδικό «Σωτήρ», τόμος Ι, τεύχος δ', 1887, σελ. 116 - 120).

Στην ωραιότατη αυτή «πραγματεία» του Γεωργίου Λαμπάκη, εγώ να προσθέσω κάτι σχετικό με την ανάκληση του Λέοντα στην Κωνσταντινούπολη. Σε ιστορική πηγή διάβασα ότι:

«Λέγεται ότι ο Βασίλειος απηγόρευσεν εις τους αυλικούς να αναφέρουν το όνομα Λέων ενώπιον του.

Όταν όμως ο παπαγάλος του υιού του εφώναξε τρις “Λέων, Λέων, Λέων”, το πατρικόν φίλτρον εξύπνησε, ο Βασίλειος εξήτασε την κατηγορίαν και εξηκρίβωσεν ότι ήτο συκοφαντία. Ο Λέων απεφυλακίσθη και...», την συνέχεια την είδαμε παραπάνω.

1887: «Οι αγιογραφίες της Μονής της Φανερωμένης» της Σαλαμίνας.

Μια άλλη «πραγματεία», εργασία - μελέτη του, που δημοσίευσε ο Γεώργιος Λαμπάκης κατά το 1887, είναι και αυτή που αναφέρεται στην «διάταξη» των στην Σαλαμίνα Μονής της Φανερωμένης, αγιογραφιών.

Μετά τα γενικά που προέταξε για την Βυζαντιακή (όπως την γράφει) χριστιανική τέχνη, εισήλθε «εις την διάταξιν των αγιογραφιών της Μονής Φανερωμένης», για την οποία αναφέρει ότι:

Ο Γεώργιος Μάρκος, ο οποίος το 1735 «ζωγράφισε» την Μονή της Φανερωμένης, φύλαξε, ως βάση, την αρχαία παράδοση, σε μερικές όμως περιπτώσεις ακολούθησε δική του οδό, όπως π.χ. στον τρούλο, όπου μετά τον Παντοκράτορα και τα αγγελικά τάγματα, «έγραψε τα ιβ' (12) άρθρα της πίστεως».

Τους τοίχους του ναού τους χώρισε σε πέντε σειρές, εκ των οποίων, στην πρώτη σειρά απεικονίζει, σε φυσικό μέγεθος, 41 Πατέρες της Εκκλησίας.

Στο κάτω μέρος του ναού, το οποίο ανταποκρίνεται στον νάρθηκα, επειδή ο ναός δεν έχει χωρισμένο νάρθηκα, «εξεικόνισε», σύμφωνα με την

αρχαία συνήθεια που επικράτησε στις Μονές, ασκητές και οσίους, π.χ. τους Αγίους: Ιωάσαφ, Βαρλαάμ, Εφραίμ τον Σύρο, Θεοδόσιον τον κοινοβιάρχην, Αθανάσιον «τον εν τω όρει» (προφανώς το Άγιον Όρος), Ευθύμιον, Μελέτιον, Σάββαν, Αντώνιον, κ.λπ., οι οποίοι φέρουν, κρατούν, ταινίες με διάφορες παραινετικές ρήσεις.

Μετά τους ασκητές και τους οσίους έρχονται διάφοροι Αρχιερείς και στρατιωτικοί άγιοι της Εκκλησίας (Γεώργιος, Δημήτριος, ...).

Στην ίδια αυτή σειρά, μέσα στο ιερό βήμα, σε δύο κόγχες περί την Αγία Τράπεζα, η οποία καθίσταται πάρα πολλή σοβαρή, ένεκα του κιβωρίου, «λαμπρώς συμπαρίστανται οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, μεγαλοπρεπώς συλλειτουργούντες, θέαμα σεβάσμιον», το οποίον εξεγείρει, προκαλεί βαθύ θρησκευτικό αίσθημα και κατάνυξη, στον ιερέα που λειτουργεί.

Οι μεγάλοι Πατέρες που απεικονίζονται είναι:

Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης,
Πέτρος ο Αρχιεπίσκοπος Άργους,
Γρηγόριος ο Θεολόγος,
Ιωάννης ο Χρυσόστομος,
Ο ουρανοφάντωρ Βασίλειος,
Ο Άγιος Αθανάσιος,
Γερμανός ο Πατριάρχης (εντελώς αγένειος), και
Ο Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος.

Για τον Πέτρο τον Αρχιεπίσκοπο Άργους, ο Γεώργιος Λαμπάκης σημειώνει ότι:

Προς τον Άγιο αυτόν, ο ζωγράφος Γεώργιος Μάρκος είχε ιδιαίτερο σεβασμό, επειδή καταγόταν από την ίδια πατρίδα. Και γ' αυτό, αν και ο Αρχιεπίσκοπος Άργους Πέτρος, δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, ο ζωγράφος, όμως, τον κατέταξε μεταξύ αυτών. Μάλιστα ο ίδιος ο ζωγράφος Γεώργιος Μάρκος «εξέδωσε και την ασματικήν ακολουθίαν του ιεράρχου τούτου».

Πάνω από την πρώτη σειρά υπάρχουν 60 μικροί κύκλοι εις τους οποίους εικονίζονται μερικοί των 70 Αποστόλων και μερικές από τις όσιες γυναίκες, όπως η Αγία Μακρίνα, η Αγία Θεοφανώ, κ.λπ.

Πάνω από τη σειρά των κύκλων αυτών, υπάρχουν δύο άλλες σειρές, σε τετράγωνα πλαίσια, τα οποία εμπεριέχουν «διάφορα δεινά μαρτύρια των

πρωταγωνιστών της πίστεως των πρώτων αιώνων».

Την πέμπτη σειρά αποτελούν τα τύμπανα των πλαγίων τοίχων της εκκλησίας, επί των οποίων εικονίζονται λαμπρά οι ωραιότερες και διδακτικότερες παραβολές του Ευαγγελίου, όπως: οι εργάτες του αμπελώνος, η παραβολή των οικοδομούντων τας οικίας, η παραβολή της ξηρανθείσης συκής, η παραβολή των δέκα Παρθένων, η παραβολή του Ασώτου, η παραβολή του Τελώνου και του Φαρισαίου, κ.λπ.

«*Η Δευτέρα Παρουσία*».

Επάνω στον δυτικό τοίχο εικονίζεται η κολοσσιαία παράσταση της «Δευτέρης παρουσίας», «πολύπλοκος και λόγου αξία σύνθεσις»..

Δεξιά της, ο προφήτης Αμώς, που λέγει:

«Ουαί οι επιθυμούντες (θεάσασθαι) την ημέραν Κυρίου και αύτη έσται σκότος και φωξ».

Αριστερά της, ο προφήτης Αβδιού, που αναφωνεί:

«Ον τρόπον εποίησας ούτως έσται το ανταπόδομά σου...».

Πολλά έχει να αναφέρει κάποιος για την μεγάλη και πολύπλοκη αυτή σύνθεση της «Δευτέρης παρουσίας», όμως αυτά δεν είναι του παρόντος, σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Αυτό μόνο λέγει:

Ότι η μελέτη της παραστάσεως αυτής, η εσωτερική διάθεση και η ευφυής διάταξη των διαφόρων αμοιβών και ποινών, παρέχουν θέματα ευρύτατα, λόγου άξια και κάπως περίεργα.

Σε κάποιο μέρος της παράστασης αυτής, από τα σύννεφα του ουρανού προβάλλει κάποιο χέρι, πάνω στο οποίο στέκεται μεγάλος αριθμός γυμνών ανθρώπων.

Αρχικά η παράσταση αυτή φαίνεται πολύ παράξενη και δυσεξήγητη, τι μπορεί να σημαίνει γυμνοί άνθρωποι να υπάρχουν επάνω στο χέρι εκείνο. «Και όμως ευφυεστέρα, σαφεστέρα και λαμπροτέρα αισθητοποίησις του ρητού»:

«Δικαίων ψυχαί εν χερί Θεού και ου μη ἀψηται αυτών βάσανος», βέβαια δεν μπορούσε να γίνει.

Δεξιά της ίδιας εικόνας, σε άλλη θέση, φαίνεται ο «θεόπτης [αυτός που είδε τον Θεό] Μωυσής», επικεφαλής του Ιουδαϊκού λαού, ο οποίος, οδηγώντας αυτούς στην κρίση και δείχνοντας το χέρι του «επί θρόνου δόξης

καθήμενον Κριτήν του κόσμου», λέγει σ' αυτούς:
 «Οὐκ εστίν, ον υμείς εσταυρώσατε».

Oι παραβολές του Κυρίου:

Επάνω από την μεγάλη παράσταση εικονίζονται οι έξι (6) παραβολές του Κυρίου, τις οποίες στην παραβολή της «Δεύτερης Παρουσίας» έχει πει:

- η παραβολή του πεινώντος (επείνασα και ουκ εδώκατέ μοι φαγείν),
- η παραβολή του διψώντος (εδίψησα και εποτίσατέ μοι),
- η παραβολή του ξένου (ξένος ήμην και συνηγάγετέ με),
- η παραβολή του γυμνού (γυμνός ήμην και περιεβάλλετέ με),
- η παραβολή του ασθενούς (ασθενής ήμην και επισκέψασθέ με),
- η παραβολή του εν φυλακή (εν φυλακή ήμην και ήλθετε προς με).

Επάνω από τις παραβολές, εικονίζεται επίσης σε πολύπλοκη σύνθεση η Σταύρωση του Κυρίου.

Oι αγιογραφίες του τρούλου - στέγης:

Στο κέντρο του τρούλου εικονίζεται ο Παντοκράτωρ με την δεξιά του να ευλογεί, με την αριστερά του να κρατεί Ευαγγέλιο. Γύρω απ' αυτόν η επιγραφή:

«Εξ ουρανού επέβλεψεν ο Κύριος (εξ ύψους) κατοικητηρίου αυτού επέβλεψεν, επί πάντας τους κατοικούντας την γην, ο πλάσας κατά μόνας τας καρδίας αυτών».

Κάτω από τον Κύριο εικονίζονται τα τάγματα των αγγέλων, η Θεοτόκος και ο Πρόδρομος Ιωάννης.

Κάτω από τη σειρά αυτή, σε δώδεκα παραστάσεις, τα δώδεκα άρθρα της «Πίστεως».

Και το τελευταίο:

Κάτω από αυτά, εικονίζονται 16 Προφήτες, από τους οποίους πρώτος είναι ο Μωϋσής και τελευταίος ο Δανιήλ.

Στο κάτω μέρος της στέγης περιγράφονται τα πάθη του Σωτήρα, η Ανάσταση και τα μετά την Ανάσταση.

Στο ιερό βήμα:

Στον δε χώρο προς το ιερό, μέχρι την κόγχη, εικονίζονται μερικές Δεσποτικές εορτές και σε 24 παραστάσεις (εικονίζονται) οι 24 Οίκοι της Θε-

οτόκου, του Ακαθίστου Ύμνου.

Στην κόγχη της Αγίας Τράπεζας, ἀνω εικονίζεται η «Πλατυτέρα των Ουρανών», «βαστάζουσα εν κόλποις τον παίδα Ιησούν».

Δεξιά της ο Αρχάγγελος Μιχαήλ λέγων:

«Σε προσκυνούμεν Δέσποινα».

Αριστερά ο Αρχάγγελος Γαβριήλ επιπροσθέτων:
«και τον εκ Σου τεχθέντα».

Σε μικρούς κύκλους, περί την «Πλατυτέρα» γράφονται (εικονίζονται) οκτώ (8) από τους Μελωδούς της Εκκλησίας.

«Εξωθεν δε της κόγχης εν φυλλώμασι [σε φυλλώματα] συμπλέκονται 13 Προφήται, αναφέροντες ἔκαστος σχετικά ρητά προς το, εκ της Παρθένου, μέγα μυστήριον της ενανθρωπήσεως».

Κάτω από την «Πλατυτέρα» εικονίζεται «Η Θεία λειτουργία», και κάτω από αυτήν «Η ιερά μετάδοσις του τιμίου σώματος και αίματος του Κυρίου».

Στην κόγχη της Προθέσεως εικονίζεται ο Ιησούς,
«Ο της μεγάλης βουλής ἀγγελος».

Στην κόγχη του Διακονικού,
«Ο Δίκαιος Μελχισεδέκ».

Στους θόλους του βόρειου και του νότιου κλίτους:

Στους πέντε θόλους του βόρειου κλίτους, με βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα, ο Γεώργιος Μάρκος «εξεικόνισε», εικονογράφησε την «Δημιουργίαν του κόσμου».

Στους πέντε νότιους θόλους (εξεικόνισε) τους ψαλμούς ρμθ' και ρν', «εις τους οποίους ο Προφητάναξ Δαβίδ προσκαλεί πάσας τας δυνάμεις της φύσεως, όπως αινέσωσι το όνομα του Κυρίου».

«Ενταύθα εικονίζονται τα ηφαίστεια (αινείτε αυτόν το πυρ), ουρανομήκεις εξεσφενδονίζοντα φλόγας, εκεί δε η χιών καταλευκαίνουσα τας κορυφάς των ορέων. Οι κρύσταλλοι κρέμανται πεπηγμένοι από των βράχων και των δένδρων, αι καταιγίδες δεινήν βλάβην και δίνην τοις εν θαλάσσῃ προξενούσι, ενώ υπεράνω των φοβερών τούτων στοιχείων», σε άλλο θόλο, «αι ουράνιαι δυνάμεις, εν απολύτῳ ειρήνη ευλογούσι τον Θεόν του Ουρανού, τον καθήμενον επί των Χερουβείμ, τον επιβλέποντα αβύσσους, τον υπερύμνητον και υπερένδοξον».

Πόσα τα πρόσωπα των αγιογραφιών;

«Το σύνολον δε των εν ταις αγιογραφίαις προσώπων κατά μεν τον Pouqueville ανέρχονται σε 50 χιλιάδες, κατά δε τον Didron σε 3.530 και κατά τον Γεώργιο Λαμπάκη σε 3.700», δηλαδή 170 πρόσωπα υπολογίζει ο Γεώργιος Λαμπάκης επί πλέον του Didron, να εικονίζονται στις αγιογραφίες της Μονής της Φανερωμένης στην Σαλαμίνα. 3.700 πρόσωπα, αριθμός καταπληκτικός. Όσο για τον πρώτο του Pouqueville, λογικά πρόκειται για τυπογραφικό λάθος που διέφυγε του ελέγχου. Θεωρώ απίθανο να αποτελούν πραγματικότητα.

Αυτή είναι σε συντομία η εσωτερική διάταξη - τοποθέτηση των τοιχογραφιών της Μονής Φανερωμένης.

Ta υπόγεια της Μονής:

Στα παραπάνω, ο Γ. Λαμπάκης θα προσθέσει, για τις κάτω από αυτήν κρύπτες, τα εξής:

Κάποιοι Γέροντες πατέρες (προφανώς της Μονής) έλεγαν ότι ο ναός έχει μεγάλα υπόγεια και διηγούνταν διάφορες παραδόσεις για την χρήση και τον σκοπό τους.

Προ καιρού όμως, με την σύμπραξη του τότε διευθυντή του Ναυστάθμου Α. Μιαούλη (εγγονού λογικά του ναυάρχου του 1821), αφού ανέσκαψαν το δάπεδο του ναού, βρήκαν κάτω από το βόρειο κλίτος του δύο υπόγεια.

Το πρώτο έχει μήκος 10,65, πλάτος 1,94 και ύψος 2,30 μ.

Το πάχος του τοίχου πάνω στον οποίο εδράζονται, στηρίζονται οι στύλοι του κυρίως ναού, είναι 1,16 μ. Η είσοδός του βρίσκεται λίγο αριστερά της κύριας θύρας των εισερχομένων στον ναό.

Το δεύτερο υπόγειο χωρίζεται από το πρώτο με τοίχο και προχωρεί μέχρι την Ιερά Πρόθεση. Έχει μήκος 6,65, πλάτος 1,75 και ύψος 2,40 μ.

Και στα δύο αυτά υπόγεια, καταλήγει ο Γεώργιος Λαμπάκης, δεν βρήκαμε απολύτως τίποτε, ούτε παρατηρήσαμε κάτι που να συντελεί στην διαφώτιση της Χριστιανικής αρχαιολογίας της Μονής αυτής, «ειμή σεσηπότα τινά ξύλα και εσκωριασμένους τινάς ήλους».

Τα ευρήματα, λοιπόν, στα υπόγεια της Μονής κάποια σάπια ξύλα και σκουριασμένα καρφιά.

Την «πραγματεία», μελέτη του αυτή, ο Γεώργιος Λαμπάκης την δημο-

σιεύει στο περιοδικό «Σωτήρ», Ι τόμος, τεύχος ζ', 1887 (σελ. 201 - 206) με τίτλο: «Εσωτερική διάθεσις των τοιχογραφιών της εν Σαλαμίνι Μονής της Φανερωμένης».

Σύμφωνα με τον πίνακα των «ελασσόνων πραγματειών του», ο Γεώργιος Λαμπάκης έχει δημοσιεύσει άρθρο του για την Μονή Φανερωμένης και στο περιοδικό «Εβδομάς», 2 Σεπτεμβρίου 1884.

1888: Νέα επίσκεψη στην Μονή Δαφνίου.

Στις 22 Μαΐου 1888 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέπτεται και πάλι την Μονή του Δαφνίου, αυτήν την φορά μαζί με τον θείο του Ιωάννη Πλατύ(τή), τον καλλιτέχνη, χαράκτη και ξυλογλύπτη, ο οποίος ήταν και αυτός γνώστης και φίλος των χριστιανικών αρχαιοτήτων.

Ο Ιωάννης Πλατύς, όπως είδαμε, υπήρξε και ιδρυτικό μέλος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, ενώ κατά το 1889 εκλέχθηκε μέλος της Εξελεγκτικής Επιτροπής της Χ.Α.Ε., επομένως ενστερνιζόταν τις θέσεις και απόψεις του βυζαντινολόγου ανεψιού του Γεωργίου Λαμπάκη, ότι δηλαδή τα αρχαία χριστιανικά λείψανα (υπολείμματα), τα οποία υπήρχαν, ακόμα, διασκορπισμένα, σε Ελλάδα ελεύθερη και υπόδουλη, αλλά και στην Μικρά Ασία, Ιταλία και Σικελία, έργα Ελλήνων τεχνικών, ήταν ανεκτίμητης αξίας και έπρεπε να διασωθούν...

Κατά την επίσκεψή τους αυτή, στην Μονή του Δαφνίου, ενώ εξέταζαν τον δυτικό τοίχο της Μονής, παρατηρήσαν στην παρά την θύρα του ναού, «αρκτική» [βορινή] παραστάδα, παρατήρησαν «αμυδρόν ίχνος γραμμής τινός», ίχνος κάποιας γραμμής, που μόλις διακρινόταν.

Αφού αφαίρεσαν αρκετό επίχρισμα, λογικά εδώ θα πρόκειται για επίχρισμα που θα σχηματίσθηκε από τα συνεχή, επί αιώνες, «ασπρίσματα» με ασβέστη, χωρίς να αποκλείεται και άλλο πολτώδες μίγμα με άλλη ύλη, αφού λοιπόν αφαίρεσαν αρκετό μέρος από το μίγμα αυτό, που κάλυπτε την παραστάδα αυτή, βρήκαν εικόνα, «λόγου αξίαν εφ' υγροίς» [επάνω στον σοβά της παραστάδας], εικόνα «Αυτοκράτορος του Βυζαντίου, περιβεβλημένου άπασαν την αυτοκρατορικήν αυτού στολήν, φέροντος στέμμα, τους αυτοκρατορικούς λώρους, και εν χερσί κρατούντος ειλητάριον ἡ χρυσόβουλον λόγον του Αυτοκράτορος».

Εδώ θα πρέπει να διευκρινίσω ότι:

*Εικόνα Αυτοκράτορα από τη Μονή Δαφνίου που αποκάλυψαν
οι Γεώργιος Λαμπάκης με το θέιο του χωράκτη και ξυλογλύπτη
Ιωάννη Πλατύ (1888).*

(α) Αυτοκρατορικός - βασιλικός λώρος, λεγόταν από τους Βυζαντινούς το «περιώμιον». Το περί τους ώμους, που έφερε ο Αυτοκράτορας κατά τις μεγάλες εορτές. Ήταν μακριά και πολύ πλατιά, χρυσοκέντητη και στολισμένη με πολύτιμους λίθους ταινία, η οποία περιέβαλλε το σώμα και τους ώμους και μετά έπεφτε στον αριστερό βραχίονα.

(β) Ειλητάριον: Τμήμα μεμβράνης, ταινίας, στην οποία αναγράφονται τμήματα της θείας λειτουργίας.

(γ) Χρυσόβουλος λόγος: Αυτοκρατορικό διάταγμα, σφραγισμένο με την χρυσή βούλα (σφραγίδα) του Αυτοκράτορα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, όπως σημειώνει, γνωρίζει ότι σε πολλές Μονές, Αυτοκράτορες του Βυζαντίου αναφέρονται ως κτίτορες του ναού ή σαν χορηγοί προνομίων και εικονίζονται στις Μονές αυτές. Δεν γνωρίζει όμως τίποτα για τον εικονιζόμενο στην παραστάδα της Μονής του Δαφνίου Αυτοκράτορα..., , ενώ υποσημειώνει:

«...εις την Μονήν του Οσίου Λουκά (Βοιωτίας) μέχρι προ τινος εσώζετο η εικών του Αυτοκράτορος Ρωμανού του Λεκαπηνού (959 - 963), θεωρουμένου ως ιδρυτού της Μονής, και την οποία, οι εκεί μοναχοί ως εφθαρμένην και παλαιάν, εκάλυψαν δι' ασβέστου!».

Εδώ πρέπει να παρατηρήσω ότι:

Ο Ρωμανός ο Α΄ ο και Λεκαπηνός βασίλευσε την περίοδο 920 - 944. Ο

Ρωμανός ο Β' είναι αυτός που βασίλευσε από το 959 έως το 963.

Συνεπώς υπάρχει λάθος, εκ παραδρομής βέβαια, που βρίσκεται στο όνομα του Αυτοκράτορα ή την χρονολογία.

Από τον εκκλησιαστικό του στέφανο όμως, γνωρίζει θετικά ο Γ. Λαμπάκης ότι ο Αυτοκράτορας αυτός της εικόνας ανήκει «εις την χορείαν των αγίων βασιλέων της Εκκλησίας. Οκτώ δε εκ των Αυτοκρατόρων του Βυζαντίου αναφέρονται ως άγιοι». Και παραθέτει τα ονόματά των, καθώς και την ημερομηνία που εορτάζεται η μνήμη τους²⁴.

Με βάση αυτά του Γεωργίου Λαμπάκη, και τις χρονολογίες που «βασίλευαν», σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, σχηματίζεται ο επόμενος Πίνακας:

a/a Ονόματα βασιλέων - αγίων Βασίλεψαν Η μνήμη τους

1. Κωνσταντίνος ο Μέγας	324 - 337	21 Μαΐου
2. Θεοδόσιος ο Μέγας	378 - 395	17 Ιανουαρίου
3. Θεοδόσιος ο Νέος	408 - 450	29 Ιουλίου
4. Μαρκιανός	450 - 457	17 Φεβρουαρίου
5. Λέων ο Μέγας	457 - 474	20 Ιανουαρίου
6. Ιουστίνος	518 - 527	15 Νοεμβρίου
7. Ιουστινιανός	527 - 565	2 Αυγούστου
8. Κωνσταντίνος ο Νέος	641	3 Σεπτεμβρίου.

Σχετικά με μερικούς από τους παραπάνω βασιλείς - αγίους του Βυζαντίου και την εορτή της μνήμης των, πρέπει να δοθούν κάποιες εξηγήσεις, διευκρινίσεις:

(α) *Θεοδόσιος ο «Νέος» (29 Ιουλίου):*

Είναι ο νιός του Αρκαδίου και εγγονός του Θεοδοσίου του Α' του Μεγάλου. Το «Μηναίον» της εκκλησίας των αναφέρει ως «νέον». Στις ιστορικές πηγές αναφέρεται ως Θεοδόσιος ο Β' ο Μικρός «προς διάκρισιν από τον Θεοδόσιο τον Μέγα», τον παππού του.

(β) *Μαρκιανός (17 Φεβρουαρίου):*

²⁴ Γεώργιος Λαμπάκη, *Χριστιανική αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου*, ό.π., σελ. 71 - 72.

Σύζυγός του η Πουλχερία, αδελφή του Θεοδοσίου του Β' του Μικρού και ως αγίου του «νέου».

Η μνήμη και των δύο εορτάζεται την ίδια ημέρα, κατά το «Μηναίον».

(γ) *Λέων ο Μέγας (20 Ιανουαρίου):*

Το «Μηναίον» γράφει: «Μνήμη των ευσεβεστάτου βασιλέως Λέοντος του Μεγάλου του καλούμενου Μακέλλη, Θρακός, του βασιλεύσαντος εν έτει 457».

(δ) *Iουστίνος (15 Νοεμβρίου):*

Το «Μηναίον» γράφει: «Μνήμη των ευσεβών βασιλέων Ιουστίνου και Θεοδώρας». Άλλα σε αυτό θα επανέλθουμε.

(ε) *Iουστινιανός (2 Αυγούστου):*

Το «Μηναίον» γράφει: «Μνήμη ανακομιδής λειψάνων του πρωτομάρτυρα Στεφάνου,, Φωκά» και μετά, και «του εν ευσεβεί τη μνήμη γενομένου βασιλέως Ιουστινιανού εν τοις Αγίοις Αποστόλοις».

Ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης στο «Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας» (1960) γράφει: «Ιουστινιανός ο νέος (Ιουλίου 15, Αυγούστου 2 N).

Εις τους Συναξαριστάς, προς διάκρισιν Ιουστινιανού του Α', προστίθεται η λέξις «ο νέος», ο οποίος είναι ο Ιουστινιανός ο Β' ο Ρινότμητος (685 - 695), ευσεβώς βιώσας και εν τω ναώ των Αγίων Αποστόλων ταφείς» (Η χρονολογία του Πίνακα είναι Ιουστινιανού του Α').

Αν όντως είναι έτσι, τότε πρόκειται για τον γιο και διάδοχο του Κωνσταντίνου του Δ' του «Πωγωνάτου», Ιουστινιανό τον Β', ο οποίος επανήλθε στον θρόνο και το έτος 705 - 711.

Ως προς την εορτή της μνήμης του Ιουστίνου και της Θεοδώρας στις 15 Νοεμβρίου ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης γράφει (σελ. 221):

«Ιουστινιανός και Θεοδώρας (527 - 565), (Νοεμβρίου 15, Νοεμβρίου 14, Νοεμβρίου 16 Del.).

»Τινές των Συναξαριστών, ως οι εν Παρισίοις 1582, 1578, και αι των «Μηναίων» εκδόσεις και ο του Νικοδήμου την ημέραν ταύτην (15 Νοεμβρίου), αντί Ιουστινιανού, αναφέρουν την μνήμην Ιουστίνου και Θεοδώρας.

»Οι πλείστοι όμως κώδικες γράφουσι:

«Μνήμη των ευσεβών βασιλέων Ιουστινιανού και Θεοδώρας», ενώ λίγο μετά προσθέτει:

«Το σωζόμενον δίστυχον εγράφη εις το όνομα Ιουστίνου και Θεοδώρας, ούτως»:

«Ιουστίνον ἀνακτα συν Θεοδώρα
προς ουρανούς κέκληκε πάντων δεσπότης».

(στ) *Κωνσταντίνος ο «Νέος» (3 Σεπτεμβρίου)*:

Δεν αναφέρεται στο «Μηναίον». Αναφέρεται όμως στο «Ευχολόγιον».

Ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης στο «Αγιολόγιον» του, γράφει γι' αυτόν:

«Κωνσταντίνος βασιλεύς ο νέος (Σεπτεμβρίου 3). Ο του Αυτοκράτορος Ηρακλείου υιός. Κωνσταντίνος ο Γ' ο βασιλεύσας ολίγους μόνον μήνας και δηλητηριασθείς 25 Μαΐου του 641, διακρινόμενος δια την ευσέβειαν αυτού και την ορθήν πίστιν:

“Χριστός βασιλεύς ευσεβή Κωνσταντίνον εν ουρανοίς έστεψε κοσμίω στέφει”».

Ιστορική πηγή ομιλεί για τρεις μήνες βασιλείας του Κωνσταντίνου του Γ'.

Για τον Κωνσταντίνο τον Νέο ο Γεώργιος Λαμπάκης γράφει:

«Κατά τον Συναξαριστήν, πιθανώς ούτος εστίν ο τέταρτος υιός του Βασιλέως Ηρακλείου. Τόμος Α'. Σεπτεμβρίου Γ'» (Γ. Λαμπάκη, Χριστιανική Αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου, 1889, σελ. 72, υποσ. 3, βιβλίο για το οποίο γίνεται λόγος στην συνέχεια).

1888: «ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΔΙΑΚΟΝΙΣΣΩΝ».

Στις 30 Οκτωβρίου και στις 6 Νοεμβρίου του 1888, ο Γεώργιος Λαμπάκης δημοσίευσε στην θρησκευτική εφημερίδα «Σιών», που συντασσόταν από τον Επίσκοπο Ζακύνθου Διονύσιο Λάτα, δύο μεγάλα άρθρα του, με τίτλο:

«Περί των αρχαίων διακονισσών».

Θα μεταφέρω εδώ σύντομη, κατά το δυνατόν, περίληψη.

Τις πρώτες διακόνισσες τις συναντάμε από αυτές τις ημέρες του ιδρυτή

της χριστιανικής θρησκείας Ιησού Χριστού και προς επιβεβαίωση αυτού, ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται σε «εδάφια» των Ευαγγελίων Λουκά και Μάρκου, επιστολές του Παύλου, επιγραφές, κ.λπ.

Θα περιορισθώ στην Επιστολή του Παύλου προς Ρωμαίους (κεφάλαιο ιστ', στίχοι 1 - 2), όπου γράφει:

«Συνίστημι δε υμίν Φοίβην την αδελφήν ημών, ούσαν διάκονον της εκκλησίας της εν Κεγχρεαίς (Κορίνθου), ίνα αυτήν προσδέξησθε εν Κυρίῳ αξίως των αγίων και παραστήτε αυτή... και γαρ αύτη προστάτις πολλών εγεννήθη και αυτού εμού».

Ta καθήκοντα των διακονισσών:

Τα καθήκοντα ήταν ποικίλα. Τα σπουδαιότερα από αυτά ήταν:

(α) Η διάδοση και εξάπλωση της χριστιανικής πίστης. Δηλαδή η κατήχηση και διδασκαλία των γυναικών, όχι όμως δημόσια, αλλά στις οικίες.

«Προχειρίσαι και διάκονον πιστήν και αγίαν εις τας των γυναικών υπηρεσίας...».

(β) «Να παρευρίσκονται εις το μυστήριο του Θείου Βαπτίσματος».

Όταν βαπτίζονταν οι νεοφότιστες γυναίκες, προετοίμαζαν τα της ιερής τελετής. Το κυριότερο:

Να χρίσουν αυτήν που βαπτίσθηκε σε όλο της το σώμα με άγιο έλαιο, γιατί ο διάκονος περιοριζόταν μόνο στο μέτωπο αυτής.

«Ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναίκας, διάκονος χρίσει μόνον το μέτωπον αυτῶν εν τῷ αγίῳ ελαίῳ, καὶ μετ' αὐτὸν διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γαρ ανάγκη τας γυναίκας υπ' ανδρών κατοπτεύεσθαι» (Αποστολικά Διαταγαί ΙΙΙ, 15 και 28).

(γ) «Η ανακούφισις πάντων των πασχόντων». «Ἡ εν Χριστῷ νοσηλεία των ασθενών» (Αποστολικά Διαταγαί ΙΙΙ, 20).

(δ) «Η επίσκεψις και παρηγορία των Αγίων Μαρτύρων εν ταις φυλακίσι, ένθα ως κακούργοι υπό των ειδωλολατρών ερρίπτοντο».

(ε) Μετά την εκτέλεση της θανατικής ποινής των Αγίων Μαρτύρων, περισυνέλεγαν τα εκ των θηρίων ή των τροχών ή και άλλων βασανιστηρίων εναπομείναντα λείψανα ή οστά των Αγίων Μαρτύρων.

(στ) Κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας πρόσεχαν «την ευκοσμίαν και τάξιν του γυναικείου φύλου». Άλλα και όσες γυναίκες είχαν ανάγκη να εμφανισθούν ενώπιον του Επισκόπου όφειλε να τις συνοδεύει αδελφή διάκονος:

«Άνευ της διακόνου μηδεμία προσίτω γυνή τω διακόνω ή τω πρεσβυτέρω» (Αποστολικά Διαταγαί II, 11, 26).

(ζ) Οι διακόνισσες είχαν την επίβλεψη και την επιτήρηση των σεμνών ηθών επί πασών, ιδίᾳ δε των νεοφωτίστων και των νεοτέρων γυναικών.

(η) Όταν κατεδιώκετο η εκκλησία ή, από άλλη αιτία, προκαλούνταν ανάγκες ή δυστυχίες στους πιστούς, οι διακόνισσες στέλνονταν για συλλογή ελεημοσυνών (Αποστολικά Διαταγαί III, 3).

(θ) Στο μυστήριο του Γάμου να στέκονται παρά την νύμφη «και ως σεπταί μητέρες να διδάσκουν τας νεαράς γυναίκας τα υψηλά καθήκοντα της χριστιανής μητρός».

Αυτά ήταν συνοπτικά τα κυριότερα καθήκοντα των αδελφών διακονισών, καθήκοντα υψηλά και σπουδαία.

Προσόντα διακονισσών:

Ο Απόστολος Παύλος στην Α΄ Επιστολή του προς τον Τιμόθεον γράφει ότι:

Χήρα, ας καταγράφεται στον κατάλογο της εκκλησίας, εφ' όσον δεν είναι μικρότερη των 60 ετών και αν υπήρξε γυναίκα ενός μόνο άνδρα (μονόγαμος).

Ακόμα να έχει καλή μαρτυρία για τα καλά της έργα. Αν ανέθρεψε παιδιά, αν φιλοξένησε, αν ένιψε (έπλυνε) πόδια χριστιανών οδοιπόρων, αν βοήθησε θλιβομένους, αν συνέτρεξε σε έργα αγαθά. Τις νεότερες όμως χήρες να μην τις δέχεται... (Κεφάλαιον ε΄, στίχοι 9 - 12).

Χειροτονία διακονισσών:

Σύμφωνα με τις Αποστολικές Διαταγές (III, 25):

«Προχειρίσαι δε και διάκονον πιστήν και αγίαν».

Ο Επίσκοπος ετέλει την προχείριση της διακόνισσας ενώπιον όλου του κλήρου, μετά μακρά νουθεσία και διδασκαλία κατά ρητή γι' αυτό διάταξη.

«Δει δε πάσας τας χειροτονούμένας ευλαβεστάτας διακόνους και αυτάς κατά τον της χειροτονίας καιρόν και νουθετείσθαι και των ιερών ακούειν παραγγελμάτων επί των λοιπών των ήδη ουσών ευλαβεστάτων διακόνων» (Νεοφ. 6, κεφ. στ΄).

Αργότερα, όταν οι διωγμοί κατά της εκκλησίας έπαυσαν, όπως όλες οι

εκκλησιαστικές τελετές, έτσι και η προχείριση των διακονισσών λαμπρύνθηκε «και μεγαλοπρεπώς και μετά πολλής συγκινήσεως ετελείτο αύτη ως εξής»:

Μετά την ψαλμωδίαν: «Και πάντων και πασών», δύο διάκονοι παρελάμβαναν την μέλλουσαν να προχειρισθεί σε διάκονο φωνάζοντες: «Κέλευσον Δέσποτα ἄγιε, την νυν προσφερομένην σοι». Στην συνέχεια την οδηγούσαν στον προ της Ωραίας Πύλης ιστάμενο Επίσκοπο, ο οποίος την έφερε μπροστά στην Αγία Τράπεζα, έθετε το χέρι του στη σκυμμένη κεφαλή της δοκίμου «και όλων γονυπετούντων» έλεγε μεγαλοφώνως την καθιερωμένη ευχή:

«Η θεία χάρις, η πάντοτε τα ασθενή θεραπεύουσα...».

Ο Επίσκοπος, ανάλογα με τις ανάγκες, όριζε και τον αριθμό των διακονισσών στους διάφορους ναούς. Π.χ.:

Στην Αγία Σοφία οι διακόνισσες έφθαναν τις 40.

Στον ναό των Βλαχερνών που ήταν μικρότερος έφθαναν τις 6.

Διακόνισσες αναφέρονται στην Εκκλησιαστική Ιστορία μέχρι τον ΙΒ' αιώνα. Ο Βαλσαμών, ο οποίος έζησε περί του 1090, κάνει λόγο για διακόνισσες... Κατά τον Επιφάνιο, το θρησκευτικό αυτό τάγμα «απεσβέσθη» κατά τον ΙΒ' αιώνα.

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρει ονομαστικά 36 διακόνισσες, καθώς και τις «πηγές» (Ευαγγέλια, Πράξεις, Επιστολές, επιγραφές, κ.λπ.) στις οποίες αυτές καταγράφονται. Αναφέρει μεταξύ αυτών και 4 με το όνομα Μαρία: την Μαγδαληνή, την του Ιακώβου, την αδελφή του Λαζάρου και την Μαρία, την μητέρα του Ευαγγελιστή Μάρκου.

Θα μεταφέρω εδώ μόνο τα μικρά ονόματα των διακονισσών:

Απφία	Ιουλία	Μαρία	Πουπλία
Άλκη	Κλαυδία	Μαριάμ	Πρίσκιλλα
Αγαλίασις	Κλαυδιανή	Μαριάμνη	Σαλώμη
Δορκάς	Λυδία	Μακρίνα	Σουσάνα
Ευωδία	Λαμπαδία	Νεικαγόρη	Συντύχη
Ευνίκη	Λωΐς	Ολυμπιάς	Τρύφαινα
Ευτυχία	Μαρία	Ουετιανή	Τρυφώσα
Ιωάννα	Μαρία	Πέρσις	Φοίβη
Ιουνία	Μαρία	Πλατωνίς	Χλόη

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης κλείνει τα άρθρα με τα εξής:

«Ταύτα περί των αρχαίων διακονισσών, αι οποίαι περιφρονήσασαι τον κόσμον και τα του κόσμου, δι' όλου του βίου των, αγώνα τον καλόν ηγωνίσαντο, κατά τον Απόστολον, τον δρόμον τετελέκασι, την πίστιν τετηρήκασι, και νυν αναμένουσι τον της διακιοσύνης στέφανον...».

Για την παραπάνω 5η διακόνισσα της 3ης σειράς, με το όνομα Νεικαγόρη, να προσθέσω εδώ ότι, όπως θα δούμε στην για το Μουσείο ενότητα στις επόμενες σελίδες, ο Γεώργιος Λαμπάκης λέγει ότι στην παρά τον Υμηττό Μονή του Καρρέα, υπήρχε επιτύμβια επιγραφή «Νεικαγόρης της διακονίσσης».

Σημειώνει επίσης ότι, για την επιγραφή αυτή έγραψε «χιλιάκις», όμως δεν ενδιαφέρθηκε κανείς. Το 1890 η επιτύμβια πλάκα με την επιγραφή αυτή είχε κομματιασθεί «εις πλήθος τεμαχίων», ... «η δε Μονή ασπλάχνως κατετροπώθη υπό των εκσφενδονιζομένων λατύπων (λίθων) των περιξ λατομείων».

1889: «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης το 1889 εξέδωσε βιβλίο με τον παραπάνω τίτλο. Στις 145 σελίδες του, αναφέρεται στην Ιστορία της Μονής, στις ενέργειες της Χ.Α.Ε., όλα αυτά τα χρόνια για την συντήρηση του οικοδομήματος και του πλήθους των ψηφιδωτών εικόνων και παραστάσεων που είναι άνω των 70 και καταστρέφονται. Αναφέρεται επίσης στην αδιαφορία των αρμοδίων κ.λπ.

Αναφέρεται στην συνέχεια στην αρχιτεκτονική του ναού και στις «βάρβαρες» και «φραγκικές» προσθήκες που έγιναν από καθολικούς μοναχούς, όταν κατά τις Σταυροφορίες κατέλαβαν και την Μονή του Δαφνίου.

Τέλος, περιγράφει μία προς μία 72 εικόνες και παραστάσεις ψηφιδωτές, που έχουν καταστραφεί από τον χρόνο και όχι μόνο, και που χάρη στην αδιαφορία των αρμοδίων η καταστροφή συνεχίζεται...

Στην αρχή του βιβλίου και η αφιέρωση του Γεωργίου Λαμπάκη:

ΤΗ ΠΕΦΙΛΗΜΕΝΗ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΤΗ ΜΟΙ
ΜΗΤΡΙ
ΙΕΡΟΝ

Αλλά για το βιβλίο αυτό και την Μονή Δαφνίου θα επανέλθουμε.

1889: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στον Μουντάδο.

Η είδηση - πληροφορία προέρχεται από τις τότε τηνιακές εβδομαδιαίες εφημερίδες «Η Ηχώ της Τήνου» και «Αλήθεια», του Σεπτεμβρίου του 1889.

Η πρώτη, κάτω από τον τίτλο «Αφίξεις και αναχωρήσεις», αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι «αφίκετο» και ο αξιόλογος συμπολίτης μας κ. Γεώργιος Λαμπάκης διδάκτωρ της Θεολογίας²⁵.

Η άφιξη του Γεωργίου Λαμπάκη στην Τήνο συμπίπτει με τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου 1889.

Στο επόμενο φύλλο της η «Ηχώ» και στην στήλη των «Εγχωρίων» της, επανέρχεται και γράφει:

Από πολλούς συμπολίτες μας «επιφορτίσθηκε», να παρακαλέσει τον αξιότιμο συμπολίτη μας και θεολόγο Γεώργιο Λαμπάκη, που παραμένει στην Τήνο, να κηρύξει τον θείο λόγο στον Ιερό Ναό της Ευαγγελιστρίας, «κατά το διάστημα της ενταύθα διαμονής του».

Η επιθυμία των συμπολιτών μας είναι «δικαιοτάτη και εύλογος». Και πιστεύει η «Ηχώ» ότι ο κ. Λαμπάκης δεν θα παραβλέψει την παράκληση αυτή, αφού επί χρόνια ολόκληρα στερούνται ιεροκήρυκα, αν και υπάρχει διορισμένος στον Νομό Κυκλαδων από την κυβέρνηση²⁶.

Και η «Αλήθεια» της Τήνου, κάτω από τον τίτλο «Αναχωρήσεις», λίγες ημέρες μετά, έγραψε ότι:

Μετά από δεκαπενθήμερη διαμονή ενταύθα [στην Τήνο], κοντά στους συγγενείς και φίλους του, στο χωριό της γεννήσεώς του τον Μουντάδο, στον οποίο κατοικούσε κατά το μεγαλύτερο μέρος της εδώ διαμονής του, «ανεχώρησε προχθές επιστρέφων εις τα ίδια, ο συμπολίτης ημών κ. Γεώργιος Λαμπάκης»²⁷.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, δεν γεννήθηκε βέβαια στον Μουντάδο, αλλά στην Αθήνα. Στον Μουντάδο γεννήθηκε η μητέρα του Μαργαρίτα που ήταν θυγατέρα του Γεωργίου Πλατάνη (τη) και αδελφή του ξυλογλύπτη - χα-

²⁵ «Η Ηχώ της Τήνου», φύλλο 325/9.9.1889.

²⁶ «Η Ηχώ της Τήνου», φύλλο 326/16.9.1889.

²⁷ «Αλήθεια» της Τήνου, φύλλο 73/ 19 Σεπτεμβρίου 1889.

ράκτη και δασκάλου της Ιχνογραφίας και Κοσμηματογραφίας, στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο της «Εταιρείας Φίλων του Λαού», επί είκοσι χρόνια, Ιωάννη Πλατύ²⁸.

Ομως είναι γεγονός ότι: Ο Γεώργιος Λαμπάκης έλεγε ότι ναι μεν γεννήθηκε στην Αθήνα, αλλά επιθυμεί να λέγεται Τήνιος. «Ο οίκος του είναι Τήνιος, αι παραδόσεις Τήνιαι, η ανατροφή Τηνία, η ψυχή Τηνία, τα πάντα Τήνια», όπως γράφει στις αναμνήσεις του, αρκετά αργότερα και που θα δούμε σε άλλο σημείο, στην συνέχεια των βιβλίου αυτού.

Να σημειωθεί ότι αμέσως μετά την υπογραφή του, στις αναμνήσεις του, πρόσθετε:

«Τήνιος εκ του χωρίου Μουντάδος».

1889: Γενικές Συνέλευσεις της Χ.Α.Ε.

Στις 9 Ιουλίου 1889, η Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε. εξέλεξε 5μελή Επιτροπή για την τροποποίηση του Καταστατικού της, την οποία αποτέλεσαν οι: Ν. Αναστασίου, Γ. Χαλκιόπουλος, Τιμ. Βισβίζης, Γεώργ. Ι. Δουρούτης και Εμμ. Λαμπάκης. Εξέλεξε επίσης τριμελή Εξελεγκτική Επιτροπή την οποίαν αποτέλεσαν οι: Γ. Ι. Δουρούτης, Κ. Δ. Καπράλος και Ιωάννης Πλατύς.

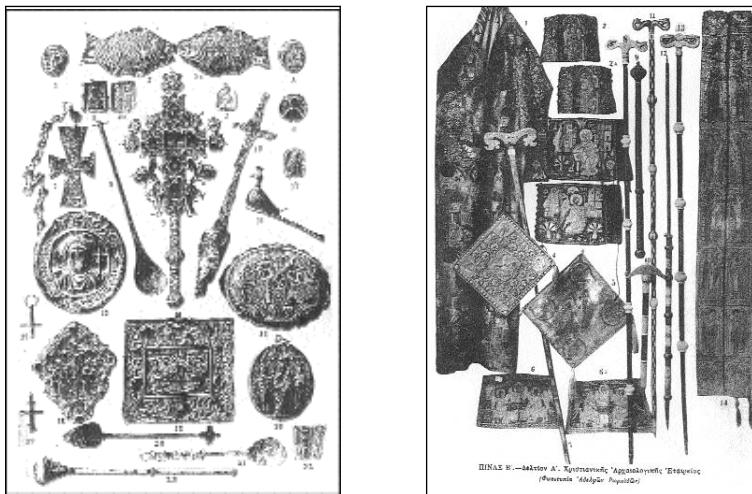
Στις 25 Ιουλίου 1889 συνήλθε και πάλι η Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε., η οποία, εκτός των άλλων, ψήφισε το νέο Καταστατικό.

Το νέο Καταστατικό εγκρίθηκε με Βασιλικό Διάταγμα που υπογράφουν ο Γεώργιος Α΄ και ο Υπουργός των Εσωτερικών Σ. Δραγούμης.

1890: «Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο». Τα επίσημα εγκαίνια, 4 Μαρτίου 1890.

Μετά από ενέργειες του νέου Προέδρου της Χ.Α.Ε. Αριστείδη Παππούδωφ, αλλά και άλλων μελών, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας, παραχώρησε τις αιθουσες του άνω πατώματος του κτηρίου όπου συ-

²⁸ Στέφανου Ν. Δελατόλα, *Ιωάννης Γ. Πλατύς (1838 - 1928), ο χαράκτης, ο ξυλογλύπτης*, Έκδοση του Συνδέσμου των απανταχού εκ Μουντάδου Τήνου καταγομένων, Αθήνα 2005, σελ. 47 - 49.

*Από τα πρώτα κειμήλια του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου
(Πίνακες Α' και Β' από το Δελτίον Α' της Χ.Α.Ε., σελ. 129 - 142).*

νεδριάζει, στις οποίες και εγκαθιδρύθηκε το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Το κτήριο αυτό βρίσκεται έναντι του Παρνασσού, παρά τον Άγιο Γεώργιο των Καρύτση.

Τα επίσημα εγκαίνια έγιναν στις 4 Μαρτίου του 1890, παρουσία ολόκληρης της βασιλικής οικογένειας, της Ιεράς Συνόδου, του Δημάρχου Αθηναίων, κ.λπ.

Στις 2 Ιουλίου 1890, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας, «σπουδαίως ενδιαφερομένη υπέρ της διασώσεως των αγιωτάτων της εκκλησίας κειμηλίων» απέστειλε εγκύρωλο προς τους σεβασμιωτάτους Ιεράρχας και τους Ηγουμένους των ανά το κράτος μοναστηρίων κ.λπ. και ζητεί να σταλούν, όλα τα μη χρησιμοποιούμενα στις ιερές τελετές σκεύη και άμφια, στην διεύθυνση, του στην Αθήνα ευρισκόμενου Μουσείου που ιδρύθηκε από την Χ.Α.Ε. και διατελεί υπό την υψηλή προστασία της βασιλισσας και έχει εγκαθιδρυθεί στο «κατάστημα» της Ιεράς Συνόδου.

Στις 16 Αυγούστου 1890, το Υπουργείο των «Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδευσεως», στέλνει δική του εγκύρωλο προς τους:

«Πανοσιωτάτους Ηγουμένους των ανά το κράτος διατηρουμένων εναγών μοναστηρίων και τους περί αυτούς οσιωτάτους Συμβούλους», με την οποίαν επιβεβαιώνει την εγκύρωλο της Ιεράς Συνόδου, τους παραγγέλλει και τους προτρέπει όπως, τα αναφερόμενα στην συνοδική εγκύρωλο

σκεύη, αντικείμενα, τα παντελώς άχρηστα σ' αυτούς, να τα αποστείλουν στην διεύθυνση του Χριστιανικού Μουσείου στην Αθήνα, εκτός των πολυτίμων βιβλίων και χειρογράφων, τα οποία πρέπει να αποστείλουν στην Εθνική Βιβλιοθήκη, σύμφωνα με τον νόμο της 10ης Μαΐου 1834. Κατατίθεμενα στο Μουσείο θα σωθούν από την τέλεια καταστροφή και εξαφάνιση, θα χρησιμεύσουν δε «προς τον υπό της Εταιρείας ταύτης επιδιωκόμενον σκοπόν». Και το έγγραφο καταλήγει:

«Περί του ποσού, του ποιού και των άλλων γνωρισμάτων, των εις το ειρημένον Χριστιανικόν Μουσείον αποσταλησομένων ειδών, θέλετε αναφέρει ημίν συγχρόνως.

Εν Αθήναις τη 16 Αυγούστου 1890.

Ο Υπουργός

Θ. Κανακάρης»²⁹.

1891: Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.

Στις 30 Ιανουαρίου 1891, πραγματοποιήθηκε στο συνοδικό μέγαρο η Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε. υπό την προεδρεία του Σ. Μητροπολίτη Αθηνών Γερμανού.

Ο τακτικός Πρόεδρος Αριστείδης Παππούδωφ ανέγνωσε την Έκθεση των εργασιών του Διοικητικού Συμβουλίου από 2 Αυγούστου 1889 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1890 και ο Ταμίας Γ. Ι. Δουρούτης την σχετική έκθεση, απολογισμό του Ταμείου,...

Μετά από πρόταση του Δημ. Γρηγ. Καμπούρογλου, ο πρώην Πρόεδρος Αλέξανδρος Βαρούχας εκλέχθηκε παμψηφεί Επίτιμον μέλος και συγχρόνως ονομάσθηκε και Ευεργέτης, για την ηθική και υλική υποστήριξη προς την Χ.Α.Ε.

Ο Πρόεδρος της Χ.Α.Ε. Αριστείδης Παππούδωφ είπε μεταξύ άλλων ότι κατά το διάστημα των 16 μηνών έπραξαν ότι ήταν δυνατόν για την ανόρθωση της Εταιρείας. Με πολλές προσπάθειες πέτυχαν την παραχώρηση των αιθουσών, στις οποίες πραγματοποιήθηκε και η Γενική Συνέλευση, χάρις στον Μητροπολίτη Αθηνών κ. Γερμανό και τους άλλους Συνοδικούς. Στις ίδιες αιθουσές εγκαθίδρυσαν και το Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης, του οποίου τα εγκαίνια έγιναν κατά τον

²⁹ Δελτίον Α', της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 84 - 87.

Μάρτιο του 1890, παρουσία ολόκληρης της βασιλικής οικογένειας, της Ιεράς Συνόδου, κ.λπ.

Αναφέρθηκε ονομαστικά σε όσους πρόσφεραν αξιόλογες συλλογές στο Χριστιανικό Μουσείο, στον Αλέξ. Πασπάτη, στον φιλέλληνα Λουδοβίκο Θείρσιο, καθώς και στην «γενναία δωρεά του αγαπητού φίλου της Ελλάδος μαρκησίου της Βώθης (Bute), πλουτίσαντος το Ταμείον της Εταιρείας διά 3.000 δραχμών...».

Στην συνέχεια ανέφερε ότι δεν είναι δυνατόν χωρίς επαρκή χρηματικά μέσα να διασώσουν τις καταρρέουσες βυζαντινές εκκλησίες..., ενώ στερούνται Μουσείου «μονίμου και διαρκούς, αφού αύριον είμεθα αναγκασμένοι να μετακομίσωμεν εντεύθεν το Μουσείον..., αν η Ιερά Σύνοδος αλλάξῃ οίκημα και το νέον δεν έχῃ χώρον προς εγκατάστασιν ημών».

Ανέφερε ακόμα ότι ζήτησαν από τον Δήμο Αθηναίων την Μονή της Αγίας Φιλοθέης, για να εγκατασταθεί εκεί το Μουσείο, «αλλά δυστυχώς ουδεμίαν ελάβομεν ικανοποιητικήν απάντησιν».

Και έκλεισε με το ότι:

Για τις νέες πολύτιμες δωρεές κειμηλίων, θα αναφερθεί λεπτομερώς ο κ. Διευθυντής του Μουσείου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, μετά την προσφώνηση, είπε ότι:

Μετά την Έκθεση του Προέδρου, υπολείπεται σε αυτόν να αναφέρει «γενικά τινά περί της ιδρύσεως, καταστάσεως και των σπουδαιοτέρων αντικειμένων», του υπό την διεύθυνσή του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου, από το 1884 έως και το 1890³⁰.

Τα «γενικά τινά» του Γεωργίου Λαμπάκη περί του Μουσείου, καταλαμβάνουν 16 σελίδες του Αου «Δελτίου» της Χ.Α.Ε., τα οποία θα μεταφέρω εδώ, κατά το δυνατόν συνοπτικά, μερικά από αυτά, αφού πρώτα παραθέσω την σύνθεση των Διοικητικών Συμβουλίων της Β' και Γ' Περιόδου, της Χ.Α.Ε.

Επίτιμος Πρόεδρος της Χ.Α.Ε., ο Σεβ. Μητροπολίτης Αθηνών Γερμανός.

³⁰ Δελτίον Α', της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 51 - 56.

ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
Περίοδος Β', 1889 - 1890

Α. Παππούδωφ	Πρόεδρος
Ι. Σακελλίων	Αντιπρόεδρος
Κ. Δ. Καπράλος	Γεν. Γραμματεύς
Γ. Ι. Δουρούτης	Ταμίας
Γ. Λαμπάκης	Διευθυντής Μουσείου
Ν. Αναστασίου	Σύμβουλος
Κ. Γ. Ζησίου	Σύμβουλος
Ν. Διαμάντης	Σύμβουλος
Γ. Ζέζος	Σύμβουλος
Ι. Μ. Δαμβέργης	Σύμβουλος
Εμμ. Λαμπάκης	Σύμβουλος

Περίοδος Γ', 1890 - 1892

Α. Παππούδωφ	Πρόεδρος
Ι. Σακελλίων	Αντιπρόεδρος
Κ. Δ. Καπράλος	Γεν. Γραμματεύς
Ν. Διαμάντης	Ειδ. Γραμματεύς
Γ. Ι. Δουρούτης	Ταμίας
Γ. Λαμπάκης	Διευθυντής Μουσείου
Α. Γ. Πασπάτης	Σύμβουλος
Δ. Στεφ. Σκυλίτσης	Σύμβουλος
Δ. Μεσσαλάς	Σύμβουλος
Σ. Χατζηγιαννόπουλος	Σύμβουλος
Εμμ. Λαμπάκης	Σύμβουλος ³¹

³¹ Δελτίον Α', της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 144 - 145.

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ, ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟ ΤΟΥ 1884 - 1890
ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ
ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ**

A'. Αγώνες περί της ιδρύσεώς του.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, στην αρχή της ομιλίας του, ζήτησε να του επιτρέψουν να πει, χωρίς να του αποδώσουν κάποια εγωιστική διάθεση, ότι από παιδί, «ένεκα της τρυφεράς διδασκαλίας Σεπτής Μητρός, περί του βίου, της λατρείας και των φρικωδών μαρτυρίων» που υπέστησαν οι πρωταγωνιστές της πίστεώς μας, ζούσε, ζει και αναπνέει ζωογονούμενος, από μόνη αυτή την άγια ατμόσφαιρα των αρχαίων χριστιανών.

Γι' αυτό και η ίδρυση Χριστιανικού Μουσείου και η διάσωση σε αυτό των ιερών κειμηλίων της Αγίας μας Εκκλησίας, ήταν το συνεχές όνειρο της ζωής του, και ο ιδεώδης σκοπός για τον οποίο ζούσε και υπήρχε.

Για τον λόγο αυτό, μόλις επέστρεψε από την Γερμανία κατά τον μήνα Αύγουστο του 1883, όπου είχε με απερίγραπτη αφοσίωση ασχοληθεί αποκλειστικά στον ειδικό κλάδο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας, με κάθε τρόπο ζητούσε την ίδρυση Μουσείου, που θα είχε τέτοιο επιστημονικό σκοπό, για την θρησκευτική ζωή του Έθνους μας, για την Εκκλησία και για την ιστορία της τέχνης.

Σύντομα όμως κατάλαβε ποίον φρικτόν αγώνα είχε αναλάβει, σε ποίον πολυνδαίδαλο λαβύρινθο εισήλθε «μικρόν και κατ' ολίγον εν τόπω, εν ω [στον οποίο] τα πάντα εξαρτώνται εκ του πνιγηρού της πολιτικής ατμοσφαιρίας ανέμου!!!». Και ο Γ. Λαμπάκης συνεχίζει:

«Ναι Κύριοι, δεν περιγράφονται τα δεινά όσα υπέστημεν ζητούντες την διάσωσιν των ιερών τούτων κειμηλίων».

Μάταια παρακαλούσε τους αρμόδιους να ενδιαφερθούν για τα λίγα μνημεία της χριστιανικής τέχνης που απέμειναν... Μάταια προσπαθούσε να τους πείσει ότι αξίζει τον κόπο να δοθεί μία μικρή προσοχή και στις τελείως εγκαταλειμμένες χριστιανικές αρχαιότητες και να ορισθεί κάποιο μικρό ποσόν για την διάσωση των χριστιανικών ερειπίων...

«Μάτην δια μακρών άρθρων εν εφημερίσι και τοις περιοδικοίς κατεδεί-

κνυμεν την αξίαν τούτων..., μάτην, μάτην, τα πάντα μάτην»...

«Δια τούτο, βλέπων ότι εις ουδέν πρακτικόν αποτέλεσμα υπέρ τούτων ηδυνάμην να έλθω, ως άλλος Ιερεμίας επί των ερειπίων των χριστιανικών ναών καθήμενος, κυριολεκτικώς εθρήνουν την φρικαλέαν τούτων καταστροφήν και ερήμωσιν...

» Διότι γνωρίζετε, Κύριοι, ότι το ωραίον τούτο του γηραιού Υμηττού όρος είναι κατεσπαρμένον υπό πληθύος τοιούτων πολυτίμων μνημείων της Χριστιανικής τέχνης. Εκεί ο Άγιος Ιωάννης ο Κυνηγός..., εκεί ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, η Μονή Καισαριανής, το μετόχιον ταύτης, τα περί ταύτην ερημοκκλήσια του αγιάσματος, των Ταξιαρχών και του Αγίου Μάρκου, η Ζωοδόχος Πηγή, η Μονή του Κουταλέα, η Μονή του Καρρέως, εις την οποίαν η επιτύμβιος επιγραφή Νεικαγόρης της Διακονίσσης.

» Περί της επιγραφής ταύτης χιλιάκις εγράψαμεν..., ήδη η επιτύμβιος πλαξ κατεθραύσθη εις πλήθος τεμαχίων... σήμερον (1890) ευρισκομένη, η δε Μονή ασπλάχνως κατετροπώθη υπό των εκσφενδονιζομένων λατύπων των πέριξ λατομείων...

» Ουδόλως δε υπερβάλλω εν λόγοις ότι δεν έδιδον ύπνον τοις βλεφάροις μου, ουδέ τοις κροτάφοις μου νυσταγμόν· αιωνίως περί της διασώσεως των χριστιανικών αρχαιοτήτων σκεπτόμενος...», σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, που συνεχίζει:

Έτσι, «ενώ οι μεν Κυβερνώντες ουχί αγρόν, αλλά αγρούς μετά βιών ηγόραζον», οι δε ιδιώτες παραξενεύονταν με την νέα αυτή διδαχή - διδασκαλία, μαζί με λίγους λόγιους, που πονούσαν και αυτοί για τις χριστιανικές αρχαιότητες, στις 23 Δεκεμβρίου 1884 ίδρυσαν την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, όταν και του ανέθεσαν την διεύθυνση του Μουσείου εκείνου της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης, που το (1884) υπήρχε μόνο στο νου.

Και άρχισαν αμέσως οι προσφορές προς αυτό. Εδώ ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στις δωρεές προς το Μουσείο των μελών του Δ.Σ. της Χ.Α.Ε., καθώς και στην δική του δωρεά, του Διευθυντού του Ναυστάθμου Α. Μιαούλη, του Ι. Σακελλάριου, του Αρχιεπισκόπου των Καθολικών της Αθήνας Ιωάννου Μαραγκού, του θείου του Ι. Πλατύ και πολλών άλλων, που απετέλεσαν και τον πρώτο πυρήνα της ιδρύσεως του Μουσείου και έδωκαν ύπαρξη εις το τέως στην σκέψη και στο σχέδιο «υπάρχον Μουσείον τούτο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης».

Από τότε, ο ίδιος και ο Πρόεδρος της Χ.Α.Ε. συνέλεγαν στα σπίτια τους διάφορα αντικείμενα που στέλνονταν. Το 1886, για την διάδοση του σκο-

πού της Εταιρείας και με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου προχώρησαν στην Έκθεση των 291 αντικειμένων που έως τότε είχαν περισυλλεγεί. Αυτά εκτέθηκαν στο ισόγειο της επί της οδού Φιλελλήνων (αριθ. 24) οικίας του αρχιτέκτονα και Συμβούλου της Χ.Α.Ε., Γ. Ζέζου, ο οποίος, για αρκετούς μήνες, το είχε παραχωρήσει δωρεάν.

Στις 19 Μαρτίου 1886 επισκέφθηκε την Έκθεση η βασίλισσα Όλγα, την οπία συνόδευε η Μεγάλη Κυρία Ελένη Θεοχάρη και ο τότε Γραμματέας της, τώρα δε «κλειδούχος» της και Σύμβουλος της Χ.Α.Ε., Δ. Μ. Μεσσαλάς³².

Η βασίλισσα, «ηυδόκησεν να επισκεφθή το πρόχειρον ούτως ειπείν Μουσείο μας εκείνο», λέγει ο Γεώργιος Λαμπάκης, «από της 11 ½ π.μ. - 1 μ.μ. παραμείνασα εν αυτώ, μετά μεγίστου θρησκευτικού, ιστορικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος διερευνώσα και σπουδάζουσα τα μετά τοσούτων αγώνων περισυλλεγέντα ιερά ταύτα της εκκλησίας ημών κειμήλια».

Μετά το τέλος της Εκθέσεως αυτής (1886) έγιναν πολλές παραστάσεις και παρακλήσεις υποβλήθηκαν στην κυβέρνηση, για την παραχώρηση στέγης, στην οπία να εναποτεθούν τα χριστιανικά κειμήλια, «αλλά εστάθη αδύνατον!».

«Χριστιανική αρχαιότης και κυβερνητική προστασία ήτο πράγμα αντίθετον! Και ούτως [έτσι] εις τα κιβώτια ταύτα πάντα κατακλεισθέντα και καρφωθέντα ερρίφθησαν» σε κάποια υγρά υπόγεια που παραχωρήθηκαν ευσπλαχνικά από ιδιώτη.

Εμείς δε ως Εταιρεία άστεγοι και περιπλανώμενοι, πολλές φορές συνεδριάζαμε στις γωνίες των πλατειών, λέγει ο Γ. Λαμπάκης.

Έτσι είχαν τα πράγματα, για την Εταιρεία και για το Μουσείο, όταν στις 25 Ιουλίου του 1889, εκλέχθηκε παμψηφεί Πρόεδρος της Χ.Α.Ε. ο Αριστείδης Παππούδωφ, με άριστους οιωνούς.

Στις 19 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου (1889) η Αυτοκράτειρα Φρειδερίκου, η οποία παρεπιδημούσε στην Αθήνα για τους γάμους του διαδόχου, ευδόκησε, «συνοδευόμενη υπό των Κυριών της Τιμής Αυτής, του Αυλάρχου Αυτής και της Α. Εξοχότητος του ημετέρου πολυμαθούς Πρεσβευτού κ. Κλέωνος Ραγκαβή, όπως επισκεφθή ημάς κατ' οίκον (οδός Χάρητος 15) χάριν μελέτης της ημετέρας χριστιανικής συλλογής, την οποίαν άπασαν είτα [μετά] εδωρησάμεθα τω υπό την ημετέραν διεύθυνσιν Χριστια-

³² Ο Δ. Μεσσαλάς ήταν τον Μάρτιο του 1886 Γραμματέας της βασίλισσας. Λίγο μετά, όμως, ιδιαίτερος Γραμματέας της βασίλισσας έγινε ο Γεώργιος Λαμπάκης, που παρέμεινε και για όλα τα υπόλοιπα χρόνια. Ο Μεσσαλάς έλαβε το αξίωμα του «κλειδούχου», όπως βλέπουμε.

νικώ τούτω Μουσείω»³³. Η Αυτοκράτειρα θαύμασε τα αντικείμενα, συνεχάρη και εμψύχωσε τον Γεώργιο Λαμπάκη...

Λίγο μετά, χάρις στον Σεβ. Μητροπολίτη Αθηνών, στις άοκνες προσπάθειες του Διοικητικού Συμβουλίου και κυρίως του Προέδρου Παππούδωφ, τα έως τότε «άστεγα κειμήλια ταύτα, εύρον στέγος, και τα αδόξως εις τα υπόγεια κατερριμένα, εν τιμή και δόξη ανυψώθησαν».

Αυτό οφείλεται στο ότι, με πρόταση του Αθηνών και επιτίμου Προέδρου της Χ.Α.Ε., η Ιερά Σύνοδος παραχώρησε για το Μουσείο, το επάνω αυτό πάτωμα, για να εναποτεθούν τα σεβάσμια κειμήλια και χρησιμεύσει ως ιερή απαρχή του Μουσείου της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης.

Στις 4 Μαρτίου του 1890, την Γ' Κυριακή των Νηστειών και της Σταυροπροσκυνήσεως έγιναν σε αυτό τα επίσημα εγκαίνια της εγκαθιδρύσεως του Μουσείου κατά τα οποία τελέσθηκε και αγιασμός από τον Σεβ. Μητροπολίτη Αθηνών ενώπιον του βασιλιά, της βασίλισσας και προστάτιδας της Χ.Α.Ε., του διαδόχου, της συζύγου του Σοφίας, που συνοδεύονταν από την Κυρία της Τιμῆς δεσποινίδα Χρυσούλα Αναργύρου, του «Κλειδούχου» Μεσσαλά, του Βασιλικού Επιτρόπου Μαυρομιχάλη, του δημάρχου Αθηναίων Τ. Φιλήμονος, της Ιεράς Συνόδου κ.λπ.

Μετά τον αγιασμό ο Γεώργιος Λαμπάκης είπε τα εξής:

«Αυτή η νίκη η νικήσασα
τον κόσμον, η πίστις ημών»
(Α΄ Ιωάννου, ε΄, 4),

και συνέχισε:

«Μεγαλειότατε βασιλεύ,
Μεγαλειοτάτη προστάτις.
Σεπτή ομήγυρις·»

Εάν όλα τα άλλα Μουσεία, περισυλλέγονταν αντικείμενα που αφορούν την ιστορία και τέχνη, το Μουσείο αυτό εδώ, μετά από αγώνες επτά ετών,

³³ Το 1889, η Σοφία, θυγατέρα του Αυτοκράτορα της Γερμανίας Φρειδερίκου παντρεύτηκε τον τότε διάδοχο του ελληνικού θρόνου Κωνσταντίνο. Ο Κλέων Ραγκαβής, διπλωμάτης και ποιητής, που χρημάτισε και πρεσβευτής στο Βερολίνο, ήταν γιος του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή. Η οδός Χάρητος βρίσκεται στο Κολωνάκι. Στον αριθμό 15, που μετά από επαναρίθμηση έγινε 17, ήταν η οικία του Γεωργίου Λαμπάκη, όπου και συγκέντρωνταν για το Μουσείο αντικείμενα.

με ενέργεια ανδρών ζηλωτών... «σεμνώς εγκαθίσταται»...

Τόσα χρόνια έπρεπε να περάσουν, τόσοι κόποι έπρεπε να καταβληθούν και τόσοι αγώνες, για να γίνει κατανοητό, «τέλος πάντων ότι τα πράγματα ταύτα έχουσι ποιάν τινά αξίαν».

«...αι μεγάλαι ιδέαι, αι εις νέον Κράτος εισερχόμεναι πρώται ιδέαι, απαιτούσι θύματα, και τοιούτον θύμα, επί τοσαύτα έτη, ομολογώ ότι εγενόμην εγώ.

»Και ταύτα μεν περί των αγώνων και κόπων προς ίδρυσιν, του υπό την ημετέραν Διεύθυνσιν Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου».

B'. Κατάστασις του Μουσείου.

Αναφερόμενος στην κατάσταση του Μουσείου ο Γ. Λαμπάκης είπε ότι το έως τότε χρονικό διάστημα, μπορεί να χωρισθεί σε δύο περιόδους:

(α) Από τις 23 Δεκεμβρίου 1884, μέχρι 4 Μαρτίου 1890.

(β) Από τις 4 Μαρτίου 1890, μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1890.

Κατά την α' περίοδο συγκεντρώθηκαν 291 αντικείμενα.

Κατά την β' περίοδο συγκεντρώθηκαν 580 αντικείμενα.

Σύνολο 871 αντικείμενα.

Μεταξύ αυτών είναι 55 χειρόγραφα και 118 έντυπα.

Με 38 διάφορους αριθμούς αποκτήθηκαν 1029 βυζαντιακά νομίσματα διαφόρων εποχών. Από αυτά πρόσφεραν οι αείμνηστοι: Α. Μιαούλης, διευθυντής του Ναυστάθμου 50, ο σοφός Αντιπρόεδρος της Χ.Α.Ε. 250, και ο Ιωάννης Μαραγκός, Σεβ. Αρχιεπίσκοπος των Καθολικών, 300.

Με τους αριθμούς 485 - 504 καταγράφηκε η πολύτιμη δωρεά της βασίλισσας και με αριθμούς 605 - 662 η πολύτιμη δωρεά του «δεινού» βυζαντινολόγου και Αντιπροέδρου της Χ.Α.Ε., Α. Γ. Πασπάτη, αείμνηστου και αυτού.

Τα άλλα, διάφορα αντικείμενα της Εκκλησίας και της Χριστιανικής τέχνης, από τα οποία τα περισσότερα προέρχονται από δική του δωρεά και φροντίδα, ο Γεώργιος Λαμπάκης είπε ότι θεωρεί περιττό να αναφέρει.

Θεωρεί εδώ καθήκον του να επαινέσει δημόσια «τον προς την επιστήμην ζήλον του επιμελητού του Μουσείου κ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου³⁴, φοιτητού της Θεολογίας», καθώς και την προθυμία και τους πολ-

³⁴ Πρόκειται για τον μετέπειτα Μητροπολίτη Αθηνών, στον οποίο ανήκει και το πρώτο κείμενο του κεφαλαίου αυτού.

λούς κόπους που καταβάλλει για την καταμέτρηση - αναγωγή των αρχιτεκτονικών έργων και θεμάτων που δίνονται σ' αυτόν κάθε φορά.

Γ'. Λόγου ἄξια αντικείμενα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης θεωρεί όλα τα αντικείμενα, που περιήλθαν στο Χριστιανικό Μουσείοκατά τα χρόνια 1884 - 1890, ότι είναι «λόγου ἄξια». Και στην συνέχεια αναφέρει τα «αξιολογώτατα»:

Πένθιμη ποιμαντική ράβδος του Μητροπολίτου Εφέσου Σαμουήλ, Εικόνα της Παναγίας με το επίθετο «ΜΗΡΘ(ΟΥ) η Ηλιόκαλλος», ..., χειρόγραφο ευχολόγιο του ιερέως του στρατοπέδου Αθανασίου Διάκου, παλαιές εικόνες, Σταυρός αργυρεπίχρυσος λεπτής ξυλογλυπτικής τέχνης, επί του οποίου παρίσταται το «Δωδεκάορτον», ο Πύργος (εικόνα), επάνω στον οποίο ανέβη Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος μία ώρα πριν την άλωση και επί του οποίου ανέβηκε για να επισκοπήσει τις κινήσεις των Τούρκων, η Κερκόπορτα (που ανακαλύφθηκε το 1865), «το εκ μονοκέρατος αρχερατικόν εγκόλπιον, επί του οποίου εικονίζεται αφ' ενός η Σταύρωσις, και αφ' ετέρου η Ανάστασις, προσενεγχθέν ως το εγκόλπιον του απαγχονισθέντος Γρηγορίου του Ε', κατά την υποσημειωμένην έκθεσιν».

Επίσης αναφέρει μαρμάρινες επιγραφές, μία από τις οποίες βρήκε μετά από ανασκαφές που έκαμε, στον Ναό της Αγίας Φιλοθέης στην Αθήνα:

ΑΥΡΗΛ[ΙΟΣ]
ΕΥΕΛΠΙСΤΟC
ΜΑΡΑΘΩΝΙΟC
ΠΡΕCΒΥΤΕΡΟC.

Χειρόγραφα σε μεμβράνη, Ευαγγέλια, κ.λπ.

Τέλος σημειώνει ότι στην Μονή Φανερωμένης στην Σαλαμίνα, βρήκε «Μηναίον» του μηνός Σεπτεμβρίου, εκδόσεως του 1683, το οποίο, σύμφωνα με σημείωση που υπάρχει στην αρχή, ανήκε στην επί του Υμηττού ερειπωμένη τώρα Μονή του Αστερίου...

Στην συνέχεια καταγράφει την χρονογραφική αυτή σημείωση:

«Εις τους 687 (= 1687) Σεπτεμβρίου 9 εφάνη η αρμάδα του βενετσιάνου ημέρα Σαββάτω και την Κυριακή ανέβη το ασχέρι επάνω και την Πέμπτην ἀρχισε ο πόλεμος και την Κυριακήν ώρα εννάτη επαρεδόθη το κά-

στρον της Αθήνας και έστω εις ενθύμησιν των μεταγενεστέρων και εις τους αξην' (1688) Μαρτίου 14 εμετοικήσαμεν εις Περέαν και εις Σαλαμίνα και Πελοπόννησον»³⁵.

Εδώ να προσθέσω ότι στο Μουσείο εισήλθε και: Μία αργυρά ιερά λαβίδα του ΙΕ' - ΙΣΤ' αιώνα, που ο ίδιος βρήκε στην Τήνο σε αρχαίο εκκλησίδιο του χωριού της μητέρας του, τον Μουντάδο. «Εις το άνω μέρος της λαβίδος εικονίζεται εσταυρωμένος ο Ιησούς, εκ της πλευράς του οποίου οιονεί ρέει το ζωηρόν αίμα, το οποίον δια ταύτης (της λαβίδας) μεταλαμβάνωσιν οι Χριστιανοί» (Δελτίον Α' της Χ.Α.Ε., σελ. 130, και με α/α κωδικού του Μουσείου 97, ενώ στον Πίνακα Α', φέρει τον α/α 8).

Και ο Γ. Λαμπάκης καταλήγει:

«Ταύτα Κύριοι, περί των αγώνων της ιδρύσεως του Μουσείου της ημετέρας Εταιρείας, της καταστάσεως και των αξιολογωτέρων αντικειμένων τούτου, και περί των φροντίδων και κόπων τους οποίους κατεβάλομεν προς διάσωσιν των ιερών κειμηλίων τούτων.

» Θα εθρηνούμεν δε βεβαίως και τούτων την απώλειαν, αν μη υπήρχεν η μικρά αύτη κοιτίς της ημετέρας Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, στην οποίαν ως [όπως] εις κάποιαν κιβωτόν, διεσώθησαν από της βεβαίας αυτών καταστροφής και εξαφανίσεως.

» Ευχηθώμεν όπως ο κόκκος ούτος της επιστήμης αναπτυχθή και γίνη δένδρον μέγα, και επί των κλάδων αυτού, ως άλλα πτηνά του Ουρανού, κατασκηνώσι κατατασσόμενα τα διάφορα πολύτιμα αντικείμενα διαφόρων τμημάτων της σεμνής επιστήμης της Χριστιανικής Αρχαιολογίας, επ' αγαθώ της Εκκλησίας, της Ιστορίας και της Τέχνης.

» Ευχηθώμεν Κύριοι τα βέλτιστα!»³⁶.

1891: Η Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε. συγχαίρει τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Στις 17 Φεβρουαρίου 1891 συνήλθε η Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε. και εξέλεξε νέο Συμβούλιο.

³⁵ Όπως προκύπτει από την υποσημείωση ο Γ. Λαμπάκης διόρθωσε τις ανορθογραφίες που υπήρχαν στην παραπάνω σημείωση του τότε καλόγηρου...

³⁶ Γεωργίου Λαμπάκη, Δελτίον Α', της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1892, σελ. 56 - 71. Βλέπε επίσης Γεωργίου Λαμπάκη, Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις (1892 - 1893) [ανατύπωση από το Β' Δελτίον, 1894], σελ. 68 - 72.

Μετά, δέχθηκε ομόφωνα πρόταση του Γρηγορίου Μπουρνιά με την οποία εκφράζονται «θερμά συγχαρητήρια των Διευθυντή του Μουσείου κ. Γεωργίω Λαμπάκη δια τον ακάματον αυτού ζήλον και την δραστηριότητα μετά της οποίας ειργάσθη υπέρ του σεπτού καθιδρύματος του Μουσείου της Εταιρείας» (*Δελτίον Α΄ της Χ.Α.Ε.*, ό.π., σελ. 81).

1891: «Ο Χριστιανικός Λυκαβηττός».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης ασχολήθηκε και με τον Άγιο Γεώργιο του Λυκαβηττού. Γράφει γι' αυτόν:

Η ποιητική οξυκόρυφη «πέτρα» του Λυκαβηττού ύψους 277 μ. περικοσμεί «το ιερόν της Παλλάδος Άστυ, εκ των χειρών της οποίας, κατά την μυθολογίαν, εξέπεσεν».

«Ο ωραίος Λυκαβηττός, δι' ημάς τουλάχιστον τους υπό τους πρόποδας αυτού οικούντας Αθηναίους, είναι όχι μόνον το καθημερινόν υπό βροχήν, υπό ήλιον, υπό αφεγγή ή σεληνιαίαν νύκτα, ποιητικόν ημών χάρμα, αλλά και ο εύελπις βουνοειδής κώνος, ο οποίος, όταν εκ μακρών ταξειδίων επιστρέφωμεν, πρώτος αγερώχως, υπέρ την πόλιν υψούμενος, χαιρετίζει ημάς...»

» Ο Λυκαβηττός είναι το προσφιλές πάντων όρος, το οποίον μετ' αγάπης ο λαός, ως εκ του επί της κορυφής ναϊδίου του Αγίου Γεωργίου, καλεί “βουνό του Αϊ - Γιωργιού”...».

Εκεί από χρόνια ζει ο ευσεβής γέροντας Εμμ. Λουλουδάκης. Από τα ευρήματα που προήλθαν από τα «συνεχή ανασκαλεύματα» με την σκαπάνη του Λουλουδάκη, αποδεικνύεται ότι και οι τώρα, έτσι και οι αρχαίοι Αθηναίοι από τον Δ΄ - Ε΄ αιώνα μ.Χ., των πρώτων ειρηνικών χριστιανικών χρόνων της Εκκλησίας, στο όρος αυτό, αφού ανέβαιναν, υμνούσαν τον Θεό της αγάπης....

Ευρήματα:

Εκτός από μία δεξαμενή, και μία μαρμάρινη πλάκα με τα γράμματα:

...ONTA ΔECEMI[ON;]....
ΟJNXΩΡΟΝ AKH[P]A...
[TON;]

μεταγενέστερης ρωμαϊκής εποχής, βρέθηκαν επί της κορυφής του λόφου αυτού και μνημεία καθαρώς χριστιανικών χρόνων:

(α) Σε μάρμαρο μήκους 0,32 και πλάτους 0,25 μ. που εντοιχίσθηκε στον αριστερό τοίχο, η επιτύμβια επιγραφή:

ΚΟΙΜΗΤΗΡΙ +	Κοιμητηρι
ΟΝΑΝΑ/CTA	ον Αναστα
ΣΙΟΥ/ΧΑΡΚΕ	σιου χαρκε
Ω/ΣΚΑΙΕΥ	ως και Ευ
ΩΡΑΝΤΑΣ	ωράντας
+	

(β) Όταν ανασκάφηκε το δάπεδο της εκκλησίας, βρέθηκε άλλη επιγραφή. Αυτή είχε μήκος 0,34 και πλάτος 0,08 μ. και τη λέξη:

+ ΚΟΙΜΔΙΑ

δηλαδή: Κοιμ[ητήριον] δια[φέρον].

Κατά συγκοπή της πρώτης λέξης, πράγμα πολύ συνηθισμένο στους αρχαίους χριστιανούς, οι οποίοι κοιμητήριον ή οικητήριον ονόμαζαν τους τάφους των. Επίσης και η άλλη λέξη διαφέρον (= ανήκον) δείχνουν «την πολιάν αρχαιότητα της επιγραφής ταύτης».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης υποσημειώνει, επίσης:

«Η επιγραφή αύτη κατά σύμπτωσιν ευρεθείσα καθ' ην στιγμήν ανήλθομεν μετά του καθηγητού της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και φίλου ημών κ. V. Schultze, νων [τώρα, - 1891] ενετοιχίσθη επί του Λυκαβηττού εις το υπέρθυρον της ανατολικής θύρας του περιβόλου» [αυλής].

(γ) Κατά την ανασκαφή μέσα στην εκκλησία και σε βάθος ενός μέτρου, βρέθηκε θολωτό οικοδόμημα. Ήταν τάφος «ευρύτατος», μέσα στον οποίο βρέθηκαν δύο κρανία και ανθρώπινα οστά...

(δ - ε) Βρέθηκαν δύο χριστιανικά κιονόκρανα από πεντελίσιο μάρμαρο. Το ένα «φυλλοφόρο» 0,40 X 0,20 μ. του Ε' - ΣΤ' αιώνα και το άλλο 0,53 X 0,23 μ. πλούσιας και γλαφυρής βυζαντιακής τέχνης...

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, πριν αναχωρήσει για την Γερμανία το 1881, στο ίδιο ναΐδιο του Αγίου Γεωργίου του Λυκαβηττού, είχε βρει παλαιό ιερό αντιμήνσιο, το οποίο είχε καθιερωθεί από τον «πολυπαθή» Μητροπολίτη Αθηνών Βενέδικτο και το οποίο τώρα βρίσκεται στο Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο με τον αριθμό 684.

Στο παλαιό εκκλησίδιο του Αγίου Γεωργίου, ο γέροντας Λουλουδάκης που διαμένει εκεί, πρόσθεσε άλλα δύο παρεκκλήσια. Από το ένα μέρος του Προφήτη Ηλιού και από το άλλο του Αγίου Κωνσταντίνου προς τιμήν του διαδόχου.

Για να συμπληρωθεί η χριστιανική ιστορία του Λυκαβηττού ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρει ότι στην ΒΔ πλευρά του κάτω από αρκετά ευρύ σπήλαιο βρίσκεται και άλλος χριστιανικός ναός, ο ναός του Αγίου Ισιδώρου.

Λίγο πιο κάτω από αυτόν, βρίσκεται ρωγμή φαρδιά, στην οποία έχουν περισωθεί «ασβεστοχρίσματα». Είναι πιθανόν, επί Τουρκοκρατίας να χρησίμευε ως καταφύγιο κάποιου ασκητή.

Αυτά περί του χριστιανικού Λυκαβηττού. Και ο Γεώργιος Λαμπάκης καταλήγει: Αν σ' αυτά προσθέσουμε και τις συχνές ευσεβείς αναβάσεις της «Σεπτής ημών Ανάσσης Όλγας», τότε το όρος αυτό αποβαίνει όχι μόνο προσφιλής και ωραία της φύσεως ποίησις, αλλά και ευσεβών αναμνήσεων και παραδόσεων εξοχωτάτη οξυκόρυφος πέτρα»³⁷.

Αυτή την ανακοίνωση έκανε ο Γεώργιος Λαμπάκης στην Χ.Α.Ε. στις 22 Απριλίου 1891.

1891: Ο ΘΕΙΡΣΙΟΣ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ Χ.Α.Ε. ΚΑΙ Η Χ.Α.Ε. ΤΙΣ ΕΚΘΕΤΕΙ ΣΤΟ ΖΑΠΠΕΙΟ.

Ο διάσημος Γερμανός αγιογράφος Λουδοβίκος Θείρσιος στις 28 Οκτωβρίου 1890 με επιστολή του προς τον Γεώργιο Λαμπάκη τον πληροφορούσε ότι στο όνομά του απέστειλε κιβώτιο που περιέχει τα πρωτότυπα των αγιογραφιών του σχεδιαγραφημάτων. Το κιβώτιο ανοίχθηκε στις 18 Μαρτίου 1891 ενώπιον μελών της Χ.Α.Ε. και βρέθηκαν σ' αυτό 29 συνολικά κύλινδροι, τους οποίους παρέδωσε στην Επιτροπή που είχε ορισθεί (Ν. Διαμάντης, Γ. Ι. Δουρούτης και Εμμαν. Λαμπάκης).

³⁷ Γεώργιος Λαμπάκη, *Μελέται..., ό.π., σελ. 63 - 68*, και του ίδιου, «Ο χριστιανικός Λυκαβηττός», *Δελτίον Β' της Χ.Α.Ε., σελ. 87 - 92*.

Η Επιτροπή ανέπτυξε τους κυλίνδρους και βρήκε να περιέχουν 111 αγιογραφίες, που καταγράφηκαν, από τις οποίες δύο ήταν άσχετες με την χριστιανική τέχνη.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, με βάση τις δικές του σημειώσεις, αλλά και επιστολές του Θείρσιου συνέγραψε κατάλογο, για την Έκθεση του Ζαππείου, ο οποίος αποτελούνταν από 46 σελίδες. Στον κατάλογο αναφέρονταν οι φροντίδες του, καθώς και εκείνες του Συμβούλου αδελφού του Εμμαν. Λαμπάκη, για την απόκτηση των έργων αυτών, η εικόνα του Θείρσιου με βιογραφικές σημειώσεις, για τα έργα του στην Ελλάδα μα και στην Ευρώπη, και γενικά για την, στους νεότερους χρόνους, ζωηρή δράση «προς εκτέλεσιν εγκρίτων αγιογραφικών έργων αυστηράς βυζαντιακής τέχνης».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης προσθέτει επίσης ότι κατέληξε στη συγγραφή αυτή με την «αξιωματική» πρότασή του:

«Ότι η Έκθεσις αύτη οφείλει να καταδείξῃ την ανάγκην της ιδρύσεως Χριστιανικής Πινακοθήκης και της ιδρύσεως ιδίας σχολής του κλάδου της χριστιανικής βυζαντιακής τέχνης, εις την οποίαν να μορφώνωνται Έλληνες καλλιτέχναι αγιογράφοι»³⁸.

Στις 10 Νοεμβρίου 1891 και ώρα 11 π.μ. έγινε στο Ζάππειο η έναρξη της Έκθεσης των αγιογραφιών του Θείρσιου, την οποία διοργάνωσε η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία.

Πολύ πριν την ορισμένη, για την τελετή ώρα, «ικανόν πλήθος εραστών του καλού» είχε γεμίσει τις τέσσερις αίθουσες στις οποίες είχαν εκτεθεί τα έργα, που είχε δωρήσει ο διαπρεπής καλλιτέχνης, «μάλιστα δε κυρίαι εκ της ανωτέρας κοινωνικής τάξεως».

Παρόντες ήταν και ο υπουργός Ζαΐμης, ο Ραγκαβής, ο διευθυντής της Αμερικανικής Σχολής Πόλλανδ, από δε τον ανώτερο κλήρο μόνο ο μητροπολίτης Βηθλεέμ. Απουσίαζαν οι δικοί μας Συνοδικοί και αυτό χαρακτηρίσθηκε ως έλλειψη καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος...

Την έναρξη της Έκθεσης κήρυξε με λίγα λόγια ο Πρόεδρος της Εταιρείας Αριστείδης Παππούδωφ.

«Τον λόγον έλαβεν ακολούθως ο κ. Γεώργιος Λαμπάκης, ο ενθουσιώδης διοργανωτής του έργου τούτου, και δι' ευφραδούς προσλαλιάς κατέδειξε την σπουδαιότητα του έργου τούτου. Κατόπιν διεχύθη το πλήθος εις τας αιθουσας και επί μακρόν παρέμεινε εκεί, αποθαυμάζον τα αριστοτε-

³⁸ Γεωργίου Λαμπάκη, *Δελτίον Α'*, της Χ.Α.Ε., σελ. 116 - 117.

χνικά σχέδια των μεγάλων αγιογραφιών του φιλέλληνος δωρητού»³⁹.

Η Χ.Α.Ε. εκπλήρωσε πολύ αξιέπαινο καθήκον με την διοργάνωση της Έκθεσης αυτής.

Σκοπός της είναι, με τέτοια παραδείγματα, να παρουσιάσει το μεγαλείο και το κάλλος της βυζαντιακής αγιογραφίας και να βοηθήσει την προς αυτήν αγάπη της ελληνικής κοινωνίας και να κινήσει, υπέρ αυτής, το ενδιαφέρον των εδώ εικονογράφων και καλλιτεχνών. Γιατί σε μας υπάρχει κάποια πρόληψη εναντίον όσων αποβλέπουν εις την τέχνη και τον βίο των Βυζαντίων...

Προσεκτική, όμως, παρατήρηση επί των έργων του Θειρσίου, τα οποία εκθέτει τώρα η Χ.Α.Ε. στην θέα του κοινού, μπορεί να μεταβάλει ριζικά τις γι' αυτό «ιδέας των απιστούντων»...

Ο Θειρσίος ανακαίνισε τα λησμονημένα πρότυπα της καλλιτεχνίας των Βυζαντίων, αφού τα προσάρμοσε στην αρχική «καλλιπρεπεστάτην μορφήν τα εκ του χρόνου και των χειρών βαρβάρων δεινώς βεβλαμμένα λείψανα αυτής»...

Αυτά αναφέρει, μεταξύ πολλών άλλων για την Έκθεση αυτή, η εφημερίδα της Αθήνας «Εφημερίς» στην πρώτη σελίδα στις 11 Νοεμβρίου 1891, και εύχεται:

Να μην περιορισθεί, μόνο, μέχρι του θαυμασμού η καλή αυτή αρχή της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, που χαρακτηρίζεται ως προοδευτική εργασία.

«Προ παντός τα έργα του Θειρσίου πρέπει να τοποθετηθώσιν εν ιδιαιτέρᾳ πινακοθήκη προς διαρκή θέαν και μελέτην, αντί να περιέλθωσιν αμέσως μετά την Έκθεσιν εις διαρκή αφάνειαν, κατατιθέμενα εις απροσίτους κρύπτας...».

Στην συνέχεια ο αρθρογράφος συνιστά «ενθέρμως την συχνήν επίσκεψιν της παρούσης εκθέσεως», ενώ προτρέπει να προσέξουν «την Μαγδαληνή και την ανεκφράστον μεγαλειότητος νεαράν προσφιλεστάτην μορ-

³⁹ Ο Γερμανός Λουδοβίκος Θείρσιος χρημάτισε καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου της Αθήνας (1852 - 1855), ενώ μετά την αναχώρησή του από την Ελλάδα, αγιογράφησε πολλές ελληνορθόδοξες εκκλησίες σε μεγάλες πόλεις της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και τον Αγιο Στέφανο των Παρισίων, με βοηθό του τον Εμμ. Λαμπάκη που εικονογράφησε τα «Δωδεκόρτα». Κώστα Μπίρη, *Ιστορία του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου*, εν Αθήναις 1957, σελ. 547, και Δημητρίου Παπαστάμου, *Η επίδραση της Ναζαρηνής σκέψης στην Νεοελληνική Εκκλησιαστική Ζωγραφική*, Αθήνα 1977, σελ. 91 - 92.

φήν του Θεανθρώπου εισερχομένου εις Ιερουσαλήμ επί πώλου όνου».

Έντυπος κατάλογος των έργων, εξηγεί, διευκρινίζει τις εικόνες και οδηγεί τον θεατή στην καλλιτεχνική εκτίμησή τους...

«Η μετά καλλιτεχνικής φιλοκαλίας διάταξις των κολοσσιαίων σχεδιαγραμμάτων δεν είναι ολιγάτερον αξέπαινος.

» Μνείας ιδιαιτέρας χρήζει και η συλλογή των υπό του κ. Πασπάτη δωρηθεισών εικόνων βυζαντιακών ναών και μνημείων...

» Θέας, μελέτης και θαυμασμού άξια, είναι τα πάντα».

Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι αυτός που κυρίως φρόντισε, ώστε ο Θείρσιος να προσφέρει τα έργα του στην Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, είναι ο ζωγράφος Εμμανουήλ Λαμπάκης, αδελφός του Γεωργίου Λαμπάκη, ο οποίος γράφει σχετικά, στο «Δελτίο» της Χ.Α.Ε., που αυτός εξέδιδε:

«Ωσαύτως δε επ' ευκαιρία της εν τω Ζαππείω Εκθέσεως των έργων του Θειρσίου, άτινα [τα οποία] φροντίδι κυρίως του αδελφού ημών Συμβούλου (της Χ.Α.Ε.) Εμμανουήλ ελάβομεν, συνετάξαμεν επεξηγηματικόν κατάλογον τούτων, εις τον οποίον πολλά, εν τω προλόγῳ περί της εν Αθήναις, Ρωσίᾳ, Γαλλίᾳ, Λονδίνῳ και Βιέννη χριστιανικής τέχνης αναφέρομεν»⁴⁰.

Η «Νέα Εφημερίς» για την ίδια Έκθεση γράφει ότι κατά την έναρξη της Εκθέσεως ήταν παρόντα και τα μέλη της Ιεράς Συνόδου και όλα τα μέλη της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Η είσοδος ήταν προσιτή στο κοινό αντί λεπτών 40. Αναφέρεται στα έργα που πρόσφεραν οι Θείρσιος και Πασπάτης και ότι της συλλογής αυτής ο αριθμός των σχεδιαγραμμάτων ανέρχεται εις εκατόν και εν (101).

Επίσης ότι παριστάνουν σκηνές από την παλαιά και από τη νέα διαθήκη.

Στην Έκθεση αυτή αναφέρεται και ο Κώστας Μπαρούτας, ο οποίος μεταφέρει στο βιβλίο του μικρά αποσπάσματα της «Εφημερίδας», ενώ προσθέτει ότι:

Στις τέσσερες αίθουσες του Ζαππείου στεγάσθηκαν 111 σχέδια του Θειρσίου (για 101 κάνει λόγο η «Νέα Εφημερίδα»), που δώρισε στην Χ.Α.Ε., η συλλογή εικόνων από βυζαντινούς ναούς και μνημεία του (Αλεξ.) Πασπάτη και συλλογή του Γ. Λαμπάκη με κατόψεις χριστιανικών

⁴⁰ Δελτίον Γ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1903, σελ. 16, ενώ στην υποσημείωση 1, σημειώνεται: Κατάλογος της εν Ζαππείω Εκθέσεως, Αθήναι 1891.

οικοδομημάτων στην Ελλάδα...

Ο κύριος διοργανωτής της Έκθεσης ήταν ο Γεώργιος Λαμπάκης, ο οποίος συνέταξε και κυκλοφόρησε πλήρη κατάλογο και με εκτενή εισαγωγή, σημειώνει ο Κώστας Μπαρούτας.

Επαναλαμβάνει επίσης το της «Εφημερίδος», ότι η Έκθεση αυτή θα βοηθήσει να αρθεί η πρόληψη εναντίον της βυζαντινής τέχνης...

Την Έκθεση επισκέφθηκαν αργότερα η βασιλική οικογένεια, ο Χαρίλαος Τρικούπης και πλήθος κόσμου.

Σύμφωνα με τον «Κατάλογον της εν Ζαππείω Εκθέσεως» του Γεωργίου Λαμπάκη, τα σχεδιαγραφήματα ήταν 111 και εκτέθηκαν σε 5 αίθουσες: Α', Β', Γ', Δ' και Ε'.

Μερικά ήταν τεραστίων διαστάσεων. Ενδεικτικά αναφέρω τρία:

(α) Με α/α 72. Η Βαϊφόρος... βρίσκεται στην Πετρούπολη, Αγία Πετρούπολη σήμερα, στην ανακτορική εκκλησία του Μεγάλου Δούκα Νικολάου Νικολάγιεβιτς, που αποτελείται από 5 τεμάχια. Έχει ύψος 4,28 και πλάτος 9,46 μ. «Αρίστης καλλιτεχνικής συνθέσεως και διατάξεως».

(β) Με α/α 73. Η Αποκαθήλωση του Κυρίου..., από 5 τεμάχια και αυτή. Έχει ύψος 4,25 και πλάτος 9,50 μ.

(γ) Με α/α 111. Η Ανάληψη. Έχει ύψος 4,30 και πλάτος 9,45 μ. «Μεγαλοπρεπής και λαμπρά καλλιτεχνική σύνθεσις εκ της Μικράς Μητροπόλεως (Άγιος Ελευθέριος σήμερα), σωζωμένης ποτέ Βυζαντιακής παραστάσεως της Αναλήψεως» (Κατάλογος της Εκθέσεως, σελ. 31, 36).

Η Έκθεση έκλεισε στις 15 Δεκεμβρίου⁴¹.

Η ομιλία του Γεωργίου Λαμπάκη στην Έκθεση του Ζαππείου.

«Κύριοι,

» Απλά τινά μονογράμματα, συμπεπλεγμένα μετ' αγκύρας ή σταυρού και μυστικάι συμβολικάι τινες παραστάσεις του νέου Δόγματος, απετέλουν τον μόνον διάκοσμον της διωκομένης Εκκλησίας.

» Πλην ταύτα εν δόξη και θριάμβω εξελθόντα των σπηλαίων και των κατακομβών, απετέλεσαν τα λαμπρά ψηφοθετήματα του Βυζαντίου, και τας σεμνάς γραφάς του Cimabue και Duccio, του Dafiesole, και των γι-

⁴¹ Κώστα Μπαρούτα, *Η εικαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα τον 19ο αιώνα*, Σμύλη, Αθήναι 1990, σελ. 106, 107.

γάντων Μιχαήλ Αγγέλου, του Τισιανού, του Ραφαήλ, των Πανσελήνων και του Λουδοβίκου Θειρσίου, προ των έργων του οποίου την στιγμήν ταύτην ιστάμεθα.

» Ο Λουδοβίκος Θείρσιος, μαθητής των περιφήμων Schorn και Schwanthaler, στηριζόμενος επί των τύπων της βυζαντιακής αγιογραφίας, ως αι εικόνες αυτού, και ιδία η των Μυροφόρων, της Μεταμορφώσεως, της Αναλήψεως, της Βαΐφόρου και της Β' Παρουσίας, εξετέλεσε τα πλήρη ζωής και κινήσεως έργα ταύτα, δια των οποίων, ως διά φακού τίνος καταδεικνύεται ημίν το επιβάλλον μεγαλείον της σοβαράς χριστιανικής τέχνης, η οποία από της πόλεως του Βυζαντίου, εις την οποίαν τα τελειότατα έργα του είδους τούτου παρήχθησαν, και βυζαντιακή τέχνη υπό πάντων εκλήθη.

» Τα έργα δε ταύτα του Λουδοβίκου Θειρσίου, δεν θα ήτο δυνατόν μετά τοσαύτης ζωής και δυνάμεως να εκφράσωσι την σοβαράν ταύτην της βυζαντιακής τέχνης μεγαλοπρέπειαν, εάν μη ο βυζαντιακός τύπος, επί του οποίου εστηρίχθη ο ημέτερος τεχνίτης, δεν ενείχεν εν εαυτώ το επιβάλλον τούτο μεγαλείον, και την τω θρόνω της χάριτος εμπρέπουσαν ιεράν σεμνότητα και ευπρέπειαν.

» Ένεκα δε της μετ' επιστήμης γνώσεως του κλάδου τούτου, ο Λουδοβίκος Θείρσιος προσκληθείς, αφήκεν ημίν εν Αθήναις αιώνιον της τέχνης αυτού μνημείον τας εφ' υγροίς γραφάς [τις επάνω σε σουβά αγιογραφίες] του Ναού του Νικοδήμου, δι' ας [για τις οποίες] μετά το πέρας τούτου, Αυταίς Βασιλικαίς χερσίν ετιμήθη δια του αργυρού Σταυρού του Σωτήρος.

» Κατά το έτος 1860 ο Λουδοβίκος Θείρσιος προσκληθείς, μετέβη εις Πετρούπολιν όπως παγιώση Βυζαντιακήν Σχολήν αγιογραφίας, μορφώση μαθητάς και αφήση διαδόχους της τέχνης.

» Αυτή η Μεγαλειοτάτη Αυτοκράτειρα, υπό ζωηρού, υπέρ της ιδέας ταύτης κατείχετο ενδιαφέροντος, η δε Αδελφή του Αυτοκράτορος, Μεγάλη Δούκισσα Μαρία Νικολάγεβιτς, ήτις ην [ήταν] και Πρόεδρος της εν Πετρουπόλει Ακαδημίας των ωραίων τεχνών, διά του Αντιπροέδρου ταύτης Πρίγγιπος Γαγγάριν, ανήγγειλεν αυτώ την επιθυμίαν του Αυτοκρατορικού Οίκου, και τις [ποιοις] ο σκοπός της προσκλήσεως αυτού εν Πετρουπόλει..

» Ως λαμπρόν τότε της Βυζαντιακής τέχνης υπόδειγμα ο Λουδοβίκος Θείρσιος, εζωγράφισε τας δύο Ανακτορικάς εκκλησίας των δύο Μεγάλων Δουκών Μιχαήλ και Νικολάου Νικολάγεβιτς, αδελφών του αοιδίμου Αυ-

τοκράτορος Αλεξάνδρου του Β'.

» Πλην δε τούτων, ο Λουδοβίκος Θείρσιος προσκληθείς, εζωγράφισε εν Καρλσρούη και τον Ναόν της Α.Β.Υ. της Μεγάλης Δουκίσσης Μαρίας Μαξιμιλιανόβνας.

» Ωσαύτως δε και οι εν Βιέννη και εν Λονδίνω ορθόδοξοι ναοί περικο-
σμούνται υπό των καθαρώς έργων του Θειρσίου.

» Τα πρωτότυπα δε σχεδιογραφήματα ταύτα, άτινα [τα οποία] εκ παντός τρόπου επεθύμουν, όπως αποκτήσωσιν αι εν Γερμανία και ιδίως αι εν Μονάχω πινακοθήκαι, ο Λουδοβίκος Θείρσιος προντίμησεν όπως απο-
στείλη εις τας προσφιλείς αυτώ ιστεφάνους Αθήνας, αποδείξας ούτως ε-
αυτόν αντάξιον υιόν του πατρός αυτού του μεγάλου σοφού φιλέλληνος Ειρηναίου Θειρσίου.

» Διά την δωρεάν ταύτην εθνική τω Λουδοβίκω Θειρσίω οφείλεται ευ-
γνωμοσύνη.

» Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία εκτιθείσα τα έργα ταύτα σκο-
πεί το μεν, όπως δείξη το μεγαλείον της Βυζαντιακής τέχνης, πώς αύτη α-
πό τέχνης ατέχνου εις καλλιτεχνίαν υψούται, το δε όπως γενικεύσῃ την ι-
δέαν του καλού εν τη καθ' ημάς καταπεπτωκύα [καταπεσούσα] Εκκλη-
σιαστική Αγιογραφία, προς δε σκοπεί όπως δια των έργων τούτων κατα-
δείξη την απόλυτον ανάγκην της παρ' ημίν ιδρύσεως Χριστιανικής Πινα-
κοθήκης, και της ιδρύσεως ιδίας Σχολής Βυζαντιακής αγιογραφίας, εν η
[στην οποία] να μορφώνται Έλληνες Αγιογράφοι, μετά σχεδίου και εκ φύ-
σεως σπουδάζοντες τους αρχαίους σοβαρούς Βυζαντιακούς τύπους, πάση
δυνάμει δε αποφεύγοντες, παν ό,τι ξένον και οθνείον [άσχετο] τυγχάνει
της παλαιγενούς ορθοδόξου ημών Εκκλησίας.

» Η καθ' ημάς εταιρεία εκφράζει ευχαριστίας τη επιτροπεία των Ολυ-
μπίων επί τη ευγενεί φιλοξενία, αλλ' εκφράζει ωσαύτως και τον βαθύν
πόνον και λύπην αυτής, ότι μετά το πέρας της εκθέσεως ταύτης, ελλείψει
ιδίου οικοδομήματος Χριστιανικού Μουσείου, τα πολύτιμα ταύτα αντι-
κείμενα περιελισσόμενα, θέλουσι κατακλεισθεί εν σκοτεινοίς κιβωτίοις,
και ριφθώσιν εις κάθυγρα της Εταιρείας υπόγεια.

Κύριοι,

» Αν το έργον ημών ην [ήταν] η πρόσκτησις τούτων, έργον μερίμνης
πατρικής Κυβερνήσεως εστίν η διάσωσις αυτών.

» Προς τοις έργοις τούτοις η ημετέρα εταιρεία συνεκτίθησι και την δω-
ρηθείσαν τη εταιρεία συλλογήν, του εκ των έργων αυτού γνωστού Βυζα-

ντινολόγου κ. Αλεξ. Πασπάτη, αντιπροέδρου αυτής.

» Η συλλογή αύτη είναι πολύτιμος, διότι πολλά των ιστορικών του Βυζαντίου οικοδομημάτων καταστραφέντα, εν μόναις ταις απεικονίσεσι ταύταις ημίν διεσώθησαν.

» Μετά της συλλογής δε ταύτης συνεκτίθεμεν και ημείς διαφόρους αρχιτεκτονικάς κατόψεις αρχαίων χριστιανικών Ναών, ους [τους οποίους] εν ταις ανά την Ελλάδα ιδίως περιηγήσεσιν ημών, χάριν της επιστήμης ημείς αυτοί καταμετρήσαμεν και περιγράψαμεν.

» Είθε κύριοι, η έκθεσις αύτη, ης [της οποίας] σήμερον σεμνώς τα εγκαίνια τελούμεν, είθε, όπως γίνη αφορμή και ληφθώσι μέτρα τινά παρά της Σ. Κυβερνήσεως, προς ενίσχυσιν του έργου, του οποίου, υπό την ευμενή προστασίαν της Α(υτής) Μ(εγαλειότητος) της Σεπτής ημών Ανάστης, υπό τας ευλογίας του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου επιτίμου Προέδρου, και υπό τας ενδελεχείς [διαρκείς] μερίμνας του τακτικού ημών Προέδρου κ. Αριστείδη Παππούδωφ, μετ' αγάπης και ζήλου ήψατο [αναδέχθηκε] η καθ' ημάς Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία».

Δύο διαλέξεις του Γεωργίου Λαμπάκη στο Ζάππειο.

Μετά από παράκληση του Διοικητικού Συμβουλίου της Χ.Α.Ε., ο Γεωργίος Λαμπάκης έδωσε και δύο διαλέξεις στο Ζάππειο κατά την διάρκεια της Έκθεσης.

Την 1η Δεκεμβρίου 1891 μίλησε «περί της Βυζαντιακής αγιογραφίας».

Στις 13 Δεκεμβρίου 1891 «περί Βυζαντιακής αρχιτεκτονικής και ιδίως περί των Βυζαντιακών αρχιτεκτονικών κεραμοπλαστικών κοσμημάτων, τα οποία έξωθεν των Ναών σχηματίζουσι το ιερόν μονόγραμμα “Ιησούς Χριστός” και άλλα χωρία της Αγίας Γραφής».

Ποία η ωφέλεια του τόπου μας, από την Αγιογραφική αυτή έκθεση, έγινε φανερό από τις άριστες κρίσεις του τύπου, από το ενδιαφέρον που έδειξε το κοινό, και από όσα η κ. Καλλιόπη Κεχαγιά ανέφερε κατά την εις τον σύλλογο του «Παρνασσού» λαμπρή ομιλία της περί τέχνης, «μεστήν εννοιών...».

Και το... καρφί του Γεωργίου Λαμπάκη: «Άστοργον διαγωγήν προς τα θαυμάσια ταύτα έργα, ως ένας άνθρωπος, ένας μόνον επεδείξατο, η Επιτροπή των Ολυμπίων, ως ήδη ηκούσατε και εν ταις εφημερίσιν ανέγνωτε»⁴².

⁴² Γεωργίου Λαμπάκη, «Η εν τω Ζαππείω έκθεσις...», *Δελτίον Α'* της Χ.Α.Ε., σελ. 116 - 120.

Η λατινιστί προσφώνηση του Γεωργίου Λαμπάκη επί του νεκρού του Αρχιεπισκόπου των Καθολικών Αθηνών, Ιωάννου Μαραγκού.

Ο Αρχιεπίσκοπος των Καθολικών της Αθήνας Ιωάννης Μαραγκός γεννήθηκε το 1833. Το 1865 προτάθηκε και στην συνέχεια χειροτονήθηκε επίσκοπος Τήνου από τον τότε Πάπα Πίο τον Θ'.

Το 1874 διορίσθηκε Αρχιεπίσκοπος και Επιτετραμένος της Αγίας Έδρας στην Αθήνα.

Τελευταία προκλήθηκε σοβαρή βλάβη στην υγεία του και μάταια ζήτησε ιατρική βοήθεια στην Ευρώπη και μετά, από το εύκρατο κλίμα της Σμύρνης, όπου τελευταία διέμενε και όπου τελικώς απεβίωσε. «Η εν Σμύρνη κηδεία του, ως εκ των εφημερίδων μανθάνομεν, εγένετο μεγαλοπρεπώς και λαϊκωτάτη.

» Άλλ' αι τιμάι προ πάντων τω απεδόθησαν ενταύθα, ένθα μετεκομίσθη».

Στην εδώ Καθολική εκκλησία ο γι' αυτόν τον σκοπό διάκοσμος ήταν «πλουσιώτατος και ευπρεπής» (Άγιος Διονύσιος, οδός Πανεπιστημίου).

«Περί την λάρνακά του... κατετέθησαν στέφανοι των εν Αθήναις Καθολικών, των Συρίων (προφανώς των Συριανών), των καλογραιών Αθηνών, των καθηγητών του ενταύθα Λεοντίου Λυκείου των δυτικών, της Καθολικής νεολαίας και άλλων πολλών οικογενειών.

» Επάνω δε εις την λάρνακα ήσαν εκτεθειμένα τα αρχιερατικά του άμφια, η ποιμενική ράβδος και η αρχιερατική του τιάρα...»

» Στην προμετωπίδα του ναού υπήρχε επιγραφή:

JOANN MARANGO
PATRI AMATISSIMO
MOERENTES FILII

δηλαδή

ΙΩΑΝΝΗ ΜΑΡΑΓΚΩ
ΠΕΦΙΛΗΜΕΝΩ ΠΑΤΕΡΑ
ΤΑ ΟΔΥΡΟΜΕΝΑ ΤΕΚΝΑ».

Αυτά, μεταξύ άλλων, από την εφημερίδα της Αθήνας «Νέα Εφημερίς», στις 13 Δεκεμβρίου 1891.

Στην συνέχεια η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε και τα επόμενα με τίτλο:

*ΔΙΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία*

«Επί τω θανάτω του λατίνου αρχιεπισκόπου Ι. Μαραγκού, ο οποίος ήταν επίτιμον μέλος της Εταιρείας και δωρητής μεγάλης νομισματικής συλλογής και άλλων αντικειμένων, εψηφίσατο όπως κατατεθεί στέφανος σχηματίζον το μονόγραμμα “Ιησούς Χριστός” και αποσταλώσι συλλυπητήρια τη οικογενεία του μεταστάντος.

» Επιτροπεία δε αποτελουμένη εκ των κ.κ. Γ. Δουρούτη, Γεωργ. Λαμπάκη και Κ. Καπράλου μετέβη εις τον Ναόν, ένθα, μετά το τέλος της νεκρωσίμου ακολουθίας ο διευθυντής του Μουσείου κ. Λαμπάκης, καταθέτων το εκ πρασίνων φυλλωμάτων καλλιτεχνικώς πεποιημένον μονόγραμμα του Ιησού, προσφέροντες λατινιστί τάδε:

Reverentissime episcope Christi, Christiana Archaeologica Societas,
tibi ad Aeternam civitatem Dei eunti, hanc coronam sacri monogrammatiis Ejus qui dixit «credens in ME etiamsi mortuus fuerit vivet», offert.

Requiesce in pace

Episcope Christi

Pastor Christi

Miles Christi

Amen

Anno D(omi)ni MDCCCXCI
Mensis Decembris Die XI».

Το κείμενο στα ελληνικά:

«Εις εσένα τον ευλαβέστατον επίσκοπον του Χριστού μεταβαίνοντα προς την αιώνια πολιτεία του Θεού, η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία προσφέρει αυτόν τον στέφανον με το ιερό μονόγραμμα Εκείνου, ο

οποίος είπε: “Ο πιστεύων εις εμέ και αν αποθάνη ζήσεται”.

Αναπαύσου εν ειρήνῃ.
 Επίσκοπε του Χριστού
 Ποιμένα του Χριστού
 Στρατιώτη του Χριστού
 Αμήν.

Εν έτει Κυρίου 1891
 Μηνός Δεκεμβρίου ημέρα 11»⁴³.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης δύο ημέρες μετά προσφώνησε και τον νεκρό του Α. Πασπάτη, Αντιπροέδρου και δωρητή της Χ.Α.Ε. (Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1904, σελ. 24 - 25).

1891: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις:

Από τον μήνα Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο, ταξιδεύοντας ο Γεώργιος Λαμπάκης ανά το κράτος, προκειμένου να εκπληρώσει τις φιλανθρωπικές διαταγές της Α.Μ. της βασίλισσας, δεν δίστασε, όπως σταθμεύοντας στους διάφορους τόπους, να τους εξετάζει και να τους μελετά υπό χριστιανική αρχαιολογική άποψη...

Κατά το 1891 επισκέφθηκε την χερσόνησο των Μεθάνων, την αρχαία Επισκοπή του Δαμαλά, τον Πόρο, την Πάτρα, τα Λεχαινά, την παρά την Κυλλήνη Μονή των Βλαχερνών, το φρούριο Χελμούτσι, το ερειπωμένο φρούριο της Κυλλήνης, την κοινώς Γλαρέντζα, την Ανδραβίδα, την Γαστούνη, την Αμαλιάδα, την Φραγκαβίλλα, την Μονή της Σκαφιδιάς, τον Πύργο, τα Ολύμπια, το Κατάκωλο, την Άνω και Κάτω Κυπαρισσία, την Χριστιανούπολη, τα Φιλιατρά, την Αγία Κυριακή, την Πύλο, την Καλαμάτα, το Γύθειο, την «παππών ημίν νήσον Σίκινον», την σεπτή Πάρο, την Σύρο, την Χαλκίδα, την Ερέτρια, την Βάθεια, το Γυμνό, την Λίμνη,

⁴³ Την μεταφορά της επιγραφής στην πρόσοψη του Αγίου Διονυσίου, και την προσφώνηση του Γεωργίου Λαμπάκη, μετέφερε από τα λατινικά στην ελληνική γλώσσα ο φιλόλογος Λυκειάρχης και πρώην Δήμαρχος Τήνου κ. Σάββας Απέργης, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά και από την θέση αυτή.

την Μονή Γαλατάκη, την Μονή Γέροντα και την Μονή Μακρυμάλλης. Επίσης την Αίγινα, τα Κύθηρα, κ.λπ.

Θα περιοριστώ σε ελάχιστα μόνο σημεία της περιοδείας του:

(1) Στην Τροιζήνα περιέγραψε και φωτογράφισε τα μεγαλοπρεπή ερείπια της ιστορικής Επισκοπής του Δαμαλά, της οποίας, κατά την δημόδη έκφραση «ο επίσκοπος δεν είχεν ούτε νουν· ούτε μυαλά».

(2) Στην Ανδραβίδα καταμέτρησε και φωτογράφισε τον περίφημο γοτθικό ναό της Αγίας Σοφίας. Έχει μήκος 45,50 και πλάτος 18,85 μ.

(3) Στη Μονή Σκαφιδιάς βρήκε πολλά άξια μελέτης αντικείμενα και μεταξύ αυτών: (α) Μέγα ωμοφόριο μήκους 3,78 και πλάτους 0,26 μ. του θεοφιλεστάτου Αγίου Κορώνης κυρ Αγαπίου (1740), και (β) Τέσσερα πατριαρχικά σιγίλια. Δύο του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' του 1798 (το ένα της Μονής Σκαφιδιάς και το άλλο της Μονής του Αγίου Νικολάου, το «επιλεγόμενον Φραγκοπήδημα»), το τρίτο του Πατριάρχη Παΐσιου (1740) της Μονής Θεοτόκου των Φιλιατρών και το τέταρτο της Μονής του Πατριάρχη Γαβριήλ (1794).

(4) Στην Χριστιανούπολη επισκέφθηκε το περίφημο ερειπωμένο χριστιανικό ναό του Σωτήρος, του οποίου την πραγματικώς αμίμητη αρχιτεκτονική λαμπρότητα εκφράζει το ανά την Πελοπόννησον δημώδες: «Αγιά Σωτήρα 'ς το Μωριά κι Αγιά Σοφιά 'ς την Πόλι».

(5) Επισκέφθηκε τα Κύθηρα... Στον Άγιο Ιωάννη «εις τον κρημνόν», κάτω από σπήλαιον βάθους 4 μέτρων και πλάτους 8, ναΐδιο του 1592.

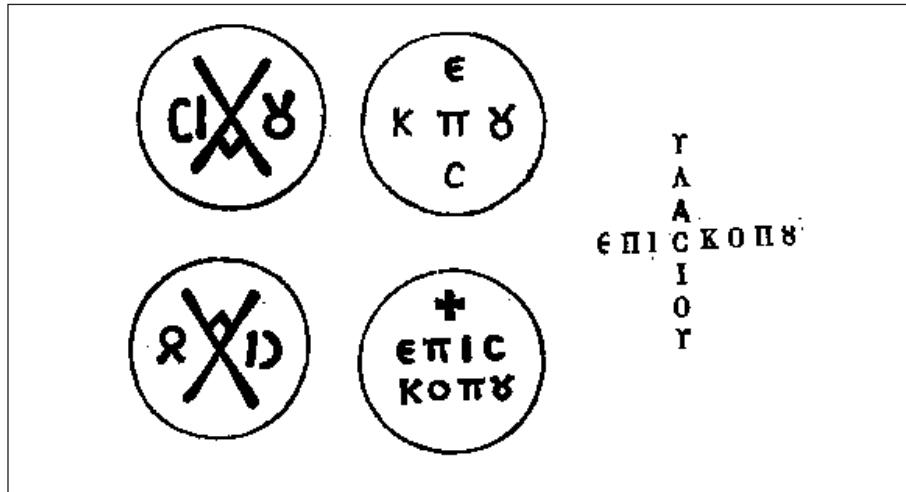
(6) Εκατονταπλιανή της Πάρου:

Ο ναός έχει μήκος 38,75 και πλάτος 24,60 μέτρων. Στον ναό αυτόν ο Γ. Λαμπάκης εντύχησε να βρει το όνομα Υλασίου του επισκόπου.

Αρχικά, δεξιά και αριστερά, επάνω στα θωράκια της «γυναικωνίτιδας», γυναικωνίτη, διάβασε τέσσερα μονογράμματα, τα οποία και καταχώρησε στο βιβλίο. Όμως, όπως γράφει, δεν μπορούσε να εξηγήσει το κύριο όνομα του επισκόπου μέχρι την στιγμή που εξετάζοντας τα φυλλώματα των κιονοκράνων διάβασε σαφέστατα μέσα σε «αναγεγλυμμένο Σταυρό» τα «εγγεγλυμμένα γράμματα: ΥΛΑΣΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ».

Αυτή την επιγραφή την αγνοούσαν, όπως και το όνομα. «Διά τούτο, μετά συγκινήσεως, οι κώδωνες του Ιερού Ναού τη 4 μ.μ. της αυτής ημέρας 23 Σεπτεμβρίου 1891, ανά πάσαν την πόλιν μετέδωσαν την ανάγνωσιν ταύτης».

Το απόγευμα, με πρωτοβουλία του Σεβ. Επισκόπου, εψάλη συγκινητικό

Πάρος. Ναός Παναγίας της Εκατονταπλιανής. Τα χαράγματα.

μνημόσυνο «υπέρ του πολιού επισκόπου τούτου Υλασίου», καταλήγει ο Γεώργιος Λαμπάκης⁴⁴.

1892: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις.

«Ως τις μύρμηξ ζητών κόκκον, ούτως ανά πάσας τας διευθύνσεις του ορίζοντος περιφερόμεθα, και πανταχού τρέχομεν, όπως έστω και τμήμα κόκκου της επιστήμης, εις το Μουσείον ημών εισενέγκωμεν [εισφέρουμε]...».

Φορτωμένος με την τρίποδη φωτογραφική μηχανή του, την τροφή του και την σκοτοδίνη που τον συνόδευε, ο Γ. Λαμπάκης γύριζε βουνά και λαγκάδια...

Συνολικά κατά το 1892 επισκέφθηκε 40 και πλέον τόπους. Και αναφέρει τόπους, χωριά και θέσεις της Πελοποννήσου, τον Πόρο, την Αίγινα, την Χαλκίδα, την Ναύπακτο, ενώ, κατά την επιστροφή του, επισκέφθηκε την Μονή Νταού Πεντέλης, τον Άγιο Νικόλαο στα «Καλήσια» και για πολλοστή φορά την Μονή Δαφνίου.

⁴⁴ Δελτίον Α΄ της X.A.E., ό.π., σελ. 95 - 104. Και στο τέλος: Διορθώσεις.

Παντού φωτογράφιζε, κατέγραφε, περιέγραφε παλαιές εκκλησίες και Μονές, ερειπωμένες και μη, εικόνες, επιγραφές εικόνων, υπερθύρων, αλλού σχεδίαζε αρχιτεκτονικές κατόψεις ναών, κ.λπ., αναζητώντας, όπως γράφει παραπάνω ο ίδιος, σπόρους, ως μυρμήγκι, για το Μουσείο του... Δυστυχώς είναι αδύνατον να μεταφέρω εδώ τα πάντα. Θα σταθώ μόνο σε μερικά σημεία κάποιων τόπων, κάποιων ναών...

Μονή Πόρου:

Μεταξύ άλλων, αναφέρει και ότι σε κάποιο τόμο του ιερού Χρυσοστόμου, εκδόσεως 1529, διάβασε μια χειρόγραφη σημείωση με την οποία το μαθηματικό αξίωμα:

«Τα τρίτω τινί ίσα και προς άλληλα ίσα», ευρίσκει αναγωγικά να εφαρμόζεται επί του Ιησού, του Παύλου και του Ιερού Χρυσοστόμου.

Το «μαθηματικό αξίωμα» της γεωμετρίας, μας λέει βέβαια, απλά, ότι αν δύο πράγματα είναι ίσα (χωριστά το καθένα) με ένα τρίτο, τότε είναι και ίσα μεταξύ τους.

Η χειρόγραφη σημείωση στον τόμο του Χρυσοστόμου έχει ως εξής:

«+ Ει στόμα Παύλου, του Χριστού στόμα·
του Χρυσοστόμου ομοίως Παύλου στόμα·
του Χριστού ἀρα του Χρυσοστόμου στόμα»⁴⁵.

«Παλαιοπαναγιά» Μανωλάδας:

Στην Μανωλάδα ο Γεώργιος Λαμπάκης από πολλά σημεία φωτογράφισε και αρχιτεκτονικά καταμέτρησε τον παλαιό Βυζαντιακό ναό της Θεοτόκου, τον ονομαζόμενο «Παλαιοπαναγιά» (Παλαιά Παναγία), έργο του Ι' - ΙΑ' αιώνα.

Ο θόλος του ναού στηρίζεται επί οκταπλεύρου τυμπάνου...

«Άπασα η στέγη του ναού λίαν γραφικώς προς μεγίστην όμως του ναού βλάβην, έστι κεκαλυμμένη διά παχυτάτου στρώματος χόρτου πολυτριχίου».

⁴⁵ Δελτίον Β' της X.A.E., εν Αθήναις 1894, σελ. 6 - 8.

Μανωλάδα. Ο ναός της «Παλαιοπαναγιάς» με τη στέγη της καλυμμένη «διά χόρτου πολυτριχίου».

Στεφάνι Κορινθίας:

Στο χωριό Στεφάνι που βρίσκεται παρά τις Κλεωνές Κορινθίας, ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε τον ενοριακό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (σταυρεπίστεγος και μονόκογχος) με αξιόλογες αγιογραφίες του 1692 επάνω σε παλαιότερες τοιχογραφίες.

Στο νεκροταφείο του χωριού βρίσκεται το μονόκογχο «μικρό ναΐδιο» του Αγίου Αθανασίου, στο οποίο, σε αγιογραφίες που καλύπτουν άλλες «αυστηράς βυζαντιακής τέχνης» του ΙΣΤ' - ΙΖ' αιώνα, διάβασε πολλές επιγραφές και παραθέτει όσες θεωρεί άξιες να αναφερθούν, για τις ιστορικές πληροφορίες που παρέχουν. Θα μεταφέρω εδώ τρεις:

(α) 1686 εμινί αγουστου 16 / επιρε / ο Βενεκιανος / το αναπλι [Στις 16 Αυγούστου 1686 πήρε, λοιπόν, ο Βενετσιάνος το Ναύπλιο].

(β) 1715 αλοναρίου 4ή/μερα σαβατο επηρε / ο τουρκος το αναπλη / ο βεζίρις έρθε απός του κε ε/πίρε τον μορέαν όλονε [Στις 4 Ιουλίου του 1715, ημέρα Σάββατο πήραν οι Τούρκοι το Ναύπλιο. Ο Βεζίρης πήγε ο ίδιος και πήρε όλον τον Μοριά].

(Στις 15.6.1715 οι Τούρκοι είχαν καταλάβει την Τήνο).

(γ) Κάτω από την εικόνα της «Δευτέρας Παρουσίας», μέσα σε οκτώ ελλειπτικούς κύκλους δύο σειρών καθέτων (από 4) ή μάλλον μέσα σε «ορ-

θογώνια», των οποίων οι οριζόντιες γραμμές είναι μεγαλύτερες από τις πλάγιες και στην θέση των πλαγίων γραμμών, υπάρχουν καμπύλες (σχήμα οβάλ), αναγράφονται συμβολικά «οι τιμωρίες της κολάσεως», τις οποίες και αναφέρω:

ο βρυγμός / των οδόντων	το σκότος το εξώτερον
το πυρ το / άσβεστον	ο Τάρταρος
ο σκώληξ ο / ακοίμητος	τα καταχθόνια
ο βόρβορος / βρόμης	η Γέενα του πυρός ⁴⁶ .

Μονή Νταού Πεντέλης:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε και τον ναό της τότε (1892) ερειπωμένης Μονής Νταού Πεντέλης, ο οποίος «αληθώς και κατά την φήμην αυτού, εστίν ένα των ιδιορύθμων εις την Ελλάδα οικοδομημάτων της χριστιανικής βυζαντιακής τέχνης».

Ο ναός αυτός σώζει χριστιανικό κιονόκρανο του Ζ' - Η' αιώνα. Από το πρώτο κιονόκρανο γίνεται φανερό ότι εκεί προϋπήρχε άλλος, πολύ αρχαιότερος ναός.

Ο ναός αυτός διαιρείται στον κάτω ναό και στην άνωθεν αυτού γυναικωνίτιδα... Στον νάρθηκα βρίσκεται πύργος, ο οποίος φέρει δύο οροφές, μεταξύ των οποίων σχηματίζεται ασφαλής, απαραίτητη και «αναγκαιοτάτη κρυψώνα» κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

Ο Άγιος Νικόλαος στα «Καλήσια»:

Μετά την Μονή Νταού Πεντέλης, ο Γ. Λαμπάκης, επισκέφθηκε και τον, «εφ' υψηλού ιστάμενον», στην θέση «Καλήσια» ναόν του Αγίου Νικολάου, μήκουνς 9,70 και πλάτους 6,06 μ.

Στον ναό αυτόν βρήκε από αρχαιότερο χριστιανικό ναό εντοιχισμένα κιονόκρανα του Ζ' - Η' αιώνα που φέρουν το μονόγραμμα του Ιησού⁴⁷.

⁴⁶ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 14 - 20.

⁴⁷ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 23 - 27.

ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΔΑΦΝΙΟΥ

A'. Αρχιτεκτονική:

Στις 9 Απριλίου 1892, το Υπουργείο της Παιδείας, με έγγραφό του, δίνει εντολή στον Γεώργιο Λαμπάκη, Δ.Γ. Καμπούρογλου και Γ. Ζησίου να επισκεφθούν την Μονή του Δαφνίου και να γνωματεύσουν για τις εργασίες που είναι δυνατόν να γίνουν για να λάβει ο ναός, όσο αυτό είναι δυνατόν, την παλαιά μορφή του.

Στις 25 Απριλίου οι παραπάνω επισκέφθηκαν την Μονή και στην συνέχεια υπέβαλαν στο Υπουργείο την σχετική έκθεση - αναφορά. Όμως κατά τον Γεώργιο Λαμπάκη, μετά τις επισκευές - επιδιορθώσεις που έγιναν, και κυρίως μετά την αντικατάσταση του αρχαίου κομψού θόλου με τον τώρα υπάρχοντα «βαναυσουργικού όγκου, . . ., το σεπτόν τούτο οικοδόμημα ωρισμένως ΔΙΕΓΡΑΦΗ των ιστορικών μνημείων της Χριστιανικής Βυζαντιακής αρχαιότητος...».

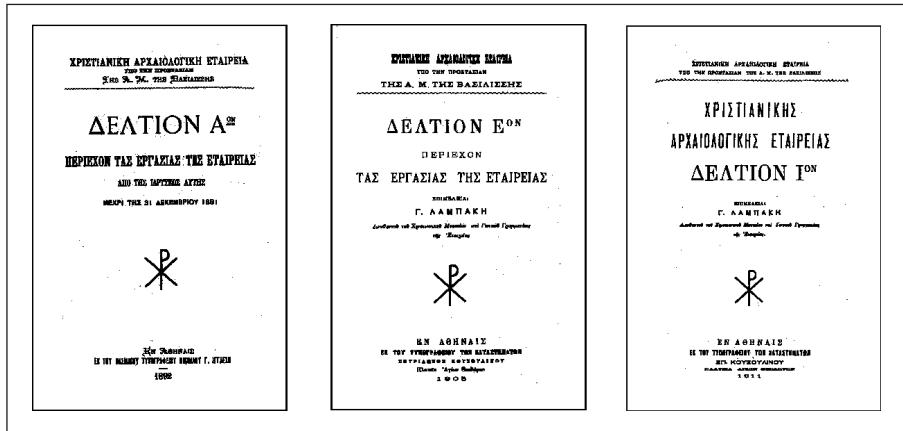
B'. Ψηφοθετήματα:

Μετά τον καθαρισμό των μουσειακών παραστάσεων και αφού ανέβηκε σε σκαλωσιά, ο Γεώργιος Λαμπάκης διαπίστωσε ότι, παράσταση που είχε εκλάβει ως την «Εις Άδου Κάθοδον του Κυρίου», είναι «Η των Μάγων προσκύνησις». Μετά την απόξεση του ασβεστώματος ανευρέθησαν και εικόνες των Αγίων Βλασίου, Ιωάννου του Προδόμου, ο Αρχάγγελος Γαβριήλ, και οι Άγιοι Σάββας και Ανδρέας...⁴⁸.

Έκδοση Δελτίου.

Κατά το 1892 ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέδωσε το Δελτίον Αον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας που αποτελείται από 157 σελίδες και το οποίο περιέχει τις εργασίες της Εταιρείας από της ιδρύσεώς της το 1884, μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1892.

⁴⁸ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 27 - 31.

Tα Α' (1892), Ε' (1905) και Ι' (1911) Δελτία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Όλα τα Δελτία της Εταιρείας εκδόθηκαν με επιμέλεια του Γεωργίου Λαμπάκη.

1893: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις.

A'. Η επί του Υμηττού Μονή Αστερίου.

Στις 11 Απριλίου 1893 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την επί του Υμηττού ερειπωμένη Μονή Αστερίου, οικοδόμημα του ΙΒ' - ΙΓ' αιώνα, η οποία βέβαια τιμώταν στο όνομα των Αρχαγγέλων, όπως αυτό δηλώνεται από τους Αρχιστρατήγους, οι οποίοι εικονίζονται στο υπέρθυρο της Μονής, που χρησίμευε ως «χειμαδιό»... («Αιών», 30.9.1883).

Στο αέτωμα της στέγης της αρκτικής [βόρειας] πλευράς, σε λευκό μάρμαρο η επιγραφή:

+ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ.

Οι αιγιογραφίες του ναού αυτού έχουν φθαρεί αρκετά.

Στον νάρθηκα εικονίζονται Παραβολές και Θαύματα του Σωτήρα και τα βασανιστήρια Αγίων Μαρτύρων. Πολλές οι επιγραφές με χρονολογίες 1646, 1655, 1667, 1671.

Εσωτερικά, στον κυρίως ναό, σε μέγεθος μικρότερο του φυσικού, (εικονο)γράφονται Άγιοι, όσιοι, ασκητές, οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος να συνομιλούν, επίσης οι Προφήτες Ηλίας και Ελισσαίος.

Στην κόγχη του ιερού η Πλατυτέρα, μετά από αυτήν η Θεία Λειτουργία

και μετά από αυτήν οι Μεγάλοι Πατέρες της εκκλησίας συλλειτουργούντες. Στον θόλο της στέγης, άνω της Αγίας Τράπεζας, εικονίζεται το Πνεύμα το Άγιον, το οποίο ο Γεώργιος Λαμπάκης θεωρεί «μνείας άξιον».

Στην δυτική πλευρά του ναού, επάνω από την θύρα, περισώθηκε άξια λόγου μεγάλη εικόνα της Σταύρωσης του Κυρίου «δια την αρχαϊκήν πολύπλοκον αυτής σύνθεσιν και διάθεσιν», η οποία καθημερινά καταστρέφεται.

Στο εστιατόριο της Μονής διασώθηκαν 12 αγιογραφίες του 1589, τις οπίσες αναφέρει ονομαστικά, καθώς και μία μεγάλη επιγραφή, επίσης του 1589. Ο Γ. Λαμπάκης φωτογράφισε τον ναό και σχεδίασε την αρχιτεκτονική κάτοψή του. Άλλοτε είχε πάρει από αυτόν πώρινη υδροχόη (α/α 346).

B'. «Ωμορφ' Εκκλησιά».

Στις 18 Απριλίου 1893 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την κοντά στα Πατήσια και το Γαλάτσι, εξοχή τότε, ευρισκόμενη «Ωμορφ' Εκκλησιά», της οποίας σχεδίασε την κάτοψή της.

«Λόγουν άξια» είναι, και αρχαίας Χριστιανικής τέχνης, τα επί μαρμάρου κοσμήματα που έχουν εντοιχισθεί, καθώς και το παρά τον ναόν αυτόν, «δυτικής τέχνης παρεκκλήσιον».

Η κόγχη του ναού είναι «ιδιαζούσης προσοχής έργον». Όμως συνεχώς καταστρέφεται. Σε μία από τις αγιογραφίες της:

[Ο Ιερός Χρυσόστομος] ευλογών τον Άγιον Άρτον λέγει:

«Καὶ ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τούτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου».

Σε άλλη [ο Μέγας Βασίλειος] ευλογών το ἀγιον ποτήριον λέγει:

«τὸ δε ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου».

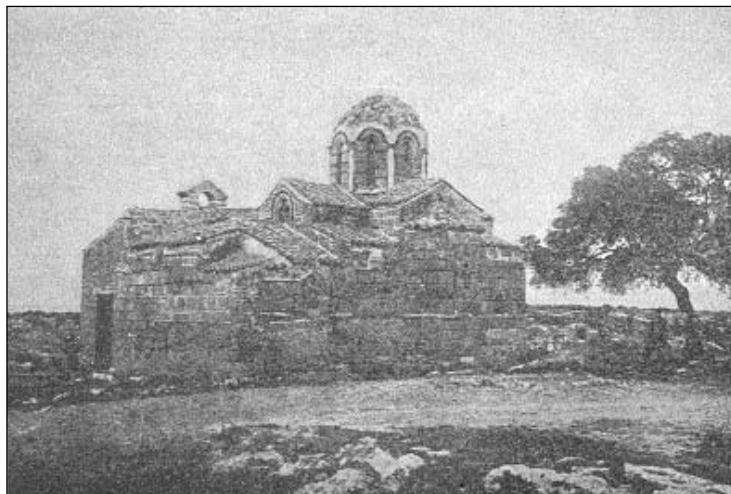
Η Πλατυτέρα των Ουρανών είναι εντελώς κατεστραμένη.

«Ενεκα δε του μικρού χώρου της κόγχης, επί των πλαγίων θυρών του Διακονικού και της Προθέσεως συμπαρίστανται και έτεροι των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας συλλειτουργούντες τοις άνω Ιεράρχαις. Επί των πλαγίων δε τοίχων της κόγχης, επί μεν του αριστερού εικονίζεται το “Λάβετε φάγετε”, επί δε του αριστερού το “Πίετε εξ αυτού πάντες”.

» Πρωτοτύπως δε και θαυμασία... είναι η άνω της κόγχης του Ιερού της Προθέσεως εικών του Θεού Πατρός “ο Παλαιός των ημερών”, ο οποίος επί της δεξιάς χειρός κρατεί λευκήν περιστεράν, το Άγιον Πνεύμα...».

Στο ιερό υπάρχει η χρονολογία 1680.

Στο δεξιό σταυροθόλιο του ναού, που είναι διαιρεμένο σε τέσσερα, ει-

Ομορφη εκκλησιά, στο Γαλάτσι Αττικής (Δελτίον Δ' της X.A.E., σελ. 72).

κονίζονται: (1) Ο Ιησούς IC. XC. ο Εμμανουήλ, (2) Η Θεοτόκος, (3) Ο Αρχάγγελος [Γαβριήλ], και (4) Ο Αρχάγγελος Ραφαήλ.

Γενικά στον ναό αυτόν οι αγιογραφίες «δια τον αυστηρόν αρχαίον Βυζαντιακόν αυτόν τύπον, εισί πολλού λόγου και μελέτης ἄξιαι», σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης.

Στον νάρθηκα υπάρχουν δύο «αρχαίες επιγραφές» με χρονολογίες 1605 και 1680.

Αρχικά ο ναός δεν είχε εικονοστάσιο (τέμπλο). Αυτό που υπάρχει είναι μεταγενέστερη προσθήκη του 1743, όπως δηλώνεται στην επιγραφή που υπάρχει άνωθεν της Ωραίας Πύλης...

Επάνω στην εικόνα του Προδρόμου (κάθετα) η επιγραφή:

«στινομορφικλισιά/1769/φερουν/βαρίου/πρώτη/
ηρθαεγο/οπαπανε/οφιτος/αποτοκα/λολιβαδι»

Επομένως και το 1769 ο «περίκομψος» αυτός ναός ονομαζόταν «Ομορφη εκκλησιά». Ο Παπά Νεόφυτος ήταν από το Καλό Λιβάδι.

Όπως πληροφορήθηκα, ο ναός αυτός είναι του Αγίου Γεωργίου και λειτουργείται μόνο την ημέρα της εορτής του Αγίου. Η ονομαζόμενη σήμερα λεωφόρος Βεΐκου, παλαιότερα, έφερε το όνομα λεωφόρος Όμορφης Εκκλησίας.

«Βίδι» Δαμαλά.

Κατά το 1893 ο Γ. Λαμπάκης επισκέφθηκε περί τους 30 τόπους, μεταξύ των οποίων και το «Βίδι», επίνειο του Δαμαλά της Αργολίδας.

Ο εκεί ναός της Θεοτόκου έχει μήκος 14,90 και πλάτος 8,65 μ. και στον οποίο βρήκε αντιμήνσιο του 1757, του Μητροπολίτη Ιωαννίνων Γρηγορίου.

Μετόχιο της Ευαγγελιστρίας Τήνου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε και το εκεί κοντά «ναΐδιο» της Ευαγγελιστρίας, το οποίο έχει μήκος 9,05 και πλάτος 3,46 μ.

Το «ναΐδιο» αυτό είναι «μετόχιον του εν Τήνῳ ιερού ναού της Ευαγγελιστρίας»⁴⁹.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης δυστυχώς και περιέργως δεν αναφέρει τίποτα περισσότερο για το «ναΐδιο» αυτό. Το Μετόχι μας...

Τα συμβολικά γράμματα και η επιγραφή της Ευαγγελιστρίας Τήνου.

Επισκέφθηκε επίσης τον Πόρο, τα Μέθανα, την παρά την Κυλλήνη Μονή των Βλαχερνών, καθώς και την Μονή της Ελεούσας που τότε, το 1893, ήταν μετόχιο της Μονής Βλαχερνών. Στην Μονή της Ελεούσας ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κυριαζόπουλος έδωσε στον Γεώργιο Λαμπάκη ιερό αντιμήνσιο, το οποίο καταγράφηκε στο Μουσείο με τον αριθμό 1762. Στο αντιμήνσιο αυτό παρίστανται τα σύμβολα του σταυρικού πάθους, και επί του οποίου υπάρχει πλήθος συμβολικών γραμμάτων. Ο Γεώργιος Λαμπάκης παραθέτει 8 και τα εξηγεί. Θα περιοριστώ στα υπ' αριθμόν 1, 4 και 5:

Τα XXXX: Χριστός Χάριν Χριστιανοί Χαρίζει.

Τα ΤΚΠΓ: Τόπος Κρανίου Παράδεισος Γέγονεν.

ΤοΦ. Τα άλλα γράμματα προφανώς δεν διακρίνονται. Και νομίζει ότι το Φ αυτό, είναι το τελευταίο γράμμα της σύνθεσης Τ.Τ.Ξ.Δ.Φ.: Τούτο Το Ξύλον Δαιμονες Φρίττουσι⁵⁰.

Και αναφέρθηκα στο αντιμήνσιο αυτό, ενώ πλήθος άλλων τα παραλείπω, γιατί σε επιγραφή παλαιά, που τώρα βρίσκεται ως υπέρθυρο πόρτας,

⁴⁹ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 34 - 42.

⁵⁰ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 47 - 49.

Τήνος. Ναός των Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Εντοιχισμένη επιγραφή με τα γράμματα «Δ» και «Φ» (Δαιμονες Φρίττουσι).

στην αριστερή πίσω γωνία της Ευαγγελίστριας της Τήνου, στην οποία υπάρχει χαραγμένος σταυρός, στο άνω μέρος αριστερά η λέξη ΦΩC και δεξιά ΖΩHC, κάτω από το οριζόντιο τμήμα του σταυρού, το ανορθόγραφο ΟΙΚΙΔΙΟΝ (κοιμητήριο) κ.λπ., ..., ενώ είναι χαραγμένα και τα γράμματα ΔΦ, που κατά τον Γεώργιο Λαμπάκη, στα παραπάνω πέντε συμβολικά γράμματα εξηγούνται Δ(αίμονες) Φ(ρίττουσι), όπως είδαμε.

Στην επιγραφή αυτή της Τήνου αναφέρθηκε ο Ross, ο Επ. Γεωργαντόπουλος (σελ. 51), ο Κ. Καιροφύλας (σελ. 54), ο Λ. Φιλιππίδης, στην Συμβολή του (σελ. 23). Από αυτούς ο Φιλιππίδης είναι ο μόνος που κάνει λόγο για το «Δ.Φ.» της παραπάνω τηνιακής επιγραφής.

To Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης κατά το 1891 - 1892.

Κατά το 1891 εισήλθαν στο Μουσείο 477 αντικείμενα. Από αυτά τα 111 προέρχονται από την Συλλογή του Θειρίσιου, 286 με την φροντίδα του Γεωργίου Λαμπάκη και τα υπόλοιπα από διάφορες προσφορές. Κατέθεσε επίσης ο Γ. Λαμπάκης 100 φωτογραφίες, τις οποίες έλαβε κατά τις περιοδείες του από διάφορες χριστιανικές αρχαιότητες.

Κατά το 1891 επισκέφθηκαν το Μουσείο 217 άτομα⁵¹.

Κατά το 1892 στο Μουσείο εισήλθαν 379 αντικείμενα και καταγράφη-

⁵¹ Δελτίον Α' της X.A.E., ό.π., σελ. 94 - 95.

καν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 1344 - 1722. Από αυτά, τα 279 με φροντίδα του Γεωργίου Λαμπάκη. Μεταξύ των δωρητών η Λαμπάκη Μαργαρίτα δώρισε σταυρό από όστρακο της Ερυθράς Θάλασσας.

Κατά το 1892 οι επισκέπτες του Μουσείου ανήλθαν μόνο σε 50, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν ξένοι λόγιοι. Ο λόγος; Το Μουσείον «υπό νέους και πάλιν ευρέθη χειμώνας...».

Μετακινήσεις του Μουσείου:

Κατά το 1892 πραγματοποιήθηκαν δύο μετακινήσεις του Μουσείου, δύο μεταφορές των αντικειμένων του:

(α) Κατά τον Αύγουστο, από το κτήριο της Ιεράς Συνόδου, μεταφέρθηκαν σε ένα από τα υπόγεια του Πολυτεχνείου, και

(β) Κατά τον Νοέμβριο, από το Πολυτεχνείο στο Μητροπολιτικό μέγαρο, στο οποίο παραχωρήθηκε μία αίθουσα⁵².

1893: Το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Στις 26 Μαρτίου 1893, το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσεως (Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων) πληροφορεί τον Σύμβουλο της Χ.Α.Ε. Αντώνιο Βούρο, ότι μετά από διαταγή του Προέδρου της Κυβερνήσεως, θα δεχθούν προσωρινά τα αντικείμενα της Χριστιανικής τέχνης, στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Θα παραληφθούν με πρωτόκολλο και περιγραφικό κατάλογο, βάσει του οποίου και θα επιστραφούν στο μέλλον, όταν η Κυβέρνηση διατάξει.

Για όσο χρόνο θα βρίσκονται εκεί, η Γενική Εφορεία θα είναι υπεύθυνη, θα τα φροντίζει και θα τα επιτηρεί.

Το έγγραφο υπογράφει ο Γενικός Έφορος Π. Καββαδίας.

Στις 5 Απριλίου 1893 η Χ.Α.Ε. με έγγραφό της πληροφορεί την Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων, ότι αποδέχεται την προσωρινή τοποθέτηση των αντικειμένων του Μουσείου της στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο, και όρισε τριμελή Επιτροπή από τους Γ. Λαμπάκη, διευθυντή του Μουσείου,

⁵² Δελτίον Β' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 1 - 2 και 152 - 153, για τους δωρητές.

Αλέξ. Βαρούχα και Ν. Διαμάντη, η οποία θα ενδιαφερθεί για την μεταφορά και παράδοση των κειμηλίων της Χριστιανικής τέχνης⁵³.

Στις 14 Απριλίου 1893 το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο εγκαταστάθηκε προσωρινά στο Κεντρικό Εθνικό Μουσείο χάρις στις ενέργειες του Συμβούλου Αντωνίου Βούρου «παρά τω κ. Προέδρω της Κυβερνήσεως κ. Τρικούπη».

Τα αντικείμενα του X.A.M. στην «κοινή θέα».

Στις 8 Αυγούστου 1893, ημέρα Κυριακή, τα αντικείμενα του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου παραδόθηκαν «εις την κοινήν θέαν» και από τότε μέχρι και το τέλος του 1893 τα επισκέφθηκαν 2.055 άτομα.

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης σημειώνει:

Οι επισκέπτες του Μουσείου δεν εγγράφονται όλοι στο βιβλίο επισκεπτών, οπότε οι επισκέπτες κατά τους 5 αυτούς μήνες θα ξεπερνούν τις 4.000. Επίσης ότι οι επισκέπτες του Μουσείου αυξήθηκαν «σπουδαίως», από τότε που αυτό εγκαταστάθηκε στο Εθνικό Μουσείο (οδός Πατησίων).

Κατά το 1893 εισήλθαν στο Μουσείο 146 αντικείμενα, από τα οποία με φροντίδα του Γ. Λαμπάκη (φωτογραφίες, κ.λπ.) τα 75, τα οποία και καταγράφηκαν στον κώδικα του Μουσείου⁵⁴.

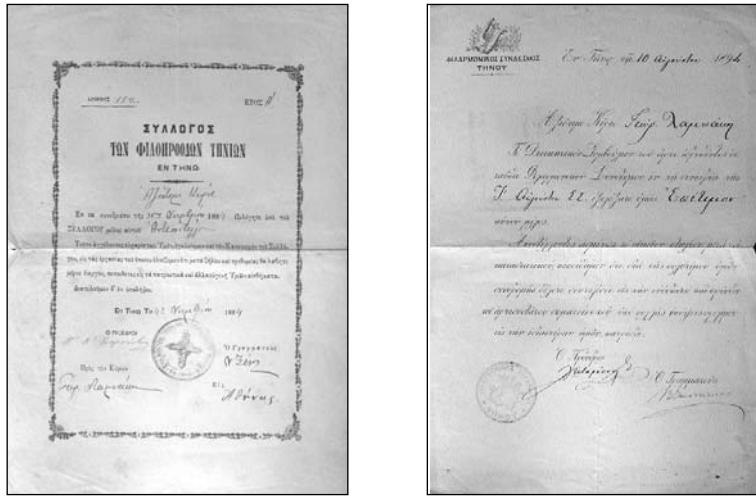
1893: «Έργα θρησκευτικά».

Το 1893 ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέδωσε, εργασία του, με τον παραπάνω τίτλο. Το βιβλίο το αφιερώνει: «Ολγα τη πολυσέπτω βασιλίσση των Ελλήνων».

Στις 56 σελίδες του περιέχονται ευχές και δεήσεις υπέρ των Βασιλέων Γεωργίου και Όλγας, ευχή για την προσέλευση στην ορθόδοξη πίστη της Σοφίας, συζύγου του διαδόχου Κωνσταντίνου, το απολυτίκιο της Αγίας Όλγας της Ρωσίας που εορτάζει στις 11 Ιουλίου, η οποία βαπτίσθηκε το 955..., την δοξολογία του ιερού Αμβροσίου των Μεδιολάνων σε μετά-

⁵³ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 150 - 152.

⁵⁴ Δελτίον Β' της X.A.E., σελ. 32 - 33.

Αριστερά: Εκλογή Γεωργίου Λαμπάκη ως αντεπιστέλλοντος μέλους του Συλλόγου Φιλοπροόδων Τηνίων (1884). Δεξιά: Εκλογή Γεωργίου Λαμπάκη ως επιτίμου μέλους του Φιλαρμονικού Συνδέσμου Τήνου (1894).

φραση του Γεωργίου Λαμπάκη, κ.λπ.

1894: Ο Γεώργιος Λαμπάκης επίτιμο μέλος του Φιλαρμονικού Συνδέσμου Τήνου.

Στις 10 Αυγούστου 1894, το Διοικητικό Συμβούλιο του νέο-ιδρυθέντος στην Τήνο Φιλαρμονικού Συνδέσμου, εξέλεξε τον Γεώργιο Λαμπάκη «επίτιμον αυτού μέλος». Και του αποστέλλονταν το «οικείον πτυχίον», μαζί με το καταστατικό, με την πεποιθηση ότι, με την πολύτιμη συνδρομή του θα συντελέσει στην ευόδωση και πρόοδο του αρτισύστατου σωματείου, το οποίο από πολλές επόψεις είναι ωφέλιμο εις την ιδιαιτέρα μας πατρίδα. Το «πτυχίο» υπογράφουν ο Πρόεδρος Χ(;) Σωτηρόπουλος και ο Γραμματέας Β. Ζαννάκης⁵⁵.

Μια δεκαετία πριν είχε εκλεγεί αντεπιστέλλον μέλος του Συλλόγου των Φιλοπροόδων Τηνίων.

⁵⁵ Τα δύο σχετικά «διπλώματα» προέρχονται από το Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη.

1894: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις.*A'. Κατάσταση Μουσείου:*

Κατά το 1894 εισήλθαν στο Μουσείο 220 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα με τους αριθμούς 1868 - 2088. με την φροντίδα του Γεωργίου Λαμπάκη τα 112. Μεταξύ αυτών που δώρισαν αντικείμενα στο Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο είναι και ο Νεκτάριος, Μητροπολίτης Πενταπόλεως, που δώρισε την μονογραφία του Γ. Μαζαράκη «Περί των εν τη κατά τω Καΐρω Μονή του Αγίου Γεωργίου ευρεθεισών αρχαίων εικόνων» (2014). Προφανώς πρόκειται για τον Άγιο Νεκτάριο.

Σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών, κατά το 1894, επισκέφθηκαν το Μουσείο 6.924 άτομα, και αναλυτικά κατά μήνα:

Ιανουάριος	812	Ιούλιος	468
Φεβρουάριος	704	Αύγουστος	367
Μάρτιος	764	Σεπτέμβριος	448
Απρίλιος	539	Οκτώβριος	438
Μάιος	905	Νοέμβριος	466
Ιούνιος	483	Δεκέμβριος	530
Σύνολο	4207		2717

(4207 + 2717 = **6924**).

Όμως, κατά τον Γεώργιο Λαμπάκη, οι πραγματικοί επισκέπτες είναι περίπου 14.000.

B'. Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης το 1894 «εν εκτάσει σπούδασε και καταμέτρησε» τον στα Πατήσια της Οσίας Φιλοθέης ναό, του Αγίου Ανδρέα. «Εξήτασε» το Ναύπλιο, την Κόρινθο, το Ξυλόκαστρο, τα Τρίκκαλα της Κορινθίας, την εκεί κοντά Μονή του Αγίου Βλασίου, την παρά τον Φενεό Σιβίστρα, την Μονή Φενεού, τα Καλύβια, το Κεφαλόβρυσο Λυκούριας, την Τοπόριτσα Γορτυνίας, το καλούμενο «Θεόκτιστο», τα Φύλλια του δήμου Λευκασίου των Καλαβρύτων, την Μονή του Αγίου Αθανασίου...

Στην Μονή του Αγίου Αθανασίου, «εκτελών την ποιμαντορικήν αυτού περιοδείαν, παρέδωκε το πνεύμα ο, εκ Τήνου επίσκοπος Γορτυνίας, Φιλόθεος».

Δυστυχώς ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν μας δίνει το επώνυμο του Τηνιακού επισκόπου ούτε και χρονολογία.

«Εξήτασε» ακόμη και τα Μαζέικα του δήμου Κλειτορίας, την ιστορική Μονή της Αγίας Λαύρας στα Καλάβρυτα, το Μέγα Σπήλαιο, την Ζαχλωρού, την Μαμουσιά, την Τρυπιά, την Πάτρα, τον Πύργο και την «αμφιλαφή» [πλούσια] Αμαλιάδα.

Επέστρεψε στην Αθήνα για λίγο και «ανασυνταχθείς» διερεύνησε τον Βόλο, πόλη νέα, την αρχαία και επάνω σε υψηλό λόφο Επισκοπή Δημητριάδος, τα Τρίκκαλα, την Λάρισα, την Καλαμπάκα, «τους κροκαλοπαγίες και υψιτενείς βράχους των Μετεώρων», την Καρδίτσα, το Βελεστίνο, την Χαλκίδα, κ.λπ.

Κατέγραψε επιγραφές, σχεδίασε κατόψεις, φωτογράφισε ναούς και εικόνες, ενώ μεταξύ των άλλων, περιήλθαν σε αυτόν και φυσικά στο Μουσείο χρυσοκέντητα επιμανίκια και χρυσοκέντητο επιγονάτιο από τα Τρίκκαλα της Κορινθίας με την επιγραφή: «Μνήσθητι του δούλου του Θεού Μακαρίου ιερομονάχου». Γι' αυτά ο Λαμπάκης δεν έχει καμιά αμφιβολία ότι ανήκουν στον από τα Τρίκκαλα της Κορινθίας καταγόμενο Άγιο Μακάριο τον Νοταρά, όταν ήταν ακόμα ιερομόναχος (αριθ. 1929, 1930).

Από την ιστορική Μονή της Αγίας Λαύρας, έλαβε ιερή κολυμβήθρα (αριθ. 1979). Από τις Φερρές (Βελεστίνο) μολύβδινο ποτήριο (αριθ. 1990), από την μόνη, προ της Επαναστάσεως, εκκλησία της Παναγίας.

Έλαβε επίσης «φωτογραφικά απότυπα» χρυσόβουλου του Αυτοκράτορα Νικηφόρου του Βοτανειάτου με χρονολογία 1332 (αριθ. 2055) και σιγιλίου του Πατριάρχου Αντωνίου του 1393...

Τα, με αριθμό 1926 - 1928 επί μεμβράνης τεμάχια Ευαγγελίου του Η' - Θ' αιώνα, βρέθηκαν μέσα στο υπό αριθμόν 1925, ζεύγος των επιμανικίων και επιγονατίου [αρ. 1975]... (Μονή Φενεού).⁵⁶

«Δεκαετηρίς του Χριστιανικού Μουσείου» (1884 - 1894).

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά την Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε., είπε:
Στις 23 Δεκεμβρίου 1894 συμπληρώθηκε «η δεκαετηρίς του ημετέρου

⁵⁶ Δελτίον Γ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1903, σελ. 7 - 13 και 114. Η συνεδρία της Χ.Α.Ε., στην οποία ανακοίνωσε αυτά ο Γεώργιος Λαμπάκης έγινε στις 29 Ιανουαρίου 1895, στο μέγαρο του Προέδρου της Εταιρείας Αριστείδη Παππούδωφ.

Μουσείου».

« Το έθος [η συνήθεια], του διά τελετών και εορτών πανηγυρίζειν την δεκαετηρίδα δεν είναι νέον...

» Ήμεις, κύριοι, επί τη δεκαετηρίδι των εργασιών..., αντί ρητορικών λόγων, ποιητικών εκφράσεων και εορταστικών πανηγύρεων, απλούστατα δια ξηρών λόγων επιθυμούμεν να παρουσιάσωμεν την τέως συντελεσθείσαν εργασίαν, την οποίαν..., μετά ανεκφράστου ζήλου, πάντοτε επετελέσαμεν.

» Κατά την δεκαετηρίδα ταύτην, υπό την Υψηλήν πάντοτε Προστασίαν της Μεγαλειοτάτης Σεπτής ημών Προστάτιδος, συν τη ομοψύχῳ και προθύμῳ συνεργασίᾳ σεβαστών και αγαπητών συναδέλφων, υπό Χριστιανικήν αρχαιολογικήν ἐποψιν εμελετήσαμεν την Ελλάδα από Ταινάρου μέχρι Μετεώρων, χιλιάδας ναών, Μονών, ερημοκκλησίων και χριστιανικών ερειπίων, εξετάσαντες και περιγράψαντες.

» Πλην δε της Χριστιανικής Ελλάδος, εξητάσαμεν τους εν Σικελίᾳ ναούς της Cefalu, τους εν Πανόρμῳ (Palermo) ναούς της Μαρτοράνας (Martorana, το πάλαι Santa Maria dell' Amiraglio καλουμένης), της Καπέλας Παλατίνας (Capella Palatina), της Μητροπόλεως του Monreale, της Μητροπόλεως της Μεσσήνης, της Κατάνης και τας εν τοις εκεί Μουσείοις Χριστιανικάς αρχαιότητας.

» Κατά τα δέκα αυτά έτη ανέγνωμεν και αντεγράψαμεν υπέρ τας 2000 επιγραφών ετοίμων προς έκδοσιν. Εν δε τω Μουσείῳ ημών περιήλθον 2.088 αντικείμενα, τα οποία λεπτομερώς, όχι μόνον εν τω κώδικι, αλλά και εν ιδιαιτέροις δελτίοις ταύτα κατεγράψαμεν.

» Εκατόν και πλέον ναούς ιδίαις χερσίν καταμετρήσαμεν, των οποίων τας αρχιτεκτονικάς κατόψεις, ωσαύτως εν τω Μουσείῳ κατεθέσαμεν.

» Εφωτογραφήσαμεν 400 διάφορα μνημεία της Χριστιανικής τέχνης, ναούς, μονάς, εικόνας, ιερά άμφια και τα τοιαύτα...

» Από της σκοτίας δε του τάφου, διακοσίους και πλέον Βυζαντιακούς αγιογράφους, αγνώστους τέως όντας, δια των έργων αυτών ανεστήσαμεν και τη αθανασία της ιστορίας της τέχνης παρεδώσαμεν.

» ... και την περί της Μονής του Δαφνίου συγγραφήν ημών εξεδώσαμεν περί της οποίας Ρώσοι, Γερμανοί, Γάλλοι, Άγγλοι και Ούγγροι καθηγηταί της Χριστιανικής Αρχαιολογίας, ευμενεστάτας κρίσεις ταύτης εξέφρασαν και εδημοσίευσαν.

» Ωσαύτως δε επί ευκαιρία της εν Ζαππείω Εκθέσεως των έργων του Θειρσίου, τα οποία, φροντίδι κυρίως του αδελφού ημών Συμβούλου Εμ-

μανουήλ [Λαμπάκη] ελάβομεν, συνετάξαμεν τον επεξηγηματικόν κατάλογον τούτων, εις τον οποίον ικανά εν τῷ προλόγῳ περί τῆς εν Αθήναις, Ρωσίᾳ, Γαλλίᾳ, Λονδίνῳ καὶ Βιέννῃ Χριστιανικής τέχνης αναφέρομεν.

» Οι διασημότεροι δε τῶν εν Γερμανίᾳ αρχαιολόγων Schultze καὶ Kraus ικανά περί του ημετέρου Χριστιανικού Μουσείου, δημοσιεύουσι πολλά παρ' αυτού, ως του μόνου εν τῇ Ανατολή...

»

» Τοιαύτη, κύριοι, η συντελεσθείσα εργασία κατά τα παρελθόντα δέκα έτη...

» Η αδελφική υμών συνεργασία ενισχύει καὶ αναπτεροί τον ζήλον ημών.

» Εἴθε την εισιπενταετηρίδα ημών να εορτάσωμεν εν ιδίῳ ανεξαρτήτῳ Μουσείῳ, εις το οποίον ως εν Κιβωτώ ες αεί [πάντοτε] να διασωθώσιν αι μέχρι του σήμερα ημελημέναι [αμελημένες] πολιαί καὶ σεμναί Χριστιανικά αρχαιότητες».

Αυτά ο Γεώργιος Λαμπάκης για την δεκαετηρίδα του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου⁵⁷.

Έκδοση Δελτίου.

Κατά το 1894 ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέδωσε το Βον Δελτίον της Χ.Α.Ε. που αποτελείται από 166 σελίδες καὶ το οποίο περιέχει τις εργασίες της Εταιρείας από 1.1. 1892 ὑός 31.8. 1894.

1895: Μελέτες, εργασίες καὶ περιηγήσεις.

A'. Κατάσταση του Μουσείου.

Κατά το 1895 εισήλθαν στο Μουσείο 120 αντικείμενα, τα οποία καὶ καταχωρήθηκαν στον κώδικα με τους αριθμούς 2089 - 2208. Με φροντίδα της διεύθυνσης (Γ. Λαμπάκη) τα 14 από αυτά.

Οι επισκέπτες του Μουσείου, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών, ανήλθαν στον αριθμό 4631, τους οποίους καὶ μας δίνει ο Γεώργιος Λαμπάκης αναλυτικά κατά μήνα στο Δελτίο της Χ.Α.Ε., ενώ σημειώνει, καὶ

⁵⁷ Δελτίον Γ' της Χ.Α.Ε., σελ. 14 - 16.

*Ο Γ. Λαμπάκης στη Μονή Γοργοεπηκόου Μαντινείας
(Φωτ. αρχείο Γ. Λαμπάκη).*

πάλι, ότι ο πραγματικός αριθμός των επισκεπτών του Μουσείου, είναι πολύ μεγαλύτερος, αφού οι περισσότεροι επισκέπτες δεν εγγράφονται στο βιβλίο.

B'. Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

Κατά το 1895 ο Γεώργιος Λαμπάκης αντιπροσώπευσε την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία κατά τις εορτές που έγιναν στην Ολυμπία με αφορμή τα αποκαλυπτήρια της προτομής «του μεγάλου Κουρτίου» (7 Απριλίου), όπου και τον προσφώνησε...

Κατά τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο επισκέφθηκε την Τρίπολη, την Επισκοπή Τεγέας, «το βαρυσήμαντον δια τας Χριστιανικάς αυτού αρχαιότητας χωρίον Πιελί», την Μονή Γοργοεπηκόου ή των Τσιπιανών, τον επάνω από αυτήν ερειπωμένο ναό της Αναλήψεως, την Μονή Βαρσών, και πάλι το Ναύπλιο, την Πάτρα, Πύργο, Αμαλιάδα.

Μετά επισκέφθηκε την Χαλκίδα, τον Βόλο, την Αρχαία Επισκοπή Δημητριάδος, την Λάρισα, τα Τρίκκαλα, την Μεγάλη Πουλιάνα, την Μονή των Μεγάλων Πυλών (Πόρτα Παναγιά), την Μονή Δουσίκου, την Καλαμάκα, το Μέρτζι και την Καρδίτσα. Στα Τρίκκαλα, στον Άγιο Νικόλαο

υπάρχουν δύο άμβωνες. Στον ένα αναγινώσκεται το Ευαγγέλιο, στον άλλο ο Απόστολος, κατά την αρχαία χρήση. Σε αγιογραφία του νάρθηκα της Μονής της Πόρτα Παναγιάς εικονίζεται άγγελος Κυρίου να οδηγεί γονυκλινή, με μοναχικό σχήμα, τον σεβαστοκράτορα Κομηνόν Ιωάννην Άγγελον τον Δούκα, τον και ιδρυτή της Μονής, να προσκυνεί την Θεοτόκο. Ο Γεώργιος Λαμπάκης φωτογράφισε την αγιογραφία αυτή και κατέθεσε το απότυπο στο Μουσείο (αρ. 2152)..

Κατά τον Δεκέμβριο επισκέφθηκε την περίφημη Μονή του Οσίου Λουκά Βοιωτίας, τα Αντίκυρρα και την παρά τα Αντίκυρρα Μονή του Προδρόμου, όπου αγιογραφίες του 1660.

Στην συνέχεια αναφέρεται σε «θεολογικότατες ρήσεις» που βρήκε στον Αγιο Δημήτριο της Τρίπολης, σε «ενδυτή» της Αγίας Τράπεζας, στα κεραμοπλαστικά κοσμήματα της Επισκοπής Τεγέας, βρήκε «κοσμήματα» του Η' - Θ' αιώνα στην Μονή Βαρσών και θαύμασε τις Χριστιανικές αρχαιότητες του χωριού Πιελί, τα περισωθέντα θωράκια του ΣΤ' - Ζ' αιώνα στον ναό του Αγίου Νικολάου.

Στην Μονή της Επάνω Χρέπας πολλά μάρμαρα του Θ' αιώνα, στολισμένα με ποικίλα φυλλώματα, και στον χειρόγραφο κώδικα της Μονής αξιόλογα χρονογραφικά σημειώματα, τα οποία και παραθέτει...

Στα Αντίκυρρα βρήκε συντρίμματα Χριστιανικού ναού του Ε' - ΣΤ' αιώνα⁵⁸.

Απυχώς, για λόγους οικονομίας χώρου, δεν έχω την ευχέρεια να αναφερθώ σε πλείστα όσα αξιόλογα αναφέρει ο Γεώργιος Λαμπάκης και κατά την περιοδεία του αυτή.

1896: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις.

A'. Κατάσταση του Μουσείου.

Κατά το 1896 εισήλθαν στο Μουσείο 114 αντικείμενα, τα οποία και καταγράφηκαν στον κώδικα με αριθμούς 2209 - 2322, εκ των οποίων, με φρονίδα της διεύθυνσης (Γ. Λαμπάκη) τα 10.

Οι εγγεγραμμένοι στο βιβλίο των επισκεπτών του Μουσείου, κατά τον

⁵⁸ Δελτίον Γ' της X.A.E., σελ. 17 - 34, όπου καταγράφει και τα πλέον αξιόλογα αντικείμενα που εισήλθαν στο Μουσείο το 1895.

ίδιο χρόνο είναι 3150, τους οποίους και καταχωρεί αναλυτικά, κατά μήνα, στο Δελτίο της Χ.Α.Ε. και υποσημειώνει:

«Ένεκα των Ολυμπιακών Αγώνων, η συρροή του πλήθους εν Αθήναις ήτο μεγίστη... κατά τας πληροφορίας του φύλακος υπαλλήλου ούτε το τέταρτον των επισκεπτομένων ενεγράφετο». Ο Γεώργιος Λαμπάκης συμπεραίνει ότι ο αριθμός των επισκεπτών θα ανήλθε στις 12.000.

B'. Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

Κατά το 1896 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την Ιτέα, την Άμφισσα, την παρ' αυτήν Μονή του Προφήτη Ηλιού, τους Δελφούς, την Δεσφίνα, τα Αντίκυρρα, την Λαμία, το Λιανοκλάδι, την Στυλίδα (ένας ενοριακός ναός), την Υπάτη και την Μονή Αγάθωνος, κοντά στην Υπάτη.

Θα περιοριστώ στην Υπάτη και στην Μονή Αγάθωνος.

Υπάτη: Ο Γ. Λαμπάκης λέγει ότι επισκέφθηκε την Υπάτη, την οποία αποκαλεί και «Νέαι Πάτραι», που έχει δύο ναούς, τον Άγιο Νικόλαο, ο οποίος ήταν και η αρχαία Μητρόπολη, και τον Άγιο Γεώργιο.

Στον ναό του Αγίου Γεωργίου βρήκε εικόνες των Αγίων Νικολάου και Σεραφείμ, επισκόπου Φαναρίου και Νεοχωρίου, του έτους 1797. Επίσης και εικόνα του Αγίου Ηρωδίωνος... Και προσθέτει:

«Ἐν ταῖς Νέαις Πάτραις τῇ 14 Σεπτεμβρίου κατεμετρήσαμεν τα ερείπια του αρχαίου ναού του Αγίου Ηρωδίωνος, ενός των 70 Αποστόλων και πρώτου επισκόπου Υπάτης, του οποίου η μνήμη τη 8 Απριλίου· και δια τούτο εν τοις ναοίς της Υπάτης βρίσκεται παντού η εικών του Αγίου Ηρωδίωνος.

» Του ναού τούτου ελάχιστα λείψανα [ερείπια] περιεσώθησαν».

Στον αρχαίο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου περιεσώθηκε μια αρχαία εικόνα του Χριστού. Άξιος λόγου είναι και ο κώδικας της Παλαιάς Μητροπόλεως Νέων Πατρών, 0,53 X 0,40 μ. με την επιγραφή:

«Κώδιξ ιερός της Μητροπόλεως Νέων Πατρών εν ἔτει από Θεογονίας τω αωζ' (1807) - Βίοι και πολιτείαι των πανιερωτάτων αγίων αρχιερέων από το αχν (1650) έτους σωτηρίου· ως ευρέθησαν γεγραμμένα εν τινι παλαιώ βιβλίῳ».

Mονή Αγάθωνος.

Στις 17 Σεπτεμβρίου ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε «την εγγύς κειμένην Μονήν του Αγάθωνος, θαυμάσιον αρχιτεκτονικόν οικοδόμημα», του οποίου την αρχιτεκτονική κάτοψη καταμέτρησε και κατέθεσε στο Μουσείο.

Ο ναός είναι έργο του ΙΕ' - ΙΣΤ' αιώνα. Όλα όμως που υπάρχουν σ' αυτόν παρουσιάζουν νέα όψη.

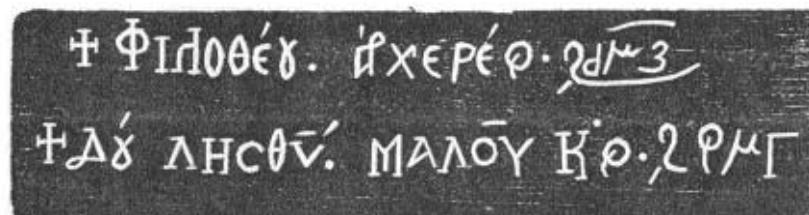
Αγιογραφίες διασώθηκαν μόνον στην Ιερά Πρόθεση, στο Διακονικό και στα δύο παρεκκλήσια του νάρθηκα.

Στο παρεκκλήσιο του Αγίου Χαραλάμπους βρίσκεται η εικόνα του κτήτορα Χατζηδημάκη, ο οποίος κρατεί την εκκλησία, που αυτός έκτισε.

Στα «απεριμμένα άμφια» του ναού βρήκε ο Λαμπάκης «πολυτιμώτατον μέλαν μεταξωτόν ωμοφόριον, μήκους 3,60 και πλάτους 0,28 μ.», το οποίο κατέθεσε στο Μουσείο. Στην μία άκρη του διάβασε την επιγραφή «+ Φιλοθέου Αρχιερέως Ζ6 Μ3» και στην άλλη «+ Δούλης του Θου [Θεού] Μαλούκος ΖΡΜΓ»⁵⁹.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης το «Ζ6 Μ3» το αντιστοιχεί με το 7143, που σημαίνει 1635, και φυσικά μετά Χριστόν. Σημειώνει ακόμη ότι συχνά συναντά σε χρονολογίες εικόνων γράμματα και (αραβικούς) αριθμούς μαζί, όπως εδώ το 6 και 3, με τα γράμματα Ζ και Μ. Στην φωτογραφία, όμως, της επιγραφής - χρονολογίας που παραθέτει, βλέπουμε ότι δεν υπάρχει ο αριθμός 6, αλλά το γράμμα Ρ γραμμένο αντίστροφα. Δηλαδή η χρονολογία δεν είναι Ζ6μ3, αλλά «ΖΡμ3», οπότε η ίδια με την «ΖΡμΓ», με την διαφορά ότι το «Γ» έχει αντικατασταθεί με τον αριθμό 3 στην πρώτη.

Το «ΖΡμΓ» το αντιστοιχεί με το 7143 και αυτό με το 1735, όμως είναι

H επιγραφή επί ωμοφορίου της Μονής Αγάθωνος στη Φθιώτιδα.

⁵⁹ Δελτίον Γ' της X.A.E., σελ. 37 - 48.

προφανές ότι πρόκειται για τυπογραφικό λάθος. Το σωστό είναι 1635, και βέβαια μ.Χ., όπως και στην πρώτη επιγραφή.

Στην χρονολογία αυτή, μα και σε άλλες, διαπίστωσα ότι η διαφορά μεταξύ των δύο αριθμών ήταν 5508 (7143 - 1635 = 5508). Και που βέβαια ήταν η χρονολογία προ Χριστού, ενώ η δεύτερη ήταν μετά Χριστόν. Η απορία μου, το πρόβλημά μου, με τις αντιστοιχίες αυτές, λύθηκε όταν σε κείμενο και πάλι του Γεωργίου Λαμπάκη διάβασα ότι πρόκειται για την «από κτίσεως κόσμου» βυζαντινή χριστιανική χρονολογία.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης Υφηγητής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης στην Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε. με ευχαρίστηση πληροφορεί τους φίλους του εταίρους ότι:

Στις 22 Μαΐου 1896 το Υπουργείο Παιδείας, με έγγραφό του, εγκρίνει, να διδάσκει ως Υφηγητής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, το μάθημα της Χριστιανικής Αρχαιολογίας.

Αυτό, το είχε γνωρίσει στον Λαμπάκη η Πρυτανεία του Εθνικού Πανεπιστημίου με έγγραφό της στις 24 Μαΐου 1895.

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης προσθέτει:

«Η προσενεχθείσα τιμή αύτη, είμαι βέβαιος, κύριοι, ότι στενότερον συνδέει τας εργασίας της Εταιρείας ημών (Χ.Α.Ε.) προς την Επιστήμην της ημετέρας Πατρίδος»⁶⁰.

1896: «Η Χριστιανική Αγιογραφία των εννέα πρώτων αιώνων».

Το 1896, ο Γεώργιος Λαμπάκης εκτύπωσε ένα ακόμη βιβλίο του, το οποίο φέρει τον παραπάνω τίτλο.

Το βιβλίο αποτελείται από 94 σελίδες και το αφιερώνει:

«Σωκράτει Κολιάτσω Αρχιεπισκόπω του Αποστολικού θρόνου Κορίνθου, τω των εμών σπουδών ποδηγέτη και ευεργέτη, ευγνωμονών, ο γράψας». Με κεφαλαία γράμματα.

⁶⁰ Δελτίον Γ' της Χ.Α.Ε., σελ. 50. Το 1896 ο Γ. Λαμπάκης, σε διάλεξή του στην Χ.Α.Ε., μίλησε για τις Χριστιανικές Αρχαιότητες Μονεμβασίας και Μυστρά («Νέα Εφημερίς», 14 Μαΐου 1896, όπως σημειώνει ο ίδιος στις «Ελάσσονες πραγματείες του»).

Ομιλία του Γ. Λαμπάκη στο Εθνικό Πανεπιστήμιο.

Στις 25 Δεκεμβρίου 1896 ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Αθήνας με θέμα:

«Γενική εισαγωγή εις την Χριστιανικήν Αρχαιολογίαν».

Το 1897 την ομιλία του αυτή την εκτύπωσε σε τευχίδια των 24 σελίδων, που αφιερώνει:

«Τοις απανταχού φίλοις των χριστιανικών μνημείων».

1897: Ένας χρόνος... διαφορετικός.

Κατά το 1897, η Ελλάδα «πολλαχώς εδοκιμάσθη».

Ο λόγος είναι γνωστός. Κατά το 1897 είχαμε στην Θεσσαλία τον άτυχο ελληνοτουρκικό πόλεμο. Τότε που η Ελλάδα έφθανε μέχρι τη Μελούνα της Ελασσόνας και στην Ήπειρο μέχρι την Άρτα και την περιοχή της.

Έτσι και ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν μπόρεσε να ασχοληθεί με τα ειρηνικά έργα της Επιστήμης και της Τέχνης, αφού, εκτελώντας διαταγές της βασίλισσας Όλγας, φρόντιζε να χορτάσουν τα, ανά τα βουνά, πεινασμένα και γυμνά παιδιά των προσφύγων, αντί, ταξιδεύοντας, να ασχοληθεί με τις προσφιλείς του χριστιανικές αρχαιότητες.

1897: Η κατάσταση του Μουσείου.

«Παρά την δυσπραγίαν της φίλης ημών Πατρίδος», κατά το 1897 εισήλθαν στο Μουσείο 30 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον οικείο κώδικα υπό τους αριθμούς 2323 - 2353.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, πάντα κατά το βιβλίο των επισκεπτών, 2400, τους οποίους αναφέρει αναλυτικά κατά μήνα στο Δελτίο της Χ.Α.Ε., κατά πάγια τακτική, ενώ υποσημειώνει ότι ο πραγματικός αριθμός είναι διπλάσιος ή τριπλάσιος.

Αξιόλογα αντικείμενα του 1897.

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στα πλέον αξιόλογα αντικείμενα, από τα 30 που περιήλθαν στο Μουσείο κατά το 1897. Θα περιοριστώ σε μερικά:

(1) Η υπ' αριθμόν 2325 τρίπτυχη εικόνα (ύψ. 0,80, πλ. 0,80 μ.), στην οποία εικονίζεται η ρίζα του Ιεσσαί, επάνω από αυτήν ο Μυστικός Δείπνος. Στην μία πτυχή εικονίζονται οι Άγιοι Δημήτριος και Χαράλαμπος και στην άλλη οι Άγιοι Γεώργιος και Νικόλαος...

(2) Το υπ' αριθμόν 2341 «αργυρόπλεκτον κομβολόγιον» του απαγχονισθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄, το οποίο δώρισε ο αληθώς σεβαστός και ενάρετος Επίσκοπος Τριφυλίας κ. Νεόφυτος.

Ο Νεόφυτος χορήγησε, μαζί με το κομπολόι και... το πιστοποιητικό προελεύσεώς του, από το οποίο πραγματικά προκύπτει του λόγου το αληθές.

(3) Τα υπ' αριθμούς 2342 και 2343 χρυσοκέντητα επιμάνικα και το υπ' αριθμόν 2344 «κτένιον» του Επισκόπου Παλαιών Πατρών Γερμανού, τα οποία δώρισε στον Γεώργιο Λαμπάκη ο «ευσχήμων» Αρχιμανδρίτης Θεόφιλος Ιωάννου, ο οποίος, όταν ήταν διάκονος, το έλαβε δώρο από τον Γέροντα αυτού Μητροπολίτην Αθηνών Θεόφιλον, ο οποίος χρημάτισε διάκονος του Παλαιών Πατρών Γερμανού. Στο ένα επιμάνικο «παρίσταται» ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου με την επιγραφή «ΚΤΗΜΑ ΤΑΠΕΙΝΟΥ 1801» και στο άλλο, ο ασπασμός της Ελισσάβετ, με την επιγραφή «ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ». Από την επιγραφή αυτή, γίνεται φανερό, υποσημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, ότι τα επιμάνικα αρχικά ανήκαν στον Σεβαστείας Γερμανό και όχι στον Παλαιών Πατρών Γερμανό, αφού ο τελευταίος χειροτονήθηκε αρχιερέας το 1806 σε ηλικία 29 ετών (Πρβ. Υπόμνημα περί της επαναστάσεως συγγραφέν παρά του Μητροπολίτου Παλαιών Πατρών Γερμανού, Αθήναι 1837, σελ. δ').

Σημειώνει ακόμα ο Γεώργιος Λαμπάκης ότι, όπως πληροφορήθηκε, «κατεστράφησαν πολλά μνημεία της Αρχαιότητος υπό του Οθωμανικού Στρατού εν Λαρίσσῃ και αλλαχού» (Και ασφαλώς ένεκα του πολέμου).

Μονή Δαφνίου.

Τα ψηφοθετήματα - ψηφιδωτά της Μονής του Δαφνίου είναι αδύνατον να είναι σύγχρονα των ψηφιδωτών της Αγίας Σοφίας, ή λίγο μεταγενέστερα, όπως άλλοι ισχυρίζονται. Ο Γεώργιος Λαμπάκης, αμέσως μετά την επιστροφή του από την Ευρώπη, είπε ότι αυτά είναι έργα του Ι' αιώνα.

Στις 5 Οκτωβρίου 1897, «δια μυριοστήν φοράν» διημέρευσε στον ναό, στον οποίο, μετά τις επισκευές, όταν καθαρά φάνηκαν τα πρόσωπα και τα

ονόματα των Αγίων, βρήκε εικόνα του Αγίου Γρηγορίου επισκόπου Ακραγαντίων, οποίος τελεύτησε 16 χρόνια πριν την έναρξη του Η' αιώνα...⁶¹

1898: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις:

A'. Κατάσταση του Μουσείου.

Κατά το 1898 εισήλθαν στο Μουσείο 142 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον οικείο κώδικα υπό τους αριθμούς 2354 - 2494. Με την φροντίδα της διεύθυνσης (Γ. Λαμπάκη) τα 121.

Το Μουσείο κατά το 1898 το επισκέφθηκαν 3826 άτομα, σύμφωνα πάντα με το βιβλίο των επισκεπτών, αναλυτικά κατά μήνα, ενώ ο Γεώργιος Λαμπάκης υποσημειώνει ότι ο πραγματικός αριθμός των επισκεπτών ήταν τριπλάσιος.

B'. Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

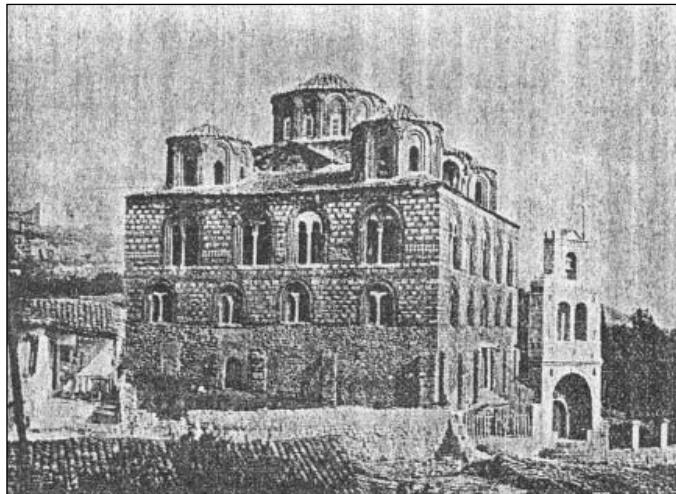
Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρει στην αρχή ότι επί τρεις μήνες, κατά τον χρόνο αυτό, περιόδευσε την Ελλάδα και ότι απεκόμισε «πλουσιωτάτην την την συγκομιδήν του Χριστιανικού Αρχαιολογικού πνεύματος».

Κατά το 1898 περιόδευσε τα Αντίκυρρα, το Γαλαξείδι, την Κόρινθο, την Βιτρινίτσα, την Πολυπορτού, την Πάτρα, την Κόπραινα, την Άρτα, την Πρέβεζα, το Μεσολόγγι, το Αιτωλικό, την Αμαλιάδα, τον Πύργο, την Πύλο, την Κορώνη, την Καλαμάτα, το Λεοντάριον, την παρ' αυτό Μονή της Θεοτόκου, την Τρίπολη, τους Μύλους, το Ναύπλιο, τις Σπέτσες, καθώς και το πίσω από την Μονή Δαφνίου, στην θέση Σκαραμαγκά, ναΐδιο της Θεοτόκου. Θα περιοριστώ σε τρεις τόπους:

(1) Στο Γαλαξείδι επισκέφθηκε όλους τους ιερούς ναούς και προ παντός «εσπούδασε» την ερειπωμένη αρχαία Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στην οποία ο μεσαιωνοδίφης Σάθας βρήκε το χειρόγραφο του «Χρονικού του Γαλαξειδίου».

Ο Γ. Λαμπάκης παραθέτει το κείμενο του «Χρονικού...», στην πρώτη παράγραφο του οποίου διαβάζει ότι «... το Βασιλικό μοναστήρι του Σωτήρος Χριστού, χτισμένο από τον αυθέντη Κυρ Μιχαήλ τον Κομνηνό,

⁶¹ Δελτίον Γ' της X.A.E., σελ. 53 - 59.

Άρτα. Ο ναός της Παρηγορήτισσας.

ωσάν παρακάτω θέλω αφηγηθή...».

(2) Στην Βιτρινίτσα επισκέφθηκε τον έξω από την πόλη ναό της «Πολυπορτούς», που ονομάσθηκε έτσι, όπως λένε οι ντόπιοι, «ένεκα των πολλών θυρών...».

(3) Στην Άρτα, «επεσκέφθημεν τους πολυσέπτους ιερούς, των οπίων εξέχουσιν, εις μεν την πόλιν ο θαυμάσιος και περίκομψος ναός της Παρηγορητίσσης, ο της Αγίας Θεοδώρας και ο του Αγίου Βασιλείου, έξωθεν δε της πόλεως η Μονή της Κάτω Παναγιάς και η περί τας δύο ώρας μακράν (της Άρτας), επί τουρκικού εδάφους, κειμένη Μονή των Βλαχερνών», η οποία είναι και ετοιμόρροπη. Την τελευταία επισκέφθηκε μετά από άδεια των Τουρκικών αρχών.

Ο ναός της «Παρηγορητίσσης» στην Άρτα.

«Εκθαμβοί έστημεν προ του αρρήτου κάλλους του μεγαλοπρεπούς ναού... Πάντα εν αυτώ φέρουσι την σφραγίδα της Δεσποτικής δόξης και ηγεμονικού μεγαλείου...».

Εξωτερικά ο ναός φέρει θαυμάσια κεραμοπλαστική διακόσμηση, της οποίας εξέχουν οι σε σχήμα μαιάνδρου σταυροί.

Ο ναός είναι σχεδόν τετράγωνος. Έχει μήκος 22,30 και πλάτος 22,75 μ. Έχει πέντε θόλους (τρούλους), εκ των οποίων ο μεσαίος είναι υψηλότερος των άλλων.

Εσωτερικά είναι διώροφος. Μόνο κάτω από «τον μέγα θόλον εστί μονόροφος».

Η κύρια του ναού πρόσοψη, δηλαδή η δυτική πλευρά του, επάνω έχει πέντε θυρίδες δίδυμες και κάτω άλλες πέντε, αλλά μικρότερου μεγέθους.

Στα του ναού αντού, ο Γ. Λαμπάκης αναφέρθηκε εκτεταμένα. Εγώ, εδώ θα μεταφέρω τις εντυπώσεις του, τις οποίες έγραψε στο σημειωματάριό του:

«Ἄρτα»

«Εφθασα το πρώτον 15 Ιουλίου 1898, ημέρα Τετάρτη και ώρα 6 μ.μ. (και) ανθωρεί [αμέσως] μετά του κ. Χέλμη μετέβην προς επίσκεψιν όλων των ναών και πρώτον της Παρηγορητίσσης:

» Θέαμα άρρητον. Θέαμα ἔξοχον. Θέαμα ἐνιγγον φέρον.

» Ω! Θεέ μου οποίαν δύναμιν πίστεως είχον οι αοιδιμοί του Βυζαντίου Αυτοκράτορες και οι της Άρτης Δεσπόται...

» Ότε εισήλθον εν τω ναώ, εξεπλάγην προ του αρρήτου μεγαλοπρεπούς θεάματος των μαρμαρίνων κιόνων των υποβασταζόντων τον θόλον.

» Εκεί διαβλέπεις τον μέγαν εις την εκκλησιαστικήν αρχιτεκτονικήν νουν των χριστιανών αρχιτεκτόνων.

» Ουδέν ωραιότερον σύμπλεγμα τούτου! Ουδέν θαυμασιώτερον! Ουδέν χριστιανικόν οικοδόμημα μεγαλοπρεπέστερον είδον.

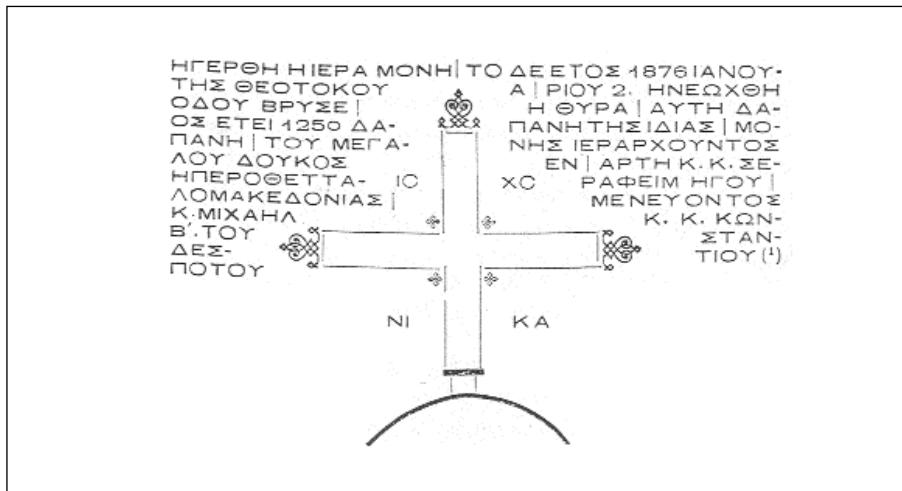
» Ένα μόνον λέγω, ότι εις μάτην εκοπίασα και ἐτρεξά... τοσούτους χρόνους διερευνών τας Χριστιανικάς Αρχαιότητας της Ελλάδος.

» Ποίας αρχαιότητας; Το Δαφνίον; Άλλα αν εξαιρέσωμεν τα ψηφοθετήματα, τούτο παρίσταται γυμνόν, μικρόν, απλούν και πτωχόν οικοδόμημα προ του τετραγωνικού γίγαντος της Παρηγορητίσσης, προ του πλουσίου τούτου Αυτοκράτορος...

» Ω! οποίος διδάσκαλος δι' εμέ υπήρξας Παρηγορήτισσα!

» Και όμως επί εξήκοντα έτη ο ναός ούτος ήτο σταύλος των ευγενεστάτων δεσποτών Τούρκων! Ούτε ήτο δυνατόν ούτοι να έχουσι σταύλους ευτελεστέρους!...

» Ήτο ήδη πολύ εσπέρας και μετά του συνοδού μου κ. Χέλμη μετέβην

Άρτα. Η επιγραφή από την «Κάτω Παναγιά».

εις τον άλλον ναόν της Οσίας βασιλίδος Θεοδώρας»⁶².

Δυστυχώς, πιεζόμενος από τον χώρο και τον όγκο της ύλης, δεν θα «συνοδεύσω» τον Γ. Λαμπάκη στην επίσκεψη του ναού της «βασιλίδος Θεοδώρας», όπου και ο τάφος της, καθώς και των άλλων ναών της Άρτας και της περιοχής της. Απλά θα σημειώσω μόνο ότι, τα όσα αναφέρει, είναι εντυπωσιακά...

Ειδικά στην «Κάτω Παναγιά», η επιγραφή: «Ηγέρθη η Ιερά Μονή της Θεοτόκου οδού Βρύσεως ἐτεί 1250 δαπάνη του Μεγάλου Δουκός Ηπειροθετταλομακεδονίας κ. Μιχαήλ Β' του Δεσπότου»⁶³.

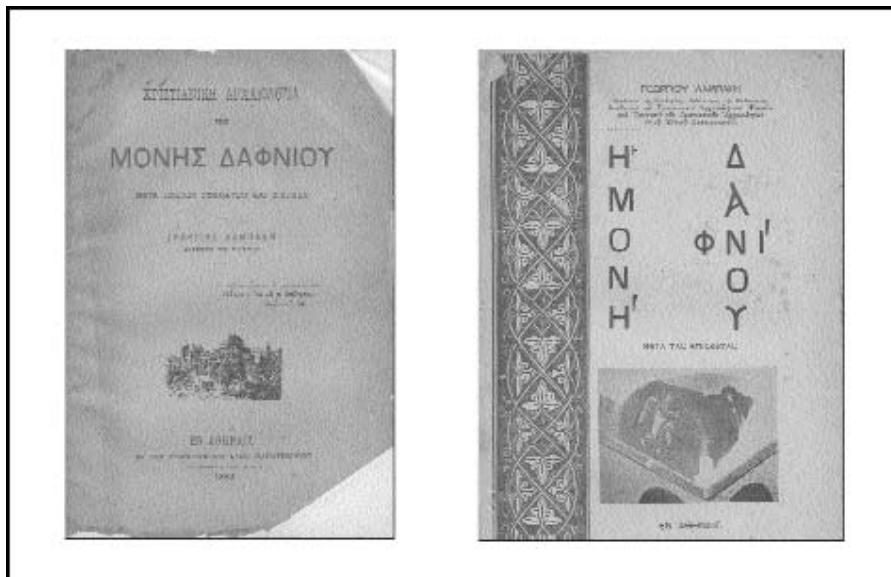
Ο Γεώργιος Λαμπάκης διδάσκει στο Πανεπιστήμιο.

Στις 12 Δεκεμβρίου του 1898, η εφημερίδα «Πρόοδος» της Τήνου καταχωρεί και την είδηση, σύμφωνα με την οποία:

Ο λόγιος συμπολίτης μας, Υφηγητής της Χριστιανικής Αρχαιολογίας,

⁶² Δελτίον Γ' της X.A.E., σελ. 63 - 73. Το παραπάνω κείμενο του Γ. Λαμπάκη στην υποσημ. 1, σελ. 71 - 72. Για τις δωρεές στο Μουσείο, σελ. 120.

⁶³ Δελτίον Γ' της X.A.E., σελ. 80 - 95.

Ta βιβλία του Γεωργίου Λαμπάκη για την Μονή Δαφνίου (1889, 1899), πριν και μετά τις επισκευές.

Γεώργιος Λαμπάκης, άρχισε κατά Τετάρτη και ώρα 5 μ.μ. στο Πανεπιστήμιο, την διδασκαλία του «περί της αρχαίας τέχνης, μετ' επιδείξεως εικόνων και προπλασμάτων, αρχαιοτάτων ξυλίνων ναών»⁶⁴.

1899: «Η Μονή Δαφνίου μετά τας επισκενάς».

Το 1899, με τον παραπάνω τίτλο, ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέδωσε ένα ακόμη βιβλίο του.

Οι πρώτες σελίδες του είναι αριθμημένες με γράμματα έως και το κη' και οι υπόλοιπες, με αριθμούς, είναι 100. Δηλαδή σύνολο σελίδων 128.

Και το βιβλίο αυτό, όπως και το πρώτο, για την Χριστιανική Αρχαιολογία της ίδιας Μονής, το 1889, το αφιερώνει στην μητέρα του Μαργαρίτα. Στην αφιέρωση γράφει:

⁶⁴ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 41/ 12.12. 1898, σελ. 3.

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ
ΜΗΤΕΡΑ ΜΟΥ

Ω Μήτερ εμή! Ω Μήτερ αγία!

Ως την πρώτην περί Δαφνίου συγγραφήν μου αφιέρωσα προς ΣΕ, την τα πάντα εμοί και τοις εμοίς αδελφοίς δούσαν, ούτω και την δευτέραν ταύτην, την πιθανώς τελειοτέραν της πρώτης, προς ΣΕ και πάλιν ανατίθημι, την βεβαίως εν τω τελειοτέρω ήδη κόσμῳ των Ουρανών υπάρχουσαν! ΣΥ νήπια. ΣΥ παίδας, ωδήγεις ημάς εν τη Μονή ταύτη. ΣΥ ενέπνευσας ημίν την προς την Αγίαν του Χριστού Εκκλησίαν αγάπην και αφοσίωσιν, τον προς τα Γράμματα και τας Τέχνας έρωτα: ΣΥ δέχου και νυν τους υπέρ της Εκκλησίας και της Επιστήμης μικρούς ημών αγώνας τούτους, ΣΥ δέου υπέρ ημών, και ΣΥ εξ ύψους ενίσχυε ημάς δια παντός του βίου, μέχρις ου προς ΣΕ, το παμφίλτατον, το προσφιλέστατον και αγιώτατον ημίν ΟΝ έλθωμεν, όπως, ως εν τη Γη, ούτω και εν τω Ουρανώ, ηνωμένως και πάλιν και αχωρίστως, υπό ΣΕ, ες αεί ζώμεν εν τω Θεώ.

Έγραφον εν αυτώ τω iερώ Ναώ της Μονής
Δαφνίου τη Γ' της Λαμπροφόρου Αναστάσεως
Του Κυρίου, 20 Απριλίου 1899.

Ο Υιός ΣΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Στην επόμενη σελίδα γράφει για την Μαργαρίτα, ένα κείμενο, ο Επίσκοπος Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Διονύσιος, «πνευματικός υιος και ποιμένας» της.

«ΟΥΚ ΑΦΗΣΩ ΥΜΑΣ ΟΡΦΑΝΟΥΣ»
[Ιωάν., ιδ', 18]

Μήτερ ημών προσφιλής και σεπτή, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΛΑΜΠΑΚΗ
Α γραν σε έχει ΙΧΘΥΣ, ον αγρεύσαι ποθούσα εν βίω
Ρ ήματα θεία σαντή και ημίν τοις σοις τέκνοις προυβάλλου
Γ νώμονα βίου παντός, και ζωής της αλήκτου τα μνήστρα.
Α νω μετέστης εκ γης, εορτή γενεθλίων Σωτήρος,
Ρ ώμην προς πτήσιν πολλήν εκ νοσούντός Σου σκήνους αντλούσα.
Ι δε! Στολήν την λευκήν ενδυθείσα, τον φοίνικα φέρεις
Τ ίμημα όντως καλόν της εν θλίψει μεγάλης ζωής Σου.
Α νεχε ήδη καντόθεν ημάς προς θρόνον Κυρίου.

[Γεννηθείσα εν Μουντάδω Τήνου, εκ γονέων ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΠΛΑΤΗ, εκοιμήθη εν Αθήναις εν ἔτει □ ημέρα των Γενεθλίων του Σωτήρος].

Ἐγραφον εν τῇ iερᾷ Μονῇ Αρκαδίου Κρήτης
Τῇ 24 Σεπτεμβρίου 1898.

Ο πνευματικός Υιός και Ποιμήν ΣΟΥ
Ο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου
† Διονύσιος

Στην Μονή του Δαφνίου, αναφέρθηκα πολλές φορές μετά το 1889, από πληροφορίες που αντλούσα από τα Δελτία της Χ.Α.Ε., που και αυτά, εξέδιδε ο ίδιος ο Γεώργιος Λαμπάκης, ο οποίος και τα συμπεριέλαβε στο νέο βιβλίο του.

Γι' αυτό και θα περιορισθώ, με λίγα μόνο λόγια, σε δύο μόνο σημεία του.

A'. Ο Παντοκράτορας της Μονής του Δαφνίου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, αναφερόμενος στον Παντοκράτορα του τρούλου της Μονής του Δαφνίου, γράφει ότι:

Το μέγεθος της κεφαλής του Ιησού μέχρι του «πώγωνος» [σαγονιού] είναι ένα μέτρο και 87 εκατοστά, και το πλάτος της είναι ένα μέτρο και 34 εκατοστά.

Μακροπρόσωπος, λοιπόν, ο Παντοκράτορας της Μονής.

Το υπόλοιπο του σώματος (που εικονίζεται) είναι 1,65 μ. και το πλάτος του είναι 3,50 μ.

Το πλάτος του «πεποικιλμένου επικαλύμματος» του Ευαγγελίου που κρατεί, είναι ακριβώς ένα μέτρο.

Το κέντρο, του περί τον Παντοκράτορα γραφόμενου πολύχρωμου κύκλου, που παριστάνει το ουράνιο τόξο, και που έτσι ονομάζεται από τους αγιογράφους, στον Παντοκράτορα της Μονής του Δαφνίου, «πίπτει επί της αριστεράς σιαγόνος του Ιησού».

Εδώ ο Γεώργιος Λαμπάκης υποσημειώνει ότι αναφέρεται στον «αρχαίο»

Παντοκράτορα, όπως αυτός ήταν προ των επισκευών και προ της καταστροφής του αρχαίου θόλου⁶⁵, για τον οποίο και κάναμε λόγο εδώ, σε προηγούμενες σελίδες του βιβλίου αυτού.

B'». «Ελάσσονες πραγματείαι».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αρκετές φορές, όπως είδαμε, κάνει λόγο για άρθρα, μελέτες, εργασίες του, που δημοσίευσε σε εφημερίδες και περιοδικά, πέρα από το πλήθος των άλλων εργασιών, τις εκδόσεις βιβλίων - Δελτίων, αλλά και τις καθ' αυτό εργασίες που είχε, ως ιδιαίτερος Γραμματέας της βασίλισσας Όλγας, και επί πλέον το φιλανθρωπικό έργο της.

Τον τίτλο των άρθρων - μελετών του αυτών από το 1881 έως το 1898, καθώς και τα περιοδικά και εφημερίδες, όπου τα δημοσίευσε, φυσικά με ημερομηνίες και χρονολογίες, βρίσκονται καταχωρημένα στις τελευταίας σελίδες του βιβλίου αυτού.

Οι «ελάσσονες -αυτές- πραγματείες», του Γεωργίου Λαμπάκη μέχρι το 1898, είναι 158. Και από αυτές μόνο ελάχιστες, μετέφερα στις σελίδες του βιβλίου αυτού.

Μη έχοντας την ευχέρεια του χώρου, θα τις αναφέρω αριθμητικά, κατά έτος:

1881	1	1887	10	1893	2
1882	2	1888	19	1894	3
1883	6	1889	1	1895	2
1884	51	1890	5	1896	1
1885	26	1891	3	1897	2
1886	17	1892	6	1898	1
Σύνολο	103		44		11

$$(103 + 44 + 11 = \mathbf{158})^{66}.$$

⁶⁵ Γεωργίου Λαμπάκη, *H Μονή Δαφνίου μετά τας επισκευάς*, εν Αθήναις 1899, σελ. 57 - 58 και υποσημ. 3.

⁶⁶ Γεωργίου Λαμπάκη, *H Μονή Δαφνίου μετά τας επισκευάς*, ό.π., σελ. 92 - 100.

Να σημειωθεί ότι: Μεταξύ άλλων, περιέχεται και «μετ' ευλαβείας υπόδειξις» του Γεωργίου Λαμπάκη, «περί της εν τω Χερουβικώ Ύμνω αντικαταστάσεως της γραφής “πάσαν την βιωτικήν” εις “πάσαν νυν βιωτικήν”»... (Ανάπλασις, 15 Νοεμβρίου 1893, αρ. 134).

1899: Η επισκευή των ναών της Θεσσαλίας.

Στις 4 Δεκεμβρίου 1899, η «Πρόοδος» της Τήνου αναδημοσιεύοντας στοιχεία από την «Ακρόπολη» της Αθήνας, μεταξύ άλλων ειδήσεων, αναφέρει και ότι: Ή βασίλισσα, όταν πληροφορήθηκε την κατάσταση των ιερών ναών της Θεσσαλίας, οι οποίοι απογυμνώθηκαν από τον οθωμανικό στρατό κατά την κατάληψή της, και ότι το ποσόν που ψηφίσθηκε από την Βουλή δεν επαρκεί για να επανέλθουν στην προ του πολέμου κατάστασή τους, δήλωσε ότι αναλαμβάνει με δική της δαπάνη την διακόσμηση των ναών που έπαθαν, και γι' αυτό το σκοπό χορήγησε 150.000 δραχμές. Θα χορηγήσει δε περισσότερα, αν χρειασθεί.

Την φροντίδα της επισκευής των ναών αυτών, ανέθεσε στον ιεροκήρυκά της και αξιότιμο συμπολίτη μας Γεώργιο Λαμπάκη, ο οποίος θα μεταβεί στην Θεσσαλία μαζί με κατάλληλο μηχανικό των Δημοσίων Έργων, που θα ορισθεί από το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών⁶⁷.

1899: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις.

A'. Κατάσταση Μουσείου.

Κατά το 1899 εισήλθαν στο Μουσείο 33 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 2495 - 2527.

Κατά τον ίδιο χρόνο επισκέφθηκαν το Μουσείο 2.040 άτομα, τα οποία και αναφέρονται αναλυτικά κατά μήνα στο Δελτίο της Χ.Α.Ε..

B'. Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

Κατά το 1899, ο Γεώργιος Λαμπάκης εξέτασε τις Χριστιανικές Αρχαιό-

⁶⁷ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 92/ 4.12. 1899, σελ. 3.

τητες της Αθήνας και αναφέρει 13 ναούς των τότε «περιχώρων» της:

(1) Τον ναό του Αγίου Δημητρίου στην θέση «Οπλα». Υπό την Αγία Τράπεζα είδε μαρμάρινο κιονόκρανο κορινθιακού ρυθμού των ρωμαϊκών χρόνων.

(2) Τον ναό του Αγίου Σωφρονίου.

(3) Τον ναό της Παναγίας που επονομάζεται Κουλουρδού. Εκεί παρατήρησε πολλά λείψανα αρχαίας και χριστιανικής τέχνης. Έξω από τον ναό, μαρμάρινη σαρκοφάγο πλάκα από Πεντελήσιο λευκό μάρμαρο με αναγεγλυμμένον [σκαλισμένο] φυλλοφόρο σταυρό του ΣΤ' - Ζ' αιώνα,... Εσωτερικά δύο κιονόκρανα ιωνικού ρυθμού «καλλίστης τέχνης», τα οποία έχουν ελαιοχρωματίσει,...

(4) Το ναΐδιο του Αγίου Νικολάου.

(5) Τον ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου.

(6) Τον ναό των Ταξιαρχών στην θέση «Σεπόλια». Ναός ιδιόκτητος, στον οποίο διεσώθησαν αξιόλογες τοιχογραφίες.

(7) Το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου που βρίσκεται (1899) στην δεξιά όχθη του Κηφισσού, στο κτήμα Π. Τζιώτη. Δίκλιτο ναΐδιο που χωρίζεται με δύο οξυκόρυφες αψίδες. Ο ιερός κοσμήτης, επάνω από το τέμπλο, διασώθηκε ακέραιος. Διασώθηκαν επίσης μαρμάρινη κολυμβήθρα, που χρησιμεύει σήμερα αντί για χωνευτήριο, στην γωνία της Ιεράς Πρόθεσης.

(8) Παρά το ναΐδιο αυτό, στο κτήμα Πρέση, περισώθηκε μικρό παρεκκλήσιο ή προσκυνητάριο μάλλον της Αγίας Παρασκευής, στο οποίο δεν τελείται θεία λειτουργία. Σύμφωνα με πληροφορίες των εκεί, το κτήμα αυτό επί Τουρκοκρατίας ήταν Μετόχιο Μονής, εις το οποίο διέμεναν μοναχοί, οι οποίοι επιμελούνταν τα κτήματα.

(9) Τον ναό του «Εσταυρωμένου», παρά τον μύλο Μελετοπούλου. Η εορτή του στις 14 Σεπτεμβρίου. Εδώ ο Γ. Λαμπάκης βρήκε αγιογραφίες του ΙΖ' αιώνα «εφ' υγροίς», επάνω στον σουβά. Στο εικονοστάσιο η εικόνα του Ιησού φέρει το επίθετο «Ο Σωτήρ του Κόσμου», ενώ της Θεοτόκου «ΜΗΡ - Θ(ΕΟ)Υ Ή ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ».

(10) Τον ναό της Ευαγγελιστρίας στα Κάτω Λιόσια. Φέρει υπέρθυρο «λεπτής και λόγου αξίας τέχνης ΙΒ' αιώνα...».

(11) Τον ναό των Αγίων Αναργύρων επί της οδού Λιοσίων. Στον ναό αυτό, ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν είδε τίποτα άξιο λόγου, εκτός από μεγάλη εικόνα, άνω της Ωραίας Πύλης, του Μυστικού Δείπνου που έχει μήκος 1,78 μ. και είναι έργο σύγχρονης τέχνης.

(12) Τον ναό του Αγίου Ανδρέα στο κτήμα Παππά Σταμάτη, που ήταν κάποτε εφημέριος του ναού της Βλασαρούν. Εδώ είδε αξιόλογες και σοβαρές αγιογραφίες του ΙΖ' αιώνα.

(13) Τον ναό του Αγίου Γεωργίου στην θέση «Ποδαράδες». Έξω από τον ναό αυτό είδε ιωνικού ρυθμού κιονόκρανο, και ιερό διάστυλο από λευκό Πεντελήσιο μάρμαρο. Εδώ ο Γεώργιος Λαμπάκης υποσημειώνει ότι το 1897 είχε επισκεφθεί στην «πεδιάδα Αθηνών», παρά το Περιστέρι, τον μονόκογχο ναό του Αγίου Βασιλείου. Το μήκος του 13,5 βήματα και το πλάτος του 6. Στον «μύακα» περισώθηκε ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, έργο του ΙΖ' αιώνα, «ατυχώς επιδιορθωμένον».

Εύβοια - Θεσσαλία:

Τον ίδιο χρόνο ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε για δεύτερη φορά, στο έξω από την Αιδηψό χωριό «Άγιος», τον ερειπωμένο ναό του Αγίου Δημητρίου, τον ναΐσκο του Γενεσίου της Θεοτόκου στην θέση «Τρύπα» του Βόλου, κάτω από σπήλαιο, επίσης τον νεόδμητο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου. Στην συνέχεια επισκέφθηκε την επί του Πηλίου Μονή του Αγίου Λαυρεντίου. Στο υπέρθυρο του ναού διάβασε την επιγραφή:

ΕΤΟΣ ΖΞΒ΄ (7062 = 1554) ΑΙΩΝ ΧΡΙСΤΟΥ
ΑΦΝΑ΄ ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ.

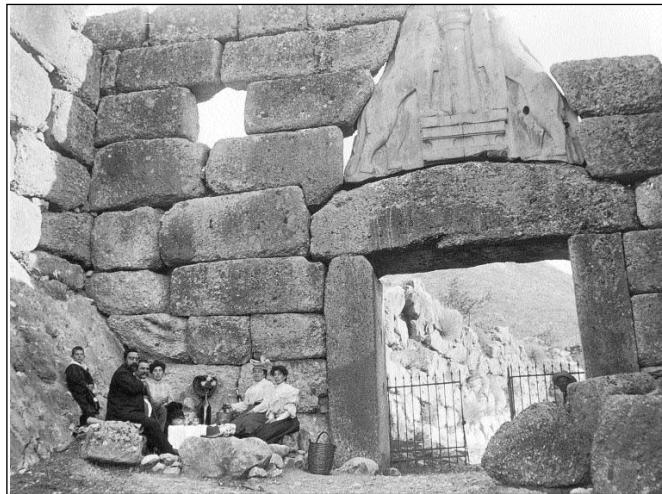
Εδώ ο Γεώργιος Λαμπάκης σημειώνει ότι η από Χριστού χρονολογία ΖΞΒ΄ (1551) δεν ανταποκρίνεται στην από κτίσεως κόσμου χρονολογία ΖΞΒ΄ (7062), η οποία είναι το έτος 1554 (7062 - 1554 = 5508 ή 7062 - 5508 = 1554).

Στην συνέχεια αναφέρεται και σε άλλα αξιόλογα του ναού αυτού.

Επισκέφθηκε στην συνέχεια, μαζί με τον θείο του Ιωάννη Πλατύ(ή), την επίσης επί του Πηλίου και επάνω από την Αγριά διαλυμένη Μονή των Ταξιαρχών...

Αργότερα επισκέφθηκε τον ναό της Ευαγγελίστριας στην «Πρόνοια» του Ναυπλίου και τους εκεί πελασγικούς τάφους. Στην συνέχεια την Τίρυνθα, τις Μυκήνες κ.λπ.⁶⁸.

⁶⁸ Δελτίον Δ΄ της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1904, σελ. 8 - 17.

Μυκήνες. Πόλη των Λεόντων, 1904 (Φωτ. αρχείο Γ. Λαμπάκη).

Επικήδειοι λόγοι κατά το 1899.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης την 1 Φεβρουαρίου 1899, στον Μητροπολιτικό ναό της Αθήνας, εκφώνησε επικήδειο λόγο επί του νεκρού του Αλεξ. Βαρούχα, που διετέλεσε πρώτος Πρόεδρος της Χ.Α.Ε., αλλά και δωρητής του Μουσείου της, καθώς και του Γ. Κοζάκη - Τυπάλδου, Αντιπροέδρου της Χ.Α.Ε.⁶⁹.

1900: Ο «Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος».

Στις 22 Ιανουαρίου του 1900 η «Πρόοδος» της Τήνου δημοσίευσε την είδηση ότι από την Κυβέρνηση απονεμήθηκε στον διαπρεπή συμπολίτη μας, Υφηγητή της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Γραμματέα της Α.Μ. της βασίλισσας, Γεώργιο Λαμπάκη, ο αργυρούς σταυρός του Σωτήρος. Η «Πρόοδος» συγχαίρει τον Γεώργιο Λαμπάκη «επί τη εξαιρετική ταύτη τιμή»⁷⁰.

⁶⁹ Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., σελ. 19 - 23.

⁷⁰ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 99/ 22.1. 1900, σελ. 3.

**Διευθυντής του Μουσείου και Γενικός Γραμματέας
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας.**

Στην Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε., που έγινε στις 16 Ιανουαρίου του 1900, διατυπώθηκε η άποψη για νέα τροποποίηση του καταστατικού της. Στην συνεδρίασή της, στις 5 Φεβρουαρίου του ίδιου χρόνου (1900), αποφασίσθηκε όπως:

«Χάριν της ταχυτέρας διεκπεραιώσεως των εργασιών της Εταιρείας, τα καθήκοντα του Γενικού Γραμματέα ανατεθώσιν εις τον διευθυντήν του Μουσείου της κ. Γ. Λαμπάκην»⁷¹.

Στις 14 Φεβρουαρίου 1901 με Β.Δ. που υπογράφουν ο Γεώργιος Α' και ο Υπουργός Γ.Ν. Θεοτόκης εγκρίνεται η νέα τροποποίηση του καταστατικού.

Μέσα από την τελευταία παραπάνω φράση «χάριν της ταχυτέρας διεκπεραιώσεως...» αναδύεται η εργατικότητα, ικανότητα, δυναμικότητα, αποδοτικότητα του άνδρα, που ήταν επιφορτισμένος και με την «διεξαγωγήν του κολοσσιαίου αληθώς φιλανθρωπικού έργου της βασίλισσας Όλγας», ο οποίος διέθετε φλόγα στο πνεύμα, την καρδιά, την ψυχή.

**1900: Σε Διεθνές Συνέδριο των Παρισίων με πρόσκληση
της Γαλλικής Κυβέρνησης.**

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, μετά από πρόσκληση της Γαλλικής Κυβέρνησης, έλαβε μέρος στο Διεθνές Συνέδριο της Συγκριτικής Ιστορίας, το οποίο συγκροτήθηκε στο Παρίσι με την ευκαιρία της λήξης της Διεθνούς Έκθεσης.

Σε ένα λαμπρό ακροατήριο σοφών Ακαδημαϊκών και ειδικών Καθηγητών διαφόρων Πανεπιστημίων του κόσμου μίλησε, εις το εκεί Palais du Louvre (Ανάκτορο του Λούβρου), για τον απέραντο πλούτο της Χριστιανικής Αρχαιότητας που είναι διασπαρμένος σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Για το πρωτότυπο και πολύ ενδιαφέρον αυτό θέμα ο Λαμπάκης απέσπασε την προσοχή και τις επευφημίες όλων. Δίκαια δε από όλους εκφράστηκε πόθος και επιθυμία, όπως πριν από αυτά που θα λέγει να ιδούν και σχετικές εικόνες των Ελλάδα της Χριστιανικής Αρχαιότητας μνημείων.

⁷¹ Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., σελ. 27, 70 - 71.

Αυτά ανέφερε, μεταξύ άλλων, ο Πρόεδρος της Χ.Α.Ε. Αριστείδης Παππούδωφ κατά την έκθεση των εργασιών του Διοικητικού Συμβουλίου της, για το 1900, και πρόσθεσε: Περί των ανά την Ευρώπη ταξειδίων του, σπουδών, μελετών του, «μετά περισσής της ποιήσεως θέλει ανακοινώσει εις εσάς ο αείποτε [πάντοτε] χαρίεις, αγαπητός συνάδελφος ημών κ. Λαμπάκης».

Στον δρόμο προς το Παρίσι.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, στις 10 Ιουνίου του 1900, αναχώρησε από την Αθήνα και στις 12 Ιουνίου έφθασε στο Μπρίντεζι. Επισκέφθηκε την Αγκώνα, την Ραβέννα, την Μπολόνια, το Μιλάνο (πόλεις στις οποίες επισκέφθηκε ναούς, μουσεία, βιβλιοθήκες) και μέσω Τουρίνου, Γενεύης, Λωζάνης, έφθασε στο Yverdon. Εδώ, ένεκα της βαρηκοίας του, παρέμεινε στην κλινική του διάσημου γιατρού Mermoz, νοσηλευόμενος από 25 Ιουνίου μέχρι 2 Ιουλίου. Κατά το διάστημα αυτό, συνέταξε την ομιλία, που θα εκφωνούσε στο Διεθνές Συνέδριο των Παρισίων υπέρ των Χριστιανικών Αρχαιοτήτων στην Ελλάδα⁷².

Αφιξη στο Παρίσι - Ειδική συνεδρία στο Λούβρο.

Στις 3 Ιουλίου ο Γεώργιος Λαμπάκης έφθασε στο Παρίσι. Εκεί από το πρωί έως το βράδυ επισκεπτόταν την Παγκόσμιο Έκθεση, τις ποικίλες επιστημονικές συλλογές, τα απέραντα Μουσεία, τις Πινακοθήκες, τα Πανεπιστήμια και τις Βιβλιοθήκες.

Στις 13 Ιουλίου (10 - 12 π.μ.), σε ειδική συνεδρία του Louvre (Λούβρου), ανάμεσα σε Ακαδημαϊκούς και ειδικούς του κλάδου καθηγητές, από διάφορα Πανεπιστήμια του κόσμου, χάριν των ξένων, μίλησε γαλλιστί, περί των Χριστιανικών Αρχαιοτήτων της Ελλάδας.

Για τις ανακοινώσεις του αυτές το Συμβούλιο του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου τον εξέλεξε παμψηφεί «Membre du Comité permanent international des Congrès d'Histoire».

Η ομιλία του αυτή δημοσιεύθηκε στα *Annales International d'Histoire Congrès de Paris*. 1900, 7e section Histoire des Arts du Dessin, Paris

⁷² Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., σελ. 27 και 29 - 38, στις οποίες και καταγράφει τις λεπτομέρειες των επισκέψεών του στις παραπάνω πόλεις.

1902, σελ. 83 και επόμενες.

Οι δύο Γενικές Συνελεύσεις, η πρώτη στις 10 Ιουλίου και η τελευταία στις 16 Ιουλίου έγιναν στο Collège de France (rue des Ecoles) υπό την προεδρία του R. de Maulde (Président du Comité exécutif) και του B. Boissier (Président de Commission d'Organisation). Οι ειδικές, του δικού του VIIe (7ου) τμήματος έγιναν από 11 - 15 Ιουλίου στο Palais de Louvre (entrée la cour Lefuel, sur le quai, au dibouchi du pont des Saint - Pères).

Στο Διεθνές αυτό Συνέδριο τα τμήματα ήταν 8. Το 7ο ήταν το: «Histoire comparée des arts du dessin» [Συγκριτική ιστορία των τεχνών του σχεδίου].

Στην συνέχεια, με την επιστημονική οδηγία των καθηγητών Berteaux και του R. Peyre, διαπρεπούς συγγραφέα της Γενικής Ιστορίας των Ωραίων Τεχνών, επισκέφθηκε τις λαμπρές Πινακοθήκες των ανακτόρων Chantilly, των Versailles (Βερσαλλιών), καθώς και την αρχαία Μητρόπολη του Saint Denys, κατά την παράδοση ιδρυθείσα το 295 επί του τάφου του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου, πρώτου επισκόπου των Παρισίων.

Δεν παρέλειψε να επισκεφθεί και τον τάφο του «αοιδίμου εθνικού διδασκάλου Αδαμαντίου Κοραή στο νεκροταφείο του Mont-Parnasse...

Όλα τα μέλη του Διεθνούς Συνεδρίου έτυχαν «ευμενεστάτων φιλοφρονήσεων» και λαμπρές δόθηκαν επιστημονικές εσπερίδες προς τιμήν «των εκ παντός του κόσμου, εις Παρισίους προσκληθέντων λογίων», από τον πρίγκιπα Roland Bonaparte στο μέγαρό του και τον Ακαδημαϊκό κ. Senart.

Στις 21 Ιουλίου, σε όλα τα μέλη, διανεμήθηκαν, προσκλητήρια, για την προετοιμαζόμενη μεγάλη εσπερίδα από τον Ακαδημαϊκό, Πρόεδρο της Βουλής κ. Deschaunel, η οποία όμως αναβλήθηκε αιφνίδια, όταν έγινε γνωστή η δολοφονία του βασιλιά της Ιταλίας. Ο ίδιος ο Γεώργιος Λαμπάκης έτυχε «όλως προσωπικώς, ιδιωτικών φιλοφρονήσεων» από την Madame Rattazzi de Rute, ανεψιάς του Ναπολέοντος του Γ'⁷³.

Επίσκεψη πόλεων της Ιταλίας.

Στις 3 Αυγούστου του 1900, αναχώρησε από το Παρίσι, επιστρέφοντας στην Ελλάδα, μέσω Ιταλίας. Κατά την επιστροφή, επισκέφθηκε την Γένουα, την Πίζα, στην Μητρόπολη της οποίας κρεμόταν ακόμη ο «περιώ-

⁷³ Δελτίον Δ' της X.A.E., σελ. 38 - 40 και υποσημειώσεις σελίδων 39 - 40.

νυμος πολυέλαιος» του μεγάλου ερευνητή Γαλιλαίου Γαλιλέι, αλλά και το «προσκλινές» κωδωνοστάσιο, όπου «πειραματιζόμενος, ανεκάλυπτε τους νόμους της πτώσεως των σωμάτων», σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης. Επισκέφθηκε επίσης την Φλωρεντία, την Ρώμη, την Νάπολη, την «νεκρή» Πομπηΐα, την νήσο Κάπρι, το Μπάρι για δεύτερη φορά και το εκεί λείψανο του Αγίου Νικολάου, για το οποίο έχει καταχωρηθεί άρθρο του, «πραγματεία» (1883), σε προηγούμενες σελίδες.

Στις 3 Σεπτεμβρίου αναχώρησε από το Μπρίντεζι για την Αθήνα, με ενδιάμεσο σταθμό την Κέρκυρα.

Μελέτες στην Κέρκυρα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά την παραμονή του στην Κέρκυρα, μεταξύ άλλων, εμελέτησε την αρχαία εκκλησία της Παναγίας στην Παλαιοχώρα, όπου εικόνα του Ιησού Χριστού, έργο ΙΣΤ' αιώνα.

Επισκέφθηκε και την βασιλική έπαυλη στο Mon Repos, στην οποία και είδε εικόνα του απαγχονισμού του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ «γεγραμμένην υπό του διακεκριμένου ζωγράφου κ. (Νικηφόρου) Λύτρα».

Εδώ να σημειώσω ότι: Δεν γνωρίζω, αν το έργο αυτό του Νικηφόρου Λύτρα είναι γνωστό στους άλλους Τηνιακούς. Γιατί, αν δεν είναι, τότε οι λίγες αυτές γραμμές του Γεωργίου Λαμπάκη αποτελούν είδηση.

Επιστροφή στην Αθήνα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης στην συνέχεια σημειώνει: «Ούτως, μετά τρίμηνον αποδημίαν, από 10 Ιουλίου έως 4 Σεπτεμβρίου, Κυρίου συναιρομένου, επανήλθομεν εις την γενέτειραν, τας παμφιλτάτας ημίν Αθήνας, των οποίων φίλτερον, ουδέν εν τω κόσμῳ»⁷⁴. Φυσικά ύστερα από την Τήνο...

Έκδοση της ομιλίας - υπομνήματος του Γ. Λαμπάκη.

Μετά την επιστροφή του Γεωργίου Λαμπάκη στην Αθήνα, η ομιλία του στο Παρίσι, με 200 εικόνες, εκδόθηκε με δαπάνη της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και με τον τίτλο:

⁷⁴ Δελτίον Δ΄ της X.A.E., σελ. 40 - 65, στις οποίες καταγράφει με κάθε λεπτομέρεια τα όσα αξιόλογα είδε στα αξιοθέατα των παραπάνω ιταλικών πόλεων.

«Memoire sur les Antiquites Chretiennes de la Gr̄ce presenti au Congres International d’Histoire comparee. Paris 1900». Athenes 1902⁷⁵.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, την ομιλία του αυτή, την καταχωρεί, στα ελληνικά βέβαια, στο Δελτίον Δ' της X.A.E. το 1904 (σελ. 91 - 101) υπό τον τίτλο:

Υπόμνημα
Περί των Χριστιανικών Αρχαιοτήτων της Ελλάδος,
αναγνωσθέν και κατατεθέν
εν τω κατά την Παγκόσμιον Έκθεσιν του 1900 εν Παρισίοις
προσκληθέντι Διεθνεί Συνεδρίω της Συγκριτικής Ιστορίας.

1900: Περιηγήσεις ανά την Ελλάδα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, μετά την επιστροφή του από το Παρίσι και «μικράν ανάπαυλαν» στην Αθήνα, επισκέφθηκε την Πάτρα, τον Πύργο, Λάππα, Μεσολόγγι, Κιάτο, όπου εξέτασε τα ερείπια «κεχωσμένου ναού» του Θ' αιώνα και κάποια επιγραφή (Δελτίον Δ' της X.A.E., σελ. 65).

Μετά επισκέφθηκε το Ναύπλιο, την Κόρινθο και την Αίγινα. Και κλείνει με την φράση: «Αύτη η κατά το έτος 1900 συντελεσθείσα μοι εργασία».

1900: Κατάσταση των Μουσείων.

Κατά το 1900 εισήλθαν στο Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο 115 αντικείμενα, τα οποία και καταγράφηκαν στον κώδικα, υπό τους αριθμούς 2528 - 2642.

Τα σπουδαιότερα από αυτά ήταν η δωρεά της βασίλισσας που αποτελούνταν από τα υπ' αριθμόν 2577 - 2641 γύψινα απότυπα των ποικίλων κοσμημάτων, των επί μαρμάρων του παρά την Μητρόπολη ναού της Γοργοεπηκόου (Παναγίας), τώρα δε ναού του Αγίου Ελευθερίου και ο υπ' αριθμόν 2642 αρχιερατικός μανδύας.

⁷⁵ Δελτίον Δ' της X.A.E., σελ. 39, υποσημείωση 2.

Κατά το 1900, επισκέφθηκαν το Μουσείο, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών, 4204 άτομα, όπως προκύπτει μετά την άθροιση των κατά μήνα εγγεγραμμένων επισκεπτών στο Δελτίο της Χ.Α.Ε.⁷⁶.

1901: Κατάσταση του Μουσείου της Χ.Α.Ε.

Κατά το 1901, εισήλθαν στο Μουσείο 571 αντικείμενα τα οποία και καταγράφηκαν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 2643 - 3215. Από τον Γεώργιο Λαμπάκη προήλθαν τα 224 και τα υπόλοιπα από δωρεές διαφόρων.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών 5.947 άτομα, τα οποία ο Λαμπάκης καταχωρεί αναλυτικά κατά μήνα στο Δελτίο της Χ.Α.Ε.⁷⁷.

Περιγγήσεις κατά το 1901.

Κατά το 1901 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την με δύο επιστολές «κεκοσμημένην ιστορικήν και ωραίαν Θεσσαλονίκην» (τουρκοκρατούμενη τότε), και στην συνέχεια την Βέροια και την περιοχή της, όπου και εξέτασε περί τις 50 εκκλησίες. Η Βέροια, έκτη πόλη της Μακεδονίας, που επισκέφθηκε ο Απ. Παύλος πριν 1950 χρόνια (Πράξεις, ιζ', 10-12) και στην οποία κάθε χρόνο γιορτάζονται «Τα Παύλεια». Από εκεί αναχώρησε για το Άγιο Όρος και ανέβηκε στις Καρυές.

Μετά από επίσκεψη του στον Καϊμακάμη, τον αντιπρόσωπο του Σουλτάνου στο Άγιο Όρος, μετέβη στον ναό του Πρωτάτου, όπου και οι διάσημες αγιογραφίες του Πανσέληνου και η εικόνα το «Άξιον εστίν».

Επισκέφθηκε την «ζάπλουτον» Μονήν των ομοδόξων Ρώσων, καθώς και τις Μονές Κουτλουμουσίου, Βατοπεδίου, Εσφιγμένου, Χιλιανδαρίου, Παντοκράτορος, Σταυρονικήτα, Ιβήρων, Καρακάλου, Μεγίστης Λαύρας, Δοχειαρίου, Ξενοφώντος κλπ, καθώς και την σκήτη του Αγίου Ανδρέα, από τις οποίες απεκόμισε πολλά κειμήλια για το Μουσείο του. Επέστρεψε στην Θεσσαλονίκη και από εκεί αναχώρησε για Βόλο, Λάρισα, Τύρναβο, Τέμπη, Φερρέζ, πατρίδα του Ρήγα... Από εκεί επανήλθε στην Αθήνα⁷⁸.

⁷⁶ Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., σελ. 28 - 29.

⁷⁷ Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., ί.π., σελ. 73 - 74.

⁷⁸ Δελτίον Δ' της Χ.Α.Ε., ί.π., σελ. 76 - 84.

1902: Η εγκύκλιος - έκκληση της Χ.Α.Ε. στην «Πρόοδο».

Στις 9 Φεβρουαρίου του 1902 (αρ. φ. 206) η εφημερίδα «Πρόοδος» της Τήνου δημοσιεύει εγκύκλιο - έκκληση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, την οποία υπογράφουν ο Πρόεδρός της Αριστείδης Παππούδωφ και ο Γενικός Γραμματέας της και Διευθυντής του Χ.Α. Μουσείου Γεώργιος Λαμπάκης. Σε αυτήν αναφέρονται τα εξής:

«Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία γνωστόν ότι σκοπεί την περισυναγωγήν και διάσωσιν πάντων των ιερών κειμηλίων της Εκκλησίας, έστω και των ελαχίστων τεμαχίων και κλασμάτων, ίνα, κατά το Ευαγγελικόν λόγιον «μη τι τούτων απόλλυται».

» Από της σκοτίας δε των τάφων και των Χριστιανικών ερειπίων, από των ιερών αμφίων και των εικόνων, από των επιγραφών και χειρογράφων, ζητεί ν' αναπαραστήσῃ εις τα όμματα πάντων την εν άπασιν έκπαγλον της αρχαίας Εκκλησίας δόξαν· δόξαν εν τω πολιτεύματι, δόξαν εν τη λατρείᾳ, δόξαν εν τη τέχνῃ.

» Και υπάρχουσι λαμπρότεραι μελέται του αρχαίου πολιτεύματος της Εκκλησίας, των αρχαίων λειτουργικών τύπων, του βίου και της τέχνης των αρχαίων Χριστιανών; Ή η καθόλου ιστορία γινώσκει θαυμασιώτερα υποδείγματα πίστεως, αγάπης, αφοσιώσεως και μαρτυρίας των υποδειγμάτων, άτινα αναγράφει ημίν η Εκκλησιαστική ιστορία, μάλιστα των πρώτων αιώνων, ης αι σελίδες κυριολεκτικώς εγράφησαν δια του αίματος των αγίων Μαρτύρων;

» Οι χριστιανικοί χρόνοι της Ελλάδος, οι δια της αναγεννήσεως διαπλάσαντες τον πολιτισμόν της Δύσεως και εμβαλόντες την ανθρωπότητα εν τη ακατασχέτω φορά της καταπληκτικής προόδου των επιστημών και τεχνών είναι άξιοι σοβαράς μελέτης και βαθείας ερεύνης.

» Μονομερής εκπαίδευσις εξετάζει μόνον τα έργα της αρχαίας Ελλάδος, αγνοεί δε τα λαμπρά κατορθώματα και θαυμάσια έργα της Χριστιανικής Ελλάδος.

» Η Ιστορία του Ελληνισμού δεν διαχωρίζεται.

» Η Ιστορία της Ελλάδος είναι μία· είναι ενιαία.

» Ο προ Χριστού εθνικός ο τας χείρας επί του Παρθενώνος αίρων ήτο Έλλην· αλλά και ο χριστιανός ο υπό τους θόλους της Αγίας Σοφίας το σύμβολον της πίστεως αναγινώσκων, ήτο Έλλην· ο πρώτος προπάτωρ, ο δε πατήρ ημών· αλλ' αμφότεροι Έλληνες, ων γνήσιοι απόγονοι οι ταπει-

νώς νυν εν τη παλαιότρα του διεθνούς βίου υποφαινόμενοι.

» Ο πολιτισμός της ανθρωπότητος είναι έργον της φιλοσοφίας των αρχαίων προγόνων και των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, η δε μελέτη των χριστιανικών μνημείων, είναι αι απταί αποδείξεις και μαρτυρίαι των ιστορικών αληθειών τούτων.

» Και όμως πόσον ολίγη φροντίς καταβάλλεται περί την σπουδήν των υψίστης εθνικής σημασίας μελετών τούτων πόση δε ολιγωρία περί την συναγωγήν και διάσωσιν των πολυτιμοτάτων και ανεκτιμήτων κειμηλίων της Αγίας Μητρός ημών Εκκλησίας!

» Οι θεοφιλέστατοι Ιεράρχαι προ πάντων νομίζομεν ότι δύνανται να έλθωσιν εις υποστήριξιν σωματείου τοσούτοντον ιερόν και επιστημονικόν σκοπόν έχοντος, και τοσούτοντον από δέκα και εξ ετών μοχθούντος, άνευ συνεργασίας των δυναμένων, άνευ επαρκών χρηματικών πόρων, άνευ, άνευ, άνευ, μυρίων άνευ.

» Έχομεν δε ακράδαντον πεποίθησιν, ότι ουδέν δύναται να υπηρετήσῃ την δόξαν της Εκκλησίας ημών, όσον αι μελέται της δόξης και ισχύος της αρχαίας Εκκλησίας.

Αν μαρμάρινα τεμάχια ποδών, ονύχων και ουρών και σατύρων της αρχαιότητος κρίνονται άξια, και είναι άξια να περισωθώσιν εις πολύτιμα Μουσεία, κατά μείζονα λόγον πρέπει να περισωθώσιν τα αγιώτατα της Εκκλησίας ημών κειμήλια.

» Οι αρτίαν μόρφωσιν έχοντες εννοούσιν τις εστί, η αξία των λεγομένων.

» Αι Χριστιανικαί αρχαιότητες βεβαίως θα σωθώσιν!

» Υπήρχεν εποχή, καθ' ην ουδεμία περί τούτων μέριμνα κατεβάλλετο, ουδείς συνέλεγεν, ουδέν υπέρ αυτών απολύτως εγένετο. Σήμερον χάρις ζήλω ισουμένω προς την κατά Πλάτωνα θείαν μανίαν εν τω Χριστιανικώ Αρχαιολογικώ Μουσείω περιεσώθησαν υπέρ τας τρεις χιλιάδας αντικειμένων· φυλάττονται δε περί τας τέσσερας χιλιάδας χριστιανικών επιγραφών, εν ιδίῳ δε Δελτίῳ δημοσιεύονται τα περί των μελετών και των σπουδών τούτων.

» Τολμώμεν να είπωμεν ότι το Χριστιανικόν Μουσείον, όπερ προσωρινώς, ευμενεί εγκρίσει της Κυβερνήσεως, φιλοξενείται εν τω Κεντρικώ Εθνικώ Μουσείω, είναι το πρώτον εις το είδος του και εις την εν κινητοίς καταλόγοις επιστημονικήν αυτού κατάταξιν.

» Θ' απέβαινε δε αμυθήτως πλούσιον, εάν αι ιεραί Μοναί συγκατετίθεντο να πέμψωσιν ημίν, ότι αδίκως φθείρεται και σήπεται εν καθύγροις και σκοτεινοίς τόποις.

» Και ιδού, ότι ευρισκόμεθα και προ ενός των λαμπρών έργων, εξ όσων εν τω ποιμαντορικώ αυτών προγράμματι δύνανται ν' αναγράψωσιν οι πεφωτισμένοι και επιστήμονες Ιεράρχαι.

» Έχομεν δε πεποίθησιν ότι αν οι κ.κ. Νομάρχαι, Δήμαρχοι ως και πάντες οι της καθόλου Ελλάδος Σεβασμιώτατοι Ιεράρχαι ηθικώς και υλικώς, δια των Ιερών Μονών ή δια συστάσεων προς τους δυναμένους να συνδράμωσι το έργον ημών, έχομεν, λέγομεν, ακράδαντον πεποίθησιν, ότι δεν θέλει παρέλθει πολύς χρόνος και η γεραρά πατρίς ημών, ως έχει νυν τα άριστα Μουσεία της αρχαίας τέχνης, ούτως η αυτή θέλει έχει και τα άριστα Μουσεία των θησαυρών της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης.

Ο Πρόεδρος
ΑΡ. ΠΑΠΠΟΥΔΩΦ

Ο Γραμματεύς και Διευθυντής
Του Χριστ. Αρχαιολογικού Μουσείου
Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ».

1902: Ο Γεώργιος Λαμπάκης διδάσκει στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, ο οποίος πριν μερικούς μήνες αξιώθηκε εξαιρετικών τιμών στην Κωνσταντινούπολη από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ, μετέβη τον Δεκέμβριο του 1902 στην Βιέννη, «χάριν θεραπείας των ώτων του».

Εκεί, «εξαιρετικών όλως τιμών έτυχεν εκ μέρους των καθηγητών του Βιενναίου Πανεπιστημίου και άλλων επιστημονικών σωματείων, εις τα οποία προσεκλήθη». Μετά από παράκληση του καθηγητή Σφομπαδά, ο Γεώργιος Λαμπάκης δίδαξε επί μία ώρα στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης, περιστοιχιζόμενος από καθηγητές και φοιτητές.

Θέμα του λόγου του:

«Πόθεν εισήλθεν ο Χριστιανισμός εις την Ευρώπην και εις την Βιέννην».

Ζωηρή εντύπωση δημιουργήθηκε σε όλους, όταν άκουσαν ότι η πόλη, στην οποία «το πρώτον επάτησεν ο Απόστολος Παύλος, επισκεφθείς την Μακεδονίαν, την τότε Μεγάλην Ελλάδα, ήταν η Νεάπολις, η σημερινή

Καβάλα και ότι η πρώτη εις την Ευρώπην Χριστιανή ήταν η Λυδία, η οποία εβαπτίσθη εις τον εν Φιλίπποις ποταμόν...».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης «εξελέγη επίτιμον μέλος του Καισαροβασιλικού Δασιολογικού Μουσείου»...⁷⁹.

1902: Η κατάσταση του Μουσείου της Χ.Α.Ε.

Κατά το 1902 εισήλθαν στο Μουσείο 61 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα του Μουσείου με τους αριθμούς 3216 - 3276.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, σύμφωνα πάντα με το βιβλίο των επισκεπτών, κατά το 1902, άτομα 5082, ως το Δελτίον της Χ.Α.Ε.

Περιηγήσεις κατά το 1902.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, μετά από έγγραφο του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαίδευσεως (5 Ιουνίου 1902) αναχώρησε για τις Σέρρες, προκειμένου να συμβάλει στην διάσωση του εκεί κινδυνεύοντος ψηφοθετήματος - ψηφιδωτού στην Μητρόπολη των Σερρών. Ακόμα, ανέλαβε μακρύ ταξίδι, κατά το 1902, ανά την Μακεδονία, Ανδριανούπολη, Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία.

Επισκέφθηκε και πάλι την Θεσσαλονίκη για να συμπληρώσει τις εκεί μελέτες των αρχαίων Χριστιανικών ναών, ψηφιδωτών, κλπ, την Γαλάτιστα, τις Σέρρες, την Δράμα, τους Φιλίππους, την Καβάλα, το Δοξάτο, την Ξάνθη, τα αρχαία Άβδηρα, την Αλεξανδρούπολη (Δεδεαγάτζ), την Αίνο..., τα ελληνικότατα χωριά Μαΐστρο και Αμυγδαλιά, ..., το Διδυμότειχο, την Αδριανούπολη, την Κωνσταντινούπολη, την Χαλκηδόνα, ..., το Νεοχώριο, τα Πριγκιπονήσια Χάλκη και Αντιγόνη στην θάλασσα του Μαρμαρά (Προποντίδα), τα Δαρδανέλια, την Μυτιλήνη και, για πρώτη φορά, την Σμύρνη.

Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, μετά από λίγο, αναχώρησε για την βαρηκοΐα του και έφθασε στην Βιέννη μέσω του Μπρίντεζι και της Βενετίας. Στην Βιέννη «διέτριψεν» επί 35 ημέρες και ο Γ. Λαμπάκης σημειώνει:

«Ουδεμίαν στιγμήν απωλέσαμεν, σπουδάζοντες τας διαμέσους χριστια-

⁷⁹ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 254/ 11.1. 1903.

Θεσσαλονίκη. Αριστερά: Αψίδα Μεγάλου Κωνσταντίνου (Φωτ. αρχείο Γ. Λαμπάκη). Δεξά: Ο ναός των Αγίων Αποστόλων (Δ' Δελτίον της Χ.Α.Ε., σελ. 78).

νικάς αρχαιότητας Κερκύρας, Μπριντεζίου και Βενετίας...»⁸⁰.

Θα αναφερθώ πολύ συνοπτικά, μόνο σε μερικούς ναούς της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης. Στις άλλες πόλεις μόνο μία απλή αναφορά.

Οι ναοί της Θεσσαλονίκης:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε για δεύτερη φορά τους ναούς της Θεσσαλονίκης και αναφέρει αρκετά γι' αυτούς. Θα περιορισθώ σε ελάχιστα:

Ο ναός των Αγίου Γεωργίου: Ναός κυκλικός με διάμετρο 25 μέτρα, ανάγεται στους χρόνους του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Σήμερα (1902) είναι οθωμανικό τέμενος Ostadgi Efendi. Να προσθέσω ότι με βάση την διάμετρό του η περιφέρειά του είναι 78,50 μέτρα.

Ο ναός των Αγίου Δημητρίου: Είναι θαυμάσια πεντάκλιτη βασιλική του

⁸⁰ Δελτίον Ε' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1905, σελ. 7 - 10.

Ε' αιώνα που οικοδομήθηκε επί του τάφου του Αγίου Δημητρίου, ο οποίος μαρτύρησε το 306 μ.Χ. Μεταβλήθηκε και αυτός σε οθωμανικό τέμενος, το Kassimige.

Ο ναός των Δώδεκα Αποστόλων: Ο ναός των Αγίων Αποστόλων είναι «ο πρύτανις των εν τη Ανατολή ναών δια τον πλούτον και την ποικιλίαν της κεραμοπλαστικής αυτού διακοσμήσεως». Μεταξύ των επιγραφών: (α) «Νίφων Πατριάρχης και κτήτωρ», και (β) «Νίφων Πατριάρχης». Σε τοίχο απέναντι από τον ναό, προς τα βόρεια, με κεραμοπλαστικά στοιχεία, ο Γεώργιος Λαμπάκης διάβασε:

που τα εξήγησε: «Χριστός Χάριν Χριστιανοίς Χαρίζειν».

Και ο ναός αυτός το 1902 ήταν τζαμί, το Souk Su.

Ο ναός της Αγίας Σοφίας: Ο ναός της Αγίας Σοφίας στην Θεσσαλονίκη, θεωρείται ως έργο του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού, που ιδρύθηκε σε μικρές αναλογίες, κατά τον τύπο του ναού της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης. Κατά το 1524 μεταβλήθηκε σε οθωμανικό τέμενος, ενώ έπαθε μεγάλη καταστροφή κατά την πυρκαγιά του 1890...

Ο ναός του Προφήτη Ηλία: Ο ναός του Προφήτη Ηλία (το 1902 τζαμί Εσκί Serai), είναι ο μόνος ναός στην Θεσσαλονίκη με αρχιτεκτονική κάτοψη σε σχήμα σταυρού. Ο Γ. Λαμπάκης εντόπισε σε πλάκα της αυλής του ναού επιγραφή με χρονολογία «□□γ□». Σημείωσε: 6792 και το αντιστοιχεί με την χρονολογία 1284 μ.Χ. (οπότε: 6792 - 1284 = 5508 π.Χ.)...

Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονος: Ναός που διακρίνεται για την αρχιτεκτονική συμμετρία του. Ishauie τζαμί.

Ο ναός του Αγίου Μηνά: Ναός αρχικά του Θ' αιώνα. Τώρα έχει ανακαινισθεί. Διασώθηκε μόνο ο μαρμάρινος άμβωνάς του «αρχαιοτάτης χριστιανικής εποχής».

Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Νικολάου: Στον ναό αυτόν προκλήθηκε πυρκαγιά το 1890, από την οποία, όμως, διασώθηκε το ιερό λείψανο

του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

Ο ναός της Θεοτόκου: Έργο περίκομψο, κεραμοπλαστικής διακοσμήσεως του ΙΑ' αιώνα (1028 μ.Χ.). Τζαμί και αυτός, Kazandschilar - Dschamisi), το 1902.

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής: Είναι ο πρώτος ναός που έγινε οθωμανικό τέμενος (τζαμί Eski Dschuma). Έχει σχήμα βασιλικής...

Επισκέφθηκε ακόμα τους ναούς της Υπαπαντής, της Αγίας Θεοδώρας, χαμηλός ναός κάποτε γυναικείας Μονής, της Ζωοδόχου Πηγής, κοινώς Παναγία Λαγουδιανή, του Αγίου Αντωνίου, όπου εικόνα της Θεοτόκου η Γαλακτοφόρος, την Μονή Βλατέων που φέρει μητροπολιτικά και πατριαρχικά έγγραφα από το 1488 μέχρι το 1836..., της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ή «Τρανής Παναγιάς»... και τον ναό του Αγίου Υπατίου...

«Η αψίδα του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε επίσης την «θριαμβευτική αψίδα του Αυτοκράτορος Κωνσταντίνου επί της ανατολικής θύρας της Καλαμαριάς», η οποία λαμπρώς υπενθυμίζει τους θριάμβους του Αυτοκράτορα αυτού στην Ανατολή..., καθώς και τον αρχαίο Ιππόδρομο, όπου η σφαγή των 7.000 επί Θεοδοσίου του Μεγάλου...

To «Φρούριο του Λέοντος»: Επί του τείχους και κάτω από τις επάλξεις, φέρει ωραίο κεραμοπλαστικό διάκοσμο, τον ελληνικό μαίανδρο. Επάνω σε αυτόν με κεραμοπλαστικά στοιχεία υπάρχουν γράμματα και σταυρός που φέρει 4 γράμματα:

τα οποία ο Γεώργιος Λαμπάκης εξηγεί: «Φως Χριστού Φαίνει Πάσι».

Στην πίσω θύρα του φρουρίου, επάνω σε μαρμάρινη λευκή παραστάδα, διάβασε:

ΑΝΗΓΕΡΘΗ Η ΠΑΡΟΥ/ΣΑ ΠΥΛΗ ΩΡΙΩΜΩ ΤΗΣ/ ΚΡΑΤΑΙΑΚ ΚΑΙ
ΑΓΙΑΣ ΗΜΩΝ/ ΚΥΠΡΙΑΚ ΚΑΙ ΔΕΚΡΟΙΝΗΣ/ ΚΥΠΑΣ ΑΝΗΣ ΤΗΣ

ΠΑΛΑΙ/ΟΛΟΓΙΝΗΣ ΥΠΗΡΕΤΗCANTOC/ ΚΑСТРОΦΥΛΑΚΟС
ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΑΜΑΩ/ [TOY] KOM[NHNOY] ΤΩ ΣΤ'Ω...
ИНД Θ'

Λευκός πύργος:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά την παραμονήν του στην Θεσσαλονίκη, επισκέφθηκε και τον εις την παραλία «υψηλόν Πύργον, τον λευκόν καλούμενον», και όπως αναφέρεται, σε αυτόν ο Λέων ο Σοφός φυλακίσθηκε και συνέγραψε τα ένδεκα Εωθινά.

Σέρρες - Δράμα - Αλεξανδρούπολη - Αίνος:

Στην συνέχεια επισκέφθηκε τα χωριά Γαλάτιστα και Βασιλικό και έφθασε στις Σέρρες. Εκεί επισκέφθηκε 30 εκκλησίες, τις οποίες αναφέρει ονομαστικά, και κατέγραψε 136 επιγραφές, τις οποίες καταχωρεί στο Δελτίο της Χ.Α.Ε. με τα σχετικά σχόλια κατά περίπτωση.

Στην Δράμα επισκέφθηκε τον μητροπολιτικό ναό, στον οποίο κατέγραψε 12 επιγραφές, το παρεκκλήσιο των Ταξιαρχών με εικόνες του 1600 - 1700. Τα υπό την Αγία Τράπεζά του διάστυλα, είναι έργα του Ι' - ΙΑ' αιώνα. Επισκέφθηκε επίσης το Σχολείο...⁸¹

Επισκέφθηκε ακόμα την Αλεξανδρούπολη (τουρκιστί Δεδεαγάτς), όπου βρισκόταν ένας και μόνος ναός και αυτός νεόδμητος, ο του Αγίου Νικολάου, στην Αίνο επισκέφθηκε τον μητροπολιτικό ναό που είναι μονόκογχος και η κόγχη του πεντάπλευρη. Οικοδομήθηκε το 1831 και αναφέρει εικόνες και επιγραφές κάτω από αυτές, επίσης εικόνες - επιγραφές του παρεκκλησίου της Μητροπόλεως, του ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, της Αγίας Κυριακής και αρκετών άλλων εκκλησιών...

Επισκέφθηκε τα καθαρώς ελληνικά χωριά Μαΐστρο και Αμυγδαλιά που απέχουν από την Αίνο περίπου δύο ώρες και μετά την Σταυροπηγιακή Μονή της Σκαλωτής που είχε μόνον ένα iερομόναχο, τον ηγούμενο. Κτίσθηκε επί Αλεξίου Κομνηνού του Α' ή του Β'. Αναφέρεται σε εικόνες και επιγραφές..., καθώς και στις εικόνες του διαλυμένου μονυδρίου του Αγίου Παντελεήμονα⁸², το οποίο βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το χωριό

⁸¹ Δελτίον Ε' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 29 - 88.

⁸² Δελτίον Η' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1908, σελ. 3 - 41.

Μαϊστρος.

Διδυμότειχο - Αδριανούπολη.

Στις 28 Αυγούστου 1902 έφθασε στο Διδυμότειχο, όπου και επισκέφθηκε τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου, καθώς και τους ναούς του Χριστού, της Παναγίας, της Αγίας Αικατερίνης...

Στην Αδριανούπολη, την επομένη, επισκέφθηκε τον μητροπολιτικό οίκο, τον μητροπολιτικό ναό, με πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο, αγιογραφίες κλπ, το αρχαίον ναΐδιον του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, οικοδομημένο σε σχήμα σταυρού, το παρεκκλήσιο του Αγίου Παντελεήμονα⁸³, του οποίου καταγράφει, όπως παντού και πάντοτε, εικόνες, επιγραφές κλπ. Από την Αδριανούπολη αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη.

1902: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ - ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ.

Στις 2 Σεπτεμβρίου έφθασε στην Κωνσταντινούπολη ο Γεώργιος Λαμπάκης, για πρώτη φορά, όπου και είδε το «άρρητον» θαύμα της Χριστιανικής Αρχιτεκτονικής, «οίον ο χριστιανικός κόσμος ουδέν τέως ανέδειξεν».

Θαυμάζοντας την ευσέβεια της ελληνικής φυλής, από τα προχριστιανικά χρόνια μέχρι τότε, και συγκρίνοντας τα δύο μεγάλα αρχιτεκτονικά οικοδομήματα της ελληνικής ευφυΐας, τον Παρθενώνα του Ικτίνου και την Αγία Σοφία του Ανθεμίου του Τραλλιανού, κατέληξε στο εξής αξιώμα:

«Η Ελλάς μήτηρ πάστης σοφίας και τέχνης, έστι το διά πάντων των αιώνων μέγα Μουσείον, του ενιαίου αθανάτου πνεύματος της ελληνικής φυλής.

» Παρθενών και Αγία Σοφία μία διάνοια εν δυσί διαφόροις τέχνης τύποις».

Παρθενώνας και Αγία Σοφία, μία διάνοια σε δύο διαφορετικούς τύπους τέχνης, του ενιαίου, του αθανάτου πνεύματος της ελληνικής φυλής. Λόγια από καρδιάς και ψυχής του Γεωργίου Λαμπάκη βγαλμένα.

⁸³ Δελτίον Ι' της X.A.E., εν Αθήναις 1911, σελ. 3 - 12.

O ναός της Αγίας του Θεού Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.

To θέαμα της Αγίας Σοφίας.

Το θέαμα, και τα συναισθήματα, που προκαλεί ο μέγας αυτός ναός στην ψυχή του Έλληνα χριστιανού οδοιπόρου, ούτε λέγονται ούτε περιγράφονται... Όπου και αν πάει κανείς στην Κωνσταντινούπολη, προέχει το μεγαλείο και το επιβάλλον του πρώτου ναού της Ορθοδοξίας...

Ούτε μπορεί να εκφράσει το τι αισθάνεται, όταν βλέπει τον μεγάλο μας ναό, να κατατάσσεται στην σειρά των άλλων τζαμιών.

Και ερωτά: Ποίον;

Τον πρώτο ναό των Ορθοδόξων, τον πρύτανη των οικοδομημάτων της ελληνικής τέχνης! Και προσθέτει ο Γεώργιος Λαμπάκης:

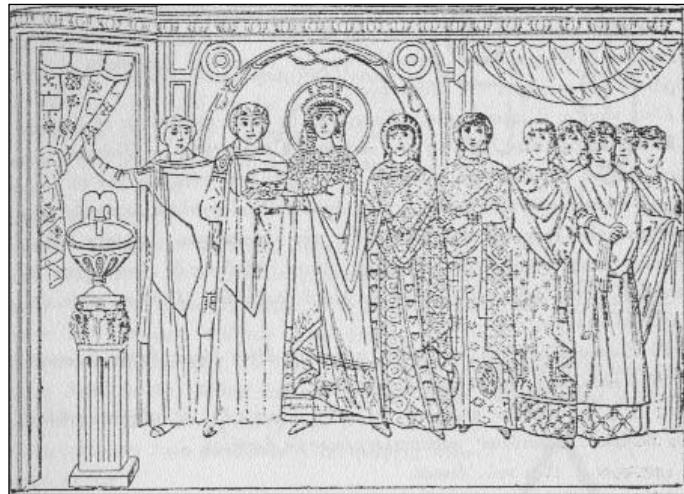
«Αύται αι βουλαί του Υψίστου, αύτη η απόκρυφος διαταγή του Κυρίου».

Δεν θα επεκταθώ στα όσα αναφέρει περί της Αγίας Σοφίας. Όμως θα παραθέσω αυτό που κάποια στιγμή πέρασε από τον νου, την σκέψη του...

Ενας εσπερινός στην φαντασία του Γεωργίου Λαμπάκη.

To «Φως ιλαρόν» υπό τους θόλους της Αγίας Σοφίας.

Την στιγμή εκείνη ο νους του Γεωργίου Λαμπάκη ανέτρεξε στα περασμένα. Φαντάσθηκε ποία ήταν, η πριν από την άλωση της Κωνσταντινου-

H Αυγούστα και η συνοδεία της (Δελτίον I' της X.A.E., σελ. 21)

πόλεως δόξα των Πατριαρχών και των Αυτοκρατόρων, που έψαλλαν τον Εσπερινό. Τις μελωδίες και την τάξη των 600 κληρικών, ψαλτών και θυρωρών της Αγίας Σοφίας, στην οποία υπήρχαν: Πρεσβύτεροι 80, Διάκονοι 150, Διακόνισσες 40, Υποδιάκονοι 70, Αναγνώστες 160, Ψάλτες 25 και Θυρωροί 75.

Φαντάσθηκε τον Πατριάρχη στην Κάτω Καθέδρα, τον Αυτοκράτορα επί του θρόνου να κρατά τη σφαίρα και το σκήπτρο, τους χορούς να ψάλλουν το Δοξαστικό και την σειρά των Αναγνωστών, των Υποδιακόνων, των Διακόνων και των Πρεσβυτέρων να εξέρχονται από το βόρειο κλίτος, να στέκονται σε γραμμή κάτω από τον θόλο, μπροστά στον Πατριάρχη για να ψάλλουν την «επιλύχνιον ευχαριστίαν» και ο νους του βιθιζόταν περισσότερο στα βάθη των αιώνων...

Έβλεπε τους κρεμασμένους πολυελαίους, τα φώτα της Αγίας Τράπεζας, τα χρυσά και ασημένια καντήλια, τις ιερές μορφές των παρακαθήμενων ασκητών, ηγουμένων, Αρχιερέων, τους Πατρικίους και τις Πατρικίες, τους Κανδιδάτους, τους Σπαθαρίους και Πρωτοσπαθαρίους, και προ παντός την Αυγούστα με το μεγαλείον της ακολουθίας της... Άκουγε τους ισοκράτες και τους κανοναρχούντες...

Και ενώ αυτά σκεπτόταν ο Γεώργιος Λαμπάκης, στρέφει γύρω του και βλέπει την φρικαλέα γύμνωση και ερήμωση της Εκκλησίας.

Ένας Οθωμανός, κινούμενος συνεχώς κοντά του, διάβαζε το κοράνι, ενώ ένας άλλος του έγνεψε ότι είναι καιρός να εξέλθει.

Αμέσως πηγαίνει στο μέσον του ναού, στέκεται κάτω από τον θόλο (τρούλο) και με απερίγραπτη ψυχική κατάνυξη απήγγειλε το «Φως ίλαρόν», Αθηνογένους του Μάρτυρος.

Και ο Γεώργιος Λαμπάκης καταλήγει:

«Είναι, νομίζω, ο λαμπρότερος Εσπερινός, τον οποίον ήκουσα εν τη ζωή μου».

Άγιος Γεώργιος. Ο πατριαρχικός ναός.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου είναι, εσωτερικά, πλούσια διακοσμημένος..., όμως, αποπνέει κάποια μυστική μελαγχολία, η οποία λαμπρά συμβολίζει «του Γένους και της Εκκλησίας την ταλαίπωρον καιρινήν διέλευσιν».

Ήταν πρώτα γυναικεία Μονή. Ο Πατριάρχης Ματθαίος ο Β' ήταν ο πρώτος που την κατέλαβε στις αρχές του 1600...

Μεγάλης αξίας είναι το ψηφοθέτημα της εικόνας της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου, στο δεξιό παρεκκλήσιο, έργο του Θ' - Ι' αιώνα, καθώς και ταυτόχρονης του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Στις κάτω θύρες της Ωραίας Πύλης, αντί σταυρού, εικονίζεται ο δικέφαλος αετός, στην δεξιά να φέρει το σκήπτρο και στην αριστερά σφαιρά... Τα Εξαπτέρυγα δεν είναι όρθια, αλλά χιαστί: X.

Η Μονή της Χώρας (τώρα Καχριέ τζαμι).

Η Μονή αυτή ιδρύθηκε από τον Αυτοκράτορα Ιουστινιανό (527 - 565 μ.Χ.) και ανακαινίσθηκε επί Ανδρονίκου του Β' (του Παλαιολόγου, 1282 - 1328 μ.Χ.), από τον Γραμματέα του, Θεόδωρο τον Μετοχίτη... Αυτός εικονίζεται γονυκλινής να προσφέρει τον ναό στον Ιησού... Η ορθομαρμάρωση του ναού είναι μοναδική...

Στο ιερό «τρίμορφον» του νάρθηκα, το πρόσωπο της Θεοτόκου είναι το «λαμπρότερο» πρόσωπο της Αειπαρθένου, που έως τότε είχε δει ο Γεώργιος Λαμπάκης, όπως σημειώνει. Εγώ εδώ να διευκρινίσω ότι:

«Τρίμορφον», τρεις μορφές, στην βυζαντινή αγιογραφία ονομάζεται η παράσταση που εικονίζει τον Ιησού επί θρόνου, δεξιά του η Θεοτόκος να τον «λιτανεύει» και αριστερά ο Ιωάννης ο Βαπτιστής.

O ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου.

Αριστο οικοδόμημα βυζαντινής τέχνης... Ιδρύθηκε λίγο νωρίτερα από τον ναό της Αγίας Σοφίας και χρησίμευσε ως υπόδειγμα γι' αυτόν.

Βλαχέρναι: O ναός της Θεοτόκου.

Την εκκλησία αυτή ίδρυσε το 435 μ.Χ. η Πουλχερία. Κατά την άλωση (1453) ήταν σωρός ερειπίων, γιατί 20 χρόνια πριν είχε καταστραφεί από πυρκαϊά. Στον ναό αυτό, για πρώτη φορά, μετά τις λαμπρές νίκες του Αυτοκράτορα Ηρακλείου, το 626 μ.Χ., ψάλθηκε ο Ακάθιστος Ύμνος της Εκκλησίας μας:

«Τη υπερμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια...».

Στον ναό αυτόν υπήρχαν 12 Πρεσβύτεροι, 18 Διάκονοι, 6 Διακόνισσες, 8 Υποδιάκονοι, 20 αναγνώστες, 4 ψάλτες και 6 πυλωροί. Σύνολον 74.

Σήμερα, σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης, από εκείνον τον ναό δεν διασώθηκε τίποτα, παρά μόνον το αγίασμα και ο νεοοικοδομημένος ναός. Έξω από τα εδώ τείχη στρατοπέδευσαν Άβαροι, Βούλγαροι, Σταυροφόροι...

O ναός της Αγίας Θεοδώρας.

Ναός τρίκογχος. Γκιούλ (όμορφο) τζαμί. Ναός των ρόδων. Από τον ναό της Αγίας Θεοδώρας ανέβηκε ο τελευταίος λιβανωτός της Κωνσταντινούπολης, ως ελεύθερης χριστιανικής πόλης... Η μεσαία του κόγχη είναι επτάπλευρη και οι δύο πλάγιες πεντάπλευρες.

Φέρει 8πλευρο θόλο, του οποίου η κάθε πλευρά είναι 7,50 μέτρα. (Αλλά τότε 8 X 7,5 = 60 μέτρα η περίμετρός του).

H Μονή του Στουδίου ἡ των Ακοιμήτων.

Κατά τον Θεοφάνη, την Μονή έκτισε ο Στουδίος, περί το 447 μ.Χ. και κατ' άλλους το 463. Οι Στουδίτες ήταν, μετά την Θεοδώρα, οι υπέρμαχοι των ιερών εικόνων. Μεταβλήθηκε σε οθωμανικό τέμενος και κατερειπώθηκε. Το 1902 παρουσίαζε αξιοθρήνητη κατάσταση, εσχάτης εγκατάλειψης και κατάρρευσης, γράφει ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Η Μονή της Παμμακαρίστου (Φετιχέ τζαμί).

Ιδρύθηκε πριν τον ΙΒ' αιώνα, αρχικά γυναικεία Μονή, από τον Μιχαήλ Δούκα τον πρωτοστάτορα και την σύζυγό του Μαρία Δούκαινα, πρωτοστατόρισσα και κτιτόρισσα.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, Πατριαρχείο έγινε ο ναός των Αγίων Αποστόλων και στην συνέχεια η Μονή Παμμακαρίστου, στην οποία μεταφέρθηκαν και όλα τα κειμήλια της Εκκλησίας. Η Μονή αυτή παρέμεινε ως Πατριαρχείο μέχρι το 1586 και στα χέρια των χριστιανών μέχρι το 1591.

Στον ναό αυτόν προ της αλώσεως φαίνονταν οι τάφοι του Αλεξίου του Κομνηνού, Άννας της Κομνηνής και Ιωάννου του Παλαιολόγου.

Στον ίδιο ναό διαφυλάσσονταν και τα άγια λείψανα της Αγίας Ευφημίας, της Αγίας Σαλώμης και της Αγίας Θεοφανούς, πρώτης συζύγου του Λέοντα του Σοφού. Τώρα φυλάσσονται στο Πατριαρχείο.

Στον περίβολό του, ενταφιάζονταν σχεδόν όλοι οι Πατριάρχες.

Ο Γ. Λαμπάκης επισκέφθηκε και τον ναό της Ζωοδόχου Πηγής (Μπαλουκλή), ίδρυμα του Αυτοκράτορα Λέοντα του Μακέλλη..., τα τείχη, το Επταπύργιο και την «Χρυσή πύλη», από την οποία εισέρχονταν στην Πόλη οι τροπαιούχοι Αυτοκράτορες του Βυζαντίου.

Νεοχώριο - Χαλκηδόνα.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε στην συνέχεια τους ναούς του Νεοχωρίου, όπου και η εικόνα ΜΡ Θ(ΕΟ)Υ, ΡΟΔΟΝ ΤΟ ΑΜΑΡΑΝΤΟΝ, την Χαλκηδόνα και τους ναούς της, το Μάλτεπε (παλαιά: Βρύα), στην τοποθεσία Μποστατζήμπαση, ερείπια χριστιανικού ναού και υπόγεια εκκλησία, όπου υπήρχαν οστά.

Χάλκη - Αντιγόνη (Πριγκηπόνησα - Προποντίδα).

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1902 ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε τους ιερούς ναούς των δύο Σχολών της Χάλκης, της Θεολογικής και της Εμπορικής.

Ο ναός της Αγίας Τριάδος της Θεολογικής Σχολής, βασιλική τρίκλιτος... Εικόνα ΜΡ Θ(ΕΟ)Υ Η ΠΑΥΣΩΛΥΠΗ (=η παύουσα την λύπη).

Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Εμπορικής Σχολής. Σε κρύπτη

του νάρθηκα, το iερό τρίμιορφο, «λόγου ἀξιο».

Στις 29 Σεπτεμβρίου επισκέφθηκε με τον καθηγητή Κομνηνό, τον στην νήσο Αντιγόνη ναό του Αγίου Ιωάννη, όπου ο λάκκος ή μάλλον ο τάφος, στον οποίο, μαζί με δύο ληστές, κλείσθηκε ζωντανός ο Πατριάρχης Μεθόδιος, ο οποίος γι' αυτό ονομάζεται «ζώθαπτος».

Ο χώρος αυτός, 3,65 X 1,80 μ., βρίσκεται κάτω από το έδαφος, στο οποίο κατεβαίνουμε με δύο σειρές κλιμάκων. Το ύψος αυτού είναι 2,50 μ. περίπου.

Από τον ιστορικό αυτόν λάκκο ο Γεώργιος Λαμπάκης πήρε πέτρα, την οποία κατέθεσε στο Χριστιανικό Μουσείο.

Αναχώρηση από την Κωνσταντινούπολη.

Στις 2 Οκτωβρίου, σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης «απήραμεν εκ Κωνσταντινουπόλεως βαρείαν την καρδίαν ἔχοντες... Απαίροντες και πάλιν τον νουν και τα βλέμματα εις ἓνα σημείον συγκεντρώσαμεν... Από τον ατμοπλοίου «Ιωνία» τον περίκλυτον τούτον ναόν της Αγίας Σοφίας εφωτογραφήσαμεν...».

Μαρμαράς, Ελλήσποντος, Καλλίπολη, Λάμψακος, Μάδυτος, Άβυδος, Δαρδανέλια, Ίλιον, Μυτιλήνη, Σμύρνη. Στις 5 Οκτωβρίου, 5 μ.μ. ανεχώρησε από την Σμύρνη και την επομένη, 6 Οκτωβρίου, 4 μ.μ. του 1902, έφθασε «εις τα ίδια»⁸⁴, στην Αθήνα.

1903: Κατάσταση του Μουσείου.

Κατά το 1903 εισήλθαν στο Μουσείο 910 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα με τους αριθμούς 3277 - 4187.

Ενδεικτικά αναφέρω ότι μεταξύ αυτών βρίσκεται και χρυσόβουλο του Αυτοκράτορα Ανδρονίκου του Παλαιολόγου του έτους 1293. Από αυτά, δωρεά του Γ. Λαμπάκη τα 255 και με φροντίδα της διευθύνσεως, δηλαδή πάλι του ίδιου, 147.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών 6150 άτομα, τα οποία ο Γεώργιος Λαμπάκης καταχωρεί αναλυτικά κατά μήνα στο Δελτίο της Χ.Α.Ε..

⁸⁴ Δελτίον Ι' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 12 - 52.

Περιηγήσεις κατά το 1903.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1903, επισκέφθηκε τον Βόλο, Λάρισα, Αγιά, τις Μονές Αγίας Τριάδος και Αγίου Παντελεήμονος, την Ρετσάνη, Στυλίδα και τον εκεί επί «οξυκορύφου» λόφου Άγιο Βλάσιο, την Λαμία, την Αλαμάνα του Διάκου...

Επέστρεψε στην Αθήνα και μετά από μικρή ανάπαυλα επισκέφθηκε την Ελευσίνα, το Κιάτο, την Σικυώνα, το ορεινό Σούλι, την Πάτρα, το Μεσολόγγι, την Κλείσιβα, το Βασιλάδι, νησίδες στην λιμνοθάλασσα του Αιτωλικού και τον Άγιο Σώστη, την Κέρκυρα, την Κεφαλονιά, τον Πύργο, την Αμαλιάδα, την Μονή Βαρνάκωβας, το Ναύπλιο και την Κόρινθο. Στις 15 Σεπτεμβρίου επανήλθε «εις τα ίδια»⁸⁵, στην Αθήνα.

«Επιτάφιος» ομιλία.

Στις 21 Μαΐου 1903 απεβίωσε ο Ταμίας της Χ.Α.Ε., Ν. Διαμάντης, και το Διοικ. Συμβούλιο «ανέθεσεν εις τον Γενικόν Γραμματέα και Διευθυντήν του Μουσείου κ. Γ. Λαμπάκην να εκφωνήσῃ τον επιτάφιον, όπερ ούτως βαθέως συγκεκινημένος έπραξεν...» (*Δελτίον Ε' της Χ.Α.Ε.*, σελ. 15).

Έκδοση Δελτίου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1903, εξέδωσε το Γ' Δελτίον της Χ.Α.Ε., το οποίο περιέχει τις εργασίες της από 1.1. 1894 μέχρι 31.12. 1902 και αποτελείται από 128 σελίδες.

1904: Η κατάσταση του Μουσείου.

Κατά το 1904 εισήλθαν στο Μουσείο 1006 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον οικείο κώδικα υπό τους αριθμούς 4188 - 5194. Από αυτά με φροντίδα της διεύθυνσης 21.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών, 5990 άτομα, όπως δίνει το άθροισμα των ανά μήνα επισκεπτών, που καταχωρήθηκαν στο Δελτίο της Χ.Α.Ε.

⁸⁵ *Δελτίον Ε' της Χ.Α.Ε.*, ό.π., σελ. 18 - 19.

1904: Δωρεές Τηνίων στο Μουσείο (X.A.M.).

Μεταξύ αυτών που αναφέρονται στον πίνακα δωρητών του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βρίσκονται και οι:

Νικόλαος Σιγάλας, Επίτροπος του εν Τήνῳ, εν τῷ χωρίῳ Μουντάδῳ, ναού του Αγίου Νικολάου: Διάφορα αντικείμενα (5056 - 5064).

Αντώνιος Μπαλής, ιερεύς εν Καρυά Τήνου: Ορειχάλκινον θυμιατήριον και ιερατική ζώνη (5065 - 5066).

Αντώνιος Γιαγιάς: Μολύβδινον Άγιον Ποτήριον. Ιερόν σπόγγον και κύπελλον (5068 - 5070).

Οι αριθμοί είναι αυτοί με τους οποίους καταχωρήθηκαν τα τηνιακά θρησκευτικά κειμήλια στον κώδικα του Μουσείου.

Στον ίδιο πίνακα αναφέρεται και ο:

Ιάκωβος Αλαβάνος, που δωρίζει: Δύο ξύλινους σταυρούς και σφραγίδες ἀρτων (4105, 4297, 4298).

Επίσης αναφέρεται και ο:

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Πενταπόλεως κ. Νεκτάριος που δώρισε: Χειρόγραφο Προσκυνητάριο των Αγίων Τόπων, και δύο απότυπα επί χάρτου εικόνος του Ιησού Χριστού εν νεανική ηλικίᾳ (4291 - 4293)⁸⁶. Ο Πενταπόλεως είχε δωρίσει αντικείμενα στο Μουσείο και πριν χρόνια.

Και λογικά πρόκειται για τον μετέπειτα Άγιο Νεκτάριο.

Περιηγήσεις κατά το 1904.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, τον Μάρτιο του 1904, επισκέφθηκε τα στον «Ελαιώνα» της Αθήνας ερημοκκλήσια της «Μουσταπίδαινας» και του Αγίου Νικολάου του Χωστού.

Μετά επισκέφθηκε την Χαλκίδα και στην συνέχεια την Λαμία, όπου καταμέτρησε και φωτογράφισε τα προς τα ΒΑ και έξω του φρουρίου, αρχαία ερείπια της παλαιάς Επισκοπής Ζητουνίου.

Στον ναό της Αρχοντικής βρήκε υπό την Αγία Τράπεζα τους αρχαίους ραβδωτούς κιονίσκους αρχαίων Αγίων Τραπεζών.

⁸⁶ Δελτίον ΣΤ' της X.A.E., εν Αθήναις 1906, σελ. 8 - 9 και 15 - 20, όπου ο πίνακας των δωρητών. Αναζητήθηκαν εικόνες των τηνιακών αυτών κειμηλίων από το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, από το οποίο δόθηκε η σχετική υπόσχεση. Αναμένεται η εκπλήρωσή της.

Μήλος. Εσωτερικό κατακομβών (Φωτ. αρχείο Γ. Λαμπάκη).

1904: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στις Κυκλαδες.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επί τρεις μήνες εξέτασε τις χριστιανικές αρχαιότητες νησιών των Κυκλαδών. Τα μνημεία που βρέθηκαν σε αυτές, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία, ότι οι Κυκλαδες δέχθηκαν τον Χριστιανισμό κατά τους πρώτους αιώνες.

Επισκέφθηκε την Σίφνο, «την λαμπράν ταύτην πινακοθήκην της χριστιανικής τέχνης», και την Μήλο, όπου εξέτασε και καταμέτρησε τις αρχαίες χριστιανικές κατακόμβες. Στο βόρειο μέρος του νησιού βρήκε, καταμέτρησε και φωτογράφισε «περίσεμνον χριστιανικόν βαπτιστήριον».

Την Κίμωλο, την γεμάτη από μεσαιωνικές αναμνήσεις.

Την πετρώδη Σέριφο..., μετά την Σύρον, την Αμοργό, επί της οποίας «η διάσημος της Χοζοβιωτίσσης Μονή».

Επέστρεψε στην Σύρο, όπου μίλησε για τις Χριστιανικές Αρχαιότητες της Σίφνου, Μήλου, Κιμώλου και Σερίφου στην αίθουσα της «Αλληλοβοηθείας».

Μετά επισκέφθηκε την Μύκονο (Μονή Τουρλιανής), την Δήλο και την Ρήνεια.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης στην Τήνο.

«Μετά αφίχθημεν εις την ιδιαιτέραν ημών πατρίδα, την ιεράν και προσφιλή ημών νήσον Τήνον», σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Στην Τήνο ο Λαμπάκης έμεινε από τις 28 Σεπτεμβρίου μέχρι τις 3 Οκτωβρίου, όμως δεν αναφέρει τίποτα για τις Χριστιανικές Αρχαιότητες του νησιού. Εκείνο που γνωρίζουμε για την Τήνο είναι ότι, οι γι' αυτήν σημειώσεις του είναι καταχωρημένες σε τρία τετράδια, τα υπ' αριθμόν 39, 242 και 248, όπως αναφέρει στο Δελτίον Ζ' της Χ.Α.Ε. (σελ. 93), τα οποία δεν έχουν ακόμη εντοπισθεί, παρά τις επίμονες προσπάθειες.

Όταν επέστρεψε στην Σύρο (3 - 6 Οκτωβρίου), έδωσε δύο ακόμα διαλέξεις για τις Χριστιανικές Αρχαιότητες της Αμοργού, της Μυκόνου και της Τήνου.

Δυστυχώς, όμως, δεν μας χάρισε το περιεχόμενό των διαλέξεων αυτών, τουλάχιστον όσον αφορά την Τήνο...

Μετά αποβιβάσθηκε στο Μπατσί της Άνδρου και «αυθωρεί» επισκέφθηκε την περί μία ώρα απέχουσα Μονή της Ζωοδόχου Πηγής ή Μονή Αγία, η οποία κατέχει «μέγιστον θησαυρόν» χειρογράφων, αμφίων και άλλων έργων της Χριστιανικής τέχνης, από τα οποία και δώρισαν υπέρ του Μουσείου, πολύτιμα κειμήλια.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επανήλθε στην Αθήνα και μετά από λίγο επισκέφθηκε την Λειβαδιά... Επανήλθε στην Αθήνα, και «ανασυνταχθείς» επισκέφθηκε πόλεις της Πελοποννήσου για να καταλήξει στην Κόρινθο, όπου, στην φωταγωγημένη αίθουσα του Δημαρχείου, σε ασφυκτική συνάθροιση μίλησε: «Περί της εν Κορίνθῳ διατριβής του Αποστόλου Παύλου».

Στην Αρχαία Κόρινθο «σπούδασε» τα χριστιανικά συντρίμματα που ανακαλύφθηκαν κατά τις εκεί ανασκαφές και στην συνέχεια «εξήτασε» επί τρεις ημέρες τον χριστιανικότατο λιμένα των Κεγχρεών, στον οποίο αποβιβάσθηκε, αλλά και από τον οποίο αναχώρησε «ο μέγας των εθνών Απόστολος Παύλος».

Στις Κεγχρεές κατοικούσε και η διάκονος Φοίβη, που μετέφερε στην Ρώμη, την προς τους Ρωμαίους χριστιανούς επιστολή του Αποστόλου Παύλου (Προς Ρωμαίους, ιστ', 1)⁸⁷.

⁸⁷ Δελτίον ΣΤ' της Χ.Α.Ε., ό.π., 10 - 14.

Έκδοση Δελτίου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1904, εξέδωσε το Δ' Δελτίο της Χ.Α.Ε., το οποίο αποτελείται από 104 σελίδες.

1905: Ο Γεώργιος Λαμπάκης προσφωνεί επί του Αρείου Πάγου τον αντιπρόσωπο του Πάπα.

Η «Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία» ανακήρυξε επίτιμα μέλη της, τους από την Ρώμη:

Orazio Marrucchi, αντιπρόσωπο του Πάπα.

Nicolo Marini, πρωτονοτάριο.

Ulisse de Nunzio, ακαδημαϊκό.

Εκ μέρους της Χ.Α.Ε., τους προσφώνησε ο Γεώργιος Λαμπάκης επί του, παρά την Ακρόπολη της Αθήνας λόφου του Αρείου Πάγου, στις 25 Μαρτίου του 1905και ώρα 5 μ.μ. Κατά την προσφώνησή του είπε:

«Ευγενείς φίλοι Ρωμαίοι,

» Ιστάμεθα επί του πρώτου ιστορικού βράχου των Χριστιανικών Αθηνών, ιστάμεθα επί του Αρείου Πάγου, επί του οποίου το πρώτον ο Απόστολος (Παύλος), κυρίως εν μέσω Επικουρίων και Στωικών σταθείς⁸⁸, εκήρυξεν Ιησούν τον εσταυρωμένον και την ανάστασιν αυτού.

» Ο βράχος ούτος εστίν η κολυμβήθρα..., εις την οποίαν εβαπτίσθη σύμπασα η Ευρώπη.

» Δεν υπάρχει εις τον κόσμον λαμπρότερον μνημείον, συνενούν τας Χριστιανικάς Αθήνας με την Χριστιανικήν Ρώμην...».

Εκεί απέναντι είναι η Κόρινθος, όπου ο Παύλος συνεχώς σας ενθυμούνταν⁸⁹.

Εκεί στην παραλία είναι οι Κεγχρεές, όπου ζούσε η Φοίβη, η διακόνισσα της εκεί εκκλησίας, η οποία μετέφερε σε σας, στην Ρώμη, την επιστολήν, με την οποίαν σας συνιστούσε και την Φοίβη, στην φιλοξενία σας:

«Συνίστημι δε Φοίβην, την αδελφήν ημών, ούσαν διάκονον της Εκκλησίας της εν Κεγχρεαίς» (Προς Ρωμαίους, ιστ', 1).

⁸⁸ Πράξεις των Αποστόλων, ιζ', 18.

⁸⁹ Προς Ρωμαίους επιστολή, α', 9.

Εδώ, λοιπόν, επάνω στο ιερό αυτό σημείο του χριστιανικού κόσμου, όπου τόσο στενά συνδέονται «εν τω πνεύματι», η Χριστιανική Ρώμη με την Χριστιανική Αθήνα, η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Εσάς, τα ευγενή τέκνα της Ρώμης, που τώρα παρευρίσκεσθε εδώ, «Οράτιον Μαρούκην, τον αντιπρόσωπον του πρώτου εν ίσοις ιεράρχου του χριστιανικού κόσμου, Νικόλαον Μαρίνην, τον ελληνομαθέστατον ιερέαν και τον Οδυσσέα Νούντσιον, άνδρα των Μουσών, εγκαρδίως, προσαγορεύουσα, (η Χ.Α.Ε.), αναγορεύει επίτιμα αυτής μέλη...».

«Η αντιφώνησις του Ορατίου Μαρούκη».

Στο όνομα και των συναδέλφων μου ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Λαμπάκη και την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία για την τιμή αυτή, το να απονείμουν σε εμάς το δίπλωμα των Εταίρων, επί του τόπου αυτού, ο οποίος έχει καθιερωθεί από τη μεγάλη μνήμη του κηρύγματος του Απόστολου Παύλου.

Ο κ. Λαμπάκης, πολύ επίκαιρα, αναφέρθηκε στην ομιλία του γι' αυτόν τον στενό σύνδεσμο που ενώνει την Χριστιανική Αθήνα με την Χριστιανική Ρώμη, και στους πρώτους μαθητές που συνόδευαν τον μέγα Απόστολο εδώ και στην Κόρινθο και για τους οποίους αυτός λέγει, γράφοντας προς τους Ρωμαίους.

Η αναφορά αυτή συγκινεί εμάς που ερχόμαστε από την Ρώμη και ζούμε στην Ρώμη, και κυρίως εμένα που αφιέρωσα την ζωή μου στην μελέτη των κατακομβών, όπου τα μνημεία των πρώτων μαθητών του Παύλου, του Ακύλα, της Πρίσκιλας και του Αμπλίου, τους οποίους κατανομάζει στις επιστολές του...

Η Αθήνα και η Ρώμη συνδέονται με τις μεγάλες αυτές αναμνήσεις του αποστολικού κηρύγματος και με αυτές πρέπει να ενώσουμε τις δυνάμεις μας, προκειμένου να αποτελέσουμε μία καρδιά, στην μελέτη των ιερών Χριστιανικών αρχαιοτήτων⁹⁰.

1905: Το Α' Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο στην Αθήνα.

Στην αίθουσα της Ακαδημίας Αθηνών, ο Γεώργιος Λαμπάκης, Υφηγητής της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Διευθυντής του Χριστιανικού Αρ-

⁹⁰ Δελτίον Ζ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1906, σελ. 63 - 65.

χαιολογικού Μουσείου, στην συνεδρία της 29 Μαρτίου/ 11 Απριλίου 1905 (παλαιό / νέο ημερολόγιο) προέβη σε ανακοινώσεις:

«Περί των εν Μήλω Χριστιανικών κατακομβών, του εν αυτή βαπτιστηρίου και ετέρων Χριστιανικών αρχαιοτήτων»⁹¹.

1905: Κατάσταση του Μουσείου της Χ.Α.Ε.:

Κατά το 1905 εισήλθαν στο Μουσείο 384 αντικείμενα που καταγράφηκαν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 5195 - 5579. Από δωρεά του Γεωργίου Λαμπάκη τα 51.

Το Μουσείο επισκέφθηκαν, πάντα, σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών 3276 άτομα, ως το Δελτίον της Χ.Α.Ε..

Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο - Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο - Η «ενσωμάτωση».

Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο Γεώργιος Λαμπάκης, όπως ήταν λογικό και επόμενο, κρατούσε για κάθε τόπο, για κάθε εκκλησία, για κάθε εικόνα και επιγραφή, λεπτομερείς σημειώσεις σε τετράδια των οποίων ο αριθμός μέχρι το 1907 έφθανε τα 260. Πίνακα των τετραδίων, κατά πόλη, Μονή και τόπο, έχει καταχωρήσει στο Ζ' Δελτίον της Χ.Α.Ε. (σελ. 87 - 93).

Θα επαναλάβω ότι τα τετράδιά του για τις Χριστιανικές αρχαιότητες της Τήνου είναι τα με α/α 39, 242 και 248 (Ζ' Δελτίον της Χ.Α.Ε., σελ. 93).

. Και τα οποία, παρά τις προσπάθειες, δεν έχουν εντοπισθεί.

Να σημειωθεί ακόμα ότι:

Τα αντικείμενα του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ουσιαστικά του Γεωργίου Λαμπάκη, έχουν ενσωματωθεί στο Βυζαντινό Μουσείο, κατά προφορική δήλωση υπευθύνου προσώπου του Μουσείου αυτού, αλλά δεν έχουν ακόμη ταξινομηθεί.

Υπάρχει, λοιπόν, η ελπίδα μέχρι το 2106, δηλαδή μέσα στα επόμενα 100 χρόνια να ταξινομηθούν, οπότε ενδέχεται να εντοπισθούν και τα για την Τήνο τετράδια του Γεωργίου Λαμπάκη (39, 242 και 248), τα οποία

⁹¹ Δελτίον Ζ' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 29 - 58.

*Ιορδάνης ποταμός. Ο Γ. Λαμπάκης με τη σύζυγό του Ευθαλία σε λέμβο
(Φωτ. αρχείο Γ. Λαμπάκη).*

και μας ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως, όπως είναι φυσικό.

Θα αποτελούσε παράλειψη, αν στο σημείο αυτό, δεν αναφέρω ότι το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο το 2000 εξέδωσε ημερολόγιο με τίτλο: «2000 Γεωργίου Λαμπάκη περιηγήσεις».

Στην αρχή υπάρχει και φωτογραφία του ιδίου του Γεωργίου Λαμπάκη, άρθρο του διευθυντή του Μουσείου και Γεν. Γραμματέα της Χ.Α.Ε. κ. Δημ. Κωνστάντιου, καθώς και φωτογραφίες ερειπωμένων εκκλησιών και όχι μόνον, από τις περιοδείες του Γεωργίου Λαμπάκη στην Ελλάδα και την Μικρά Ασία και φυσικά από την συλλογή του...

Περιηγήσεις τον 1905.

Στους Αγίους Τόπους.

Κατά το 1905, εκπληρώθηκε ένας από «τους πλέον διακαείς πόθους», που είχε από παιδί ο Γεώργιος Λαμπάκης, όπως ο ίδιος γράφει. Με την συνοδεία της αγαπημένης του συζύγου Ευθαλίας επισκέφθηκε περί τους 50 τόπους και Μονές στους Αγίους Τόπους, κατά την εορτή του Πάσχα, Ναό Αναστάσεως, Ιορδάνη, Βηθλεέμ, Βηθανία, Γεθσημανή,...

Μεταξύ άλλων, επισκέφθηκε και την Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού, στην οποία διευθυντής ήταν τότε το «σέμνωμα της παιδείας και του κλήρου», ο αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ο πρώην φοιτητής της Θεολογίας και βοηθός του στο Μουσείο, και μετέπειτα Μητροπολίτης Αθηνών.

Για την ιστορία θα αναφέρω ότι από την Ελλάδα αναχώρησαν με το ατμόπλοιο «Βασίλισσα Όλγα» και επέστρεψαν με το «Βασιλεύς Γεώργιος», δοξάζοντες τον Θεό για όσα είδαν και άκουσαν.

Ανά την Ελλάδα.

Μία εβδομάδα μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε τη Σύρο. Την Πρωτομαγιά του 1905 βρισκόταν στην Τήνο, ενώ στην συνέχεια αναχώρησε για Μύκονο και Δήλο... Μετά επισκέφθηκε την Αιδηψό, το χωριό Γοργοβίτσα και την Μονή Ήλιας. Επανήλθε στην Αθήνα την πρώτη Αυγούστου, «ανασυντάχθηκε» και στις 10 Αυγούστου αναχώρησε για την Χαλκίδα, όπου στην βασιλική της Αγίας Παρασκευής διάβασε την επιγραφή Πέτρου του Λιππομάνου του ΜCCLXXXVIII (1398).

Στις 20 Αυγούστου επισκέφθηκε την Αγριά, μετά την Πορταριά και την διαλυμένη Μονή Προδρόμου με πλουσιότατες τοιχογραφίες του 1581 και του 1650. Στον Μητροπολιτικό ναό βρήκε χρυσοκέντητο επιτραχήλιο του 1563. Επισκέφθηκε την Αργυρόνησο, ..., επίσης την Λάρισα.

Στις 27 Αυγούστου μίλησε στο Γυμνάσιο της Λάρισας, μπροστά σε εκλεκτό ακροατήριο, για τον Άγιο Τάφο, καθώς και για τον σκοπό της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (Χ.Α.Ε.).

Σκίαθος.

Μέσω Βόλου ο Γεώργιος Λαμπάκης έφθασε στην Σκίαθο, για πρώτη φορά. Εκεί εξέτασε όλους τους ενοριακούς ναούς... Επισκέφθηκε και την Ιερά Μονή της Ευαγγελιστρίας, στην οποία είχε εξορισθεί ο Θεόφιλος Καΐρης. Δεν παρέλειψε να επισκεφθεί και το Κάστρο - (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης). Στο βιβλίο της Μητροπόλεως, ο Γεώργιος Λαμπάκης διάβασε πλήθος χρονολογικών σημειώσεων. Και όπως παντού, έτσι και εδώ, κατέγραψε τα πάντα.

Μετά από παράκληση των κατοίκων, μίλησε δύο φορές στο Δημοτικό

Σχολείο για την αξία των Χριστιανικών αρχαιοτήτων και στις 4 Σεπτεμβρίου, Κυριακή, μίλησε στον Μητροπολιτικό ναό «Περί Εκκλησίας και Σχολής».

Σκόπελος.

Στην Σκόπελο ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε και εξέτασε το Κάστρο και τις αρχαίες εκκλησίες του Αγίου Αθανασίου, της Ευαγγελίστριας, των Αγίων Αποστόλων, τις οποίες και φωτογράφισε.

Η Σκόπελος, με το πλήθος των εκκλησιών και των μονυδρίων, του δίνει μία κάποια εικόνα των Μονών και ναών του Αγίου Όρους.

Γνωστόν είναι ότι στην Σκόπελο μαρτύρησε, επί Ιουλιανού του Παραβάτη, ο Επίσκοπος Σκοπέλου Ρηγίνος, του οποίου επισκέφθηκε, τον κοντά στην πόλη ευρισκόμενο ναό, μπροστά στον οποίο βρίσκεται ο τάφος του. Επίσης επισκέφθηκε και την γέφυρα επί της οποίας μαρτύρησε.

Περιέγραψε επίσης τις Μονές του Προδρόμου, της Αγίας Βαρβάρας, της Ευαγγελίστριας, του Καισαρίου Δαπόντε, του Σταυρού και το Μετόχι Σινά (Ζωοδόχος Πηγή).

Στην Παλιά Επισκοπή διάβασε και φωτογράφισε σπουδαιότατη επιγραφή του Αναστασίου Επισκόπου Σκοπέλου, από την οποία μαθαίνουμε ότι αυτός ήκμασε επί της βασιλείας Νικηφόρου του Βοτανειάτου.

Η Σκόπελος πρόσφερε πολλά κειμήλια για το Μουσείο...

Επισκέφθηκε μετά τις Μηλιές του Πηλίου, όπου η διάσημη Σχολή των αοιδίμων διδασκάλων του έθνους Κωνσταντά και Γαζή. Στις Μηλιές σώζεται και πολύτιμο κειμήλιο, το επιτραχήλιο του Ανθίμου Γαζή.

Στον Μητροπολιτικό ναό μίλησε από τον άμβωνα της εκκλησίας αυτής «όπως μη επιθέσωσι χείρα επί τοιούτων τύπων της χριστιανικής τέχνης», όπως κάποιοι κατάγραφοι τοίχοι του 1774.

Στην συνέχεια, με το ατμόπλοιο «Κέρκυρα» επισκέφθηκε για τρίτη φορά την Θεσσαλονίκη για να συμπληρώσει και διορθώσει επιγραφές που αντέγραψε και μίλησε στο ορφανοτροφείο του Μελιτέως (το Παπάφειο), στο Παρθεναγωγείο Νούκα και σε όλες τις τάξεις του Γυμνασίου, τα δέοντα περί Παιδείας και του Γένους.

Στις 6 Οκτωβρίου επέστρεψε στην Αθήνα, εδώ «μικρόν ανασυνταχθέντες», αναχώρησε ο Γεώργιος Λαμπάκης για τις Κεγχρεές, για τρίτη φο-

ρά..., και στην συνέχεια για άλλες πόλεις της Πελοπονήσου.

Στις 4 Νοεμβρίου επισκέφθηκε το Μουσείο Άργους. Στις 6 Νοεμβρίου παρέστη στα υπό του Αρχιεπισκόπου Αργολίδος τελεσθέντα εγκαίνια του ναού του Αγίου Βασιλείου⁹².

Αυθημερόν επέστρεψε στην Αθήνα.

«Επιτάφιος» του Γεωργίου Λαμπάκη.

Κατά το 1905 ο Γεώργιος Λαμπάκης εκφώνησε και τον «προσήκοντα επιτάφιον» επί του νεκρού του Αντωνίου Βενιζέλου, ο οποίος χρημάτισε Γενικός Γραμματέας και Σύμβουλος της Χ.Α.Ε. (*Δελτίον Ζ'*, σελ. 14).

Έκδοση Δελτίου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, το 1905, εξέδωσε το Ε' Δελτίον της Χ.Α.Ε., το οποίο αποτελείται από 88 σελίδες.

1906: Το Μουσείο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κατά το 1906 εισήλθαν στο Μουσείο 306 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα του Μουσείου υπό τους αριθμούς 5581 - 5887. Από αυτά, τα 56 τα δώρισε ο Γεώργιος Λαμπάκης. Μεταξύ των δωρητών κατά το 1906 αναφέρεται και η Ευθαλία, σύζυγος Γ. Λαμπάκη, η οποία πρόσφερε ένα πήλινο λύχνο και μία σφραγίδα.

Σύμφωνα με το βιβλίο των επισκεπτών, κατά το 1906, επισκέφθηκαν το Μουσείο 2810 άτομα, ως το Δελτίον της Χ.Α.Ε..

Περιηγήσεις κατά το έτος 1906.

Κατά το 1906, ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε το Καλαμάκι, Λουτράκι, Ναύπλιο, Μπέρμπακα, Χώνικα, Άργος, Τρίπολη, Μεγαλούπολη, Θωκνία (Βρωμοσέλα), Καλαμάτα, Πύργο, Αγγελόκαστρο, Μονή Παντοκράτορος, Αιτωλικό, Γαστούνη, Κόρινθο, Τίνο, Σύρο «και μετά τας Επτά Εκκλησίας ή τους Επτά Αστέρας της Αποκαλύψεως» στην Μικρά Ασία:

⁹² *Δελτίον Ζ'* της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 14 - 25.

1. Έφεσο	5. Σάρδεις
2. Σμύρνη	6. Φιλαδέλφεια
3. Πέργαμο	7. Λαοδίκεια
4. Θυάτειρα	

Επισκέφθηκε επίσης την Χίο, τις Κυδωνίες, τα Μοσχονήσια, την Μαγνησία, το Σαλιγλή, το Δεμερτζίκ, τις Τράλλεις, την Ιεράπολη, τις Κολοσσές, τις Χώνες...⁹³

1906: Η ομιλία του Γεωργίου Λαμπάκη στον Μητροπολιτικό ναό των Ταξιαρχών της πόλης της Τήνου.

Στις 20 Αυγούστου του 1906 ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στον Ιερό ναό των Ταξιαρχών στην πόλη της Τήνου. Η ομιλία του εντυπωσίασε ολόκληρο το εκλεκτό ακροατήριο, για το ύψος και τον πλούτο των ιδεών, για τα διδάγματά της, για τις ποιητικές εξάρσεις και την δεινότητα του δεινού αγορητού..., ο οποίος είπε:

(α) Για την βλασφημία: Ότι έχει πάρει μεγάλη έκταση στον λαό. Ότι δημιουργείται φοβερή εντύπωση στους ευσεβείς προσκυνητές που διασχίζουν πεδιάδες, βιονά και θάλασσες για να φθάσουν στην Τήνο, με σκοπό να προσκυνήσουν την πάνσεπτη εικόνα και με την ιδέα ότι φθάνουν σε τόπο ιερό και άγιο.

Έναν τόπο για τον οποίο ο Γεώργιος Λαμπάκης, ευρισκόμενος στην έξαρση του λόγου του, είπε:

«Εάν όλη η Ελλάδα παρομοιαζόταν ως ένας μεγάλος ναός, η Τήνος μας, μόνη αυτή, θα αποτελούσε το Ιερό του ναού αυτού».

(β) Για τον κομματισμό: Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε για την εμπάθεια και τον φανατικό κομματισμό που υπάρχει στην Τήνο, και που εξάπτει τα πάθη...

(γ) Για τα καθήκοντα του κλήρου της Τήνου: Σύστησε την ακριβή εκτέλεση των ιεροτελεστιών και των καθηκόντων του, ως Τηνίων, όπως επιβάλλεται...

(δ) Για τα καθήκοντα των Τηνίων αρχόντων και αρχομένων προς το

⁹³ Δελτίον Ζ' της X.A.E., εν Αθήναις 1906, σελ. 96, και Δελτίον Η' της X.A.E., εν Αθήναις 1908, σελ. 81, οι δωρεές στο Χ.Α.Μουσείο.

Ευαγές Καθίδρυμα της Ευαγγελιστρίας και την εν γένει διοίκησή του. Την δια παντός τρόπου αποσπάσεώς του από τα νύχια της πολιτικής «δια της κοινής ενώσεως απάντων των συμπολιτών μας επ' αγαθώ και εκείνων και της ιδιαιτέρας ημών πατρίδος».

(ε) Τα καθήκοντα των γονέων και διδασκάλων: Προς τους γονείς και διδασκάλους σύστησε πολλά τα καλά και ωφέλιμα και εξήρε τον ύψιστο σκοπό του Σχολείου και τα μεγάλα καθήκοντα των γονέων προς τα παιδιά των, τα οποία οφείλουν με κάθε θυσία να εκπαιδεύουν...

Μετά μίλησε για την Χριστιανική Αρχαιολογία...

Και έκλεισε την ομιλία του με συγκινητικότατο επίλογο και με την ευχή, όπως σε νέα επίσκεψή του στην πατρίδα (Τήνο) να βρει τους κατοίκους σε πιο καλή κατάσταση πνευματική και κοινωνική.

Αυτά αναφέρει η «Πρόοδος» Τήνου στις 26 Αυγούστου 1906 (αρ. φ. 442) και τα οποία καταλαμβάνουν σχεδόν ολόκληρη την πρώτη σελίδα της. Διευθυντής - Συντάκτης της κατά το 1906 ο Μάρκος Ι. Κρικελλής, ο οποίος στην αρχή σημειώνει και το εξής, επίσης ενδιαφέρον:

«Τον αγαπητόν συμπολίτην (Γεώργιο Λαμπάκη) εγνωρίσαμεν εν τη νεανική αυτού ηλικίᾳ, όταν υπότροφος του Ιερού Ιδρύματος τυγχάνων και ευγνώμων προς την τροφεία παρέχουσαν Γενέτειραν, συχνά από του ιερού άμβωνος, απέτεινε τον της ευγνωμοσύνης φόρον, διδάσκων το χριστεπώνυμον πλήρωμα των συμπολιτών μας και σαγηνεύων τους πάντας...

» Τον κ. Λαμπάκην επανευρίσκομεν, όχι πλέον φοιτητήν..., αλλά καθηγητήν εις το Πανεπιστήμιον, εις το οποίον εφοίτησε και αναγνωρίζομεν τον αγορητήν της εποχής εκείνης, δεινόν ἡδη ρήτορα, πατάσσοντα την κακίαν, επαινούντα την αρετήν και συμβουλεύοντα τα καλά και ωφέλιμα· ανέταμε την κοινωνίαν της πατρίδος μας και ανευρών τα κακά, τα επαρουσίασε γυμνά προ του ακροατηρίου και επέδειξε την θεραπείαν αυτών».

Και ο συντάκτης της «Προόδου» κλείνει το δημοσίευμα:

«Ούτως επέρανεν τον λόγον ο λιγύς [λιγυρός] αγορητής, κατά το διάστημα του οποίου πολλάκις συνεκίνησε μέχρι δακρύων και ενθουσίασε το ακροατήριον...».

1906: Μικρά Ασία: Επίσκεψη των εκεί ερειπίων των Επτά Εκκλησιών της «Αποκαλύψεως».

Ο Γεώργιος Λαμπάκη, μετά από διαμονή δύο και πλέον μηνών στην Μικρά Ασία, επανήλθε στην Αθήνα. Κατά την εκεί διαμονή του επισκέφθηκε τα «σεπτά» ερείπια των Επτά Εκκλησιών της Αποκαλύψεως, ενώ παρέμεινε επί αρκετές ημέρες στην Σμύρνη, κατά τις οποίες και μίλησε σε ευαγή Ιδρύματα και ναούς, ενώπιον πυκνού ακροατηρίου.

Ο Γ. Λαμπάκης, παράλληλα με τις αρχαιολογικές αποκαλύψεις του «Στους Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως», και που έφεραν στο φως σπουδαιότατα, άγνωστα έως τότε κειμήλια της θρησκείας μας, σύμφωνα με ολόκληρο τον ελληνικό τύπο της Σμύρνης, έσπειρε, με τον λόγο του που συναρπάζει, κατά την περιοδεία του στην Ανατολή, τον σπόρο της αναζωπύρωσης του θρησκευτικού και ηθικού αισθήματος που βρισκόταν σε λήθαργο.

Και προκάλεσε δάκρυα στους εκεί ομογενείς, όταν κατανόησαν ότι ο παλαιός χριστιανικός κόσμος και το παλαιό χριστιανικό αίσθημα αποτελούν «τον χρυσούν, αλλά και αδιάρρηκτον κρίκον» που συνενώνει τον σύγχρονο βίο με την αρχαία προγονική «εύκλεια», δόξα...

Τον αξιόλογο συμπολίτη μας και σοφό επιστήμονα κ. Λαμπάκη, απερχόμενο της Σμύρνης, πριν λίγες ημέρες, συνόδευσαν όλες οι εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές και πλήθος πολύ ομογενών και της ξένης εκεί κοινωνίας και τον προέπεμψαν με ενδείξεις «απείρου τιμής», ενώ ανομολογούσαν ότι θα μείνουν αλησμόνητες οι πολύκαρπες ομιλίες του και παραινέσεις του...

Όλες οι εφημερίδες της Σμύρνης αφιέρωσαν άρθρα ολόκληρα προς τιμήν τουν.

Αυτά έγραψε η «Πρόοδος» της Τήνου στις 18 Νοεμβρίου του 1906, η οποία, στην συνέχεια, παραθέτει μόνο τον επίλογο άρθρου της «Αρμονίας» που «εκδίδει ο σεβαστός φίλος της» Μιλιτάρδης Σεϊζάνης. Εγώ εδώ θα μεταφέρω μόνο λίγες φράσεις του Σεϊζάνη από τον επίλογό του:

«Τα νάματα τα θεσπέσια... των πολυτίμων σου λόγων, αυτούσιον εξεκένωσαν εν ημίν την θερμότητα της ψυχής Σου και εζωογόνησαν ημάς...»

» Η Σμύρνη χάριτας πλείστας θα Σοι οφείλει και θα αναγράψῃ εν τοις κόλποις αυτής... το λάμπον όνομά σου (άλλωστε λεγόταν και... Λαμπάκης).

- » Ευδού σιφώτατε ιστοριοδίφα του Χριστιανισμού...
 » Ευδού περισπούδαστε άνερ»⁹⁴.

Έκδοση Δελτίων.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης κατά το 1906 εξέδωσε τα ΣΤ' (τεύχη Α' και Β') και Ζ' Δελτία της Χ.Α.Ε., τα οποία αποτελούνται από σελίδες 119 και 96 αντίστοιχα. Επίσης, σε μικρό μέγεθος, το έντυπο «Κατάλογος και ιστορία του Μουσείου της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης».

1907: Το νεκροταφείο του Μουντάδουν.

«Ο Γεώργιος Λαμπάκης, σαν ιδιαίτερος Γραμματέας της Βασίλισσας Όλγας, την συνόδευε στα ταξίδια της.

» Σε ένα ταξίδι της στην Τήνο, θέλησε να επισκεφθεί το κάστρο του Εξωμβούργου.

» Στην επιστροφή τους προς την Χώρα, ο Γεώργιος Λαμπάκης θέλησε να την φιλοξενήσει στο σπιτικό των Λαμπάκηδων στον Μουντάδο. Εκεί την προέτρεψε να επισκεφθούν τον ενοριακό ναό του Άη Γιάννη, στο προαύλιο του οποίου ενταφιάζονταν τότε οι νεκροί.

» Κατά την επίσκεψή τους στην εκκλησία, κάποιος, που είχε “κοιμηθεῖ” πρόσφατα, “μύριζε”, πράγμα βέβαια όχι ευχάριστο.

» Η Βασίλισσα μέσω του Ταμείου της βασιλικής Πρόνοιας, χρηματοδότησε την κατασκευή κοιμητηρίου του χωριού, στον Άγιο Πέτρο».

Τα παραπάνω μου μετέφερε ο φίλος και Πρόεδρος του Συνδέσμου των Απανταχού Μουνταδιανών κ. Στέφανος Γιαγιάς, και τα οποία άκουσε από παλαιοτέρους συγχωριανούς του, χωρίς όμως μία κάποια αναφορά, στην πιθανή χρονολογία, την οποία θεωρούσα απαραίτητη.

Το θέμα αυτό, συμπληρώθηκε και έκλεισε, τώρα τελευταία, όταν ο πρώην Δήμαρχος Τήνου κ. Σάββας Απέργης, τον οποίο και ευχαριστώ, με ενημέρωσε τηλεφωνικά ότι η «Πρόοδος» της Τήνου, στις 29.12. 1907 (αρ. φ. 512), δημοσίευσε ότι:

Ο Νικόλαος Μάρκου Σιγάλας, Επίτροπος του ναού του Αγίου Ιωάννου του Μουντάδου, οι λοιποί Επίτροποι του ναού, και οι κάτοικοι του Μου-

⁹⁴ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 454/ 18.11. 1906, σελ. 2 - 3.

ντάδου, ευχαριστούν την Βασίλισσα Όλγα και τον Γεώργιο Λαμπάκη για την χορήγηση δραχμών 500 για την κατασκευή νεκροταφείου. Ήταν κάτι που μου διέφυγε στην σύντομη αναδρομή μου στις χιλιάδες σελίδες της τηνιακής εφημερίδας.

1907: Το Μουσείο της Χ.Α.Ε.

Κατά το 1907 εισήλθαν στο Μουσείο 592 αντικείμενα και καταγράφηκαν στον κώδικά του υπό τους αριθμούς 5888 - 6480. Από αυτά, 37 δώρισε ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Περιηγήσεις κατά το 1907

A'. Στην Ελλάδα:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1907, επισκέφθηκε την Εύβοια, Λαμία, Βόλο, Λάρισα, Ακράτα (το πρώτον), Αιτωλικό, Κατοχή, Πάτρα, Πύργο, Κυπαρισσία, Καλαμάτα, Τρίπολη, Ναύπλιο, Κόρινθο και την περιοχή τους.

B'. Στην Μικρά Ασία:

Επισκέφθηκε την Σμύρνη, Νέα Έφεσο, Μελιτοχώρι (Βαλαντζίκ), Προτάλλεις (Δέρμεντζικ), Μούρσαλη, Σώκια, Πριήνη, Μίλητο, Άκκιοι⁹⁵.

1908: Η Μεγάλη Εκκλησία τιμά τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Η Μεγάλη Εκκλησία, δηλαδή το Οικουμενικό Πατριαρχείο, «Συνοδική διαγνώμη», όπως και η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, απέστειλαν στον Γεώργιο Λαμπάκη θερμά συγχαρητήρια έγγραφα, με τα

⁹⁵ Δελτίον Η' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1908, σελ. 80. Κατά το 1907 επισκέφθηκε και την Χίο, Σάμο, Πάτμο. Στις σελ. 76 - 80 του ιδίου Δελτίου καταχωρείται ο απολογισμός του Δ.Σ. της Χ.Α.Ε. για το 1907, ενώ στις σελ. 3 - 41 περιγράφει τα της περιηγήσεώς του κατά το 1902, αναφέρει ναούς που επισκέφθηκε, τις αξιόλογες εικόνες κ.λπ. έργα που είδε σε αυτές, καθώς και πλήθος επιγραφών και χρονολογιών...

οποία επευλογούν την περιοδεία του στις Επτά Εκκλησίες της Αποκαλύψεως, στην Μικρά Ασία, και την συγγραφή σχετικού βιβλίου με το οποίο «καταγίνεται ο ακαταπόνητος ανήρ».

Η Βασίλισσα Όλγα, η οποία έδειξε μέγα ενδιαφέρον για την αρχαιολογική αυτή περιοδεία του ιδιαιτέρου Γραμματέα της, του δώρισε την τελευταία φωτογραφική εικόνα της, με αφιέρωση...

Το έργο είναι πολυδάπανο και διαιρείται σε τρία μέρη: 1ον Ιστορία, 2ον ερεπία και 3ον η παρούσα κατάσταση⁹⁶.

Διάλεξη του Γεωργίου Λαμπάκη στον Παρνασσό.

Στις 3 Μαρτίου 1908, ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στην αίθουσα του «Παρνασσού» επί δύο ώρες, εμπρός σε πυκνό και εκλεκτό ακροατήριο για τους «Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως», τις Επτά δηλαδή Εκκλησίες της Ανατολής. Έδειξε, με πολλές φωτεινές προβολές, τις λίγες χριστιανικές αρχαιότητες που περισώθηκαν, καθώς και πολλές εικόνες - αποδείξεις της παλαιάς δόξας του εθνικού και χριστιανικού Ελληνισμού στην Μικρά Ασία:

Το Σπήλαιο της Αποκαλύψεως, τον τάφο της Μαγδαληνής, τον Ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, τους τόπους όπου έζησε ο Χρυσόστομος, οι πρώτοι μάρτυρες, τους τόπους όπου συνήθαν οι Οικουμενικές Σύνοδοι...

Την διάλεξη τίμησαν, η Βασίλισσα, ο πρύγκιπας Γεώργιος (ο «βασιλόπαιχ»), τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, οι Πρεσβευτές με τις κυρίες τους, οι κυρίες της Αυλής, ο Αυλάρχης Παπαρηγόπουλος, οι διευθυντές των ξένων Σχολών, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου και πλείστα όσα εξέχοντα πολιτικά πρόσωπα. Μετά από απαίτηση της Βασίλισσας η διάλεξη θα επαναληφθεί⁹⁷.

1908: 25η ΜΑΡΤΙΟΥ - ΕΩΡΗ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΗΝΟ.

Η Επιτροπή του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας, με τηλεγράφημά της, ζήτησε από την Βασίλισσα να επιτρέψει στον ιδιαίτερο Γραμματέα

⁹⁶ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 91/ 14.2. 1908, από την «Αρμονία» της Σμύρνης.

⁹⁷ Εφημερίδα «Πρόοδος» Τήνου, αρ. φ. 522/ 8.3. 1908, σελ. 3 - 4.

της και συμπολίτη μας Γεώργιο Λαμπάκη, όπως αυτός παραστεί στην πανήγυρη και εκφωνήσει κατά την ώρα της λιτανείας τον πανηγυρικό λόγο, στην πλατεία.

Η Βασίλισσα ανταποκρίθηκε στο αίτημα αυτό της Επιτροπής και διέταξε τον Λαμπάκη να αναχωρήσει για την Τήνο. Την απόφαση αυτή της Βασίλισσας την μετέφερε τηλεγραφικώς στον Πρόεδρο του Ιδρύματος ο κλειδούχος της, Μεσσαλάς. Και η Επιτροπή έσπευσε, επίσης τηλεγραφικώς, να καταθέσει την ευγνωμοσύνη της εις την «θεοφρούρητον και λατρευτήν του Ελληνισμού Βασίλισσαν».

Μάλιστα δεν παρέλειψε, μετά την εορτή, να της στείλει και έναν ιερουργημένο άρτο, κατά τα εκκλησιαστικά έθιμα. Όταν τον παρέλαβε η Βασίλισσα, έσπευσε να ευχαριστήσει τηλεγραφικά την Επιτροπή για την αποστολή του άρτου⁹⁸.

**Ο λόγος του Γεωργίου Λαμπάκη στις 25 Μαρτίου 1908
στην Τήνο.**

«Πανέλληνες, αδελφοί Χριστιανοί,

» Πάλιν αι σάλπιγγες ηχούσιν, πάλιν τα επί των επάλξεων των φρουρίων τηλεβόλα κροτούσιν, πάλιν η οραία ημών σημαία, ...κυματίζει επί του γλαυκού ουρανού της γλυκείας ημών Πατρίδος, πάλιν τα επινίκεια και οι παιάνες εξαγγέλουσιν την μεγάλην του Ελληνικού Χριστιανισμού ημέραν.

» Ευαγγελίζουν γη χαράν μεγάλην.

» Ευαγγελίζουν Αθήνα, Ευαγγελίζουν Σπάρτη,

» Ευαγγελίζουν Βυζάντιον, Ευαγγελίζουν Σμύρνη,

» Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια, Ευαγγελίζουν πάσα χριστιανική γη.

» Ιδία δε, Ευαγγελίζουν Γη του ελληνικού χριστιανικού κόσμου, εις του οποίου την γλώσσαν συνεγράφησαν τα Ευαγγέλια, εκηρύχθησαν αι θείαι του Χριστιανισμού αλήθειαι και υπό τους θόλους της Αγίας Σοφίας εθεσπίσθησαν τα μεγάλα δόγματα της αμωμήτου ημών πίστεως.

⁹⁸ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 97/ 27.3. 1908, σελ. 4, και αρ. φ. 98/ 3.4. 1908, σελ. 4. Ως Πρόεδρος της Επιτροπής αναφέρεται σε κάποιο σημείο ο κ. Αλαβάνος, όμως δεν αναφέρεται το μικρό του όνομα. Όπως όμως γνωρίζω ήταν ο Κων/νος Αλαβάνος, ο παππούς των σημερινών πολιτικών και όχι μόνο.

» Περιχαρής η ιερά νήσος Τήνος φιλοξενεί και υποδέχεται και τα έτερα, λίαν προσφιλή, τέκνα της πατρίδος της δούλης ημών αδελφής... Τους λόγους ημών τούτους αποτείνομεν εις τους από της Ασίας και των άλλων μερών συνελθόντας παμφιλτάτους ημίν αδελφούς...

» Θερμανθήτε εις το θάλπος της ιεράς ημών Μητρός, αναπνεύσατε, έστω και προς σμικρόν, της αγίας νήσου αέρα...τον ζήδωρον αέρα του Ελληνικού Χριστιανικού κόσμου. Η ιερά αύτη νήσος είναι ο κοινός τόπος..., είναι ο ιερός κρίκος, ο οποίος συνδέει τους από πάσης χώρας Έλληνας αδελφούς Χριστιανούς.

» Πανέλληνες Χριστιανοί,

» Η εορτή αύτη, εν τη ιερά ταύτη νήσω αντικατέστησεν πάσαν άλλην των αρχαίων ημών προγόνων...

» Ενταύθα άγομεν τα Πανελλήνια του Γένους,

» Τα Πανελλήνια της καθόλου Πατρίδος,

» Τα Πανελλήνια του καθόλου Ελληνισμού...

» Παμφιλτάτοι Έλληνες Χριστιανοί!

» Η γλυκεία ημών πατρίς, δύο κυρίως ζητεί από εσάς, Θρησκείαν και Γράμματα, Πίστιν και Επιστήμην, Εκκλησίαν και Σχολείον. Θερμάνατε την καρδίαν, φωτίσατε τον νουν. Της πίστεως ενίσχυσιν, ανάγκην δεν έχετε...

» Υπό την ευλογίαν της Θεοτόκου, υπό τας ευχάς της εκκλησίας και τους γλυκείς ασπασμούς της πατρίδος επιστρέψατε ευτυχείς εις τους εναγωνίως αναμένοντας συγγενείς...

» Είπατε εις τους παμφιλτάτους και ποθεινούς αδελφούς υμών, ότι είδατε και ηκούσατε...»⁹⁹.

Αυτά, μεταξύ άλλων, είπε ο Γεώργιος Λαμπάκης κατά τον εορτασμό της μεγάλης εθνικοθρησκευτικής εορτής της 25ης Μαρτίου του 1908, στην παραλία της Τήνου, κατά την λιτανεία, περιφορά της Αγίας Εικόνας της Μεγαλόχαρης.

1908: Το Μουσείο - Περιηγήσεις.

Κατά το 1908 εισήλθαν στο Μουσείο 62 αντικείμενα, τα οποία καταγράφηκαν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 6481 - 6543. Το «Μολυβδό-

⁹⁹ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 527/ 12.4. 1908, σελ. 2, και αρ. φ. 528/ 19.4. 1908, σελ. 3.

βουλον» του Αυτοκράτορος Τραπεζούντος Δαβίδ του Κομνηνού καταγράφεται υπό τον αριθμό 6481, «Μηναίον», έκδ. 1568 της Ι.Μονής Σοφικού (α/α 6487), μαρμάρινη ανάγλυφη εικόνα του Ιησού Χριστού, υπό τον αριθμό 6542. Αυτά εντελώς τυχαία και ενδεικτικά...

Περιηγήσεις κατά το 1908.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, κατά το 1908, επισκέφθηκε την Κόρινθο, Πάτρα, Μεσολόγγι (διάλεξη), Αιτωλικό, Κλεισούρα (Ελεούσα), Αμαλιάδα, Πύργο (διάλεξη), Κατάκωλο, Ολυμπία, Κυπαρισσία, Καλαμάτα (διάλεξη περί του ναού του Αγίου Αθανασίου), Τρίπολη, Ναύπλιο, Κεγχρεές, Σοφικό, Κόρινθο (ομιλία στον ναό, Βάπτιση Χλόης), Χαλκίδα, Στυλίδα, Λαμία και την περιοχή της, Βόλο, Φερρές, Λάρισσα και την περιοχή της¹⁰⁰.

Έκδοση Δελτίου - Επανέκδοση «Καταλόγου...».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης το 1908 εξέδωσε το Η' Δελτίον της Χ.Α.Ε., το οποίο αποτελείται από 96 σελίδες.

Επίσης, σε δεύτερη έκδοση, το έντυπο «Κατάλογος και ιστορία του Μουσείου της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης» με νέα προστεθέντα αντικείμενα, και με 80 σελίδες.

¹⁰⁰ Δελτίον Θ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1910, σελ. 101 - 102. Βάπτιση Χλόης: Την Χλόη αναφέρει ο Απόστολος Παύλος στην Α΄ Προς Κορινθίους επιστολή του, στην οποία, όπως γράφει, από ανθρώπους της πληροφορήθηκε ότι μεταξύ τους υπάρχουν διαιρέσεις και τους παρακαλεί στο όνομα του Ιησού Χριστού να είναι ενωμένοι... Γιατί ο καθένας από τους Κορινθίους λέγει: «Εγώ είμαι του Παύλου», «Εγώ είμαι του Απολλώ», «Εγώ είμαι του Κηφά», «Εγώ του Χριστού». Μήπως μοιράσθηκε ο Χριστός; Μήπως ο Παύλος σταυρώθηκε για σας; Μήπως βαπτισθήκατε στο όνομα του Παύλου; (Προς Κορινθίους Α΄, α΄, στίχ. 10 - 17). Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρει την Χλόη ως διακόνισσα στην σχετική ενότητα. Και προφανώς, κατά την επίσκεψή του αυτή στην Κόρινθο, βάπτισε στο όνομά της κάποιο θήλυ νήπιο.

1908: «ΠΑΛΑΙΑΙ ΦΙΛΟΥ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ».
«Επιθυμώ να λέγωμαι Τήνιος».

Η «Πρόοδος» της Τήνου, σε πέντε συνέχειες, δημοσίευσε με τον παραπάνω τίτλο τις αναμνήσεις που είχε ο Γεώργιος Λαμπάκης από το χωριό της μητέρας του Μαργαρίτας, τον Μουντάδο. Και όπως γράφει στον «Πρόλογό» της, ο φίλος της Γεώργιος Λαμπάκης..., «κατά τον παρελθόντα Μάρτιον, αφήσας την εν τη πόλει συρροήν και πανήγυριν, μετέβη εις το αγαπητόν του χωρίον Μουντάδος, όπου επί των ερειπίων καθήμενος, έγραψε τα κατωτέρω, τα οποία ευχαρίστως δημοσιεύομεν εις τας στήλας της Προόδου».

Και επειδή τον περασμένο Μάρτιο (1908) ο Γεώργιος Λαμπάκης εκφώνησε, όπως είδαμε παραπάνω, τον πανηγυρικό, κατά την εορτή του Εναγγελισμού, λογικά, ανέβηκε στον Μουντάδο, αμέσως μετά την ομιλία του. Να σημειωθεί ότι η «Πρόοδος» δημοσίευσε τις «αναμνήσεις» σε φύλλα των μηνών Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου του ίδιου έτους (1908). Παραθέτω, λοιπόν, τις αναμνήσεις του Γεωργίου Λαμπάκη:

Η ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ MOY

Όλος ο Ελληνισμός ευρίσκεται σχεδόν κάτω εις την Χώραν και μόνος εγώ ευρίσκω ευχαρίστησιν, μόνος να ανέλθω την ανάντη οδόν και να φθάσω εις το αγαπητόν μου χωρίον Μουντάδος.

Ύψιστε Θεέ! Ποίους παλμούς διεγείρει εν τη καρδία μου το λατρευτόν μου μικρόν χωρίον των παιδικών μου χρόνων, ωραίος δι' εμέ, απεχθέστατος δε ίσως δι' άλλους, ο Μουντάδος.

Εδώ έκανα τα πρώτα μου κηρύγματα, εδώ τας πρώτας μου μελέτας, εδώ τα πρώτα μου βήματα της επιστήμης, εδώ τα πρώτα μου της ψυχής και της καρδίας μου αισθήματα.

Δεν εγεννήθην εν Τήνω, εγεννήθην εν Αθήναις, ο οίκος μου Τήνιος, αι παραδόσεις Τήνιαι, η ανατροφή Τηνία, η ψυχή Τηνία, τα πάντα Τήνια.

Δεν επιθυμώ να λέγωμαι Αθηναίος, επιθυμώ να λέγωμαι Τήνιος.

Η ΚΑΜΠΙΑΝΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ MOY

Δεν θα λησμονήσω ποτέ όταν το πρώτον, μετά πάροδον μακρών ετών, η μήτηρ μου έφερεν ημάς τα παιδία της εις το χωρίον και πλησίον αυτού,

μετά την Σταυρωτήν, ήκουσε την καμπάνα του Αγίου Ιωάννου, της ενορίας του χωρίου εις το οποίον εγεννήθη και εις το οποίον ανετράφη. Αίφνης ανελύθη εις δάκρυα συγκινήσεως και ευλαβείας.

«Αύτη είναι η καμπάνα του Αγίου Ιωάννου, μας είπεν, εις τον ναόν του οποίουν εβαπτίσθη εγώ και όλοι σας οι θείοι και αι θείαι. Είναι η Εκκλησία, παιδιά μου, δια την ποίαν τόσαις φοραίς σας διηγήθηκα ότι εκεί μέσα το πρώτον επροσευχήθην και εντός της οποίας όλοι μας εμεγαλώσαμεν».

Και ημείς τα παιδιά ενετείναμεν το ους και ηνοίξαμεν περισσότερον τους οφθαλμούς, όπως αντιληφθώμεν το πρώτον την ωραίαν και γλυκείαν φωνήν της καμπάνας του χωρίου της λατρευτής μας Μητρός.

Ήτο η ώρα του εσπερινού. Και μετ' ολίγον ο καλός μας και απλούς ιερεύς Παπά Καψούρης εθυμίαινε την Μητέρα μας με τα τρία της παιδιά, ψάλλων το «Κατευθυνθήτω η προσευχή μου», χωρίς να εννοήσει ότι αύτη την οποίαν εθυμίαινε ήτο η άλλοτε μικρά και ωραία Μαργαρίτα, την οποίαν περιπαθώς ως νεανίας είχεν αγαπήσει!

Ω! Ποσάκις η αγαπητή μας Μήτηρ δεν μας διηγήθη τους ωραίους χρόνους εν μέσω της χρυσής απλότητος του ωραίου Μουντάδου.

Και ήδη βαπτισμένος εις τας σκέψεις και τα αισθήματα ταύτα, πλέον ή ανήρ, μόνος και πάλιν έρχομαι μετά πάροδον πολλού χρόνου, όπως προσκυνήσω τα ιερά εδάφη του αγαπητού μου Μουντάδου.

ΟΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ!

Ω! Το πρώτον ως παιδί, ύστερα ως νεανίας, μετά πόσης ζέσεως ψυχής δεν έψαλλον τας Παρακλήσεις του Πέρα Χωριού, και δεν έψαλλον εις τον Αγιον Ιωάννην την ενοριακήν εκκλησίαν.

Και τώρα Αυλικός! Ιδιαίτερος Γραμματεύς της Α.Μ. της Βασιλίσσης!

Ποία διαφορά! Πόσοι χρόνοι! Πόσα εν τω μεταξύ συνέβησαν!

Οι τότε γέροντες σήμερον είναι νεκροί, οι τότε άνδρες είναι γέροντες, οι συνομήλικοί μου όλοι ερρυτιδωμένοι!

Εγώ δε βαρήκοος πρώτης τάξεως! Την όρασιν εν πολλοίς έχω βοηθόν, όχι δε και την τότε λεπτεπίλεπτον ακοήν μου.

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Ένα από τα πρώτα μου κηρύγματα!

Εισέρχομαι εις τον Άγιον Ιωάννην, φιλώ το Δεσποτικόν, όπου το πρώτον σχεδόν ανήλιθον εις το χωρίον και ωμύλησα, ζητήσας να συμβιβάσω τον αγαθόν ιερέα, εις δεινήν ελθόντα ρήξιν με τον πατριαρχικόν οίκον του αγαπητού μου Γέρω Χατζή.

Δεν θα λησμονήσω ποτέ, ωμύλησα προοιμιασθείς: «Και να είπη κάποιος την αλήθειαν φοβείται, αλλά και να μην την είπη, η συνείδησίς του τον τύπτει».

Η ΝΕΟΤΗΣ

Τι προτιμώ; Την τότε ή την τώρα ηλικίαν;

Ω! τότε δεν είχον την λαμπηδόνα της Αυλής. Αντί αυτής είχον την απαστράπτουσαν λαμπηδόνα της νεότητος, της φυσικής μου ζωηρότητος, πάντα ρόδινα νομίζων, πάντα λαμπρά, πάντα ωραία.

ΤΑ KYMATA TOY BIOY

Και όμως! Ποία κύματα δεν υφίσταμαι τώρα εις εκάστην στιγμήν του βίου μου! Τι δεν δίδω να επανηρχόμην εις την ωραίαν και αθώαν εκείνην ηλικίαν.

Κάθε τι που έλεγον ήτο ωραίον, διότι ήτο ωραία και η ψυχή, ήτο αφελές, διότι αφελής ήτο και η ψυχή, ήτο αθώον, άνευ συμφέροντος, άνευ προϋπολογισμού ή υπολογισμού των αποτελεσμάτων, άνευ, άνευ, μυρίων άνευ.

Και τώρα ερωτώμαι και μυριάκις ο νους μου στρέφεται, αν η απάντησις δεν θα έχη ευθύνας, δεν θα έχη λυπηράς συνεπείας, ως πολλαί τέως εν Αυλή απαντήσεις μου είχον¹⁰¹.

(Ακολουθεί)

ΔΙΑ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Η πόλις κάτω μεριμνά και τυρβάζει! Ο συνωστισμός άπειρος, όλος ο Ελληνισμός εκεί κάτω συνωθείται, και το χωρίον σιωπηλόν, σχεδόν έρημον, εις το οποίον με τόσην ευλάβειαν και με τόσην ψυχής κατάνυξιν μετά τόσα έτη εισέρχομαι.

¹⁰¹ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 560/ 29.11. 1908, σελ. 2.

Και πού δεν επήγα! Ο φλοιόσος [βαπτισμιός] μου ο Γεώργης ήτο η μόνη μου συνοδεία. Τον είχα βαφτίσει μία νύχτα εις τον Άγιον Ιωάννην.

Εισέρχομαι εις το χωρίον. Ανοίγω τα μάτια μου και ζητώ όλο αν είναι δυνατόν να εισέλθη εις την ψυχήν μου. Ποία αναμνήσεις! Ποία αισθήματα!

Πρώτα πρώτα εγονάτισα και εφίλησα όλας τας Αγίας Εικόνας του Αγίου Ιωάννου, έπειτα επήγα εις την Παναγίτσα εις το Πέρα Χωριό, όπου ο προπαπούλης μου, ο Παπά Κανέλλης, προ 100 ετών ήτο εφημέριος. Προ 50 ετών, ο παππούλης μου ιδιοκτήτης και προ 30 ετών εγώ ο αγαπητός των νεανίδων ιδίως, ψάλτης. Τι ρεύμα ο βίος! Τι μεγάλη διαβάθμισις! Προπάππος, πάππος, εγγονός.

Μετά ταύτα επήγα εις τον Άγιον Νικόλαον, όπου πάντοτε αρχαιολογών ανεγίγνωσκον την επάνω εις την θύραν επιγραφήν... και εσπούδαζον τα παλαιά χρυσογεγλυμμένα εξαπτέρυγα.

Εξέρχομαι του ναού! Την κάποτε μικράν κόρην του Ραφιού, την συναντώ μητέρα, τριγύρω της ένα σωρό παιδιά. Της δίδω ένα πορτοκάλιον και αυτή αναφωνεί κειμήλιον!

Σείω την κεφαλήν μου και δια να μη δακρύσω, το παρελθόν 30 - 35 χρόνων λογιζόμενος, προχωρώ από τον κάτω δρόμον προς τον Άγιον Ιωάννην.

Η ΒΡΥΣΗ

Περνώ από την βρύση και από εκεί πίνω νερό, όπως έπινα νέος, από μέσα από το καυκί. Ω, Ποία ηδονή! Ποία ευχαρίστησι!

Η βρύση! Το πλέον ποιητικόν μέρος του χωριού, η ασφαλής συνάντησις του νέου μετά της νέας! Ω! εάν ηδύνατο να ομιλήση η βρύσις, πόσα θα έλεγε δια την ιστορίαν του χωριού!

Όλα μάταια! Όλα ψευδή! Και ένα μόνον αληθές. Ότι ο βίος μας τρέχει, όπως τρέχει αυτό το νερό.

ΤΟ ΜΑΓΑΖΙ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΗ

Προχωρώ! Να, ιδού το μαγαζί του Αντώνη, από πίσω από το ιερό του Αγίου Ιωάννου.

Τότε, νέος ηγάπα την Κατερίνα και είχε πολύς λόγος γίνει, διότι εκείνη την χρονιά —προ 35 ας πούμε χρόνια— είχε χορέψει για πρώτη φορά την

Κατερίνα εις την Καρυά. Το πράγμα τότε εκοινολογήθη, ότι ο Αντώνης θα πάρη την Κατερίνα, και η Κατερίνα μαθούσα την διάδοσιν επί ημέρας έκλαιε πικρώς!

Έως τον Αρνάδο, δια του Μοναστηρίου, είχε φθάσει η είδησις. Και οι δύο νέοι, ωραίοι και υγιείς. Και ο μετ' ολίγον γάμος των δεν διέψευδε τας διαδόσεις.

Επί οκτώ ημέρας επανηγυρίζετο το γεγονός. Αντήχουν δε τα σμπάρα από τον Μουντάδον εις τον απέναντι Κολοκυθά, τον οποίον διαχωρίζει η από της Καρυάς, του Τζάδου και του Λεβεντάδου κατερχομένη ρευματιά.

ΚΑΙ ΤΩΡΑ;

Και τώρα ο Αντώνης δεν ημπορεί πλέον να ανέβη το χωριό πεζός, εγήρασε παράκαιρα, η δε αγαπητή Αικατερίνη κλαίει, διότι από έτους πιασμένη, περιπατεί με δύο μπαστούνια!

Δεν είναι πλέον ο Αντώνης και η Κατερίνα. Είναι το πουκάμισο του φειδιού, αυτό έμεινε. Η νεότης έφυγε και ύστερα από λίγο θα φύγη και αυτό το πουκάμισο του φειδιού.

Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ
Τήνιος εκ του χωρίου Μουντάδου¹⁰².
(Ακολουθεί)

ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Όλαι αι πέτραι είναι γνωσταί μου, εις όλας ἔχω καθήσει, παντού ἔχω μελετήσει.

Μίαν νύκτα ωραίαν, μάλιστα αστροφεγγή, επί της στέγης του Αγίου Ιωάννου εδίδασκον εις τους χωρικούς αστρονομίαν, τους εφαινόμουν σοφός και εγώ εμακάριζον την απλότητά τους. Δεν θα λησμονήσω τον Βασίλη τον Χατζή, όπου του ωμίλουν, πώς δια του φασματοσκοπίου ανακαλύπτουν οι επιστήμονες τι μέταλλα καίονται εις τον τάδε ή εις τον τάδε πλανήτην και εκείνος, κινών την κεφαλήν του, με ηρώτα:

«Μα όλα αυτά, κυρ Γιώργη, τα μαθαίνετε εις το σχολείον; Ήντα τυφλοί που είμαστε στο χωριό!».

¹⁰² Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 561/ 6.12. 1908, σελ. 2.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑΤΑ

Ένεκα της εορτής σχεδόν όλο το χωρίον ήτο εις την Χώραν. Εύρον όμως τα πρόσωπα δια τα οποία κυρίως μετέβην.

Ερωτώ: «Τι γίνεται η Στασούλα;»

«Να την», μου λέγουν και μου δεικνύουν σχεδόν αιωνόβιον αγνώριστον ερρυτιδωμένην γραίαν, εκείνην την οποίαν ως μεσήλικα εγνώρισα. Αυτή είναι τώρα μου λέγουν, η πιο γρηγά του χωριού μας.

Ερωτώ: «Πού είναι η μικρά κόρη του Σάββα, η Χρυσή;» «Είναι εις την Πόλιν», μου λέγουν. «Πού είναι η τάδε;» «Απέθανε».

«Ζη η Ροζίνα;» «Είναι στου Γιαγιά».

Ιδού και το κατώγι όπου εις της Ευδοκίας εκοιμάτο ο γέρων ασκητής Ιωαννίκιος. Ιδού και ο φούρνος οπόθεν διερχόμενος κάποτε ο πάτερ Αντώνιος κατηράσθη τον Μουντάδο, διότι αι Μουνταδιανάι [δεν] του έδωκαν ζεστό ψωμά!

Ω! πόσα έχω να ίδω ή μάλλον τα πάντα έχω να ιδώ!

Ότι με ελύπησεν ιδίως, είναι αι άγριαι ρυτίδες των προσώπων των συγχρόνων μου! Άγριαι ρυτίδες! Ρυτιδούται και ο κάτοικος των πόλεων, αλλά εκείνος με κάποιαν χάριν. Ενώ ο χωρικός ρυτιδούται αποτόμως και αγρίως.

Είναι το έντιμον παράσημον του αγώνος του βίου!...

ΚΑΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ

Είχον ιδεί ότι έπρεπε να ιδώ, επεσκέφθην ότι έπρεπε να επισκεφθώ, και πολύ λυπημένος, διότι ήλθεν η ώρα να αποχαιρετήσω το ωραίον και λατρευτόν μου χωρίον, εις το οποίον μου εφαίνετο ότι είχον μείνει αι ωραιότεραι και αγιώτεραι ημέραι του βίου μου. Ωραιότεραι, διότι ευτυχεστέρας ημέρας από εκείνας της νεότητος, αγνοώ αν έχη ο άνθρωπος. Αγιώτεραι, διότι δεν έμεινε εορτή, Κυριακή, πανήγυρις και εκκλησία εις την οποίαν να μην είχον κηρύξει.

Ο Μουντάδος κατά την εποχήν κατά την οποία διέμεινα επί τρίμηνον ή τετράμηνον το καλοκαίρι ήτο το κέντρον των γραμμάτων, των επισκέψεων των λογίων, του κανονισμού του ανά πάσαν την Τήνον κηρύγματός μου.

Οι επίσημοι Δυτικοί και ο Επίσκοπος της Ξυνάρας με ετίμων δι' ιδιαιτέρων επισκέψεων.

Ο αείμνηστος Μεθόδιος [Μητροπολίτης Σύρου, Τήγου...], κατερχόμενος του Μοναστηρίου, παρέμενε παρ' εμοί. Η Γαλλική και η Γερμανική, η Λατινική και η Εβραϊκή ήσαν γλώσσαι πλήττουσαι τον αέρα του χωρίου. Ήμουν τότε τριετής ή τεταρτοετής φοιτητής της Θεολογίας.

Τας διαφοράς των οι κάτοικοι έλυνον παρ' εμοί. Η απόφασίς μου ήτο ανέκλητος σεβαστή απόφασις του Μουνταδιανού Αρείου Πάγου!

Ω! εκείνος ο Βερδάρης από την Στενή, με είχε αποκάμει με τας διαφοράς του δια τα εξωκκλήσια των Δυτικών.

Γ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ
Τήνιος εκ του χωρίου Μουντάδου¹⁰³
(Ακολουθεῖ)

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Φιλώ τα τείχη του χωρίου μου, την κόγχην του ιερού του Αγίου Ιωάννου, τας πέτρας μου τας γνωστάς, ανοίγω καλά τα μάτια μου δια να χωρέσῃ όλο μέσα εις την ψυχήν μου, και να το πάρω, αν είναι δυνατόν, όλο μαζί μου, και το περιφέρω μετ' εμού, όπου ήθελεν υπάγει.

Φεύγω και φεύγω περίλυπος, ως να ήτο η τελευταία φορά όπου θα το έβλεπα, το εχαιρέτων εν είδει τελευταίου αποχαιρετισμού...

Δύσκολον καθόλου! Το μόνον ασφαλές και βέβαιον ο θάνατος.

Ενώ κατέβαινον, έβλεπον καθ' οδόν ανερχόμενα τα πλήθη των αγαπητών μου χωρικών των διαφόρων χωρίων.

Ομάδες - ομάδες, πεζή και εποχούμενοι, η Καρυά, ο Λεβεντάδος, ο Μουντάδος, ο Τζάδος, η Στενή, ο Φαλατάδος κ.λπ.

Ανέβαινον χαρούμενοι οι χωρικοί, διηγούνται τα της Χώρας, εκράτουν ότι ηγόρασαν, ανεμέτρων ότι εκέρδισαν, πλήρεις χαράς, πλήρεις υγείας, πλήρεις ευτυχίας ανέβαινον εις τας πτωχικάς αυτών καλύβας, όπου συνήθως ευρίσκεται η ευτυχία και η χαρά.

Κανείς δεν μ' εγνώριζεν! Πολλοί ολίγοι, ένας ή δύο, «να ο Λαμπάκης!» είπον. Πόση όμως χαρά δι' εμέ!

¹⁰³ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 562/ 13.12. 1908, σελ. 2 - 3.

Ο ΠΑΠΑ ΑΝΤΩΝΗΣ ΤΟΥ ΑΡΝΑΔΟΥ

- Το έργον του ιερέως.
- Το φρικτόν εγγραφον.

Προχωρώ και σχεδόν κοντά εις την Χώραν, εις την Αγίαν Παρασκευήν, βλέπω επ' όνου ένα ιερέα ισχνόν, όμοιον με τον προ 35 ετών φίλον μου Παπά Αντώνην από τον Αρνάδο.

Του φωνάζω: «Καλέ, ο Παπά Αντώνης είσαι;».

«Ναίσκε», μου λέγει. Και εγώ ενόμιζον ότι προ πολλού δεν υπήρχεν εν τη ζωή.

Πόσον εχάρην! Πόσον ηχαριστήθην ότι ύστερα από τόσα χρόνια είδα έναν από τους πλέον αγαπημένους μου αθώους και απλούς ιερείς της παλαιάς εποχής, οι οποίοι δεν εφόρουν κολλάρο, ούτε ήξεναν πολλήν γραμματικήν, αλλ' είχον πολλήν πίστιν και ηθικήν!

Και όμως! Με πόσην λύπην μου βλέπω ότι ο Σεβ. Μητροπολίτης Αθηνών ζητεί δίπλωμα Πανεπιστημίου, δια να διορίση κάποιον ιερέα εις εφημερίαν των Αθηνών.

Εζήτησεν ποτέ δίπλωμα ο Ιησούς ή δοκτοράτο αι Οικουμενικά Σύνοδοι, ως προσόντα δια τους ιερείς;

Και μετά τόσους αγώνας έρχεται η ελευθέρα Ελλάς να νεωτερίση εις τα προσόντα του μόνου Έργου, δια το οποίον η Εκκλησία ένα και μόνον προσόν, δι' όλων των αιώνων, εζήτησε: την πίστιν και μόνον την πίστιν.

Έχεις πίστιν; Πολλάκις ηκούσθη ο Ιησούς λέγων, οι δε μαθηταί Του και οι αιώνες ηκούσθησαν πίστιν ζητούντες από τους μέλλοντας ν' αφοσιωθώσιν εις το έργον του ιερέως! Άλλ' έχεις δίπλωμα; Ουδέποτε ηκούσθη οτι εζήτησε κανένας από τους μέλλοντας να ιερωθώσι.

Ένα δίπλωμα η Εκκλησία ανεγνώρισεν, ένα δίπλωμα εζήτησε, το φρικτόν εκείνο έγγραφο του πνευματικού πατρός, το οποίον καλείται συμμαρτυρία, και το οποίο άρχεται δια του:

«Οι τα θεία καλώς διαταξάμενοι πατέρες» κ.λπ.

Έχω δύο διπλώματα μεγάλα, πολύ μεγάλα.

Δεν έχω όμως το πολύ μικρό χαρτί της συμμαρτυρίας και απλού έστω αγραμμάτου πνευματικού; Δεν έχω τίποτε.

Ιδού εις πόσας σκέψεις με έφερεν η συνάντησις του παλαιού μου φίλου ιερέως. Και ενώ γράφω ταύτα, τι πληροφορούμαι;

Ότι ο Παπά Αντώνης δεν είναι πλέον εις την ζωήν!

Τόto η τελευταία μας συνάντησις!...

Γ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

Τήνιος εκ του χωρίου Μουντάδου¹⁰⁴

ΜΙΑ ΜΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Εν τέλει κατερχόμενος και βλέπων τας ομάδας των χωρικών ανερχομένας, κάμινω μίαν παρατήρησιν, ίσως ορθήν, ίσως εσφαλμένην.

Εις τον καιρόν μου όλα σχεδόν τα κοράσια ήσαν ωραία και οι άνδρες μάλλον άσχημοι. Τώρα, το εναντίον, τα αγόρια είναι πλέον εύμορφα και αι νέαι αισχημότεραι. Διατί; Αγνοώ.

Εγώ ταις εύχομαι την εσωτερικήν ωραιότητα της ψυχής και του ήθους, αδιαφορών δια την προς ολίγον μέλλουσαν να επανθή νεανικήν ωραιότητα.

Δεν περιφρονώ της φυλής και του γένους το ωραίον, αλλά προκρίνω τούτου το αθάνατον και αιώνιον της ψυχής και του ήθους το ωραίον!

Αγαπητή μου νεότης!

Αγαπήσατε το ωραίον, αλλά μη λησμονήτε ότι υπεράνω τούτου εύρηται το απολύτως ωραίον της ψυχής και του ήθους το αμάραντον ωραίον!

Δύνασαι να είσαι ωραίος, αλλά εάν ηθικώς χωλαίνης, της αισχημοσύνης σου δεν υπάρχει όριον, και μόνον λεπτοί οφθαλμοί του πνεύματος δύναται να βλέπωσι και να διακρίνωσι το φρικώδες της δικής σου αισχημίας.

Αγαπήσατε την ηθικήν και την αρετήν, την αλήθειαν και τον έντιμον χαρακτήρα. Δύνασθε να γένητε πάμπλουτοι, αλλ' αν στερείσθε των ηθικών τούτων προσόντων, είσθε κυρίως και πραγματικώς πάμπτωχοι. Και παμπτώχων η αγαπητή μας Πατρίς ανάγκην δεν έχει.

Η ΑΦΙΞΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ - Η ΑΦΥΠΝΙΣΙΣ ΜΟΥ.

Υπό τοιούτων ονείρων και υπό τοιούτων σκέψεων διακατεχόμουν όλον το απόγευμα της 25ης Μαρτίου 1908.

Τέλος πλησιάζω εις την Χώραν, ενούμαι με τα κύματα του βίου και αίφνης αφυπνίζομαι από τα ηθικά αυτά ιδεώδη και όνειρα, εις τα οποία με είχε αναβιβάσει η εις το χωρίον ανάβασίς μου.

Γ. ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

Τήνιος εκ του χωρίου Μουντάδου¹⁰⁵

¹⁰⁴ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 563/ 20.12. 1908, σελ. 3.

1909: «ΟΙ ΕΠΤΑ ΑΣΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ».
Το «περισπούδαστον έργον» του Γεωργίου Λαμπάκη.

Το 1909 εκτυπώθηκε ένα ακόμη συγγραφικό έργο του Γεωργίου Λαμπάκη, το σπουδαιότερο, με τίτλο: «Οι Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως».

Το βιβλίο αποτελείται από 475 σελίδες, ενώ περιέχει και 252 φωτογραφικές εικόνες, και το αφιερώνει στο «Ιερό Σπήλαιο της Αποκαλύψεως».

Στην αρχή αναφέρεται στην νήσο Πάτμο και στην Αποκάλυψη του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και στην συνέχεια στις επτά εκκλησίες της Μικράς Ασίας, που αναφέρονται σε αυτήν. Οι εκκλησίες αυτές, «Οι Επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως», οι πόλεις αυτές είναι:

1. Η Έφεσος	5. Οι Σάρδεις
2. Η Σμύρνη	6. Η Φιλαδέλφεια
3. Η Πέργαμος	7. Η Λαοδίκεια.
4. Τα Θυάτειρα	

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στην ιστορία των επτά αυτών πόλεων, των επτά αστέρων της Αποκάλυψης, την εισαγωγή του Χριστιανισμού σε αυτές, στους πρώτους Αγίους που μαρτύρησαν σε αυτές, στους πρώτους Επισκόπους τους, καταγράφει τα αρχαία ερείπια των ναών κ.λπ., και περιγράφει και φωτογραφίζει αρχαίους ερειπωμένους χριστιανικούς και μη ναούς που συνάντησε στις πόλεις αυτές, κατά τις περιοδείες του.

Και τέλος, περιγράφει - καταγράφει την κατάσταση των πόλεων αυτών κατά το 1906 - 1908, τους χριστιανικούς ναούς που υπήρχαν, τις χριστιανικές κοινότητες που τότε υπήρχαν, τα σχολεία τους κ.λπ.

Επισκέφθηκε τους ναούς, περιγράφει τις εικόνες που υπάρχουν σε αυτές, και κατέγραψε τις αφιερώσεις και χρονολογίες.

Δίνει, δηλαδή, και μία εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε, την τελευταία, του εκεί ελληνοχριστιανικού στοιχείου, λίγο πριν την Μικρασιατική καταστροφή, πριν τις σφαγές, τις πυρπολήσεις, τις διώξεις, την προσφυγιά...

Αυτήν την τελευταία εικόνα, θα προσπαθήσω, πολύ συνοπτικά, να μεταφέρω στις μετέπειτα σελίδες του κεφαλαίου αυτού.

Ο σοφός καθηγητής Μιτριώτης χαρακτήρισε το βιβλίο αυτό του Γεωργίου Λαμπάκη, «εθνικόν χριστιανικόν μνημείον».

¹⁰⁵ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 564/ 27.12. 1908, σελ. 2.

Η «Πρόοδος» και ο «Αστήρ της Τήνου» για το έργο αυτό του Λαμπάκη.

Οι τηνιακές εφημερίδες «Πρόοδος» και «Αστήρ της Τήνου» έγραψαν εκτεταμένα άρθρα για το «περισπούδαστον» αυτό βιβλίο του Γεωργίου Λαμπάκη.

Και απευθύνουν επαίνους και θερμά συγχαρητήρια στον «αξιότιμον συμπολίτην» μας, στο «πεφημισμένον τούτο, της ιδιατέρας μας πατρίδος τέκνον». Και θεωρούν ότι:

«Είναι ευτύχημα το ότι η αγαπητή μας πατρίς Τήνος, δι' ενός των αριστων τέκνων αυτής, πρωτοστατεί...»¹⁰⁶.

1909: Η κατάσταση των Μουσείου:

Κατά το 1909 εισήλθαν στο Μουσείο 40 αντικείμενα και καταγράφηκαν στον κώδικα υπό τους αριθμούς 6544 - 6583.

Περιηγήσεις κατά το 1909.

Κατά το 1909 επισκέφθηκε πόλεις της Θεσσαλίας, την Πάτρα, την Κέρυρα κ.λπ. και στην Μικρά Ασία, την Σμύρνη και την περιοχή της, την Μαγνησία, Κασαμπά, Σάρδεις, την νεκρόπολη των Λυδών βασιλέων, τον τάφο του Αλυάττου, πατέρα του Κροίσου, την ελληνικώτατη κωμόπολη Σαλιχλή, την Φιλαδέλφεια, τα Θυάτειρα, ..., και μέσω Μαινεμένης επανήλθε στην Σμύρνη. Αφού εξέτασε και το βαπτιστήριο που είχε αποκαλυφθεί στην Έφεσο, επέστρεψε στην Αθήνα στις 31 Οκτωβρίου (1909)¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 567/ 17.1. 1909 και 616/ 26.12. 1909, στο οποίο, «τιμής ένεκεν», δημοσιεύει και την φωτογραφία του Γεωργίου Λαμπάκη. Επίσης εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 214/ 15.7. 1910.

¹⁰⁷ Δελτίον Θ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1910, σελ. 103.

† Γεώργιος Βρούτος - Εμμανουήλ Λαμπάκης.

Κατά το 1909 η Χ.Α.Ε. έχασε δύο αξιόλογα μέλη της.

Ο Γεώργιος Βρούτος, γλύπτης, από τα ιδρυτικά μέλη της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο οποίος χρημάτισε και μέλος του Διοικητικού της Συμβουλίου, απεβίωσε στις 11 Ιανουαρίου 1909.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, ζωγράφος - αγιογράφος, αδελφός του Γεωργίου Λαμπάκη, μέλος της Χ.Α.Ε., ο οποίος χρημάτισε και Σύμβουλος και Ταμίας της Εταιρείας απεβίωσε στις 25 Μαρτίου 1909.

Και οι δύο υπήρξαν διακεκριμένοι καθηγητές του Πολυτεχνείου¹⁰⁸.

1909: Συμμετοχή της Χ.Α.Ε. σε Έκθεση της Γαλλίας και βράβευσή της με Grand Prix.

Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία έλαβε μέρος στην Ναυτική Έκθεση που έγινε στο Μπορντό της Γαλλίας με εικόνα της ναυμαχίας της Ναυπάκτου, την οποία κατέχει (φυσικά το Μουσείο της), όπου και τιμήθηκε «δια διπλώματος Μεγάλης τιμής» (Grand Prix)¹⁰⁹.

1910: «Ιστορία της Κασσιανής».

Ένα ακόμη συγγραφικό έργο του Γεωργίου Λαμπάκη, το οποίο δημοσίευσε σε συνέχειες στην αθηναϊκή εφημερίδα «Αλήθεια», που εκδιδόταν ανά Κυριακή, από την Κυριακή 23 Μαΐου 1910 έως την Κυριακή 27 Ιουνίου 1910. Τίτλος του:

«Ιστορία της Κασσιανής».

Αφορμή γι' αυτό έδωσε η παρερμηνεία της αληθινής ιστορίας «της εξόχου ποιητρίας εκκλησιαστικών ασμάτων Κασσιανής και μάλιστα του υψηπετούς τροπαρίου του ψαλλομένου την Μεγάλην Τρίτην»:

¹⁰⁸ Δελτίον Θ' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 101.

¹⁰⁹ Δελτίον Θ' της Χ.Α.Ε., ό.π., σελ. 103.

«Κύριε, η εν πολλαίς αμαρτίαις περιπεσούσα γυνή».

Στην πραγματεία του αυτή ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στην παρθένο Κασσιανή, στον Αυτοκράτορα Θεόφιλο του Βυζαντίου (829 - 842), στην αναζήτηση από αυτόν νύμφης - συζύγου, στους χρονογράφους της εποχής εκείνης, στο «περιώνυμον μήλον», καθώς και στα:

- (α) «εκ γυναικός ερρύη τα φαύλα».
- (β) «από γυναικός πηγάζει τα κρείττονα».

Λόγος του Θεοφίλου και αντίλογος της Κασσιανής.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται στην συνέχεια στην Θεοδώρα, που επέλεξε ως σύζυγο ο Θεόφιλος, στην συμβολή της στην αναστήλωση των Αγίων Εικόνων και επανέρχεται στην Κασσιανή, η οποία μοναχή πλέον έγραψε, εκτός πολλών άλλων, και το Δοξαστικό του Εσπερινού των Χριστουγέννων: «Αυγούστου μοναρχήσαντος επί της γης».

Έγραψε, και στον Κανόνα του Μεγάλου Σαββάτου: «Κύματι θαλάσσης...», τους πρώτους Ειρμούς της α', γ', δ' και ε' ωδής...

1910: «Το προσκυνητάριον» της Εναγγελιστρίας Τήνου και η γνώμη του Γεωργίου Λαμπάκη.

Από την εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου»:

Ευλαβής Χριστιανός θέλησε να κατασκευάσει νέο προσκυνητάριο στον Ιερό ναό της Εναγγελιστρίας της Τήνου σε αντικατάσταση του παλαιού, και, όπως φαίνεται, προέκυψε θέμα, για το οποίο η τηγιακή εφημερίδα έλαβε θέση. Και με τα όσα έχει γράψει συμφωνεί και ο διακεκριμένος καλλιτέχνης Λάζαρος Σώχος, καθηγητής του Πολυτεχνείου, όπως η ίδια γράφει.

Στις 10 Ιουνίου 1910 η ίδια εφημερίδα, ο «Αστήρ της Τήνου», για το ίδιο θέμα, στην πρώτη σελίδα, δημοσιεύει επιστολή, πράγμα που θεωρεί τιμή, «του πολυσεβάστου και τετιμημένου της πατρίδος μας τέκνου, του κ. Γεωργίου Λαμπάκη, η οποία, ως εκ της ειδικότητός του περί την χριστιανικήν αρχαιολογίαν», πρέπει να προσεχθεί. Και ευχαριστεί τον Γεώργιο Λαμπάκη, γιατί, αν και διαμένει μακράν..., πάντοτε ενδιαφέρεται για κάθε τι που αφορά την δόξα της πατρίδας και του τεμένους της Εναγγελιστρίας. Στην επιστολή του ο Γεώργιος Λαμπάκης γράφει ότι:

Αν το παλαιό (προσκυνητάριο) δεν είναι «σεσαθρωμένο», με κανένα λόγο δεν θα το άλλασε με άλλο. Για μόνο λόγο τον ιστορικό, ότι ανήκε στην υπέροχη ιστορία της Πάνσεπτης εικόνας...

Άλλωστε η τέχνη του και το καλλιτεχνικό του σχέδιο είναι εντελώς πρωτότυπο. Και πουθενά στην Ανατολή δεν συναντούμε τέτοιο σχέδιο, παρά μόνο σε κάποιους αρχαιοτάτους ναούς της Σμύρνης, στον στην Μαγνησία ναό του Αγίου Αθανασίου και κάπου στην Κωνσταντινούπολη. Και συνεχίζει:

Να μην φύγουμε από τα πάτρια σχέδια, τα οποία διδάσκουν, εμπνέουν, φρονηματίζουν.

Αν υπάρξει ανάγκη να αντικατασταθεί το προσκυνητάριο, τότε ας γίνει αυτό αργυρεπίχρυσο, αλλ' εντελώς πανομοιότυπο προς το παλαό. Και με την επιγραφή:

«Ισον και απαράλλακτον τω πρωτοτύπω των ιερών ιδρυτών του πανσέπτου ναού».

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης αλλάζει θέμα και κάνει λόγο για την εκπαίδευση των νεαρών Τηνιακών. Λέγει γι' αυτό:

«Έχετε τον Λούββαρην διά την Ευρώπην και άλλους σπουδαστάς της καλλιτεχνίας, οι οποίοι εκπαιδεύομενοι τιμώσι την πατρίδα... Ενισχύσατε δια παντός τρόπου την σπουδήν των νέων, όπως μη εκλείψη εκ της Τήνου το φως, η παιδεία, τα γράμματα και αι τέχναι»¹¹⁰.

Έκδοση Δελτίων.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης το 1910 εξέδωσε το Θ' Δελτίο της Χ.Α.Ε., το οποίο αποτελείται από 104 σελίδες.

Το 1911 εξέδωσε το Ι' Δελτίο της Χ.Α.Ε., το οποίο αποτελείται από 88 σελίδες. Ήταν το τελευταίο Δελτίο της Χ.Α.Ε. που εξέδωσε ο Γεώργιος Λαμπάκης, «ένεκα ελλείψεως χρημάτων». Το επόμενο Δελτίο της Χ.Α.Ε. εκδόθηκε το 1924. Σε αυτό καταχωρήθηκε και το άρθρο του τότε Αθηνών Χρυσοστόμου (Παπαδόπουλου) για τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε στο τέλος του 1884 με πρωτοβουλία του Γεωργίου Λαμπάκη, υφίσταται και σήμερα,

¹¹⁰ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 209/ 10.6. 1910.

ενώ συνεχίζει να εκδίδει και τα Δελτία της.

Τώρα, εάν οι ενέργειες και οι δραστηριότητές της, μπορούν να συγκριθούν με αυτές των πρώτων 30 χρόνων, όταν στην «γέφυρά» της βρισκόταν ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν το γνωρίζω. Όμως δεν το νομίζω ούτε το πιστεύω...

**Αύγουστος 1910: Ομιλία του Γ. Λαμπάκη στο Π.Ι.Ι.Ε. Τήνον
για τον Ιερό Ναό, τους Επιτρόπους, την Εορτή.**

Την επομένη της εορτής της 15ης Αυγούστου του 1910, ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στην μεγάλη αίθουσα του ναού, εμπρός σε πυκνό ακροατήριο από ντόπιους και ξένους, «διά μακρών, μετά πόνου και ζήλου αληθινού συμπατριώτου». Μεταξύ άλλων είπε:

A'. Ιερός Ναός Εναγγελίστριας.

Τώρα τελευταία, είπε, ορισμένα πρόσωπα, από αυτά που βρίσκονται «στα πράγματα», υπέγραψαν πρωτόκολλο για την κατεδάφιση του υπάρχοντος ναού της Εναγγελίστριας και την ίδρυση νέου ναού, μεγάλου.

Και ανέπτυξε ο Γεώργιος Λαμπάκης «μετά δυνάμεως», όχι μόνο το άτοπο της εκτέλεσης, αλλά και την απορία του, πώς βρέθηκαν άνδρες Τηνιακοί να συλλάβουν τέτοια ιδέα.

Ο ναός αυτός δεν είναι μόνο θρησκευτικό, αλλά και εθνικό μνημείο, γιατί η ανεύρεση της εικόνας, όταν η Επανάσταση εξέπνεε, εμψύχωσε τους άνδρες του 1821...

«Οι Τήνιοι ουδέν δικαίωμα έχομεν να καταστρέψωμεν τοιούτον εθνικόν κειμήλιον.

» Είμεθα απλοί φύλακες, τηρούντες την εθνικήν παρακαταθήκην... Ακριβώς δια τούτο, ο βίος των Τηνίων και η πίστις, πρέπει να είναι υπόδειγμα εις άπαντας τους Έλληνας ευσεβείς Χριστιανούς».

Λένε να κατεδαφίσουν τον ναό..., αλλά ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων δεν κατεδαφίζει τον Άγιο Τάφο που είναι πολύ μικρός και στενόχωρος για να ιδρύσει ναό παμμέγιστο, στον οποίο να χωρούν οι χιλιάδες των προσκυνητών που κάθε χρόνο συρρέουν στα Ιεροσόλυμα.

Και προέτρεψε ο Γ. Λαμπάκης, αντί να σκέπτονται αυτά, να ιδρύσουν πλήθος κελιών περί τον ναόν, στα οποία να καταφεύγουν οι προσκυνητές

που σήμερα υφίστανται τα πάνδεινα, και μάλιστα «εν καιρώ βροχής εις το ύπαιθρον διαμένοντες».

Συνέστησε: Όχι μόνον να μην πειραχθεί ο ναός, αλλά πρέπει να επανέλθει στο αρχικό του σχήμα στην δυτική πρόσοψη, το οποίο αποτελεί «ίδιον ρυθμόν της Ιωνίας, του σοφού διδασκάλου, Ευστρατίου, ρυθμόν...».

» Η αρχαία πρόσοψις φέρουσα καρδίας αντί τετραγώνων θυρίδων, ήταν και είναι απήχησις του τρυφερού αισθήματος των τέκνων της Ιωνίας, τα οποία ούτω και τους εν Σμύρνη και βραδύτερον οικοδομούσιν τους ιερούς αυτών ναούς».

Αυτά βέβαια ο Γ. Λαμπάκης στην Τήνο το 1910. Γιατί κατά το 1922, όχι μόνο στην Ιωνία, αλλά σε ολόκληρη την Μικρά Ασία, δεν απέμεινε τίποτα το ελληνοχριστιανικό όρθιο...

B'. Για το προσκυνητάριο.

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρθηκε και στο παλαιό προσκυνητάριο και είπε ότι για κανένα λόγο δεν έπρεπε να αντικατασταθεί με το νέο, το οποίο έχει ρυθμό κορινθιακό και δεν συμφωνεί καθόλου προς τον ρυθμόν της Εκκλησίας, του Εικονοστασίου, του Δεσποτικού, του Άμβωνα, ο οποίος αρχικά ήταν ξύλινος.

Εάν έχει φθαρεί το τωρινό προσκυνητάριο, οφείλουν να ιδρύσουν πανομοιότυπο στο οποίο θα μεταφέρουν τα ιστορικά αναθήματα, «του παλαιού φυλασσομένου εν τω σκευοφυλακίω, ως ιερού του Ναού κειμηλίου». Ακόμη πρόσθεσε ότι:

«Πάντοτε πρέπει να ερωτώνται οι ειδικοί».

Γ'. Για τους Επίτροπους.

Οι Επίτροποι δεν πρέπει να φροντίζουν μόνο για άψυχους πολυελαίους, αλλά και για έμψυχους, με το να συντελούν, στο να σπουδάζουν νέοι Τήνιοι, οι οποίοι έχουν έφεση, κλίση προς τις επιστήμες και τις τέχνες και οι οποίοι «σπουδαίοι γινόμενοι, τιμώσι όχι μόνον την Τήνον, αλλά και όλην την Ελλάδα... Είναι επιβαλλόμενον ημών καθήκον να φροντίζωμεν περί της προόδου και αναπτύξεως των χρυσών ελπίδων της Πατρίδος».

Δ'. Τι είπε ο Γύζης για τους νέους της Τήνου.

Αμέσως μετά, ο Γ. Λαμπάκης ανέφερεν ότι στο Μόναχο ο Γύζης του είχε πει ότι «ειδικοί άνδρες, περιερχόμενοι τα χωρία της Τήνου, πρέπει να εκλέγωσι τα ευφυά παιδία προς εκπαίδευσιν».

Ε'. Η εορτή και τα... παρατράγουδα.

Ανέφερε ακόμα ο Γ. Λαμπάκης, κατά την ομιλία του στην μεγάλη αίθουσα του Ιερού Ιδρύματος, και ότι:

Θεωρεί άτοπο για τον ιερό ναό των πανηγύρεων, να τραγουδούν και να χορεύουν «διάφορα γύναια» στα καφενεία της πόλεως Τήνου.

«Τα άδοντα και ορχούμενα γύναια» καταστρέφουν ολόκληρο το ηθικό οικοδόμημα, το οποίο υψώνουν στην καρδιά των «μακρόθεν ερχομένων χριστιανών, αι θείαι παρακλήσεις και αι λοιπαί ιεραί τελεταί».

Διευκρίνισε: Ότι δεν αποκρούει τις διασκεδάσεις, αλλά ότι ο χρόνος της 15ης Αυγούστου και 25ης Μαρτίου, πρέπει να θεωρηθεί κατ' εξοχήν χρόνος ιερός, χρόνος άγιος, «άλλας υψηλοτέρας εγείρων αναμνήσεις και πόθους δια τε τους δούλους και ελευθέρους Έλληνας Χριστιανούς».

Μετά ανέπτυξε ότι «ο καλός και ενάρετος βίος των Τηνίων και η προς τους ξένους ευγενής και μετ' αγάπης συμπεριφορά, πολύ συντελεί εις την εμπέδωσιν των εις Τήνον ερχομένων πολυπληθών ελευθέρων και δούλων Χριστιανών».

Ο Γ. Λαμπάκης, πριν κλείσει την ομιλίαν του, «απελογήθη» γιατί αργεί να επισκέπτεται την αγαπητή πατρίδα του και παρακάλεσε:

Τις γνώμες του αυτές να μην θεωρήσουν ότι είναι υποχρεωμένοι να τις ακολουθήσουν, αλλά απλώς «ως ένα των ελαχίστων τέκνων της πατρίδος, τολμά να υποβάλῃ εις τους αγαπητούς αυτού συμπατριώτας, τας ταπεινάς αυτού σκέψεις και την ταπεινήν αυτού γνώμην»¹¹¹.

Με την ομιλίαν του αυτή, ο Γεώργιος Λαμπάκης, ο επιστήμονας, ο Αυλικός, αλλά και ο «δεινός» ρήτορας, επιβεβαίωσε ότι τα «πάντα του είναι Τήνια...».

«Οι Τήνιοι», τόνισε, «ουδέν δικαίωμα έχομεν... Είμεθα απλοί φύλακες, τηρούντες εθνικήν παρακαταθήκην...». «Απολογήθηκε» γιατί αργεί να ε-

¹¹¹ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 225/ 30.9. 1910. Αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Εφημερίς» της Σύρου.

πισκέπτεται την αγαπητή πατρίδα του. Και μίλησε στους αγαπητούς του συμπατριώτες «ως ένα των ελαχίστων τέκνων της πατρίδος» του, της Τήνου... Και πού; Στην μεγάλη αίθουσα του Ιερού Ιδρύματος, την επομένη της μεγάλης εορτής του Αυγούστου του 1910.

Ο «Αστήρ της Τήνου» είχε αναφερθεί και στις 19 Αυγούστου του 1910 (αρ. φ. 219) στην ομιλία αυτή του Γ. Λαμπάκη και έκλεινε με το ότι:

«Η ομιλία του κ. Λαμπάκη κατέθελξε πάντας και προυκάλεσε ιεράν συγκίνησιν, τα εγκάρδια συγχαρητήρια και τα ενθουσιώδη χειροκροτήματα άπαντος του ακροατηρίου».

Και η «Πρόοδος» της Τήνου, στις 21 Αυγούστου του 1910 (αρ. φ. 650) αναφέρθηκε στην ομιλία αυτή του Γεωργίου Λαμπάκη, κατά την οποία, όπως γράφει, ανέπτυξε τα κατά την γνώμη του «τρωτά», που πρέπει να διορθωθούν στην ιδιαιτέρα μας πατρίδα και το Ιερόν Ίδρυμα. Και έκλεινε με τα εξής:

«Το εκλεκτόν ακροατήριον εχειροκρότησεν τον γλαφυρόν ομιλητήν και συνεχάρη αυτόν δια το υπέρ της φιλτάτης ημών νήσου ενδιαφέρον αυτού.

» Ο κ. Λαμπάκης ανεχώρησεν εις Αθήνας μετά της ευγενεστάτης κυρίας αυτού, τη παρελθούση Τρίτη» (17 Αυγούστου 1910)¹¹².

1912: Η ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ.

«Άλλοι σκάβουν και κλαδεύουν - Άλλοι πίνουν και μεθούν».

Στην εφημερίδα «Κραυγή» της Πάτρας δημοσιεύθηκε το ακόλουθο άρθρο για την πανεπιστημιακή έδρα:

«Εγράφη ότι το Υπουργικόν Συμβούλιον διεσκέφθη επί της πληρώσεως των κενών εδρών του Πανεπιστημίου.

Αγγοούμεν τας αποφάσεις της Κυβερνήσεως. Άλλα ως προς την έδρα της Βυζαντινής Τέχνης και Αρχαιολογίας έχομεν ωρισμένην γνώμην ως προς τον υποψήφιον κ. Γ. Λαμπάκην.

Πριν αναφανή ο κ. Λαμπάκης ο κλάδος ούτος ήτο τελείως άγνωστος εν Ελλάδι.

¹¹² Ο «Αστήρ της Τήνου» εκδίδοταν ανά Πέμπτη και η «Πρόοδος» ανά Σάββατο, γι' αυτό και η διαφορά στις ημερομηνίες, κατά τις οποίες αναφέρθηκαν στην ομιλία αυτή του Γεωργίου Λαμπάκη. Η σύζυγός του ονομαζόταν Ευθαλία.

Ο κ. Λαμπάκης δι’έργων, μελετών, περιγραφών, τον ανέσυρε εκ του αγνώστου. Οι Έλληνες έμαθον δια των εργασιών του, ότι υπάρχει Βυζαντινή τέχνη και αρχαιολογία. Δεν διεφώτισε μόνον δι’έργων σοφών και επιστημονικών τον σπουδαίον τούτο κλάδον της επιστήμης και του Έθνους, αλλά δια της αδαμάστου δράσεώς του, συνετέλεσεν εις την διάσωσιν και συντήρησιν των λειψάνων της Βυζαντινής τέχνης.

Η εργασία του αριθμεί περίοδον τριακονταετή και ο πίναξ των δημοσιευθέντων έργων του ημπορεί άνευ υπερβολής να καταλάβῃ τουλάχιστον τέσσαρας στήλας μεγαλοσχήμου εφημερίδος.

Και όλα ταύτα, έργα σοφά, επιστημονικά, διαφωτιστικά και αποκαλυπτικά.

Οι Ευρωπαίοι ειδικοί επιστήμονες δεν τα αναφέρουν μόνον ευφήμως, τα θαυμάζουν και τα χαρακτηρίζουν ως έργα βαθείας επιστήμης και δριμυτάτης κρίσεως.

Ο Καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Ερόλλγης Κράους κρίνει την περί της Μονής του Δαφνίου μελέτην του, ως πολύτιμον συμβολήν εις την εικονογραφίαν της ελληνικής τέχνης.

Ο ειδικός Καθηγητής Sihnićεν μακρά βιβλιογραφία εκφράζει την λύπην του διότι η Χριστιανική Αρχαιολογία της Ανατολής είναι βιβλίον επτά σφραγίσιν εσφραγισμένον, εξαίρει την συγγραφήν του κ. Λαμπάκη ως διδακτικωτάτην, τον δε Λαμπάκην τον μόνον κατ’επιστήμην γνώστην.

Η Γαλλική Επιθεώρησις της Χριστιανικής τέχνης χαρακτηρίζει το έργον, το οποίον ανέλαβε πολύ σοφόν, ο δε Λαμπάκης ονομάζεται, ο πρώτος εν Ελλάδι, ο οποίος τας περί Χριστιανικής αρχαιολογίας μελέτας ποιείται μετά θερμότητος και ενθουσιασμού αληθώς επιστημονικού. Τα έργα του Λαμπάκη περιποιούν τιμήν εις αυτόν και την Ελλάδα...

Το περιοδικόν “Ιταλο-ελληνικόν” επαινεί την ευρύτητα των μελετών του Λαμπάκη και την βαθείαν γνώσιν της υποθέσεως και της Χριστιανικής γλώσσης.

Διάφορον γνώμην δεν έχουν Ούγγροι, Ρώσοι, Γερμανοί και Ιταλοί Καθηγηταί, κρίνοντες τα διάφορα έργα του κ. Λαμπάκη, ως σοφώτατα και επιστημονικότατα.

Διάφορος δεν είναι και η γνώμη του ελληνικού λαού επί του οποίου επεβλήθη η αυθεντία και η επιστημονικότητα του κ. Λαμπάκη.

Και ποία επαρχία και ποία πόλις και ποίον χωρίον δεν τον είδε τρέχοντα και μελετώντα τα ερείπια και λείψανα της Βυζαντινής περιόδου και

αγωνιζόμενον υπέρ της διασώσεώς των, διδάσκοντα, νουθετούντα, διαφωτίζοντα την συνείδησιν των Ελλήνων και των Ελληνοπαίδων;

Σήμερον, ότε ηνοίχθη η έδρα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας παρουσιάζονται τινές αντιποιούμενοι [διεκδικούντες χωρίς να έχουν δικαίωμα] την έδραν. Δεν απορούμεν. Η φιλοδοξία είναι το αγρυπνώτερον των αισθημάτων. Άλλα πού ήσαν αυτοί όταν ο Λαμπάκης ανέπτυσσε τον αδάμαστον εκείνον ζήλον και την πολυγραφωτάτην εργασίαν του;

Ο Ελληνικός λαός επί τοιούτων περιστάσεων διετύπωσε παραστατικωτάτην παροιμίαν:

“Άλλοι σκάβουν και κλαδεύουν - Άλλοι πίνουν και μεθούν”.

Αυτό συμβαίνει και σήμερον. Έσκαψεν και εκλάδευσεν ο Λαμπάκης. Άλλοι ζητούν να καθήσουν εις την τράπεζαν».

Η εφημερίδα, στην συνέχεια, ζητεί από την Κυβέρνηση να μην δειλιάσει και να αποδώσει δικαιοισύνη στην επιστημονική αρετή. Να μην παραπέμψει το ζήτημα στην Σχολή, γιατί δεν θα υπερισχύσει η επιστήμη, αλλά οι συμπάθειες, οι κλίκες και τα πάθη. Γνωρίζει την κρίση της Επιτροπής, γνωρίζει και τα πρόσωπα... Ας ενεργήσει όπως επιβάλλει το καθήκον της, το συμφέρον της επιστήμης, η τιμή του Πανεπιστημίου και η αξιοπρέπεια του Έθνους...

Το άρθρο αυτό της «Κραυγής» επαναδημοσίευσε η «Πρόοδος» της Τήνου στις 23 Ιουνίου 1912 (αρ. φ. 746).

«Η έδρα της Βυζαντινολογίας και ο κ. Λαμπάκης».

Στις 21 Ιουνίου του 1912 (αρ. φ. 310) ο «Αστήρ της Τήνου» δημοσίευσε άρθρο με τον παραπάνω τίτλο, στο οποίο εκφράζει την γνώμη ότι για την έδρα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας το Υπουργικό Συμβούλιο δεν θα δυσκολευθεί να εκλέξει «τον σοφόν μύστην κ. Γεώργιον Λαμπάκην...».

1913: Επίτιμο μέλος του Αυτοκρατορικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Πετρούπολης.

Το Αυτοκρατορικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Πετρούπολης εξέλεξε τον Γεώργιο Λαμπάκη επίτιμο μέλος του «εξ αφορμής των σοφών αυτού έργων τόσων αρχαιολογικών ως και των αναφερομένων εις την Βυζαντίνην τέχνην», όπως αναφέρει το σχετικό δίπλωμα που του απένειμε.

Αυτά αναφέρει η «Πρόοδος» που τα πληροφορήθηκε με ανέκφραστη χαρά, όπως γράφει, και στα οποία προσθέτει ότι:

«Η μεγίστη αύτη τιμή αντανακλά και εις την ιδιαιτέραν αυτού Πατρίδα Τήνου, η οποία καυχάται διότι έχει τέκνα καθώς τον κ. Γεώργιον Λαμπάκην»¹¹³.

Στις 14 Μαρτίου 1913 και ο «Αστήρ της Τήνου» (αρ. φ. 327) δημοσιεύει την είδηση αυτή και καταλήγει:

«Η τιμή αυτή αποδιδομένη υπό ξένης Σχολής προς ημέτερον Έλληνα επιστήμονα και δη τέκνον της μικράς ημών νήσου, πληροί ημάς χαράς και υπερηφανείας, δι' αυτό, επί τη δικαία ταύτη απονομή τοιούτου τίτλου, διαπέμπομεν Αυτώ θερμότατα συγχαρητήρια».

1913: «Ύμνοι εις τον μεγαλομάρτυρα Δημήτριον της Θεσσαλονίκης».

«Υψίστην χαράν και υπερηφάνειαν» προξένησε η είδηση που αναγράφηκε στις αθηναϊκές εφημερίδες για τον πολυσέβαστο συμπολίτη μας, Υφισηγητή της Χριστιανικής Αρχαιολογίας, ιδιαίτερον Γραμματέα της Βασιλισσας Όλγας και επιτίμον μέλος διαφόρων Πανεπιστημίων της Ευρώπης, ο οποίος συνέγραψε ευχαριστηρίους ύμνους στον Μεγαλομάρτυρα Δημήτριο της Θεσσαλονίκης, «όπως ψάλλωνται κατά την παραμονή της εορτής του Αγίου».

«Εισδύομεν εις τα μυχιαίτατα της αιθερίας ψυχής του κ. Λαμπάκη», ο οποίος έζησε με τον πόνο από την υποδούλωση αγίων τόπων, τους οποίους η ψυχή του ελάτρευσε και η μεγάλη διάνοιά του κατέστησε απόλαυση και μελέτη του βίου του, και ευχή του υπήρξε η απελευθέρωσή τους από την Φυλή...

«Φανταζόμεθα οπόσης χαράς και ευγνωμοσύνης πλημμύρα αισθημάτων, αποκρυσταλλούνται εν τοις ύμνοις τούτοις..., διά της δαιμονίας γραφίδος του πολυσεβάστου συμπολίτου μας, η οποία διέσωσε εκ της λήθης τα αριστουργήματα της Χριστιανικής Αρχαιολογίας»¹¹⁴.

¹¹³ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 783/ 9.3. 1913, σελ. 3.

¹¹⁴ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 360/ 21.11. 1913, σελ. 3.

† ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Από την «Πρόοδο» της Τήνου:

«Οι κώδωνες του Ιερού Ναού της Ευαγγελιστρίας πενθίμως κρουόμενοι, ... ανήγγελον ανά την πόλιν μας τον θάνατον διακεκριμένου συμπολίτου μας, του

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ

Γραμματέως της Α(υτής) Μ(εγαλειότητος) της Βασιλίσσης Όλγας, Υφηγητού της Χριστιανικής Αρχαιολογίας εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω, και μέλους πλείστων Ακαδημαϊκών και επιστημονικών σωματείων της Ευρώπης»¹¹⁵.

Ο «Αστήρ της Τήνου»:

Στις 20 Μαρτίου του 1914 (εκδιδόταν ανά Πέμπτη), έγραψε με τίτλο: «ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ» ότι:

«Απεβίωσε την παρελθούσαν Κυριακήν καταβληθείς υπό βαρείας νόσου, κατά της οποίας ουδέν ίσχυσαν τα μέσα της επιστήμης, ο πολυσέβαστος και ενάρετος συμπολίτης μας Γεώργιος Λαμπάκης, Γραμματεύς της Α.Μ....

Η κηδεία αυτού, γενομένη εκ του Θεραπευτηρίου του Νοσοκομείου “Ο Ευαγγελισμός” υπήρξε μεγαλοπρεπεστάτη.

Παρηκολούθησαν ταύτην ως εκπρόσωποι της Βασιλίσσης μητρός, αι κυρίαι των τιμών, οι Υπασπισταί της Α(υτού) Μ(εγαλειότητος) του Βασιλέως, πολλοί ανακτορικοί υπάλληλοι, οι καθηγηταί Πανεπιστημίου, άπασα η ενταύθα Παροικία των Τηνίων, ο Βουλευτής της επαρχίας μας κ. (Κωνσταντίνος) Αλαβάνος και πολλά μέλη της ανωτέρας αριστοκρατίας των Αθηνών.

Επί της σορού του μεταστάντος κατετέθησαν, πλείστοι στέφανοι, μεταξύ των οποίων διεκρίνετο ο της Α.Μ. της Βασιλίσσης Όλγας...

¹¹⁵ Εφημερίδα «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 833/ 22.3. 1914. Οι κώδωνες της Ευαγγελιστρίας κτύπησαν την Τρίτη, 18 Μαρτίου 1914, αφού το Σάββατο που εκδιδόταν η «Πρόοδος», ο μήνας είχε 22. Όπως αναφέρει στην αρχή, ο τότε Αθηνών Χρυσόστομος, ο Γ. Λαμπάκης πέθανε στις 15 Μαρτίου, οπότε, σύμφωνα με τα παραπάνω, ήταν ημέρα Σάββατο. Όμως ο «Αστήρ της Τήνου» κάνει λόγο για την Κυριακή.

Προ της εκφοράς του νεκρού μετέβη και συνελυπήθη την χήρα του μεταστάντος η Α.Μ. η Βασίλισσα Όλγα, η οποία και παρέμεινε επ' αρκετόν παρηγορούσα αυτήν.

Επίσης μετέβησαν και συνελυπήθησαν την χήραν οι Υπασπισταί της Α.Μ. του Βασιλέως, της Α.Υ. του Διαδόχου και των Πριγκίπων και οι κ.κ. Υπουργοί»¹¹⁶.

Στην συνέχεια και οι δύο τηνιακές εφημερίδες αναφέρονται στο δυσαναπλήρωτο κενό που αφήνει ο «υπέροχος» συμπολίτης μας, στην επιστήμη της Χριστιανικής Αρχαιολογίας, που έχασε τον ακάματο εργάτη της, οποίος με δική του πρωτοβουλία περιήλθε ολόκληρη την ελεύθερη και την υπόδουλη Ελλάδα για να συλλέξει όλα τα κειμήλια της Βυζαντινής τέχνης και να τα περισώσει στο Μουσείο Χριστιανικής Αρχαιολογίας και τέχνης, στο δικό του δημιούργημα και για το οποίο εργαζόταν και μοχθούσε μέχρι και την τελευταία του στιγμή.

Τέλος και οι δύο εφημερίδες συλλυπούνται την σύζυγό του και τους λοιπούς οικείους του.

Μνημόσυνο του Γεωργίου Λαμπάκη στον Μουντάδο.

Στον ενοριακό ναό του Αγίου Ιωάννη του Μουντάδου «ετελέσθη πάνδημον και επιβλητικόν μνημόσυνον»... του αειμνήστου συμπολίτου μας Γεωργίου Λαμπάκη, από ιδιαίτερη εκτίμηση προς αυτόν, που τόσο αγάπησε το χωριό εκείνο και ετίμησε την ιδιαιτέρα του πατρίδα...

«Εις ένδειξιν αγάπης και σεβασμού προς την μνήμην του αλησμονήτου ανδρός, τιμήσαντος εν τω επιστημονικώ κύκλῳ το ελληνικόν όνομα και την ιδιαιτέραν του πατρίδα,... άπασα η κοινότης του χωρίου εδεήθη ολοψύχως υπέρ αναπαύσεως της μακαρίας ψυχής αυτού»¹¹⁷.

¹¹⁶ Εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 377/ 20.3. 1914. Ο «Αστήρ της Τήνου» αναφέρει την Όλγα ως Βασίλισσα μητέρα, γιατί ένα χρόνο πριν, στις 3 Μαρτίου 1913, μετά από 50 χρόνια στον θρόνο της Ελλάδας, ο Γεώργιος ο Α', σύζυγος της Όλγας, δολοφονήθηκε στην Θεσσαλονίκη και τον διαδέχθηκε ο πρωτότοκος γιος του Κωνσταντίνος. Και βέβαια βασίλισσα ήταν η σύζυγός του Σοφία, Γερμανίδα την καταγωγή.

¹¹⁷ Εφημερίδες «Πρόοδος» [Τήνου], αρ. φ. 838/ 26.4. 1914, και «Αστήρ της Τήνου», αρ. φ. 383/ 8.5. 1914.

«Η κακία των ανθρώπων» στέρησε από τον Γ. Λαμπάκη την Πανεπιστημιακή έδρα και τον οδήγησε στον τάφο.

Ο φιλόλογος Τάσος Αθαν. Γριτσόπουλος, στην Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, γράφει μεταξύ άλλων για τον Γεώργιο Λαμπάκη (1854 - 1914) και τα εξής:

«Ένας θερμός ενθουσιασμός εγενικεύθη εντός και εκτός της Ελλάδος, χάρις εις τον Λαμπάκην.

» Δια τον ζήλον και το επιστημονικόν έργον του ο Λαμπάκης ανεδείχθη εταίρος όλων σχεδόν των αρχαιολογικών σωματείων της Ευρώπης.

» Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, εξέλεξεν αυτόν Υφηγητήν της Χριστιανικής Αρχαιολογίας.

» Την έδραν της Βυζαντινής τέχνης του Πανεπιστημίου δεν επέτρεψεν εις τον Λαμπάκην η κακία των ανθρώπων να την καταλάβῃ.

» Η εκ της αποτυχίας του ταύτης απογοήτευσις, ωδήγησε τον Λαμπάκην εις τον τάφον την 15 Μαρτίου 1914 εις την ακμήν της ηλικίας του...»¹¹⁸.

Ο Ιωάννης Εμμ. Λαμπάκης για τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Ο Ιωάννης Εμμ. Λαμπάκης, εγγονός του φωτογράφου Ιωάννη Λαμπάκη, για τον αδελφό του παππού του, Βυζαντινολόγο Γεώργιο Λαμπάκη, γράφει ότι:

«Ο Γεώργιος Λαμπάκης, όπως και όλη η οικογένεια, είχε το ίδιο όραμα ζωής. Την διαφύλαξη της πολιτισμικής μας κληρονομιάς.

Όταν το 1884 ίδρυσε την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία σκοπός του ήταν να δείξει μέσω των ιερών κειμηλίων και όλων των χρηστικών αντικειμένων που συνέλεγε την συνέχιση του Ελληνισμού... «Η ιστορία του Ελληνισμού δεν χωρίζεται. Η ιστορία της Ελλάδος είναι μία, ενιαία. Ο προ Χριστού εθνικός, ο τας χείρας επί του Παρθενώνος αίρων ήτο Έλλην, αλλά και ο Χριστιανός ο υπό τους θόλους της Αγίας Σοφίας το Σύμβολον της Πίστεως αναγινώσκων ήτο Έλλην. Ο πρώτος προπάτωρ, ο δε

¹¹⁸ Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 8ος, Αθήναι 1966, σελ. 99 - 100, λήμμα «Γεώργιος Λαμπάκης».

πατήρ ημών...”, τόνιζε ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Είχε δηλαδή σαν αφετηρία, αλλά και σαν πέρας της εργασίας του, να επισημάνει και να αναδείξει την συνέχεια της ελληνικότητας μέσα στον χρόνο και όχι αυτό καθαυτό το αντικείμενο ή το γεγονός.

Έτσι τον σημερινό άνθρωπο ο Γ. Λαμπάκης φροντίζει να τον ενημερώσει ή να του θυμίσει, ότι μόνο με την γνώση της πολιτισμικής του κληρονομιάς, θα δύναται ο ίδιος, και μόνος, να διαμορφώσει την πολιτιστική του ταυτότητα, η οποία είναι δυνατόν να διαφυλαχθεί μόνο με την διαφύλαξη, διατήρηση των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν την Ελληνικότητά μας.

Αυτή την θέση του δεν την διατύπωσε μόνο, αλλά και την υλοποίησε το 1884 ιδρύοντας το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο, τον πρόδρομο του σημερινού Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. Σημαντικό τμήμα του ανωτέρω Μουσείου είναι και το φωτογραφικό του αρχείο».

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ΣΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΛΑΜΠΑΚΗ.

Ημερολόγιο 2000: Γεωργίου Λαμπάκη περιηγήσεις.

«Το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο υποδέχεται τον καινούργιο αιώνα, προετοιμάζοντας την επανέκθεση των πλουσίων συλλογών του σε ένα κτηριακό συγκρότημα που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες μουσειολογικές απαιτήσεις. Παράλληλα στρέφει τα μάτια του προς τα πίσω, στους εμπνευστές και δημιουργούς του. Όσοι εργαζόμαστε σε αυτό, ανιχνεύουμε τις απαρχές του όχι από ρομαντική διάθεση —αν και αυτή δεν μας λείπει— αλλά γιατί γνωρίζοντας τους ανθρώπους που το ίδρυσαν και την εποχή τους, τις ιδεολογικές τους αφετηρίες και την στάση τους απέναντι στο ιστορικό παρελθόν, βρίσκουμε τις δικές μας ρίζες. Δεν τους τιμάμε μόνο. Είναι μια βαθύτερη ανάγκη, όλων όσοι προσπαθούμε να διατυπώσουμε τη δική μας πρόταση για το νέο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Ετούτο το ημερολόγιο, αφιερωμένο στον οραματιστή του Μουσείου Γεώργιο Λαμπάκη (1854 - 1914), αποτελεί το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1854. Σπούδασε στη Ριζάρειο Σχολή και στη συνέχεια στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία, όπου και αναγορεύτηκε

διδάκτορας με τη μελέτη του για τις βυζαντινές αρχαιότητες της Αττικής. Το 1884 ίδρυσε μαζί με είκοσι περίπου λογίους τη Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (ΧΑΕ), και χρημάτισε πρώτος της Γενικός Γραμματέας¹¹⁹. Πρωτοστάτησε στη δημιουργία Χριστιανικού Μουσείου με ενθουσιώδη ζήλο και ακραία ρομαντική διάθεση. Συγκρότησε τη συλλογή της Χ.Α.Ε. στο πνεύμα της διαιώνισης της ζωής της Εκκλησίας και την εμπλούτιζε διαρκώς μέχρι και το θάνατό του το 1914. Αυτά τα αντικείμενα αποτέλεσαν αργότερα τον πυρήνα των συλλογών του Μουσείου.

Ως γραμματέας της βασιλισσας Όλγας περιόδευσε τον ευρύτερο ελληνικό χώρο, τη Μικρά Ασία, τα Ιεροσόλυμα, ακόμα και στη Σικελία, για να γνωρίσει, να φωτογραφίσει και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να συλλέξει “ιερά κειμήλια” και “αγιώτατα” αντικείμενα, όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά τα ονόμαζε. Η δράση του όμως δε σταματούσε εκεί. Οργάνωνε και άφηνε πίσω του πυρήνες ανθρώπων με ενδιαφέρον και φροντίδα για τις χριστιανικές αρχαιότητες του τόπου τους. Η πολυμερής του δράση και οι ιδέες του, όπως ξεδιπλώνονται μέσα από τις σελίδες των δημοσιευμάτων και του αρχείου του, τον καθιστούν πρωτοπόρο.

Το πλούσιο φωτογραφικό αρχείο του Λαμπάκη ανήκει στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και είναι αναμφισβήτητα πολύτιμο για την επιστημονική τεκμηρίωση που προσφέρει. Πολλά από τα αρχιτεκτονικά μνημεία που καταγράφονται είτε δεν υπάρχουν πια, είτε έχουν υποστεί αλλαγές με την πάροδο του χρόνου. Ταυτόχρονα όμως είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ίδια την ιστορία της φωτογραφίας. Μαρτυρεί έναν άνθρωπο εμπνευσμένο τη στιγμή της λήψης, ο οποίος τοποθετεί τη μηχανή του στα πιο κατάλληλα σημεία για να απαθανατίσει μνημεία, τοπία και ανθρώπους. Ο Λαμπάκης με το φακό του δημιουργεί. Άλλοτε “σκηνοθετεί” και άλλοτε μεταπλάθει ένα θέμα σε “καλλιτέχνημα”.

Οι πενήντα δύο φωτογραφίες που επελέγησαν από το αρχείο του για να κοσμήσουν αυτό το ημερολόγιο χρονολογούνται μεταξύ 1892 και 1910. Απαρτίζουν τέσσερις ενότητες με δυσδιάκριτα πολλές φορές όρια, ευδιάκριτη όμως την ιστορική και καλλιτεχνική αξία. Κάθε “φωτογραφικόν απότυπον”, σύμφωνα με την έκφραση του Λαμπάκη, συμπληρώνεται με

¹¹⁹ Ο Γεώργιος Λαμπάκης δεν υπήρξε ο πρώτος Γενικός Γραμματέας της Χ.Α.Ε. Πριν από αυτόν χρημάτισαν Γενικοί Γραμματείς οι: Ι.Μ. Δαμβέρης (1884 - 1888), Κ.Δ. Καπράλος (1889 - 1896), Αντ. Βενιζέλος (1897 και 1900) και Στέφανος Κλων (1898 - 1899), όπως προκύπτει από τα Α', Β', Γ' και Δ' Δελτία της Χ.Α.Ε..

τον σύντομο σχολιασμό του ιδίου, όταν τα αρχειοθετούσε....

Ο αιώνας που ανατέλλει θα βρει ένα μεγάλο, σύγχρονο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Τη δική μας πρόταση. Πολύ συχνά η σκέψη μας ανατρέχει σε όλους εκείνους που υπήρξαν πριν από εμάς. Ο Γεωργιος Λαμπάκης και η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία είναι οι ρίζες του Μουσείου. Τιμώντας τους, εμπνεόμαστε για το δικό μας έργο. Οι μνήμες και η ομορφιά των εικόνων που ξεδιπλώνονται σε αυτό το ημερολόγιο, ας αποτελέσουν ένα όχημα ρομαντικό και ανάλαφρο, που θα μας ταξιδέψει από τον 19ο στον 21ο αιώνα.

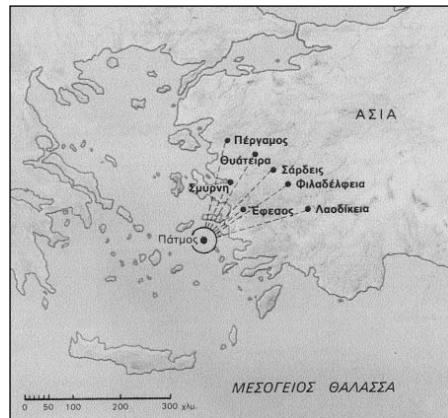
Δημήτριος Κωνστάντιος
Διευθυντής».

Το παραπάνω κείμενο του διευθυντή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου και Γενικού Γραμματέα της Χ.Α.Ε. κ. Δημητρίου Κωνστάντιου είναι ένα μεγάλο μέρος από τον πρόλογο του Ημερολογίου του 2000: «Γεωργίου Λαμπάκη περιηγήσεις», το οποίο είναι «αφιερωμένο στον οραματιστή του Μουσείου Γεώργιο Λαμπάκη».

Μία έκδοση του Υπουργείου Πολιτισμού.

Με αυτό θα κλείσω το για τον Γεώργιο Λαμπάκη κεφάλαιο του βιβλίου αυτού, και με την ευχή να πραγματοποιηθεί, κατά το δυνατόν συντομότερα, η πρόταση του σημερινού (2006) διευθυντή του Μουσείου, γιατί θα τρίζουν —και δικαιολογημένα— τα κόκαλα του Γεωργίου Λαμπάκη από θλίψη, πόνο, παράπονο και αγανάκτηση...

ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ:
«Οι επτά αστέρες της Αποκαλύψεως».

Το βιβλίο αυτό, όπως ανέφερα παραπάνω, αποτελείται από 475 σελίδες και εμπεριέχει 252 φωτογραφίες. Θα μεταφέρω εδώ ελάχιστα από το παρελθόν του κάθε «Αστέρα», και πολύ συνοπτικά την κατάσταση, στην οποία βρισκόταν κατά το 1906 - 1908, δηλαδή πριν 100 χρόνια από σήμερα, και λίγα χρόνια πριν από την Μικρασιατική καταστροφή του 1922.

ΕΦΕΣΟΣ: Ο Α' αστήρ της Αποκαλύψεως.

Αποστολικοί χρόνοι:

Ο Απόστολος Παύλος έσπειρε τον πρώτο σπόρο του Χριστιανισμού στην Έφεσο. Εδώ έγραψε τις επιστολές του προς Γαλάτας (της Μ. Ασίας) και τον Τίτο. Εδώ διοργάνωσε το πρώτο τάγμα των διακονισσών. Ο Απόλλως, ο Ακύλας, ο Τιμόθεος, η Πρίσκιλα των καλλιέργησαν και ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος τον αύξησε σε μέγα δένδρο. Εδώ ο Ευαγγελιστής συνέγραψε και το Ευαγγέλιο του (το τέταρτο):

«Ἐν αρχῇ ήν ο λόγος καὶ ο λόγος ην πρὸς τὸν θεόν καὶ θεός εἶναι ο λόγος».

Βέβαια την Αποκάλυψη την έγραψε στο σπήλαιο της Πάτμου, όπου είχε εξορισθεί. Επανήλθε στην Έφεσο, όπου και απέθανε σε βαθύτατο γήρας.

*Ἐφεσος. Ἀγιά-Σολούκ. Ἔρείπια ναού Αγίου Ιωάννου Θεολόγου
(Οι επτά αστέρες..., σελ. 74, εικόνα 39).*

Στην Ἐφεσο ετάφησαν κατά τον Σωφρόνιο, και ο ιερός Τιμόθεος, η Μαρία η Μαγδαληνή, οι Επτά Παίδες, η Ερμιόνη η θυγατέρα του Αποστόλου Φιλίππου, κ.ά.

Στην Ἐφεσο υψωνόταν κάποτε και ο περίφημος ναός της Αρτέμιδος. Στην θέση του ο Γεώργιος Λαμπάκης συνάντησε λάκκο βαθύ, γεμάτο συντρίμματα λευκών μαρμάρων και νερών της βροχής.

Ελάχιστα ερείπια περισώθηκαν και από τον ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, ο οποίος φέρεται να ιδρύθηκε μετά το διάταγμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου (313 μ.Χ.) και την κατάπαυση των διωγμών.

Στην θέση της άλλοτε «περιδόξου πόλεως Εφέσου», ο Γεώργιος Λαμπάκης βλέπει τώρα «απέραντον ἔκτασιν ερειπίων, παρελθόντος μεγαλείου και δόξης! Ερείπια, ερείπια, πανταχού ερείπια» (Ταμερλάνος, κ.λπ.)..

Η Εφεσος κατά το 1906 - 1908.

Κατά το 1906 - 1908, κατοικούσαν στον συνοικισμό της Εφέσου περίπου 100 οικογένειες, από τις οποίες 15 - 20 μόνο ήταν οθωμανικές. Πριν 50 χρόνια δεν κατοικούσε κανένας χριστιανός στα μέρη αυτά, ούτε ναός υπήρχε.

Κοντά στα ερείπια του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, στον

λόφο Ηλίβατο, εγκαινιάσθηκε πριν πέντε χρόνια «πενιχρόν και απλούν ναΐδιον», επίσης του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου.

To ναΐδιον του Αγίου Ιωάννου.

«Πτωχόν ναΐδιον, αλλά πόσον μεγαλοπρεπές...», σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, με την έννοια ότι σε αυτό ακούγεται και πάλι η Προς Εφεσίους επιστολή του Παύλου.

Οι εικόνες του εικονοστασίου είναι αξιόλογα έργα Σμυρναίου ζωγράφου, όπως και η εικόνα της Θεοτόκου στο Ιερό Βήμα.

Στο «ναΐδιο» αυτό λειτουργήθηκε για πρώτη φορά στην Έφεσο στις 15 Οκτωβρίου 1906, εορτή των Αγίων Πατέρων της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου. Όταν πήγαινε στην εκκλησία, πίστευε ότι δεν θα υπήρχε κανένας χριστιανός σ' αυτήν, γι' αυτό και αισθάνθηκε μεγάλη χαρά, όταν είδε ότι υπήρχαν 70 - 80 άτομα να παρακολουθούν την θεία λειτουργία.

Μετά το Ευαγγέλιο, ο Γεώργιος Λαμπάκης, αφού φίλησε την δεξιά του ιερέα και έφερε στον νου του την πρωτόγονη εστία της Εκκλησίας στην Έφεσο, της οποίας ιερέας και διδάσκαλος ήταν ο Άγιος Ιωάννης ο Θεόλογος, μίλησε στο εκκλησίασμα...

Εκτός από το ναΐδιο αυτό του Αγίου Ιωάννου, παρά την Έφεσο υπάρχουν και τα εξωκλήσια:

Του Αγίου Αντωνίου	της Κοιμήσεως της Θεοτόκου
Του Αγίου Δημητρίου	των Επτά Παίδων
Της Κρυφής Παναγίας	του Αγίου Παντελεήμονος.

Εφημέριος της Κοινότητας Εφέσου ο από την Ρόδο Θεοδόσιος Παπά Βασιλείου, που μένει στην Έφεσο από τότε που εγκαινιάσθηκε το ναΐδιο και διδάσκαλος του μικτού σχολείου, του οποίου ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών είναι περίπου 30, είναι ο Γαβριήλ Τριανταφύλλου, αναγνώστης και ψάλτης του ναού ταυτόχρονα.

To νεκροταφείο.

Λίγα μέτρα πίσω από το Ιερό Βήμα του ναού του Αγίου Ιωάννου βρίσκεται το νεκροταφείο των νέων Εφεσίων Χριστιανών. Την Έφεσο ο Γ. Λαμπάκης επισκέφθηκε τέσσερις φορές. Δύο φορές το 1906 και δύο το 1907.

O Κιρκιντζές - H Ορεινή Έφεσος.

«Η χριστιανικωτάτη και ελληνικωτάτη» αυτή κωμόπολη, απέχει από τα ερείπια της Εφέσου περί την μιάμιση ώρα. Στην κωμόπολη αυτή βρίσκονται δύο ναοί:

A'. ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος: Είναι και η Μητρόπολη. Είναι ναός τρισυπόστατος (τα Εισόδια, ο Πρόδρομος και ο Άγιος Χαράλαμπος). Εξωτερικά έχει μήκος 19,20 και εσωτερικά πλάτος 13 μ. Έχει λαμπρό ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο, όμοιο με το του Αγίου Ιωάννου στην Σμύρνη. Ο Γ. Λαμπάκης αναφέρεται και στις εικόνες του ναού.

Η κολυμβήθρα κτισμένη δεξιά προς τον νάρθηκα, υπενθυμίζει την χρήση της αρχαίας εκκλησίας. Μέσα στο Ιερό Βήμα φυλάσσεται αργυρένδυτο πολύτιμο χειρόγραφο Ευαγγέλιο του ΙΒ' - ΙΓ' αιώνα.

B'. ο Άγιος Δημήτριος: Εξωτερικά φέρει χριστιανικά συντρίμματα και σύμβολα του Ζ' και Η' αιώνα. Στο υπέρθυρο υπάρχει επιγραφή... και χρονολογία 1849 Οκτωβρίου (10).

H Κοινότητα - Τα σχολεία.

Η Κοινότητα έχει «Αρρεναγωγείο» που περιλαμβάνει 3 τάξεις με 180 περίπου μαθητές και Παρθεναγωγείο με 80 μαθήτριες περίπου.

Υπάρχουν 4 εφημέριοι και ένας ιατρός...

Οι Ορεινοί Εφέσιοι απένειμαν στον Γ. Λαμπάκη το διάσημο του ΠΡΩΤΟΥ ΑΣΤΕΡΟΣ της Αποκαλύψεως.

H NEA EΦΕΣΟΣ

Η Νέα Έφεσος, τουρκιστί Κουσάντασι. Σε αυτήν κατέβηκαν οι κάτοικοι της Εφέσου μετά την καταστροφή της. Τα χριστιανικά, όμως, συντρίμματα που βρέθηκαν σε αυτήν δηλώνουν ότι υπήρχε χριστιανική πόλη, πολύ πριν τον 16ο - 17ο αιώνα. Σχετική και η επιγραφή:

«Εθεμελιώθη ο ναός του Αγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου του Τροπαιοφόρου επί της βασιλείας Βασιλείου και Κωνσταντίνου των ευσεβεστάτων ορθοδόξων βασιλέων επί Ευσταθίου Πατριάρχου και Θεοδώρου Αρχιεπισκόπου Εφέσου ἐτους ζφκζ' (6527 = 1019 μ.Χ.) υπό Ιωάννου πρεσβυτέρου +» (6527 - 5508 = 1019).

Οι παραπάνω βασιλείς είναι ο Βασίλειος Β' ο Βουλγαροκτόνος και ο αδελφός του Κωνσταντίνος ο Η'. Η επιγραφή αυτή εντοιχίσθηκε σε νεότε-

ρο ναό του ιδίου Αγίου, τον οποίο θα δούμε στην συνέχεια.

Το σπουδαιότερο, όμως, εύρημα της Νέας Εφέσου είναι η από λευκό μάρμαρο κολυμβήθρα του Ε' - ΣΤ' αιώνα (450 - 550 μ.Χ.) που βρέθηκε στην θέση «Βογιακλίκια». Εξωτερικά είναι διαστάσεων 1,95 X 1,59 και εσωτερικά σε σχήμα σταυρού έχει βάθος 0,98 μ. (Δηλαδή έχει 1 μέτρο βάθος).

Άγιος Γεώργιος: Στην Νέα Έφεσο υπάρχει μία ενοριακή εκκλησία, ο και Μητροπολιτικός ναός του Αγίου Γεωργίου. Έχει μήκος 36,62 και πλάτος 19 μ., ο οποίος κτίσθηκε, όπως εξάγεται από επιγραφή στο υπέρθυρο της νότιας πλευράς, το 1798. Στον βόρειο τοίχο της ο Γ. Λαμπάκης βρήκε εντοιχισμένη την παραπάνω επιγραφή του παλαιού ναού (του 1019 μ.Χ.). Είναι ναός με μία κόγχη, τρίπλευρη. Το εικονοστάσιό του επίχρυσο, «έργο πολλού λόγου ἄξιον». Η εικόνα του Χριστού είναι του 1850 περίπου και η Παναγία, Η Αμόλυντος, του 1650 περίπου, «σοβαρόν και λόγου ἄξιον αγιογραφικόν έργον». Εκτός από τις δύο αυτές εικόνες υπάρχουν και άλλες του 1650, του 1700, ...

Εξόχου τέχνης είναι και ο Δεσποτικός Θρόνος, εις τον οποίο παριστάνεται η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος. Στην ανατολική πλευρά υψώνεται ωραίο υψηλό κωδωνοστάσιο του 1895.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, στον ναό αυτό μίλησε στις 26 και 29 Αυγούστου του 1907.

Μικρό ναΐδιο του Αγίου Νικολάου βρίσκεται στο νεκροταφείο.

Νεομάρτυρες της Νέας Εφέσου: Ο Άγιος Πολύδωρος, 3 Σεπτεμβρίου 1794, του οποίου η κάρα φυλάσσεται «ευλαβώς» στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Γεωργίου, την οποία και προσκύνησε ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Ο Άγιος Γεώργιος του Κεσλόγου, 5 Απριλίου 1801.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Κρητικός, 15 Σεπτεμβρίου 1811.

Ο Άγιος Μάρτυς Αγγελής, 3 Δεκεμβρίου 1813.

Η Κοινότητα της Νέας Εφέσου.

Ο Tournerfort αναφέρει ότι κατά το ταξίδι του υπήρχαν 1000 περίπου τουρκικές οικίες, 600 ελληνικές, 6 Ιουδαίων και 60 Αρμενίων.

Τώρα (1907), ο πληθυσμός της Νέας Εφέσου αποτελείται:

Από	9.316 Τούρκους.
Από	4.800 Χριστιανούς Ορθοδόξους.
Από	54 Αρμενίους, και
Από	100 Εβραίους.
Σύνολο	14.270.

Σχολεία - Μαθητές:

Στο «Αρρεναγωγείο» φοιτούν	132 μαθητές.
Στο Παρθεναγωγείο φοιτούν	128 μαθήτριες.
Στο Νηπιαγωγείο, αγόρια - κορίτσια,	416.

Στην Νέα Έφεσο ο Γεώργιος Λαμπάκης έμεινε επί οκτώ ημέρες.

Κλείνοντας «τα περί της Εφέσου, του πρώτου τούτου υπερλάμπρου της Αποκαλύψεως ACTEPOC, ευλαβώς χαιρετίζει τον ιδρυτήν της Εκκλησίας Παύλον, τον υψηπέτην Ιωάννην τον Θεολόγον, την Μυροφόρον, τον Ιωάννην τον Χρυσόστομον και τους Αγίους Πατέρες της Γ' Οικουμενικής Συνόδου, μετά των οποίων προσφωνεί την Θεοτόκο Μαρία ως Θεοτόκον και όχι ως Χριστοτόκον του Νεστορίου...».

Και ερωτά ο Γεώργιος Λαμπάκης:

«Ποία Πόλις του κόσμου έχει να δείξῃ ιερότερα, λαμπρότερα, ιστορικώτερα ερείπια, των ερειπίων τούτων!»¹²⁰.

ΣΜΥΡΝΗ: Ο Β' αστήρ της Αποκαλύψεως.

Στην Σμύρνη, την πρωτεύουσα της Ιωνίας, ο Χριστιανισμός είχε εισαχθεί πριν τον Ιερό Βουκόλο και τον ιερότατο Πολύκαρπο, Επισκόπους Σμύρνης. Ως πρώτος Επίσκοπός της φέρεται ο Αρίστων...

Ο Άγιος Πολύκαρπος μαρτύρησε στο Στάδιο της Σμύρνης, όπου, μετά την ομολογία του ότι είναι χριστιανός, «επί της εν μέσω του Σταδίου αναφθείσης πυράς αναβάζει, προσέφερεν εαυτόν θυσίαν...».

Με τον ίδιο τρόπο μαρτύρησε και ο Πιόνιος, μαζί με τον οποίο «συγκα-

¹²⁰ Γεωργίου Λαμπάκη, *Οι επτά αστέρες της Αποκαλύψεως*, εν Αθήναις 1909, σελ. 43 - 81 και 108 - 131.

Σμύρνη. Ναός της Αγίας Αικατερίνης (Οι επτά αστέρες..., σελ. 208, εικ. 116).

τεκάη και ο Μαρκιωνιστής πρεσβύτερος Μητρόδωρος».

Με το διάταγμα, όμως, του Μεγάλου Κωνσταντίνου του 313 μ.Χ., όταν και έπαυσαν οι διωγμοί, «ωρισμένως παύουσιν αι επί του Πάγου πυραί», και περιήλθαν στους Χριστιανούς «βαθμηδόν και κατ' ολίγον» και οι ναοί του Νεμεσείου, του Ασκληπιού κ.λπ., που εξυπηρετούσαν την θρησκεία των ειδώλων.

Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, το 325, στην Νίκαια της Μικράς Ασίας, έλαβε μέρος ο Σμύρνης Ευτύχιος...

Σε πολλά σημεία της Σμύρνης και κυρίως στις αυλές των εκκλησιών διασώθηκαν ποικίλα τεμάχια μαρμάρων, τα οποία «λαμπρώς» μαρτυρούν την προύπαρξη στην Σμύρνη αρχαίων χριστιανικών ναών, και που τώρα είναι τελείως κατεστραμμένοι και των οποίων την θέση (όσων δεν μεταβλήθηκαν σε οθωμανικά τεμένη), υποδεικνύουν τα αγιάσματα που έχουν περισωθεί ή τα παρεκκλήσια, που ενώ περισώθηκαν, δεν λειτουργούνται...¹²¹

¹²¹ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 133 - 191.

*H XΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΣΜΥΡΝΗ ΤΟ 1906 - 1908.**Ο πληθυσμός:*

Κατά τελευταία γαλλική στατιστική:	
Έλληνες Χριστιανοί Ορθόδοξοι	135.080
Μουσουλμάνοι	91.885
Ισραηλίται	25.500
Καθολικοί	11.175
Αρμένιοι	8.500
Διαμαρτυρόμενοι	2.860
Σύνολον	275.000

Κατ' άλλους ο αριθμός των κατοίκων ανεβαίνει στις 300 και 350 χιλιάδες το 1906.

Χριστιανικοί ναοί:

Στην Σμύρνη, σύμφωνα με την απογραφή της Ιεράς Μητροπόλεως, υπήρχαν 18 ναοί που λειτουργούνταν. Οι εξής:

1. Η Αγία Φωτεινή,	10. Ο Άγιος Τρύφων,
2. Η Αγία Αικατερίνη (φωτ. σ. 221),	11. Η Ευαγγελίστρια,
3. Ο Άγιος Γεώργιος,	12. Ο Άγιος Βουκόλος,
4. Ο Άγιος Δημήτριος,	13. Ο Τίμιος Πρόδρομος,
5. Το Γενέθλιον της Θεοτόκου,	14. Η Μεταμόρφωση,
6. Ο Άγιος Ιωάννης,	15. Οι Ταξιάρχες,
7. Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος,	16. Η Αγία Μαρκέλλα,
8. Ο Άγιος Κωνσταντίνος,	17. Θεοτόκος η Μυρτιδιώτισσα,
9. Ο Άγιος Νικόλαος,	18. Η Αγία Άννα.

Μητροπολιτικός ναός είναι ο ναός της Αγίας Φωτεινής. Η Μητρόπολη έδωσε και τα ονόματα των κληρικών ανά ναό. Υπάρχουν ακόμα 2 Σταυροπηγιακές (δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου) και 2 κινητές εκκλησίες.

Ο Ναός της Αγίας Φωτεινής.

Ο ναός της Αγίας Φωτεινής, «το λαμπρόν καύχημα της των Σμυρναίων Εκκλησίας, περίσεμνος Ιερά Μητρόπολις της Σμύρνης», εξωτερικά δεν είναι εντυπωσιακός και αυτό, γιατί, όπως λένε, είχε ορισθεί χρόνος για

την οικοδόμησή της, υπό την εποπτεία των Γενιτσάρων. Οι μεν λένε για 40 ημέρες, άλλοι μιλούν για 70. Εσωτερικά, όμως, επιφυλάσσει «θέαμα δόξης».

Ο ναός είναι τρίκλιτος και τρίκογχος. Ο αρχικός είχε καταστραφεί από σεισμό το 1688, ανοικοδομήθηκε κατά το 1690, πυρπολήθηκε το 1763 και ανοικοδομήθηκε εκ βάρθρων το 1792. Αυτά από εκτενή επιγραφή στο υπέρθυρο, «Αρχιερατεύοντος του ευτελούς Γρηγορίου Πελοπ...», προφανώς Γρηγορίου Πελοποννησίου.

Πρόκειται για τον μετέπειτα Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε', τον και Άγιο (Απριλίου 10).

Το εικονοστάσιο (τέμπλο) έχει 3 θύρες αριστερά, 2 θύρες δεξιά και 11 εικόνες. Το κάτω μέρος του είναι μαρμάρινο, ενώ το επάνω ξύλινο επεξεργασμένο με «λεπτεπίλεπτη τέχνη».

Στον ναό της Αγίας Φωτεινής περισώθηκε ένα από τα πολυτιμότατα κειμήλια του Έθνους, η έδρα του Γρηγορίου του Ε'.

Από τον άμβωνά της, «κομψώτατον της χριστιανικής τέχνης προϊόν», ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στις 8 Νοεμβρίου του 1906, ενώ το απόγευμα της ίδιας ημέρας μίλησε στην αίθουσα του Κεντρικού Παρθεναγωγείου Σμύρνης.

Το κωδωνοστάσιο της Αγίας Φωτεινής είναι το «χάρμα των Ορθοδόξων Χριστιανών της Σμύρνης».

Τα παραπάνω είναι μερικά από όσα αναφέρει ο Γ. Λαμπάκης για την Μητρόπολη της Σμύρνης. Στην συνέχεια, αναφέρεται εκτενώς και στις άλλες εκκλησίες της Σμύρνης με πλείστα όσα ενδιαφέροντα...

Μετά από πρόσκληση των εκεί ομογενών, ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε επίσης στον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Δημητρίου, στον ναό των Γενεθλίων της Θεοτόκου (Φασουλά), καθώς και στον Άγιο Ιωάννη του Κορδελιού, «παρόντος και του αγίου (Μητροπολίτη) Εφέσου».

Ο Άγιος Ιωάννης Κερασοχωρίου.

Ναός «μεγαλοπρεπής και θέας ἀξιος» είναι και ο τρίκλιτος ναός του Αγίου Ιωάννου στο Κερασοχώρι (Σχοινάδικα) της Σμύρνης. Στο εικονοστάσιό του (τέμπλο), «έργο μεγαλοπρεπές» από οφίτη λίθο, ο Γεώργιος Λαμπάκης διάβασε την επιγραφή:

«Ιωάννης Χαλεπάς εποίει 1873».

Πρόκειται βέβαια για τον πατέρα του Γιαννούλη Χαλεπά.

Στον ναό αυτό μίλησε «Περί παιδείας» στις 6 Μαΐου του 1907 και προκάλεσε την συνδρομή υπέρ του πτωχού Σχολείου Βαλαντζίκ.

Ο ναός αυτός συντηρεί 5 δασκάλους και 7 διδασκάλισσες. Από τους ενορίτες, ένας μόνον, ο κ. Πανταλέων, προσφέρει κάθε χρόνο 400 λίρες «υπέρ των ποικίλων και μεγάλων αναγκών του ναού».

Ο Γεώργιος Λαμπάκης κατέγραψε τα πάντα στην Σμύρνη. Δεν παρέλειψε να αντιγράψει και το πλήθος των επιγραφών που βρίσκονται στις Σχολές Αρρένων και Θηλέων, οι οποίες ανοικοδομήθηκαν εκ βάθρων με δαπάνη «Της Αδελφότητος των λαμπαδούχων» του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου κατά το 1844 και 1849.

Στον νέο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, καταγράφοντας τις εικόνες, αφιερώσεις κ.λπ., ο Γεώργιος Λαμπάκης, σε εικόνα του Αγίου Αυγουστίνου, διάβασε: Επισκόπου Ιππώνος [...] με χρονολογία 1868, «Εργον Ιωάννου ΙΙ. Δημητρίου Τηνίου», αγιογράφου ἀγνωστου από άλλες πηγές.

Ο ναός των Αγίου Βουκόλου και Πολυκάρπου είναι νεόδμητος. Μαζί με τον πρόναο έχει μήκος 29,70 και πλάτος 17,15 μ.

Naoί Σταυροπηγιακοί.

Στο Ορφανοτροφείο: Η Κοίμηση της Θεοτόκου.

Στο Νοσοκομείο: ο Άγιος Χαραλάμπης.

Κινητές εκκλησίες.

Από αυτές έστειλε δύο η Βασίλισσα Όλγα (προφανώς σκηνές) μετά από αίτημα του Μητροπολίτη Σμύρνης.

Παρεκκλήσια που δεν λειτουργούνται:

1. Η Παναγία του Κύκκου,	5. Της Λυπημένης Παναγιάς,
2. Η Αγία Παρασκευή,	6. Της Παναγίας της Ντουβαριώτισσας,
3. Η Ευαγγελίστρια,	7. Του Αγίου Μηνά στην Πούντα.
4. Η Αγία Κυριακή,	

Αγιάσματα.

Του Αγίου Βουκόλου, Παναγίας της Γαλατούσας (Κρυφή Παναγιά), του Κύκκου.

Naoί στα Προάστεια της Σμύρνης.

1. Βαΐρακλί, ναός της Αναλήψεως,	4. Καλλιθέα, Η Μεταμόρφωση,
2. Πετρωτά, Η Αγία Τριάς,	5. Σφακτηρία, Η Θεοτόκος,
3. Μελαντία, Η Αγία Παρασκευή,	6. Λευκαία Πηγή, Οι Άγιοι Ανάρ-
	γυροί.

Το κάθε παρεκκλήσιο έχει τον ιερέα του. Ο Γεώργιος Λαμπάκης τους αναφέρει ονομαστικά στο βιβλίο του.

Naoί των κωμοπόλεων κοντά στην Σμύρνη.

1. Βουτζά: (α) Ναός της Ευαγγελιστρίας, (β) του Αγίου Ιωάννου του «Φανιστή», (γ) του Αγίου Ιωάννου στο Βουναλάκι (29 Αυγούστου), με 6 κληρικούς που αναφέρονται ονομαστικά.

2. Μπουρνόβα: Κοιμήσεως της Θεοτόκου με πέντε κληρικούς...
 3. Σεϊδίκιοι: Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου με 4 κληρικούς...
 4. Κουκλούτζα: Ναός των Αγίων Αποστόλων με 4 κληρικούς. «Περίοπτος πανταχόθεν ο ελληνικώτατος Κουκλούτζας και γραφικώτατος δια του ωραίου υψιτενούς αυτού κωδωνοστασίου, δάκτυλος δεικνύων τον ουρανόν». Στην εκκλησία αυτή κλήθηκε και μίλησε ο Γ. Λαμπάκης στις 13 Μαΐου 1907.

5. Βουρνόβασι: Ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου με ιερέα.

6. Χατζηλάριο: Ο ναός του Αγίου Χαραλάμπους με ιερέα.

Για τον ναό του Αγίου Χαραλάμπους ο Γεώργιος Λαμπάκης γράφει: «ναός μονόκογχος, καθ' ολοκληρίαν εν σμικρώ και γενικαίς γραμμαίς, όμοιος του εν Τήνω περικαλλούς ναού της Ευαγγελιστρίας, έργον του αυτού Αρχιτέκτονος, όπως και οι εκεί λέγουσιν Ευστρατίου.

» Εν τη δυτική προσόψει, υψηλά, επί της γυναικωνίτιδος, εύρηνται θυρίδες εν σχήματι καρδιών, ως τοιαύται υπήρχον και εν τω εν Τήνω ναώ της Ευαγγελιστρίας, τας οποίας εκ πολύ κακού υπολογισμού περί έργων τέχνης, οι εκεί μετέτρεψαν εις άκομψα τετράγωνα.

» Ο ναός έχει πρόστοον, όπως ο εν Τήνω ναός της Ευαγγελιστρίας και η προς την γυναικωνίτιδα ανάβασις εις αμφοτέρους τους ναούς εστίν ομοία και εκ του αυτού μέρους».

Στο υπέρθυρο του ναού του Αγίου Χαραλάμπους διάβασε το όνομα του αρχιτέκτονα: Εμμανουήλ Ευστρατίου.

Με την παράκληση των κατοίκων, ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε στην

εκκλησία αυτή για την αγάπη που οφείλουμε στην Μητέρα Εκκλησία και τα γράμματα. Το απόγευμα της ιδίας ημέρας μίλησε στο Σχολείο, κυρίως προς τις μητέρες, και για την ανάγκη να ιδρυθεί σχολείο θηλέων, πράγμα που έγινε, όπως σημειώνει ο ίδιος.

Στο Μοιρέσιο, τέλος, υπάρχει ναός του Αγίου Θωμά και αυτός με ιερέα.

Την Σμύρνη ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε για πρώτη φορά στις 4 Οκτωβρίου του 1902, κατά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα.

Ο Μιλτιάδης Σεϊζάνης, φλογερός Έλληνας αγωνιστής, εκδότης της σμυρναϊκής εφημερίδας «Αρμονία», και γνωστός στους τότε Τηγιακούς από τα «Τήνια 1895», έγραψε στην Βίβλο του Γεωργίου Λαμπάκη:

«Τω πεφιλημένω μοι Γ. Λαμπάκη.

Ήλθες ως λάμψις, και έφυγες ως αστραπή, αλλά θα σε παρακολουθήσῃ παντού και πάντοτε η γλυκεία ανάμνησίς σου, ως μυρόεσσα αύρα αγάπης και εκτιμήσεως.

Σμύρνη 5 Οκτωβρίου 1902.

Μ.Δ. Σεϊζάνης».

H Σμύρνη τιμά τον Γεώργιο Λαμπάκη.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την Σμύρνη 3 - 4 φορές έως το 1907, στην οποία και έδωσε αρκετές διαλέξεις μετά από παράκληση, πρόσκληση των εκεί ομογενών.

Στις 23 Απριλίου του 1907, εόρτασαν στον εκεί Άγιο Γεώργιο την εορτή του Έλληνα Βασιλιά Γεωργίου του Α'. Μετά την τελετή ο Μητροπολίτης Σμύρνης Βασίλειος, κανονικός διάδοχος του ιερού Πολυκάρπου, ως αντιπρόσωπος της Σμυρναϊκής Κοινότητας, στην μεγάλη αίθουσα του Συνοδικού, παρόντων των ομογενών αρχών, του κλήρου, των λογίων, κ.λπ. απένειμε στον Γεώργιο Λαμπάκη «χρυσούν ΑΓΓΕΛΙΑΝΑ», επί του οποίου η επιγραφή:

«Ο Β' ΑΓΓΕΛΙΑΝΑ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ
ΤΩ
Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ»,

τον οποίο συνόδευσε με σχετικό έγγραφο¹²².

ΠΕΡΓΑΜΟΣ: Ο Γ' αστήρ της Αποκαλύψεως.

Την αρχαία Πέργαμο στόλιζαν υπέροχης τέχνης ναοί και οικοδομήματα και θαυμάσια βιβλιοθήκη. Στην Πέργαμο εφευρέθηκε η περγαμηνή (δέρμα ζώου) προς συγγραφή βιβλίων. Εδώ γεννήθηκε ο διάσημος Γαληνός.

Ο Χριστιανισμός είχε εισαχθεί στην Πέργαμο πριν γραφεί η Αποκάλυψη. Πρώτος Επίσκοπος Περγάμου αναφέρεται ο Γάιος. Δεύτερος Επίσκοπός της ο ιερός Αντύπας, ο οποίος σε μεγάλη ηλικία κλήθηκε από τον ηγεμόνα να αρνηθεί τον Ιησού και όταν αυτός αρνήθηκε, τον έκλεισε μέσα σε πυρακτωμένο «χάλκινον βουνό, ένθα ζων ο ιερός Αντύπας κατεκάη εν Περγάμῳ». Στην Πέργαμο μαρτύρησαν επίσης και οι Άγιοι Κάρπος, Πάπυλος, Αγαθονίκη, Αγαθόδωρος που κατάγονταν από τα Θυάτειρα.

Κατά τον Β' αιώνα, Επίσκοπος Περγάμου ήταν ο Θεόδοτος. Το 347, στην Σύνοδο της Σαρδικής, μετείχε ο Περγάμου Ευσέβιος. Επίσκοποι της Περγάμου συμμετείχαν στην Γ' Οικουμενική Σύνοδο, στην ΣΤ' και στην Ζ', στην οποία ο Επίσκοπος Βασίλειος υπογράφεται ως: «Βασίλειος ανάξιος επίσκοπος Περγάμου».

Εδώ να σημειώσω, ότι στην ίδια Οικουμενική Σύνοδο, στην Ζ', το 789 μ.Χ., παρέστη και υπογράφεται και ο Τήνου Ευστάθιος, ως εξής: «Ευστάθιος ανάξιος επίσκοπος Τήνου».

Άγνωστο βέβαια, ποιος αντέγραψε ποιον.

Χριστιανικά ερείπια: «Αληθώς αξιοθαύμαστοι οι εν Περγάμῳ προύπαρξαντες ναοί των αρχαίων Χριστιανών», έργα του Δ' - Ε' και Ε' - ΣΤ' αιώνος, σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης¹²³.

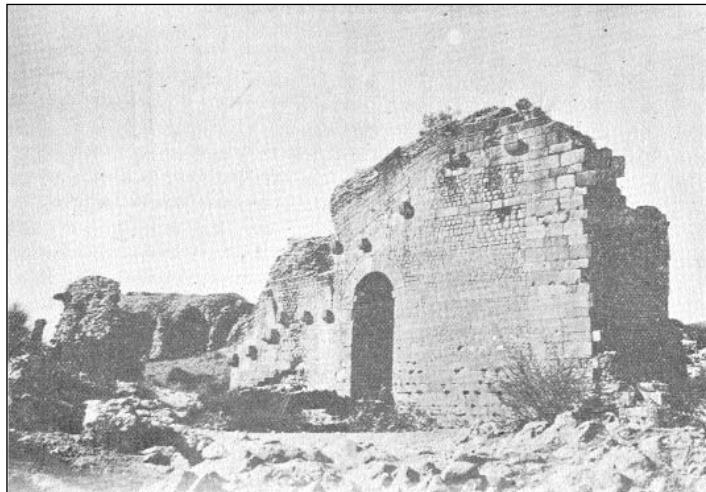
Η Χριστιανική Πέργαμος κατά το 1906 - 1908.

Πληθυσμός:

Κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η Πέργαμος, πόλη της Μυσίας, είχε πληθυσμό 120 χιλιάδων κατοίκων.

¹²² Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 194 - 250.

¹²³ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 251 - 252.

Πέργαμος. Ερείπια των αμφιθεάτρων όπου μαρτύρησαν οι Κάρπος, Πάπυλος, Αγαθονίκη και Αγαθόδωρος (Οι επτά αστέρες..., σελ. 286, εικ. 144).

Το 1675 ο Spon βρήκε 15 - 20 χριστιανικές οικογένειες μόνο. Κατά το 1906 η «Χριστιανική Πέργαμος» έχει 20 χιλιάδες κατοίκους και από αυτούς είναι:

Τούρκοι	10.000
Εβραίοι	700
Χριστιανοί (από τους οποίους οι 300 Αρμένιοι)	9.300
Σύνολο	20.000

Συνοικίες της Περγάμου.

Η Πέργαμος του 1906, με τον Σελινούντα ποταμό, χωριζόταν σε δύο μεγάλες συνοικίες. Στην Ελληνική με την Αρμενική και την Τουρκική με την Εβραϊκή.

Οι Αρμένιοι, που κατοικούσαν μέσα στην ελληνική συνοικία, είχαν μία εκκλησία κοντά στην ελληνική Μητρόπολη, ένα ιερέα και σχολείο με 30 - 40 μαθητές.

Η Κοινότητα.

Η Ορθόδοξη Κοινότητα συντηρεί Αρρεναγωγείον με 450 - 500 μαθητές και Παρθεναγωγείο με 300 - 350 μαθήτριες.

Έχει πέντε σωματεία - Αδελφότητες, που είναι:

Ο Άτταλος, η Ομόνοια, η Αγία Καστριανή, ο Άγιος Αντύπας και ο Ευαγγελισμός.

Χριστιανικοί ναοί της Περγάμου.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, το 1906, βρήκε στην Πέργαμο πέντε ορθόδοξους ναούς να λειτουργούνται. Δύο μεγάλες, λαμπρές ενοριακές εκκλησίες και τρία παρεκκλήσια, πράγμα που θεώρησε τιμή για την εκεί Ορθόδοξη Κοινότητα.

Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής.

Έγινε τελευταία Μητρόπολη, αντί του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Ο Γ. Λαμπάκης περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια εικόνες, αναφέρει αφιερωματικές επιγραφές κ.λπ. του τρίκλιτου και τρίκογχου Μητροπολιτικού ναού της Ζωοδόχου Πηγής.

Θα περιορισθώ σε 4 σημεία:

- (α) Στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου, της «κεκοσμημένης» κ.λπ. είναι χαραγμένο το όνομα του τεχνίτη: «Γιαννούλη Βιδάλε Τήνιος πετράς».
- (β) Στον δεσποτικό θρόνο η επιγραφή: «ΕΡΓΟΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΡΗΓΟΥ ΣΜΥΡΝΗ». Ο Υστερνιώτης αυτός γλύπτης είχε στην Σμύρνη μαρμαρογλυφείο.
- (γ) Οι περισσότερες από τις εικόνες είναι αφιερωμένες από συντεχνίες: των ψωμάδων, των παπουτζίδων, ραπτάδων, κηπουρών, σιμιτζίδων, ποιμένων, χασάπηδων, πακάληδων, όπως γράφουν στις αφιερώσεις τους.
- (δ) Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1906, κατά την ακολουθία του εσπερινού, ο Γεώργιος Λαμπάκης μίλησε από τον άμβωνα προς το εκκλησίασμα.

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων.

Είναι ο άλλος ενοριακός ναός της Περγάμου, στους πρόποδες της Ακροπόλεως. Είναι ο αρχαιότερος από τους ναούς που υπήρχαν εκεί, κατά το 1906. Οι διαστάσεις του είναι 19,17 X 8,70 μέτρα. Είναι ναός μονόκογχος. Και είναι ο μόνος που βρήκε ο Spon το 1675 στην Πέργαμο.

Στο υπέρθυρο της μεσημβρινής θύρας του ιερού βήματος υπάρχει επιγραφή με χρονολογία 1545.

Ο Γ. Λαμπάκης δίνει πλήρη περιγραφή και της εκκλησίας αυτής, εικόνων, επιγραφών, κ.λπ.

Παρεκκλήσια εντός της Περγάμου.

1. Του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου - Αγίου Αντύπα.
2. Του Αγίου Γεωργίου.
3. Της Αγίας Παρασκευής.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται και στα παρεκκλήσια αυτά που βρίσκονταν μέσα στην πόλη της Περγάμου και που λειτουργούνταν τότε, αναφέρει επίσης και τα ονόματα των πέντε κληρικών που συνάντησε εκεί.

Παρεκκλήσια εκτός της Περγάμου.

1. Ο Άγιος Ευστράτιος. Αρχαίο, σκοτεινό οικοδόμημα. Την μαρμάρινη στέγη του υποβαστάζουν λίθινοι κίονες.
2. Η Αγία Καστριανή. Πίσω από την Ακρόπολη. Παρά τον δυτικό τοίχο του ναού βρίσκεται «αγίασμα», το οποίο απολαμβάνει πολλής τιμής από τους Οθωμανούς, που το ονομάζουν «Μπαρμάκ μπατεράν».
3. Ο Προφήτης Ηλίας. Στην κορυφή του ομώνυμου βουνού, απέναντι και ανατολικά της Ακρόπολης¹²⁴.

Θα μεταφέρω ακόμα εδώ μερικά, από τα όσα αναφέρει ο Γεώργιος Λαμπάκης, για τον ερειπωμένο ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Περγάμου, για τον οποίο έγινε λόγος πολύς εφέτος, στις αρχές του Μαΐου 2006 με αφορμή την θεία λειτουργία που τελέσθηκε εκεί, και στην οποία παρευρέθηκε και ο Οικουμενικός Πατριάρχης, τις απρέπειες των «Γκρίζων Λύκων», κ.λπ.

Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου.

Κολοσσιαίο οικοδόμημα ρωμαϊκής εποχής, το οποίο κοινώς λέγεται Βασιλική και που κατά τον Δ' - Ε' αιώνα, όταν καταλύθηκε η ειδωλολατρεία, μεταβλήθηκε σε χριστιανικό ναό. Η κυρίως βασιλική αφιερώθηκε στον διδάσκαλο της Ασίας, Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, οι δε περί αυτήν πύργοι, ο μεν ένας στον Ιερό Αντύπα, ο δε άλλος στον Γάιο, πρώτο Επίσκοπο Περγάμου, ή στους Αγίους που μαρτύρησαν στην Πέργαμο, όπως οι Κάρπος, Πάπυλος, Αγαθονίκη, Αγαθόδωρος...

Τον ναό αυτόν βέβαια εννοεί ο Spon το 1675, ότι ήταν η Μητρόπολη

¹²⁴ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 291 - 299. Σύμφωνα με υποσημείωση του Γ. Λαμπάκη (σελ. 294 του βιβλίου του), ο Ιάκωβος Ρήγος είχε κατασκευάσει και τον Δεσποτικό θρόνο στον παρά την Σμύρνη ναό του Αγίου Παντελεήμονα στο Γιος-Τεπέ.

του Ιωάννου του Θεολόγου και τον οποίο βρήκε ερειπωμένο. Είχε μήκος 56 βήματα και πλάτος 32.

Το οικοδόμημα αυτό είχε απογυμνωθεί από κάθε εσωτερικό και εξωτερικό διάκοσμο.

Το προς τα δεξιά κυκλικό οικοδόμημα, έλεγαν ότι ήταν εκκλησία του Αγίου Αντύπα. Να σημειωθεί εδώ ότι: Έξω από την βασιλική, προς τα νότια και επί της οδού, υπήρχε ένας τετράγωνος χώρος, τον οποίο η τοπική παράδοση ονόμαζε τάφο του Ιερού Αντύπα.

Το προς τα αριστερά, πριν 15 χρόνια, σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης, δηλαδή περί το 1891 (1906 - 15), οι εκεί Έφοροι Γ. Ράλλης, Γεωργαλάς και Α. Σοφιανός μετέβαλαν σε ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, στον οποίο «και την εορτήν του ιερού Αντύπα διά γενικής των Χριστιανών λιτανείας άγουσιν. Πράξις παντός επαίνου και τιμής αξία», σημειώνει και πάλι ο Γ. Λαμπάκης¹²⁵.

Ο ερειπωμένος ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Χριστιανική Πέργαμο του 1906 ήλθε στην επικαιρότητα στις 8 Μαΐου 2006, εκατό χρόνια μετά την επίσκεψη του Γ. Λαμπάκη, όταν λειτούργησε εκεί ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης, παρόντος και του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου με τα γνωστά επεισόδια των «Γκρίζων Λύκων».

ΘΥΑΤΕΙΡΑ: Ο Δ΄ αστήρ της Αποκαλύψεως.

Τα Θυάτειρα, αρχαία πόλη της Λινδίας, είχαν δεχθεί τον Χριστιανισμό, όπως η Πέργαμος και η Σμύρνη, κατά το πρώτο μισό του πρώτου αιώνα, ή λίγο μετά, πριν ο Ευαγγελιστής Ιωάννης γράψει την Αποκάλυψη. Δεν είναι, όμως, γνωστό αν σε αυτό συνετέλεσε η από τα Θυάτειρα «πορφυροπώλις» Λυδία, η οποία βαφτίσθηκε από τον Απόστολο Παύλο στους Φιλίππους (Πράξεις, ιστ') ή μαθητές του Παύλου, ή έμποροι Χριστιανοί από την Έφεσο, την Σμύρνη, την Παλαιστίνη...

Από τα Θυάτειρα κατάγονταν οι Άγιοι Μάρτυρες Κάρπος, Επίσκοπος Θυατείρων, και ο διάκονός του Πάπυλος, που μαρτύρησαν στο Αμφιθέατρο της Περγάμου (Η μνήμη τους, 13 Οκτωβρίου). Ως πρώτος Ιεράρχης Θυατείρων αναφέρεται Ιωάννης, 2ος ο Κάρπος, 3ος ο Σώζων,...

¹²⁵ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 280 - 285.

Όταν οι Τούρκοι κατάκτησαν την πόλη «οι ναοί τρέπονται εις μωαμεθανικά τεμένη και οι Χριστιανοί κάτοικοι σχεδόν εντελώς εκλείπουσι».

«Ουδέν εν αυτοίς περιεσώθη μνημείον της αρχαίας ελληνικής τέχνης».

Το 1675, ο Spon αναφέρει ότι η πόλη είχε περί τις 4 -5 χιλιάδες κατοίκους, ότι δεν υπήρχαν Χριστιανοί και ότι συνάντησε ένα μόνο Έλληνα.

Ta Θυάτειρα του 1906 - 1908.

Πληθυσμός:

Τα Θυάτειρα του 1906 - 1908 απέχουν από την λαμπρότητα των αρχαίων... Όμως απέχουν και από τα Θυάτειρα που είδε ο Spon το 1675, τα οποία δεν είχαν ούτε κάποια, μικρή έστω, χριστιανική κοινότητα, αλλά υπήρχε ένας μόνο Έλληνας χριστιανός.

Το 1833 είχαν 24 χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι μισοί ήταν Έλληνες. Υπήρχαν και 3 χιλιάδες Αρμένιοι.

Το 1906 ήταν: Χριστιανοί Ορθόδοξοι	7.000
Αρμένιοι και Εβραίοι	1.000
Οθωμανοί	14.000
Σύνολο	22.000

H Κοινότητα των Θυατείρων.

Οι περισσότεροι των κατοίκων ήταν τουρκόφωνοι. Πριν 20 χρόνια πολύ λίγοι γνώριζαν μόνο λίγες ελληνικές λέξεις. Τώρα λειτουργούν λαμπρές Σχολές αρρένων (μαθητές 278), θηλέων (μαθήτριες 144) και νηπιαγωγείο (170 νήπια, διά των οποίων «αναμένεται η εξάπλωσις της γλώσσης». Αυτό οφείλεται στο ότι την Κοινότητα αποτελούν άνδρες «υπό μεγάλου αισθήματος προς την Μητέρα Ελλάδα και την θρησκείαν διακατεχόμενοι. Οι πλείστοι τούτων κατάγονται εκ Κυθήρων...», σημειώνει ο Γ. Λαμπάκης.

Naoί των Θυατείρων.

Τα Θυάτειρα το 1906 είχαν ένα μόνο ενοριακό ναό, τον και Μητροπολιτικό, του Αγίου Νικολάου.

«Ευρύς και ικανώς μεγαλοπρεπής, εν μέσω μεγάλης αυλής υψούται ο

Θυάτειρα. Μητροπολ. ναός Αγ. Νικολάου (Οι επιτά αστέρες..., σελ. 300, εικ. 151).

συγχρόνου τέχνης, μετά θόλου (τρούλου), μονόκογχος ούτος ναός, ανακτισθείς επί του αυτού μήκους του αρχαίου ναού» (εικ. 151, σελ. 300).

Στις 24 Σεπτεμβρίου 1906, όταν ο Γ. Λαμπάκης εισήλθε στον ναό, οι εργάτες είχαν στήσει σκαλωσιές για την επισκευή του (εικ. 164, σελ. 327).

Περιγράφει το εσωτερικό του ναού, αναφέρει τις υπάρχουσες εικόνες και τις σ' αυτές επιγραφές...

Η συνύπαρξη στον ναό των εικόνων των Αγίων Ιωάννου του Θεολόγου, Κάρπου του Επισκόπου Θυατείρων, του Μάρκου του Ευγενικού, και η εικόνα του Αγίου Πολυκάρπου «μαρτυρούσιν ότι οι αναρτήσαντες ταύτας, είχον γνώσιν της ιστορίας της πολυσέπτου και πολυσέμνου αυτών ιεράς Μητροπόλεως».

Ανατολικά της αυλής βρίσκεται το παρεκκλήσιο των Αγίων Κάρπου και Παπύλου, όπου εορτάζουν στις 13 Οκτωβρίου.

Στα Θυάτειρα βρίσκεται και το «αγίασμα» της Αγίας Παρασκευής, εις το οποίο συρρέουν οι Χριστιανοί την Παρασκευή της Διακαινησίμου, που κατά τον Γ. Λαμπάκη σημαίνει ότι εκεί, σε αρχαιότερους χρόνους, προϋπήρχε ναός της Αγίας Παρασκευής.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε, για πρώτη φορά, τα Θυάτειρα την Κυριακή, 24 Σεπτεμβρίου 1906. Μόλις έφθασε, πήγε στην Μητρόπολη, όπου ο «συνωστισμός ήταν μέγας και κοινή η συγκίνησις».

Τον προσφώνησε ο διδάσκαλος Διονύσιος Χρηστάκος και η θυγατέρα

του Εφόρου Εμμανουήλ Ν. Μάρκογλου πρόσφερε ανθοδέσμη στην σύζυγό του Ευθαλία. Ο Γ. Λαμπάκης, αντί απαντήσεως, δήλωσε ότι θα μιλήσει κατά τον εσπερινό στον ναό. Κατά την ομιλία του αναφέρθηκε και στην Λυδία που συνάντησε ο Απόστολος Παύλος στους Φιλίππους...

Ο Γεώργιος Λαμπάκης καταχωρεί τον πόνο που αισθάνθηκε όταν είδε ότι στα Θυάτειρα δεν ακούγεται το όνομα Λυδία, ούτε ότι ήταν γνωστή η ιστορία της. Και το χειρότερο ήταν ότι στην ελληνικότατη αυτή πόλη δεν μιλούσαν καν την ωραία γλώσσα των προγόνων!

Γι' αυτό και στις 26 Σεπτεμβρίου, στην μνήμη του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου δήλωσε ότι κατά τον εσπερινό θα βαπτίσει «όσα θυγάτρια» θα προσφέρονταν στο όνομα της Λυδίας, αλλά και του Παπύλου, γιατί ακούγοταν ήδη το όνομα του Αγίου Κάρπου.

Και είναι απερίγραπτο αυτό που έγινε εκείνο το βράδυ στο ναό. Όλα σχεδόν τα αβάπτιστα νήπια της Κοινότητας, από όλες τις διευθύνσεις της πόλης, προσήλθαν... «Ανέτειλαν 4 Λυδίαι και 2 Πάπυλοι».

Το πρωί της Παρασκευής, 29 Σεπτεμβρίου του 1906, ο Γεώργιος Λαμπάκης με την σύζυγό του αναχώρησαν για τις Σάρδεις του Κροίσου, «την ένδοξον των Λυδών βασιλέων πρωτεύουσαν και Ε' της Αποκαλύψεως αστέρα»¹²⁶, όπως σημειώνει ο ίδιος.

ΣΑΡΔΕΙΣ: Ο Ε' αστήρ της Αποκαλύψεως.

Οι Αρχαίες Σάρδεις, η Μητρόπολη των Λυδών, των Λελέγων, των Πελασγών, ήταν και η «περίλαμπρος και πασών των πόλεων πλουσιωτάτη». Γνωστοί οι μυθώδεις θησαυροί του Κροίσου, και τα επί του Τμώλου χρυσωρυχεία του γνωστά. Γνωστή και η μετά την ήττα του από τον Κύρο, και η μπροστά στην πυρά αναφώνησή του: Σόλων, Σόλων!...

Ως πρώτος Επίσκοπος Σάρδεων αναφέρεται ο Κλήμης, μετά από αυτόν πιθανώς ο Παπείριος και τρίτος ο Μελίτων ο αγιώτατος, ένας από τους επίσημους συγγραφείς της Εκκλησίας του Β' αιώνα...

Σάρδεων χριστιανικά ερείπια: Εκτός από δύο ερειπωμένες χριστιανικές εκκλησίες και μία χριστιανική επιγραφή, ούτε καν ερείπια άλλα έχει να επιδείξει, η κάποτε πρώτη πόλη της υφηλίου, «αι περιώνυμοι Σάρδεις».

¹²⁶ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 300 - 336.

Σάρδεις. Ερείπια ναού Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (Οι επτά αστέρες..., σελ. 351, εικ. 169).

Oι Σάρδεις του 1906 - 1908.

Ερείπια, ερειπίων! Μεμονωμένα τείχη ερειπίων, διασκορπισμένων εδώ και εκεί. Παρά τον σιδηροδρομικό σταθμό 2 - 3 μαγαζιά Χριστιανικά. Ούτε μία όμως χριστιανική οικογένεια.

Οι μόνοι κάτοικοι των Σάρδεων είναι πάμπτωχοι Τουρκομάνοι που κατοικούν σε οικίσκους και καλύβες παρά τον Πακτωλό ποταμό. Αυτές ήταν οι Σάρδεις την 1 Οκτωβρίου 1906.

Ο Επίσκοπος Σάρδεων Μιχαήλ Κλεόβουλος φέρει μόνο τον τίτλο (εικ. 178, σελ. 369 του βιβλίου του).

Σαλιχλί.

Στις 2 Οκτωβρίου 1906 το βράδυ, ο Γ. Λαμπάκης έφθασε στην κωμόπολη Σαλιχλί. Είναι πρωτεύουσα επαρχίας του νομού Σμύρνης, αλλά υπάγεται στην Εκκλησία της Φιλαδελφείας. Το 1889 είχε 2.500 κατοίκους, από τους οποίους 800 ήταν Έλληνες, 120 Ιουδαίοι και λίγοι Αρμένιοι.

Τώρα, 1906, η κωμόπολη έχει περί τις 7.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 2.000 περίπου είναι χριστιανοί.

Έχει σχολεία αρρένων και θηλέων. Στα σχολεία ο Γ. Λαμπάκης μίλησε στην Δημογεροντία που είχε συγκεντρωθεί, καθώς και προς ολόκληρη την Κοινότητα...

Η Κοινότητα έχει ένα ναό του Αγίου Κωνσταντίνου και ένα ιερέα...

Ο Γεώργιος Λαμπάκης στις 3 Οκτωβρίου 1906 αναχώρησε για την Φιλαδέλφεια. Ο αποχαιρετισμός με το συγκεντρωμένο πλήθος στον σιδηροδρομικό σταθμό ήταν συγκινητικός, όπως σημειώνει.

«Γκιαούρ-κιοϊ - Χριστιάν τατάρ».

Στις 9 Οκτωβρίου, επέστρεψε από την Φιλαδέλφεια για να επισκεφθεί το κοντά στο Σαλιχλί, προς τις Σάρδεις, χωριό, που το ονομάζουν Γκιαούρ-κιοϊ. Το χωριό αυτό απέχει μία ώρα από τις Σάρδεις, ενώ από το Σαλιχλί 20 λεπτά. Το κατοικούν 25 μόνο χριστιανικές οικογένειες, γι' αυτό και η επωνυμία του: «Χριστιάν τατάρ».

Το «ναΐδιον» του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου που βρισκόταν εδώ ήταν παλαιό. Καταστράφηκε από έναν εκεί κοντά χείμαρρο και ανεγέρθηκε νέο. Η αυλή του χρησιμεύει και ως νεκροταφείο.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης περιγράφει και αυτού το εσωτερικό, τις εικόνες, αντιγράφει τις επιγραφές... Σημειώνει ακόμη ότι:

Όπως είναι γνωστό, οι γύρω από τις Σάρδεις χριστιανικές κοινότητες έπαιρναν από αυτές χριστιανικές πλάκες και μάρμαρα και τα χρησιμοποιούσαν στους δικούς τους ναούς. Εξετάζοντας έναν τάφο, είδε επάνω σε αυτόν μία πλάκα ασβεστωμένη. Την ανέστρεψε και είδε με συγκίνηση και απερίγραπτη χαρά ότι είχε εμπρός του ένα λαμπρό μαρμάρινο χριστιανικό θωράκιο από τις Σάρδεις του Ε' αιώνα ($0,50 \times 0,52$ μ.), επάνω στο οποίο υπήρχε το ιερό μονόγραμμα του Ιησού.

Το παρέλαβε αμέσως, και από το Σαλιχλί, με τον συρμό, το απέστειλε στην Σμύρνη, όπου στην συνέχεια επέστρεψε και ο ίδιος, για να αναχωρήσει από εκεί για την Φιλαδέλφεια, «τον ΣΤ' αστέρα της Αποκαλύψεως»¹²⁷.

¹²⁷ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 337 - 364.

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ: Ο ΣΤ' αστήρ της Αποκαλύψεως.

Φιλαδέλφεια. Ναός της μητρόπολης (Οι επτά αστέρες..., σελ. 391, εικ. 208).

Η Φιλαδέλφεια, πόλη και αυτή της Λυδίας, έλαβε το όνομά της από τον βασιλιά της Περγάμου Άτταλο τον Β' τον Φιλαδελφέα. Για την λαμπρότητα και την κομψότητά της ονομάσθηκε «μικραί Αθήναι».

Ο Χριστιανισμός εισήλθεν και εις αυτήν πριν την Αποκάλυψη. Πρώτος Επίσκοπος Φιλαδελφείας, κατά τις Αποστολικές Διατάξεις (VII. 46.), «χειροτονηθείς υπό Ιωάννου του Θεολόγου αναφέρεται ο Δημήτριος», πιθανώς ο αναφερόμενος στο τέλος της Γ' Επιστολής του Ιωάννου (στήχ. 12). Κατά τον Le Quien (1868) πρώτος Επίσκοπος Φιλαδελφείας αναφέρεται ο Λούκιος και μετά ο Δημήτριος.

Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο (325) μετέσχε και ο Φιλαδελφείας Ετοιμάσιος, στην Γ' (431) ο Θεοφάνης, στην ΣΤ' ο Ιωάννης ο Α', στην Ζ' ο Στέφανος.

Ο Spon (1675) αναφέρει ότι βρήκε στην Φιλαδέλφεια 4 εκκλησίες: της Παναγίας, του Αγίου Γεωργίου, των Αγίων Θεοδώρων και του Ταξιάρχου και ότι η πόλη είχε 6 - 7 χιλιάδες κατοίκους από τους οποίους οι 2 χιλιάδες ήταν χριστιανοί.

Ερειπωμένοι ναοί: Ο θαυμασιώτερος και λαμπρότερος των ναών της Φιλαδελφείας ήταν ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, ο και Μη-

τροπολιτικός ναός της πόλεως, ο οποίος τώρα, ως κάποιος Γίγας προέχει των οθωμανικών οικιών και έχει περιέλθει σε αξιοθρήνητη κατάσταση.

Οι ναοί του προφήτη Ναούμ, της Μεταμορφώσεως, του Αγίου Κωνσταντίνου, του Αγίου Φανερού (Φανουρίου), των Αγίων Αναργύρων, της Αγίας Ειρήνης, ερειπωμένοι και αυτοί, δεν λειτουργούνται...

Η Φιλαδέλφεια κατά το 1906 - 1908.

Η Φιλαδέλφεια, όπως και τα Θυάτειρα και οι ερειπωμένες Σάρδεις, βρίσκονται στην Λυδία. Τώρα λέγεται Αλασεχίρ.

Πληθυσμός:

Σύμφωνα με στατιστική του 1889, η Φιλαδέλφεια είχε 13 χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι 3 χιλιάδες είναι Έλληνες και οι υπόλοιποι είναι Τούρκοι.

Σχολεία:

Η Κοινότητα... «ζη και προάγεται... αλλά λυπηρόν ότι ζη εν πλήρει αγνοία της γλώσσης των εαυτής Προγόνων». Πιο απλά δεν γνωρίζουν ελληνικά οι εκεί Έλληνες.

Όμως είναι ευχάριστο το ότι από μέρα σε μέρα «ο ζωογόνος ήλιος της Παιδείας... διαλύει το σκότος της αγνοίας και εξαπλούται το φως της παιδείας και των Ελληνικών Γραμμάτων».

Και αυτό οφείλεται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Χατζηγεωργίου Θεοδώρου και των γιων του, στα οποία οι επιγραφές «Θεολόγια Εκπαιδεύτηρια», «Θεολόγειον Παρθεναγωγείον», κ.λπ.

Συνολικά φοιτούν σε αυτά 260 περίπου μαθητές, 150 μαθήτριες και 210 παιδιά στο νηπιαγωγείο.

Στα Σχολεία αυτά βρίσκεται συλλογή αρχαιοτήτων, «λόγου αξία».

Ο Επίσκοπος:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης, όταν έφθασε στην Φιλαδέλφεια, επισκέφθηκε τον Επίσκοπο Λεόντιο, στον οποίο υπάγονται και οι Εκκλησίες των Σάρδεων και Λαοδικείας και από τον οποίο ζήτησε κάθε πληροφορία.

Οι εκκλησίες της Φιλαδελφείας.

Το 1675 ο Spon βρήκε στην Φιλαδέλφεια 4 εκκλησίες. Τώρα (1906) η Φιλαδέλφεια έχει 5 ενοριακούς ναούς, 12 παρεκκλήσια και 4 αγιάσματα.

Ενοριακοί ναοί:

Ο Άγιος Γεώργιος, παλαιά Μητρόπολη:

«Λίαν πτωχόν, και υπό αρχιτεκτονικήν ἐποψιν ανάξιον λόγου οικοδόμημα... αντί αυτού, νέα ἡδη Μητρόπολη ἔγινε ο ναός του Ταξιάρχου (εικ. 209, σελ. 393 του βιβλίου).

Ο Λαμπάκης, στην συνέχεια, περιγράφει το εσωτερικό του ναού, κάνει λόγο για το «λόγου ἀξιον» ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο (τέμπλο) του ναού, έργο του ΙΣΤ' - ΙΖ' αιώνα. Αναφέρεται στις εικόνες, στις επ' αυτών επιγραφές, στα σκαλισμένα σε μάρμαρα «κοσμήματα» και στον σταυρό στις παραστάδες της θύρας του.

Η εικών της Αποκαλύψεως (εικ. 24): «Οτι δε εν τω ναώ τούτῳ ἐστιν ανεκτίμητον ἀληθώς κειμήλιον της Εκκλησιαστικής Ιστορίας των Επτά Εκκλησιών της Ασίας ἐστιν η εικών της Αποκαλύψεως, η μετά την εικόνα του Αγίου Γεωργίου στο εικονοστάσιο (τέμπλο) ευρισκομένη...». Είναι ναι διαστάσεων 0,76 X 0,80 μ. και ο Γ. Λαμπάκης διέθεσε μία ολόκληρη σελίδα (σ. 306) του βιβλίου του για την περιγραφή της.

Επιτύμβιες επιγραφές: Μπροστά στην θύρα του ναού το ἄδαφος - δάπεδο είναι στρωμένο με επιτύμβιες πλάκες από τάφους Χριστιανών, αλλά στην τουρκική γλώσσα. Ο Γ. Λαμπάκης τις καταχωρεί και αμέσως μετά αναφέρει, μεταφέρει το περιεχόμενό τους στην ελληνική γλώσσα.

Ναός των Ταξιαρχών - Η Μητρόπολη (1906).

«Νέα Εκκλησία και πάντα τα εν αυτή νέα. Ουδέν λόγου ἀξιον ἔχουσα».

Ο Γ. Λαμπάκης αναφέρεται στο εσωτερικό της εκκλησίας, για τις εικόνες, τις αφιερωματικές επιγραφές κ.λπ. Σημειώνει ακόμα ότι:

Εξωτερικά, στο μεσημβρινό μέρος της αυλής, βρίσκεται ο τάφος του ευπατρίδου της Φιλαδελφείας Χ'' Γεωργίου, στον οποίο διάβασε:

«Κελ Κιτζμέ γελ ἀδεμ ναζαρ εγλε που καπριμέ ίσμιμετικατ εγλε χορ πάκμα ραχμετιμέ Χ'' Θεολόγος Χ'' Γεωργίου ανηλρδημ ταχί αηβαλόγλου πιρ ζεμάν πλούμτουρ εντζάμη τζαρεσίζ τιρ χερ τερμάν αλασεΐρ 3 Α-

πριλίου 1852» (= Χρόνε μην έρχεσαι και περνάς, άνθρωπε παρατήρησον το μνήμα μου και πρόσεξε το όνομά μου, μη παροράς τον θάνατό μου, Χατζή Θεολόγος Χατζή Γεωργίου επωνομαζόμην ακόμα αἴπαλόγλου, θάνατος είναι το τέλος και κάθε περιποίησις ανίατος).

Ναός της Παναγίας (Γενέσιον της Θεοτόκου).

Για το, εξόχου τέχνης ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο (τέμπλο) της, (εικ. 215), για τον λαμπρό Δεσποτικό θρόνο, τον Άμβωνα και γενικά «δια την εξόχου Χριστιανικής ξυλογλυφίας του Ναού, τον Νάόν τούτον δυνάμεθα να ονομάσωμεν πολύτιμον κιβωτόν, εις την οποίαν περιεσώθησαν αξιοθαύμαστα της Χριστιανικής τεχνουργίας κειμήλια».

Ο ναός αυτός είναι από τους αρχαίους ναούς της Φιλαδέλφειας, τον οποίο αναφέρει και ο Spon. Ο υπάρχων ναός επισκευάσθηκε κατά το 1879, σύμφωνα με την επιγραφή στο υπέρθυρο. Είναι ναός τρίκλιτος, στεγασμένος με κυλινδρικό (καμπύλο) θόλο, χωρίς προεξοχή τρούλου (εικ. 216).

Ναός της Αγίας Μαρίνας.

Σύμφωνα με την επιγραφή στο υπέρθυρο της δυτικής πρόσοψης του ναού, και ο ναός αυτός είναι από τους αρχαίους ναούς της πόλεως, αν και ο Spon δεν τον αναφέρει στον κατάλογο των ναών. Κατακάηκε το 1746 και ξαναχτίστηκε το 1836...

Είναι ναός τρίκογχος με στρογγύλες κόγχες. Στο εσωτερικό του βρίσκονται οι λαμπρότερες εικόνες από όσες είδε ο Γεώργιος Λαμπάκης στην ανά τις Επτά Εκκλησίες της Ασίας περιοδεία του. Αναφέρεται σε κάθε μια ξεχωριστά, σύμφωνα με την πάγια τακτική του, καθώς και στις επιγραφές, χρονολογίες, αφιερώσεις που υπάρχουν επάνω σε αυτές.

Ναός των Αγίων Θεοδώρων.

Στην συνοικία Κάραγατς βρίσκεται ο ναός των Αγίων Θεοδώρων. Μία από τις αρχαιότατες ενορίες κάποτε της πόλεως. Την αναφέρει και ο Spon. Σε εικόνα της Παναγίας υπάρχει η χρονολογία 1600. Στην στρωμένη αυλή του υπάρχει σκαλισμένος σταυρός με ανόμοια ιδιόρρυθμα κοσμήματα (εικ. 223).

Ναός των Αγίου Σπυρίδωνος.

Πριν οικοδομηθεί η νέα Μητρόπολη των Ταξιαρχών και ο ναός αυτός του Αγίου Σπυρίδωνα ήταν ενοριακός. Τώρα είναι παρεκκλήσιο. Εσωτερικά: Εικόνες, επιγραφές, κ.λπ.

Έξω του ναού βρίσκονται αρκετά συντρίμματα αρχαίας Χριστιανικής τέχνης, θωράκια με σταυρούς του Ζ' - Η' και ΙΒ' - ΙΓ' αιώνα.

Παρεκκλήσια που λειτουργούνται.

1. Του Αγίου Παντελεήμονα,	7. Του Αγίου Αθανασίου,
2. Της Κοιμήσεως της Θεοτόκου,	8. Της Αγίας Παρασκευής (άλλη),
3. Του Αγίου Συμεών,	9. Της Παναγίας των Εισοδίων,
4. Του Αγίου Νικολάου,	10. Του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου,
5. Της Αγίας Παρασκευής,	11. Του Αγίου Γεωργίου,
6. Του Αγίου Αλεξάνδρου,	12. Του Αγίου Σπυρίδωνα.

Στο υπέρθυρο του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου βρίσκεται αρχαίος σταυρός του Ε' - ΣΤ' αιώνα.

Αγιάσματα.

1. Του Αγίου Παντελεήμονα,	3. Του Αγίου Γρηγορίου,
2. Των Αγίων Ιωακείμ και Άννας,	4. Του Προδρόμου.

Νεκροταφείο: Έξω από τα τείχη της πόλης βρισκόταν το παρεκκλήσιο του Προφήτη Ηλία. Τώρα υπάρχει μόνο ένα προσκυνητάριο. Ο χώρος του ναού, πριν 35 χρόνια, μεταβλήθηκε σε νεκροταφείο....

«Και νυν επί τον Ζ' αστέρα, τον ούτω θείως επί του στερεώματος της Φρυγίας σελαγίζοντα», σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης¹²⁸.

¹²⁸ Γεώργιος Λαμπάκη, ο.π., σελ. 365 - 414.

ΛΑΟΔΙΚΕΙΑ: Ο Ζ' αστήρ της Αποκαλύψεως.

*Λαοδίκεια. Ερείπια ναού Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
(Οι επτά αστέρες..., σελ. 429, εικ. 234).*

Η Λαοδίκεια το 1906 - 1908.

Για τη Λαοδίκεια, πόλη της Φρυγίας, ο Γεώργιος Λαμπάκης, σημειώνει ότι, εκτός από τα ερείπια του Σταδίου, δύο Θεάτρων, του Γυμνασίου (παλαιόστρας), χριστιανικός ναός δεν διασώζεται κανένας, εκτός από δύο, που είναι κατεστραμμένοι μέχρι το έδαφος.

Τα λίγα λείψανα που περισώθηκαν είναι του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Και ο Γεώργιος Λαμπάκης σημειώνει:

«Γνωστόν δε ότι πάσαι αι αρχαίαι Μητροπόλεις των επτά εκκλησιών της Ασίας ήσαν αφιερωμέναι εις τον Ευαγγελιστήν αυτόν και Διδάσκαλον Ιωάννην τον Θεολόγον», για τίς οποίες και κάνει λόγο στην Αποκάλυψη του.

«Κατά Προκόπιον τον Καισαρέα, ο Ιουστινιανός «εν Λαοδικείᾳ, του Αγίου Ιωάννου ανανέωσε ναόν».

Από πρόχειρες μετρήσεις ο Γεώργιος Λαμπάκης σχημάτισε την αρχιτεκτονική κάτοψη του ερειπωμένου αυτού ναού.

Ο ναός ήταν τρίκλιτος. «Το όλον του ναού μέγεθος ήταν 54,20 X 29,85 μ.». Το πάχος του τοίχου ήταν 1,37 μ. Η διάμετρος της κόγχης ήταν 8 μ.

και η ακτίνα 4 μ. Ήταν, επομένως, αρκετά μεγάλος ναός.

Λαοδίκεια το 1906 δεν υπήρχε. Υπήρχαν μόνο τα αρχαία και τα χριστιανικά ερείπια της...

Η κωμόπολη Δενισλί.

Μία ώρα περίπου από τη Λαοδίκεια βρίσκεται η κωμόπολη Δενισλί, στην οποία υπάρχει χριστιανική κοινότητα. Από τους 20 χιλιάδες κατοίκους της, οι 2 χιλιάδες είναι Χριστιανοί τουρκόφωνοι και περίπου 600 διάφοροι ξένοι.

Η Κοινότητα στο Δενισλί το 1906.

«Δυστυχώς της Χριστιανικής ταύτης Κοινότητος και το αίσθημα και η πίστις είναι χλιαρά». Οι χριστιανοί απώλεσαν την ελληνική γλώσσα...

Ο Μικρασιατικός Σύλλογος της Αθήνας ίδρυσε λαμπρό και ευρύχωρο Αρρεναγωγείο, στο οποίο φοιτούν 35 περίπου μαθητές, από τους οποίους μόνον οι 20 γνωρίζουν ελληνικά.

Στο Παρθεναγωγείο φοιτούν 130 κορίτσια, από τα οποία μόνο δύο μιλούν ελληνικά. «Τοιαύτη η καχεκτική της Κοινότητος και των σχολείων κατάστασις», σημειώνει ο Γεώργιος Λαμπάκης.

Η Εκκλησία στο Δενισλί.

Η Κοινότητα στο Δενισλί έχει μία μόνο εκκλησία. Είναι ναός τρίκογχος, με στρογγύλες και τις τρεις κόγχες του, του Αρχιστρατήγου Μιχαήλ. Εξωτερικά της εκκλησίας οι χρονολογίες 1795 στην μεσημβρινή πλευρά, 1835 στην βόρεια.

Στο εσωτερικό οι εικόνες του Χριστού, της Παναγίας, του Προδρόμου και των Αγίων Χαραλάμπους και Δημητρίου, με χρονολογίες του 1798, 1864, 1865,...

Iεράπολη.

Στην συνέχεια ο Γεώργιος Λαμπάκης επισκέφθηκε την εκεί κοντά Ιεράπολη. Κάνει λόγο για ερείπια «εντυπωσιακών» κάποτε ναών Αγίων και Αποστόλων που δίδαξαν εκεί, καθώς και αυτών που μαρτύρησαν. Μεταξύ

*Ιεράπολη. Ερείπια ναού του Αποστόλου Φιλίππου
(Οι επτά αστέρες..., σελ. 447, εικ. 245).*

άλλων, αναφέρει ότι σε αυτήν, επί Νέρωνα, μαρτύρησε «σταυρωθείς» ο Απόστολος Φίλιππος. Ο ναός του ήταν «παμμέγιστος». Εδώ έζησε και η αδελφή του Μαριάμνη, καθώς και ο Απόστολος Βαρθολομαίος.

Τώρα, 1906, η Ιεράπολη είναι ερειπωμένη, όπως και η Λαοδίκεια.

Κολοσσαί - Χώναι.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφέρεται επίσης στις αρχαίες Κολοσσές και αργότερα Κολασσαί, όπου ζούσε ο χριστιανός Φιλήμων. Στις Επιστολές του προς Κολοσσαίς και προς τον Φιλήμονα, ο Παύλος του ζητούσε να συγχωρήσει τον Ονήσιμο¹²⁹. Ο Φιλήμων έγινε Επίσκοπος Κολασσών και ο Ονήσιμος της Βέροιας. Και οι δύο εορτάζουν στις 22 Νοεμβρίου, όπως και ο Άρχιππος, που ζούσε και αυτός εκεί. Στις αρχαίες Κολοσσές δεν διασώθηκε κανένα οικοδόμημα.

Οι Κολοσσές - Χωνός το 1906.

Μισή ώρα από τις αρχαίες Κολασσές - Κολοσσές - Χώνες βρίσκεται μικρό και άσημο χωριό στις πλαγιές του Κάδμου, με το όνομα αυτό. Σε αυτό κατοικούν 700 περίπου οικογένειες, από τις οποίες οι 600 είναι οθωμανικές και οι 100 χριστιανικές.

¹²⁹ Επιστολή Παύλου προς Φιλήμονα, στίχοι 10 - 11, 18.

*Φρυγία - Κολοσσές. Στην αυλή του ναού
(Οι επτά αστέρες..., σελ. 456, εικ. 249).*

Στο χωριό αυτό διασώθηκε η τελευταία χριστιανική Κοινότητα των Κολασσών - Κολοσσών...

Ο iερέας της χριστιανικής κοινότητας, που κατάγεται από την Φιλαδέλφεια, μόλις μπορεί να μιλήσει ελληνικά.

Ο νεαρός γραμματοδιάσκαλος τυραννιέται, τρία χρόνια τώρα, όπως είπε στον Γ. Λαμπάκη, μήπως και από τα 20 - 30 παιδιά που φοιτούν στο σχολείο, 2 - 3 να μάθουν να συλλαβίζουν...

Η Εκκλησία των Κολοσσών.

Στο μικρό και άσημο αυτό οιμώνυμο χωριό υπάρχει μόνο μία εκκλησία, το Γενέσιο της Θεοτόκου, της οποίας δημοσιεύει στο βιβλίο την φωτογραφία του εξωτερικού της, του προαυλίου της με 20 περίπου άτομα, μεγάλους και παιδιά, και του εσωτερικού με το τέμπλο της, προσκυνητάρι, μανουάλια, στασίδια, εικόνες, κ.λπ. (φωτ. 248, 249, 250 αντίστοιχα).

Ο Γ. Λαμπάκης αναφέρεται στις εικόνες και στις επιγραφές, αφιερώσεις σε αυτές, και στις οποίες οι χρονολογίες 1663, 1813, 1850, 1856, 1863, ..., κάνει λόγο και για τον αρχιερατικό θρόνο της, στον οποίο, όπως σημειώνει, διάβασε αρχαία ελληνική επιγραφή.

Στην αυλή της εκκλησίας, ο Γ. Λαμπάκης, συνάντησε ποικίλα συντρίμ-

ματα ελληνικής και χριστιανικής τέχνης. Το νότιο μέρος της αυλής αυτής χρησιμεύει και ως νεκροταφείο. Στην γύρω περιοχή υπάρχουν και κάποιες τοποθεσίες που φέρουν ονόματα αγίων.

Στις Κολοσσές, την εποχή του Φιλήμονα, Ονήσιμου, Αρχίππου, ζούσε και η Απφία, την οποία ο Παύλος στην επιστολή του «προσαγορεύει αγαπητήν».

Κατά το εκεί δείπνο, ο Γ. Λαμπάκης προκάλεσε συζήτηση και είπε ότι μεταξύ των εκεί τότε κατοίκων, δεν έφερε κανείς το όνομα των αρχαίων παραπάνω Χριστιανών, αν και μόνο 4 - 5 γνώριζαν ελληνικά. Και παρακάλεσε να βαπτίζουν τα παιδιά τους με ονόματα που να τους θυμίζουν...

Την επομένη, σε μεγάλη συρροή κόσμου, βάπτισε στην εκκλησία θήλυ τέκνον με το όνομα Απφία. Μετά την βάπτιση, «εν λιτανείᾳ ψαλλούσῃ, ωδηγήσαμεν το τέκνον εις την οικίαν αυτού, ένθα επί του βιβλίου ημών εσημειώσαμεν»:

«Τη 24 Οκτωβρίου 1906 εβάπτισα εις τας Κολοσσάς την Απφίαν, βρέφος 22 ημερών. Οι γονείς ονομάζονται Αναστάσιος Χρυσόγλους, Μαριγώ Πάλα».

«Υπέγραψε δε ιδιοχείρως ο ιερεύς» (μετά από αίτηση του Γ. Λαμπάκη):
«Ο Βαπτίσας ιερεύς Παπά Χαράλαμπος».

Σημειώνει ακόμα ο Γ. Λαμπάκης για το βάπτισμα:

«Ευλογεί ο ιερεύς το έλαιον και επαλείφω την βαπτιζομένην διά του ελαίου και των δακρύων μου!... Βαπτίζω Χριστιανήν εις την πρωτόγονον Εκκλησίαν των Κολοσσών και ουδείς εννοεί την θείαν ελληνικήν γλώσσαν, εις την οποίαν Ελληνίς Χριστιανή βαπτίζεται!»

» Εις Τούρκος στρατιώτης ιστάμενος εις την θύραν και επιβλέπων τας κινήσεις των Χριστιανών και του ιερέως, εκάπνιζε συνεχώς μετ' αδιαφορίας.

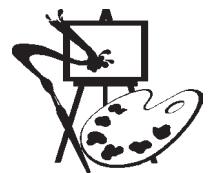
» Εσκέφθην να του κάνω παρατήρησιν, αλλά συγχρόνως εσκέφθην ότι ήτο ο κρατών!

» Μοι ήρχετο να εξέλθω της εκκλησίας, να υπάγω όπισθεν του ιερού βήματος και να κλαύσω της Εκκλησίας και του Γένους την κατάπτωσιν»¹³⁰.

Και με αυτά ο Γ. Λαμπάκης κλείνει το βιβλίον του: «Οι επτά αστέρες της Αποκαλύψεως». Τα περί Εκκλησιών Εφέσου, Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Φιλαδέλφείας και Λαοδικείας.

Το 1909, μόλις λίγα χρόνια πριν το 1922.

¹³⁰ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 415 - 460.

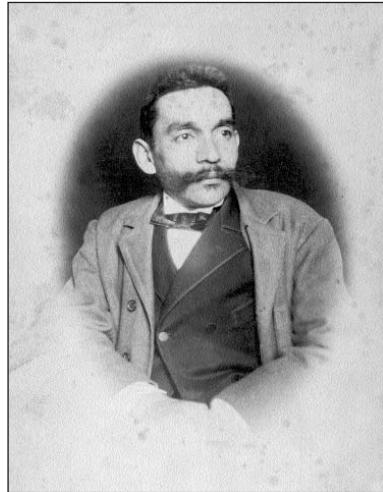

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
Ζωγράφος

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

1859 - 1909

Ζωγράφος

Ο ζωγράφος - αγιογράφος Εμμανουήλ Λαμπάκης, τριτότοκος γιος του Δημητρίου Λαμπάκη και της Μαργαρίτας, το γένος Γεωργίου Πλατύ(ή), από το χωριό Μουντάδος της Τήνου, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1859.

Σπούδασε στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας (1873 - 1881), με σημαντικές διακρίσεις κατά τους ετήσιους διαγωνισμούς της.

Μαθητής των πρώτων τάξεων του Πολυτεχνείου δεν δίστασε να λάβει μέρος στην Έκθεση των Γ' Ολυμπίων, το 1875, μόλις 16χρονος τότε, με 12 έργα του.

Συνέχισε τις σπουδές του στην Ακαδημία των Καλών Τεχνών του Μονάχου με την συνδρομή του Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου και με καθηγητή, τον επίσης Τηνιακό Νικόλαο Γύζη. Ανήκε και αυτός στην «Ομάδα του Μονάχου».

Υπήρξε μέλος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και αρκετές φορές εκλέχθηκε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της.

Διορίστηκε καθηγητής Ιχνογραφίας, για κάποιο χρονικό διάστημα, στο Αρσάκειο της Λάρισας.

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος καλλιτεχνικών σωματείων, στα οποία διετέλεσε

μέλος και του Δ.Σ. τους και σε μερικά υπήρξε «ο πυρήνας».

Έλαβε μέρος στην Έκθεση των Δ' Ολυμπίων (1888), καθώς και στην Παγκόσμιο Έκθεση των Παρισίων (1889), στις οποίες και βραβεύτηκε.

Συνέβαλε στον καθαρισμό των ψηφιδωτών του Δαφνίου.

Μεταξύ των πλέον αξιόλογων έργων του, «Το Τάμα», «Ο Αρχισιδηρουργός», «Η μήτηρ μου», «Τα Δωδεκάορτα» (στον Ελληνορθόδοξο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Στεφάνου στο Παρίσι), «Οι Ταξιάρχαι», κ.ά.

Η ίδρυση Πινακοθήκης στην Αθήνα ήταν δική του ιδέα, επέμεινε σ' αυτήν και τελικά πραγματοποιήθηκε. Όμως, οι αρμόδιοι διόρισαν άλλον διευθυντή της, πράγμα που τον λύπησε πολύ.

Χρημάτισε καθηγητής Ιχνογραφίας στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου της Αθήνας από το 1903 έως το Μάρτιο του 1909, όταν περιέπεσε σε μελαγχολία και πέθανε.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εκτός από καλλιτέχνης, υπήρξε ένας μαχητής, ένας αγωνιστής, ένας... μπροστάρης.

1873: Στην Σχολή Καλών Τεχνών:

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης φοίτησε στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου της Αθήνας από το 1873 έως το 1881. Όταν εισήλθε στην Σχολή ήταν 14 ετών και όταν αποφοίτησε 22. Να σημειωθεί εδώ ότι: Μέχρι το 1872 το κύριο μέρος του «Πολυτεχνικού Καταστήματος» αποτελούσε η οικία Γ. Βλαχούτση και κατόπιν Σ. Σπηλιωτάκη, που είχε ενοικιαστεί από το 1838 και βρισκόταν στην οδό Πειραιώς αρ. 40, δηλαδή κοντά στην πλατεία Ομονοίας. Κατά μία άλλη εκδοχή το «Σχολείο των Τεχνών» στεγαζόταν στην παραπάνω οικία, που όμως, ναι μεν ήταν στην οδό Πειραιώς¹, αλλά στον αριθμό 35. Δηλαδή κατά την πρώτη εκδοχή βρισκόταν στη δεξιά πλευρά της οδού Πειραιώς, ενώ στη δεύτερη αριστερά. Απλά, επισημαίνω τις διαφορές που πολλές φορές εμφανίζονται για το ίδιο θέμα.

Το 1872 το Πολυτεχνείο μεταφέρθηκε στα γνωστά κτίρια της οδού Πατησίων και μεταξύ των οδών Στουρνάρη (α), Μπουμπουλίνας και Τοσί-

¹ Κώστα Μπίρη, *Ιστορία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου*, Αθήναι 1957, σελ. 87, όπου και φωτογραφία του στον αριθμό 40 της οδού Πειραιώς, και Κώστα Μπαρούτα, *Η εικαστική ζωή και η αισθητική παιδεία στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1990, σελ. 12, 46.

To Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

τσα, που το «περικλείουν».

Κατά το διάστημα των οκτώ χρόνων που ήταν μαθητής του Πολυτεχνείου ο Λαμπάκης, πραγματοποιήθηκαν οκτώ ετήσιοι διαγωνισμοί, κατά τους μήνες Ιούνιο - Ιούλιο, κάθε χρόνο. Το όνομα του Λαμπάκη αναφέρεται μεταξύ των βραβευθέντων - νικητών στους πέντε από αυτούς.

Όμως τα υπάρχοντα στοιχεία για τα αποτελέσματα των διαγωνισμών δεν προέρχονται από επίσημη πηγή (Πολυτεχνείο - Υπουργείο Παιδείας). Οι βραβευθέντες - νικητές εντοπίστηκαν στις στήλες των εφημερίδων εκείνης της εποχής.

Είναι λοιπόν δυνατόν, κάποια ονόματα να παραλείφθηκαν, όπως συχνά συμβαίνει. Γι' αυτό δεν μπορεί να αποκλεισθεί η πιθανότητα, το ενδεχόμενο, ο Εμμανουήλ Λαμπάκης να διακρίθηκε και στους υπόλοιπους τρεις διαγωνισμούς.

Στους ετήσιους αυτούς διαγωνισμούς δεν έπαιρναν μέρος όλοι οι μαθητές της κάθε τάξης της Σχολής, αλλά μόνον εκείνοι για τους οποίους οι καθηγητές των διαφόρων μαθημάτων της κάθε τάξης βεβαίωναν εγγράφως «ότι παρηκολούθησαν επιμελώς τα μαθήματα» κατά την σχολική χρονιά, οπότε και αποκτούσαν το δικαίωμα συμμετοχής στους διαγωνισμούς².

Για τους διαγωνισμούς και τα αποτελέσματα θα γίνει αναφορά σε άλλη

ενότητα του βιβλίου αυτού.

Διευθυντές του Πολυτεχνείου, κατά τα χρόνια που ήταν μαθητής ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, διετέλεσαν οι³:

Δημήτριος Αντωνόπουλος, 1873-1876,
Γεράσιμος Μαυρογιάννης, 1876-1878,
Αναστάσιος Θεοφιλάς, 1878-1901.

Ο πρώτος και ο τρίτος ήταν στρατιωτικοί, ενώ ο δεύτερος ήταν Φιλόλογος.

1876: Το «αμάρτημα», η αποβολή και η υπόσχεση του Εμμανονήλ Λαμπάκη:

Εκείνη ακριβώς την εποχή, σε μια ορισμένη τάξη του λαού, επικρατούσαν ήθη «ημιάγρια», τα οποία επηρέαζαν, όπως ήταν φυσικό, και τους νέους εκείνους που στερούνταν καλής οικογενειακής ανατροφής.

Ήταν ανάγκη, λοιπόν, η Διεύθυνση του Πολυτεχνείου να ασκεί αυστηρό έλεγχο «επί της συμπεριφοράς των μαθητών».

Όμως, «η τυραννική και ταπεινωτική εκείνη αγωγή» απέβαινε σε βάρος της διάπλασης, διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους. Μείωνε το θάρρος και την πρωτοβουλία, ενώ καλλιεργούσε και μια διάθεση αντίδρασης, «ένα ξέσπασμα κακότητας και οργίου».

Στο αρχείο του Πολυτεχνείου βρίσκεται αναφορά του Εμμανουήλ Λαμπάκη προς τον τότε διευθυντή Δημήτριο Αντωνόπουλο, με ημερομηνία 27 Μαρτίου 1876, με την οποία εξομολογείται το «αμάρτημα», στο οποίο είχε υποπέσει και που αρχικά δεν τόλμησε να ομολογήσει. Αναφέρεται στην τιμωρία του με αποβολή, παρακαλεί να του δοθεί «άφεση» στο «ατάκτημα», βεβαιώνει ότι αρκετά έχει συνετισθεί, ενώ υπόσχεται στο μέλλον «ευπείθειαν και ησυχίαν». Η αναφορά του Λαμπάκη έχει ως εξής:

² Ιωάννου Μπόλη, *Oι καλλιτεχνικές εκθέσεις, οι καλλιτέχνες και το κοινό τους στην Αθήνα των 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 407 - 408.

³ Κώστα Μπίρη, ό.π., σελ. 233, 251, 265, και Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 357-358 για το Γεράσιμο Μαυρογιάννη και σελ. 364 για τον Αναστάσιο Θεοφιλά.

«Προς τον Σ. Διευθυντήν
της Σχολής των Ωραίων Τεχνών.

Σεβαστέ κύριε Διευθυντά,

Βαρέως την από της Σχολής αποβολήν μου φέρων, ένεκα προηγηθέντος ατακτήματος, δια της παρούσης ἐρχομαι να καταθέσω Υμίν την αλήθειαν, βέβαιος ων ότι ταύτης γυμνής και μόνης λεγομένης, ταχεία θέλει επέλθη αναστολή της βαρείας ποινής μου.

Μόνη δε ειλικρινής αλήθεια ενώπιον Υμών εξομολογούμενη και της οποίας πέραν ουδέν αληθέστερον, είναι ότι την εσπέραν της Παρασκευής της 12ης Μαρτίου εν πάσῃ αθωότητι παρηκολούθησα 6 μαθητάς των ανωτέρων τάξεων με σκοπόν να εκκλησιασθώμεν εν τη εν Πολυγώνῳ Εκκλησίᾳ των Ταξιαρχών, δια την ακολουθίαν των Χαιρετισμών της Θεοτόκου. Καθ' οδόν όμως οι μαθηταί μετέβαλον γνώμην, εγώ δε, ο τε μικρότερος πάντων των εν τη συνοδείᾳ, επόμην αυτοίς εν πλήρει αγνοίᾳ, αφού δε εφθάσαμεν εις Κολοκυνθούν, μεθ' ικανών και αλλεπαλλήλων προπόσεων, ως πάντη ἀπειρος ποτών, εγενόμην οινοβαρής.

Εντεύθεν ανεχωρήσαμεν επί τω σκοπώ να παρευρεθώμεν εις το κατά την 7ην ώραν μ.μ. μάθημα του Γυμνού. Αφού δε εφθάσαμεν εις την Σχολήν, εις [ένας] μαθητής της ανωτέρας τάξεως, ος [ο οποίος] γνωστός Υμίν εστί, εν καταστάσει μέθης διατελών, επετέθη κατά τινων τελάρων των μαθητών, ως και οι άλλοι μαθηταί ετράπησαν εις φωνασκίας και ατοπήματα.

Εγώ δε εν τη αυτή καταστάσει διατελών, ουδόλως την εμαυτού ἔχων συνείδησιν, απλώς απέσχισα εν [ένα] εκ των προεσχισθέντων τελάρων υπό του ως προείρηται μαθητού ανωτέρας τάξεως. Εάν δε προέβην εις ύβρεις καθ' Υμών, κύριε Διευθυντά, τούτο εν πλήρει ενθυμηθώ. Έκ των καταθέσεων, όμως, των συμμαθητών μου γίνεται δῆλον, ότι, καίτοι εν τοιαύτη καταστάσει διατελών, δεν εξύβρισα Υμάς, δια τούτου όμως δεν προτίθεμαι ν' αρνηθώ πράξιν ἡτις [η οποία] τυχόν εν τοιαύτη μεθυστική καταστάσει να ἐλαβε χώραν. Εξελθόντες δε εκ του Σχολείου και μεθ' ικανών περίπατον περί την οδόν Αιόλου και περί την Πλατείαν της Ομονοίας, περί την 11 ½ μ.μ., μετέβη ἔκαστος εις τα ίδια.

Την ἀλλην δε ημέραν, παρά πάσαν προσδοκίαν ἔμαθον ότι οι μαθηταί, μεθ' ων [μετά των οποίων] την παρελθούσαν ἡμην ημέραν, σκοπόν είχον ν' αποδοκιμάσωσι τον Καθηγητήν κύριον Προσαλέντην κατά την επιούσαν της 12ης Μαρτίου, ουδενός απολύτως περί τούτου εμού γνωρίζοντος.

Τοιαύτης λοιπόν της μόνης αληθείας ούσης, Σ. Κύριε Διευθυντά, καταφανής η εμή θέσις γίνεται, η οποία είναι εις τα επισυμβάντα ατοπήματα, σε ονόματι δε ταύτης της ειλικρινώς κατατεθείσης αληθείας, επικαλούμαι την υμετέραν επιείκειαν και λαμβάνοντες υπ'όψιν το υπό της φύσεως συμβάν μοι βαρύ ατύχημα⁴, την πτωχήν εις ην [την οποία] ανήκω οικογένειαν, την επιμέλειαν και άκρον ζήλον μεθ'ου [μετά τον οποίον], ως γνωστόν Υμίν, ηργαζόμην εν τε τη Ζωγραφική, Προοπτική, Σκηνογραφία, Μικροξυλογλυπτική και εν τη Καλλιγραφία, ης [της οποίας] και το πρώτον επέτυχον βραβείον, προς ταύτα και τον οπόσον προς Υμάς Μέγαν Σεβασμόν, την υιϊκήν αγάπην και ευπείθειαν ην [την οποία] έσχον και έχω και το άπειρον της μικράς μον ηλικίας και την κατάστασιν εις ην [την οποία] ευρισκόμην πράξας το ατάκτημα τούτο, ενδοκήσητε ίνα πλήρης δοθή μοι η άφεσις, αρκετά εκ τούτου συνετισθέντος, άκραν δε εις το μέλλον ευπείθειαν και ησυχίαν υποσχόμενος.

Διατελώ μετά βαθυτάτου σεβασμού.

Ο Ευπειθέστατος

Εμμ. Λαμπάκης⁵

**1879: «Επανάσταση» στην Σχολή Καλών Τεχνών.
Πρωταίτιος ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.**

Παρά την υπόσχεση που έδωσε το 1876, ο ζωηρός Λαμπάκης υποτροπιάζει. Πριν προχωρήσω, όμως, στο θέμα, θεωρώ καλό να επανέλθω και να συμπληρώσω την εικόνα της ατιμόσφαιρας και του κλίματος που επικρατούσε εκείνα τα χρόνια στο Πολυτεχνείο - Σχολή των Καλών Τεχνών.

Σύμφωνα με συνηθισμένη πρακτική, διευθυντές στο Πολυτεχνείο διορίζονταν στρατιωτικοί. Ο Κώστας Μπίρης, στην Ιστορία του Πολυτεχνείου, γράφει:

«Το πνεύμα της στρατοκρατίας και η επικυριαρχία των αξιωματικών επί της Σχολής Καλών Τεχνών, επόμενο ήτο να αποβαίνη, ιδιαιτέρως, εις βάρος της τελευταίας ταύτης. Διότι, ναι μεν τα ζητήματα εξητάζοντο υπό του Συμβουλίου των καθηγητών και διδασκάλων της ιδίας Σχολής, αλλά

⁴ Από το Αρχείον της οικογένειας Λαμπάκη προκύπτει ότι ο Μανώλης Λαμπάκης γεννήθηκε ραχητικός.

⁵ Κώστα Μπίρη, δ.π., σελ. 247, 248.

και εις αυτό το Συμβούλιον είχε βαρύνουσαν γνώμην, ως Πρόεδρος, ο στρατιωτικός διευθυντής».

Στην Εφορία, στην οποία υποβάλλονταν για έγκριση οι αποφάσεις των Συμβούλιων, δεν μετείχε εκπρόσωπος της Σχολής Καλών Τεχνών. «Επόμενον, λοιπόν, ήτο, υπό τοιαύτην δεσποτείαν..., να παραγνωρίζονται οι απαιτήσεις της κανονικής λειτουργίας της Σχολής και να γεννώνται εξ αυτού αντιθέσεις μεταξύ των καθηγητών και της διευθύνσεως» (του Πολυτεχνείου).

«Ο Νικηφόρος Λύτρας, ως ο αρχαιότερος και ως διδάσκων το ανώτερον μάθημα της Ζωγραφικής, είχε το προβάδισμα μεταξύ των άλλων καθηγητών της Καλλιτεχνικής Σχολής, ευρίσκετο εις την πρώτην γραμμήν του αγώνα υπέρ των αξιώσεων της, και ήρχετο εις συχνάς προστριβάς προς τον διευθυντήν» (Αντωνόπουλον).

Από έγγραφα του αρχείου του Πολυτεχνείου προκύπτει ότι τον Ιανουάριο του 1876 επήλθε ρήξη μεταξύ του καθηγητού της Ανωτέρας Ζωγραφικής και του διευθυντού. Σε μια βίαιη σκηνή που συνέβη μεταξύ τους, ο Νικηφόρος Λύτρας «επέδειξε ελευθεροστομίαν εις τας επικρίσεις του και υπέβαλε αμέσως την παραίτησίν του», την οποία όμως δεν δέχθηκε το Υπουργείο.

Λίγο μετά, ο διευθυντής Αντωνόπουλος απομακρύνεται από το Πολυτεχνείο. Η απομάκρυνσή του οφείλεται στην ρήξη του με τον Νικηφόρο Λύτρα. Τον αντικατέστησε ο φιλόλογος Γεράσιμος Μαυρογιάννης και αυτόν μετά δύο χρόνια ο Αναστάσιος Θεοφιλάς.

Ο μετέπειτα διευθυντής του Πολυτεχνείου Αναστάσιος Θεοφιλάς, στρατιωτικός και αυτός, χωρίς καθόλου να χαρακτηρίζεται από αυταρχισμό, εγωιστική διάθεση και στενότητα αντίληψης, «εισήγαγεν αμέσως αυστηράν τάξιν και πειθαρχίαν εις την λειτουργίαν του Σχολείου», ενώ έδειξε «άκραν αυστηρότητα προς τους μαθητάς εις τα ζητήματα της τάξεως, της ευπρεπείας και της πειθαρχίας. Απηγόρευσε γενικώς το κάπνισμα». Ενδεικτικό:

Τον Φεβρουάριο του 1879 ο Θεοφιλάς επέβαλε 20ήμερη αποβολή στο μαθητή Πάγκαλο της Μηχανουργικής, γιατί «εφωράθη καπνίζων εν τοις διαδρόμοις» και γιατί, ενώ του έγινε παρατήρηση από τον Επιστάτη, αυτός απάντησε με τρόπο που δεν άρμοζε σε μαθητή⁶.

⁶ Κώστα Μπίρη, ό.π., σελ. 249, 251, 265-268.

*Αναστάσιος Θεοφιλάς, Διευθυντής του Εθνικού
Μετσόβιου Πολυτεχνείου (1878 - 1901).*

«Περισσότερον ατίθασον πνεύμα συνήντησεν ο Θεοφιλάς εις τους μαθητάς της Σχολής των Καλών Τεχνών».

Τον Μάρτιο του 1879, για λόγους οικονομίας στις δαπάνες της Σχολής, χώρισε τους μαθητές της Ε΄ και της ΣΤ΄ τάξης σε δύο τμήματα αντί των μέχρι τότε τεσσάρων τμημάτων. Οι μαθητές, όμως, ένεκα του συνωστισμού, δεν μπορούσαν να εργασθούν, και γι' αυτό διαμαρτυρήθηκαν στον Γραμματέα της Σχολής. Τους κάλεσε τότε ο διευθυντής και τους έκανε παρατηρήσεις.

Την επομένη, όμως, κατά την ώρα του «Γυμνού» και ενώ ο Θεοφιλάς έλειπε από το Πολυτεχνείο, οι μαθητές, αφού συνεννοήθηκαν μεταξύ τους, διέκοψαν την εργασία τους, έκλεισαν την αίθουσα, παρέδωσαν το κλειδί στο Γραμματέα και έφυγαν.

Για τον στρατιωτικό διευθυντή του Πολυτεχνείου Αναστάσιο Θεοφιλά η πράξη αυτή των μαθητών αποτελούσε στάση, βαρύτατο δηλαδή ομαδικό παράπτωμα, και ανέθεσε στους καθηγητές Α. Χρηστομάνο και Α. Βουσάκη να δικάσουν την υπόθεση. Οι δύο καθηγητές, μετά από ανακρίσεις, συσκέφθηκαν παρουσία του διευθυντή και πρότειναν να τιμωρηθούν οι μαθητές των δύο τάξεων, αν δεν ήθελαν αυτοί να αντιληφθούν τις υποχρεώσεις των ως μαθητών και να ζητήσουν ο καθένας χωριστά συγ-

γνώμη. «Ιδιαιτέρως δε να τιμωρηθούν αυστηρώς οι πρωταίτιοι της Ε΄ τάξεως Ν. Οικονομόπουλος και Ε. Λαμπάκης».

Σύμφωνα με την απόφαση αυτή των κριτών ο Θεοφιλάς, με διαταγή του, κάλεσε τους μαθητές να υποβάλουν αναφορά, χωριστά ο καθένας, με την οποία:

(α) Να ομολογεί ότι αγνοούσε την βαρύτητα της πράξης που διέπραξαν δύοι,

(β) Να ζητεί συγγνώμη,

(γ) Να υπόσχεται ότι στο μέλλον θα φέρεται κόσμια.

Τελικά οι μαθητές πειθάρχησαν και οι αναφορές υποβλήθηκαν.

Όπως σημειώνει ο Κώστας Μπίρης, τα πράγματα στο Πολυτεχνείο τα προηγούμενα χρόνια ήταν πιο αυστηρά. Φαίνεται, όμως, ότι η ήπια Διεύθυνση του Γεράσιμου Μαυρογιάννη άφησε να καλλιεργείται με περισσότερη ελευθερία το πνεύμα της αναρχίας (της έξω ζωής) που τώρα ο Αναστάσιος Θεοφιλάς αντίκριζε σε πλήρη άνθηση. Οι μαθητές περιφέρονταν στις στοές και στον περίβολο του Πολυτεχνείου με τα εμβλήματα του κουτσαβακισμού, που ήταν η μαγκούρα και το τσιγάρο. Σε αυτά, αν προσθέσει κανείς και την όλη εμφάνιση των νέων της εποχής, με το τζογέ παντελόνι, με τα γένια, με το στριμμένο μουστάκι και με το αρειμάνιο ύφος, μπορεί να λάβει «την εικόνα νεαρών τραμπούκων, μάλλον, παρά ακαδημαϊκών πολιτών».

Ο Αναστάσιος Θεοφιλάς για την περιστολή της κατάστασης αυτής έδειξε αξιοθαύμαστη πολιτική αυστηρότητα, αλλά συγχρόνως και καλοσύνη... «Συγχρόνως, δεν έπαυσεν τας παραινέσεις προς συμμόρφωσιν των σπουδαστών..., οσάκις εδίδετο αφορμή εκ μέρους των. Ούτως η επανάστασις των μαθητών της Σχολής Καλών Τεχνών, τα καθέκαστα της οποίας εκθέσαμε ανωτέρω, ενώ επέσυρεν αυστηροτάτας ενεργείας εναντίον των, κατέληξεν εις νουθεσίαν μόνον και εις ειρηνικήν διευθέτησιν»⁷.

Έτσι και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης απέψυγε νέα τιμωρία, ίσως βαρύτερη, μεγαλύτερη από την πρώτη, αφού υποτροπίασε.

⁷ Κώστα Μπίρη, ό.π., σελ. 268 - 271.

**Οι διαγωνισμοί του Πολυτεχνείου
και οι διακρίσεις του Λαμπάκη:**

Όπως είδαμε παραπάνω, δικαίωμα συμμετοχής στους διαγωνισμούς είχαν μόνο οι μαθητές εκείνοι, για τους οποίους οι καθηγητές βεβαίωναν εγγράφως ότι «παρηκολούθησαν επιμελώς τα μαθήματα».

Το 1874, ο καθηγητής της Στοιχειώδους Γραφικής Β. Σκόπας, στην δική του βεβαίωση, με ημερομηνία 16 Μαΐου, αναφέρει τα ονοματεπώνυμα 14 μαθητών του, που είχαν δικαίωμα συμμετοχής στους διαγωνισμούς εκείνης της χρονιάς (1873 - 1874). Ανάμεσα σε αυτά βρίσκεται και το όνομα του 15χρονου Εμμανουήλ Λαμπάκη⁸, ο οποίος όμως δεν αναφέρεται μεταξύ των βραβευθέντων - νικητών κατά τις εξετάσεις αυτές.

Το 1875, σχολικό έτος 1874 - 1875. Ο Λαμπάκης αναφέρεται στον συγκεντρωτικό πίνακα των μαθητών της Σχολής που είχαν δικαίωμα συμμετοχής στους διαγωνισμούς του χρόνου αυτού. Σύμφωνα με τον πίνακα αυτόν ο Λαμπάκης είχε δικαίωμα συμμετοχής σε τρία μαθήματα:

- (α) Στην Α' τάξη της Ζωγραφικής,
- (β) Στην Α' τάξη της Μικροξυλογλυπτικής,
- (γ) Στην Α' τάξη της Καλλιγραφίας.

Στους διαγωνισμούς (5 Ιουνίου - 15 Ιουλίου 1875) συμμετείχαν 66 μαθητές. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης πρώτευσε - βραβεύτηκε στο μάθημα της Καλλιγραφίας. Θέμα του διαγωνισμού: «Καλλιτεχνικό σχέδιον, αντιγραφή»⁹.

Το 1876, σχολικό έτος 1875 - 1876. Έλαβαν μέρος 102 μαθητές. Αναλυτικά, κατά μάθημα, έχουν ως εξής:

Ζωγραφική	μαθητές	41	Κοσμηματογραφία	μαθητές	14
Γλυπτική	»	24	Αρχιτεκτ. - Προοπτική	»	5
Ξυλογραφία	»	-	Καλλιγραφία	»	-
Χαλκογραφία	»	<u>11</u>	Μικροξυλογλυπτική	»	<u>7</u>
Σύνολο		76	Σύνολο		26
					(76 + 26 = 102)

⁸ Ιωάννη Μπόλη, ό.π., σελ. 407, 408, με παραπομπές σε Πρωτόκολλο και Αρχείο του Ε.Μ.Π., στην «Εφημερίδα» της 16.7. και 30.10. 1874 και σε άλλες εφημερίδες της εποχής.

⁹ Ιωάννη Μπόλη, ό.π., σελ. 356 και 408, με παραπομπές στο Πρακτικό του Ε.Μ.Π. (26.5. 1875) και για τους νικητές των διαγωνισμών στις εφημερίδες «Εθνοφύλαξ» και «Εφημερίς» της 7.8. 1875, και σε άλλες εφημερίδες της εποχής.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης πρώτευσε στην Β' τάξη της Καλλιγραφίας και έλαβε μηνιαία υποτροφία 50 δραχμών για την επόμενη σχολική χρονιά.

Ο τότε νέος διευθυντής του Πολυτεχνείου Γεράσιμος Μαυρογιάννης επανέφερε το θεσμό των ετήσιων σπουδαστικών εκθέσεων που είχαν καθιερωθεί επί Κανταντζόγλου...

Η Έκθεση άνοιξε στις 27 Σεπτεμβρίου 1876 και είχε ιδιαίτερη επιτυχία από άποψη προσέλευσης κόσμου την πρώτη ημέρα λειτουργίας της¹⁰.

Το 1877, σχολικό έτος 1876 - 1877. Οι διαγωνισμοί ξεκίνησαν τον Ιούνιο και ολοκληρώθηκαν τον Ιούλιο του 1877. Στον Τύπο εντοπίσθηκαν και πάλι τα ονόματα των μαθητών που αρίστευσαν κατά τάξη. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης βραβεύθηκε στην Γ' τάξη της Ζωγραφικής και στην Α' τάξη της Προοπτικής, όμως δεν γίνεται λόγος για υποτροφίες¹¹.

Προοπτική, είναι η καλλιτεχνική μέθοδος της απεικόνισης αντικειμένων σε μια επιφάνεια με τρόπο που να δίνεται η εντύπωση του βάθους ή να φαίνονται κάποια αντικείμενα κοντά ή μακριά και μικρά ή μεγάλα σε σχέση με άλλα¹².

Η Έκθεση των μαθητών του σπουδαστικού αυτού χρόνου άρχισε στις 30.10. 1877 και ήταν ανοιχτή καθημερινά για το αθηναϊκό κοινό κατά τις ώρες 10 - 12 το πρωί και 2 - 4 το απόγευμα.

Το 1878, σχολικό έτος 1877 - 1878. Οι διαγωνισμοί ξεκίνησαν τον Ιούνιο και ολοκληρώθηκαν τον Ιούλιο.

Η Έκθεση είχε διάρκεια δύο εβδομάδων (26.11. - 10.12. 1878) και ήταν ανοιχτή 10 - 12 π.μ. και 1 - 3 μ.μ.. Αναφέρονται τα ονόματα λίγων μόνον μαθητών, μεταξύ των οποίων δεν βρίσκεται το όνομα του Λαμπάκη¹³.

Το 1879, σχολικό έτος 1878 - 1879. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης βραβεύθηκε στην Α' τάξη της Σκηνογραφίας.

Η έναρξη της Έκθεσης των μαθητικών έργων πραγματοποιήθηκε στις 21 Οκτωβρίου 1879 παρουσία του πρωθυπουργού, υπουργών της κυβέρνησης και άλλων επισήμων. Λόγο εκφώνησε ο νέος διευθυντής του Πολυτεχνείου Αναστάσιος Θεοφιλάς¹⁴.

¹⁰ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 357, 358 και 408, 409, με παραπομές σε αρχειακό υλικό και στις εφημερίδες της εποχής.

¹¹ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 359, 360.

¹² Βλ. Νέο Ελληνικό Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας, Εμμ. Κριαρά.

¹³ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 361, 409.

¹⁴ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 363, 364 και 409.

Σε κατάσταση των «απονεμηθεισών εφ' ἄπαξ χρηματικών αμοιβών εις τους αριστεύσαντας μαθητάς κατά τους διαγωνισμούς και τας εξετάσεις του σχολικού έτους 1878 - 1879» που υπογράφει με χρονολογία 20 Δεκεμβρίου 1879 ο διευθυντής του «Σχολείου των Τεχνών» Αν. Θεοφιλάς αναφέρονται τα ονόματα 27 μαθητών που έλαβαν συνολικά 1856 δραχμές, το τμήμα στο οποίο ανήκε ο μαθητής, καθώς και το ποσόν που έλαβε ο καθένας. Στα διάφορα μαθήματα οι μαθητές που φέρονται να αρίστευσαν είναι από 1 - 4, ενώ τα ποσά κυμαίνονται από 38 - 85 δραχμές, 2 έλαβαν από 100 και ένας 140 δραχμές. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, με αύξοντα αριθμό 18 στην κατάσταση αυτή, έλαβε, μόνο αυτός, στο μάθημα της Σκηνογραφίας 65 δραχμές «εφ' ἄπαξ»¹⁵.

Το 1880, σχολικό έτος 1879 - 1880. Οι διαγωνισμοί ξεκίνησαν τον Ιούνιο και ολοκληρώθηκαν τον Ιούλιο. Στον Τύπο εκείνων των ημερών εντοπίσθηκαν και πάλι οι μαθητές που αρίστευσαν¹⁶. Το όνομα, όμως, του Λαμπάκη δεν αναφέρεται μεταξύ των νικητών...

Η Έκθεση των έργων πραγματοποιήθηκε μετά τη λήξη των διαγωνισμών, χωρίς να αναφέρονται περισσότερα στοιχεία.

Τέλος το 1881, σχολικό έτος 1880 - 1881. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης βραβεύθηκε στην Ζ' τάξη της Ζωγραφικής¹⁷, όταν και αποφοίτησε. Και για την Έκθεση της χρονιάς αυτής δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία.

Σχετικό με τους νικητές του 1881 και τον Λαμπάκη είναι και το επόμενο σχόλιο: «Περατωθέντων των ετησίων διαγωνισμών της Σχολής των Τεχνών και κριθέντων των έργων αυτών, εβραβεύθησαν των τελειοφοίτων, εις μεν την ζωγραφικήν οι κ.κ. Παναγιώτης Πολυχρόνης και Εμμανουήλ Λαμπάκης, εις την γλυπτικήν ο κ. Αθαν. Σμυρναίου, εις δε την χαλκογραφίαν ο κ. Νικόλαος Οικονομόπουλος»¹⁸.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτά ο Εμμανουήλ Λαμπάκης αρίστευσε και κατά την αποφοίτησή του από το Πολυτεχνείο.

¹⁵ Κώστα Μπίρη, ό.π., σελ. 267.

¹⁶ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 365, 366 και 409.

¹⁷ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 367.

¹⁸ Περιοδικό «Εστία - Εστία εικονογραφημένη», Δελτίον της Εστίας, 19 Ιουλίου 1881, αρ. 238, σελ. 2.

1875: Συμμετοχή στα Γ' Ολύμπια.

Οι Εκθέσεις «Ολύμπια» ή Ζάππειες Ολυμπιάδες συστάθηκαν το 1858 με διάταγμα του βασιλιά Όθωνα και χρηματοδότηση από τους Αδελφούς Ζάππα. Σύμφωνα με αυτό, θα τελούνταν ανά τετραετία. Όμως, ενώ τα Α' Ολύμπια έγιναν το 1859, τα Β' αντί να γίνουν το 1863 έγιναν το 1870, τα Γ' το 1875 και τα Δ' Ολύμπια, τα και τελευταία, το 1888.

Οι προετοιμασίες για τα Γ' Ολύμπια άρχισαν από την αρχή του 1875. Στις 14 Απριλίου 1875 με διάταγμα του βασιλιά Γεωργίου Α' μετά από πρόταση του Υπουργού των Εσωτερικών Δ.Γ. Βούλγαρη, εγκρίνεται όπως η έναρξη της Έκθεσης των Γ' Ολυμπίων να μη γίνει την πρώτη Κυριακή του Πάσχα, αλλά στις 4 Μαΐου του 1875, πρώτη Κυριακή του μήνα αυτού.

Η Έκθεση στεγάσθηκε στο ίδιο πρόχειρο ξύλινο κτίριο που βρισκόταν στην δυτική πλευρά του κήπου του Ζαππείου και όπου είχε επίσης στεγασθεί και η Έκθεση των Β' Ολυμπίων το 1870.

Το Ζάππειο Μέγαρο κτίσθηκε τα επόμενα χρόνια. Η κατασκευή ολοκληρώθηκε το 1888 και χρησιμοποιήθηκε στην Έκθεση των Δ' Ολυμπίων που οργανώθηκε την χρονιά εκείνη.

Στην Έκθεση των Γ' Ολυμπίων (1875) έλαβαν μέρος και μαθητές της Σχολής των Καλών Τεχνών, μεταξύ των οποίων και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης. Ο 16χρονος τότε μαθητής του Πολυτεχνείου των πρώτων τάξεων, φέρεται να εξέθεσε στα Γ' Ολύμπια τα εξής έργα του, με α/α καταλόγου:

40.	Η Αγία Ειρήνη	(ξυλογραφία).
	9 διάφοροι άγιοι	(ξυλογραφία).
41.	Υιός της Νιόβης	(ιχνογραφία).
42.	Υιός της Νιόβης	(ιχνογραφία) ¹⁹ .

Στον σχετικό κατάλογο των εκθετών και εκθεμάτων για τα ξυλογραφιά έργα των εννέα (9) διαφόρων αγίων και το ιχνογραφικό του «Υιού της Νιόβης» αναφέρεται ως ολική αξία τους το ποσόν των 290 δραχμών, ενώ δεν αναφέρεται αξία για την ξυλογραφία της Αγίας Ειρήνης. Ο Λαμπάκης δεν αναφέρεται μεταξύ των βραβευθέντων εκθετών...

¹⁹ Ολύμπια Γ', 1875. Υπό της επί των Ολυμπίων και των Κληροδοτημάτων Επιτροπής. Αθήνα 1878, σελ. 87, 105, 119. Επίσης Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 439, 440.

Όσον αφορά την μυθολογική Νιόβη, αυτή ήταν κόρη του Τάνταλου, γιου του Δία, της οποίας τα παιδιά σκοτώθηκαν από τον Απόλλωνα και την Αρτέμιδα, κατά την Μυθολογία.

Στην Σχολή του Μονάχου:

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης μετά την αποφοίτησή του το 1881 από το Σχολείο των Τεχνών στην Αθήνα φέρεται να συνέχισε την εκπαίδευσή του στην Ακαδημία του Μονάχου με υποτροφία του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας της Τήνου και με καθηγητή τον Τηνιακό Νικόλαο Γύζη.

Ο μεγάλος Τηνιακός ζωγράφος Νικόλαος Γύζης, κοντά στον οποίο μαθήτευσε ο Εμμανουήλ Λαμπάκης

Αναφέρεται μάλιστα και ο α/α του στο Μαθητολόγιο της Ακαδημίας του Μονάχου, που ήταν ο αριθμός 4098.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, μαθητής και φίλος του Νικολάου Γύζη, επηρεάστηκε από το έργο του δασκάλου του. Ο Γύζης τον αντιμετώπισε σαν ιδιαίτερο συμπατριώτη του, του συμπαραστάθηκε στα πρώτα του βήματα, ενώ στη συνέχεια διατήρησε μαζί του μία φιλική σχέση²⁰.

Κατά το διάστημα της παραμονής του στο Μόναχο έλαβε μέρος και

στην τακτική έκθεση του Καλλιτεχνικού Συλλόγου, όπως μας πληροφορεί στο «Δελτίο» του το περιοδικό «Εστία Εικονογραφημένη» (αρ. 342, 17 Ιουλίου 1883, σελ. 1). Στο «Δελτίο» αναφέρεται ότι:

«Ο εν Μονάχῳ την ζωγραφικήν σπουδάζων κ. Εμμ. Λαμπάκης εξέθηκεν εν τη τακτική Εκθέσει του Καλλιτεχνικού Συλλόγου ωραίον αυτού έργον, κεφαλήν γραίας χωρικής, περί του οποίου ευφήμως γράφουσιν αι του Μονάχου εφημερίδες...».

Στον Εμμανουήλ Λαμπάκη και στις σπουδές του στο Μόναχο, αναφέρονται και τα επόμενα με τίτλο:

Σύγχρονοι Έλληνες καλλιτέχναι
Εμμ. Λαμπάκης

«Εκ της πλουσίας εις καλλιτεχνικάς ιδιοφυΐας της Τήνου, της πεφημισμένης δια τούτο ανά τον κόσμον. Αρκεί να υπομνήσωμεν ότι εις την Παγκόσμιον Έκθεσιν των Παρισίων του 1889 εβραβεύοντο τέσσαρες Τήνιοι καλλιτέχναι:

»Ο Γύζης, ο Λύτρας, ο Σώχος και ο Λαμπάκης.

»Επεράτωσε τας σπουδάς του εν τω παρ' ημίν Πολυτεχνείω, αριστεύων πάντοτε κατά τους ενιαυσίους διαγωνισμούς. Μεθ' ο [Μετά από αυτό] κατήλθεν εις Μόναχον ως υπότροφος του εν Τήνῳ Ευαγούς Ιδρύματος, σπουδάζων επί πενταετίαν εις την Ακαδημίαν των Ωραίων Τεχνών, υπερέχων και διακρινόμενος»²¹.

Η ΟΜΑΔΑ ΤΟΥ MONAXOY

Ο ιστορικός της Τέχνης Στέλιος Λυδάκης γράφει για τους Έλληνες μαθητές που σπουδάζουν στο Μόναχο:

²⁰ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, λήμμα «Εμμανουήλ Λαμπάκης», στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, τόμος 15ος, σελ. 748· Στέλιου Λυδάκη, *Οι Έλληνες Ζωγράφοι. Ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής, 16ος - 20ός αιώνας*, εκδ. «Μέλισσα», τόμος 3ος, Αθήνα 1976, σελ. 247 - 248· του ίδιου, *Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων - χαρακτών*, Αθήνα 1976, τόμος 4ος, σελ. 216 - 217, και Ευθυμίας Γεωργιάδου - Κουντουρά, λήμμα «Εμμανουήλ Λαμπάκης» στο *Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών*, εκδ. «Μέλισσα», τόμος 2ος, σελ. 379 - 380.

²¹ Κων/νου Φ. Σκόκου, *Εθνικόν Ημερολόγιον* έτους 1906, σελ. 311.

«Οι Έλληνες μαθητές που σπουδάζουν στην Σχολή Καλών Τεχνών του Μονάχου (τότε) και εγκολπώνονται τα ιδεώδη της, καθώς και εκείνοι που τους διαμορφώνουν, αναφέρονται με τον όρο «Ομάδα του Μονάχου».

Στους θεμελιωτές της ομάδας αυτής ανήκουν οι Έλληνες μαθητές της Σχολής αυτής και του Πιλότου: Λύτρας, Γύζης, Βολονάκης. Και οι 60 Έλληνες περίπου που φοίτησαν στην Ακαδημία των Εικαστικών Τεχνών του Μονάχου εκπαιδεύθηκαν κατά ένα μεγάλο μέρος από μαθητές του Πιλότου».

Στην «Ομάδα του Μονάχου» ανήκε και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης²².

Κατά την διάρκεια της παραμονής του στο Μόναχο επισκέφθηκε για μικρό χρονικό διάστημα την Ιταλία, όπου του δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθεί με τις πρώτες σπουδές του εκ του φυσικού. Επιστρέφοντας στο Μόναχο ίδρυσε το μικρό του ατελιέ.

«Η “Δύσκαμπτος” υπήρξε το πρώτον επιτυχές έργον του»²³.

«Βοηθήματα» και υποτροφίες του Ιερού Ιδρύματος της Εναγγελιστρίας Τήνου:

Στο «Εθνικόν Ημερολόγιον» του Κωνσταντίνου Φ. Σκόκου αναφέρεται, όπως είδαμε, και το ότι ο Εμμανουήλ Λαμπάκης σπούδασε στην Ακαδημία των Ωραίων Τεχνών του Μονάχου, ως υπότροφος «του εν Τήνῳ Εναγγούς Ιδρύματος».

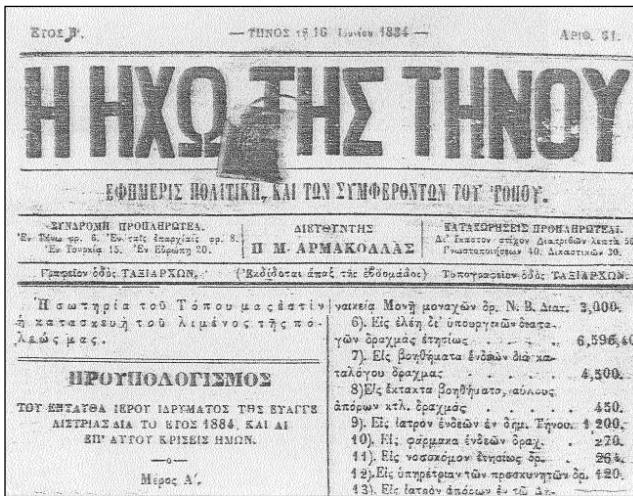
Ομολογώ, ότι δεν γνωρίζω τον χρόνο, από τον οποίο άρχισαν και καθιερώθηκαν τα βοηθήματα - υποτροφίες στο Ιερό Ιδρυμα της Τήνου. Γνωρίζω, όμως, ότι ο Επαμ. Γεωργαντόπουλος στα «Τηνιακά» του αναφέρει ότι «εις ένα εκατομμύριον και διακοσίας ογδοήκοντα χιλιάδας δραχμών ανέρχονται τα μέχρι τούδε (1885) δια τους υποτρόφους μαθητάς τα δαπανηθέντα»²⁴.

«Η Ηχώ της Τήνου», η εβδομαδιαία τηνιακή εφημερίδα, της οποίας το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε στις αρχές Απριλίου 1883, ένα μήνα μετά,

²² Στέλιου Λυδάκη, *Oι Έλληνες ζωγράφοι. Η ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής, 16ος - 20ός αιώνας*, εκδ. «Μέλισσα», τόμος 3ος, Αθήνα 1976, σελ. 88, 95.

²³ Κων/νου Φ. Σκόκου, ό.π., σελ. 311.

²⁴ Επαμεινώνδα Φρ. Γεωργαντόπουλος, «Τηνιακά», ήτοι Αρχαία και νεωτέρα Γεωγραφία και Ιστορία της Νήσου Τήνου, Εν Αθήναις 1889, σελ. 221.

Δημοσίευση του Προϋπολογισμού του 1884 του Παν. Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου στην εφημερίδα «Η Ηχώ της Τήνου».

δημοσίευσε και τον Προϋπολογισμό του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας για τον ίδιο χρόνο (1883), στις «δαπάνες» του οποίου υπήρχαν και τα ποσά²⁵:

- (α) Εις βοήθειαν απόρων μαθητών δραχμαί 6.000.
- (β) Εις υποτρόφους... Ωραίων Τεχνών δραχμαί 4.000.

Τον επόμενο χρόνο 1884, η «Ηχώ» δημοσίευσε τον Προϋπολογισμό του Ιερού Ιδρύματος και για τον χρόνο αυτόν, στις «δαπάνες» του οποίου υπάρχουν και πάλι αντίστοιχα ποσά για τον ίδιο σκοπό. Αυτά είναι:²⁶

- (α) Βοηθήματα σε 44 άπορους μαθητές δρχ. 12.480.
- (β) Σε εννέα υποτρόφους: Ένα στην Ευρώπη και 8 στο Πολυτεχνείο Αθηνών 4.968.

Τον Προϋπολογισμό του Ιερού Ιδρύματος για το 1884 δημοσίευσε στα «Τηνιακά» του και ο Επαμ. Φρ. Γεωργαντόπουλος²⁷.

²⁵ «Η Ηχώ της Τήνου», αρ. 5, 9.5. 1883. Βλέπε επίσης και Στέφανου Ν. Δελατόλα, «Η Τήνος το 1883 - Εγχωρίων συνέχεια», εφημ. Κυκλαδικόν Φως, φ. Οκτωβρίου 1991.

²⁶ «Η Ηχώ της Τήνου», αρ. 61, 16.6. 1884. Βλέπε επίσης και Στέφανου Ν. Δελατόλα, «Η Τήνος το 1884 - Εγχωρίων συνέχεια», εφημ. Κυκλαδικόν Φως, φ. Απριλίου 1993.

²⁷ Επαμ. Φρ. Γεωργαντόπουλον, θ.π., σελ. 218. Όμως ως «χορηγία υποτρόφων» εδώ αναγράφεται το ποσόν των δρχ. 4948, δηλαδή μειωμένο κατά 20 δρχ.

Μετά την δημοσίευση του Προϋπολογισμού του 1884 έγιναν μεγάλες συζητήσεις και σχόλια πολλά. Πολλοί ζητούσαν να πληροφορηθούν ποιοι είναι αυτοί οι 44 άποροι μαθητές.

Τελικά η «Ηχώ», στις 21 Ιουλίου 1884 (αρ. φ. 66) «κατ' επίμονον απαίτησιν πολλών συνδρομητών» δημοσίευσε τα ονόματα αυτών κάτω από τον τίτλο:

«Κατάλογος των βοηθημάτων των χορηγούμενων
εις 44 απόρους μαθητάς
εκ του Ταμείου του Ιερού Ιδρύματος».

Δεν θα παραθέσω τα ονόματα των 44 μαθητών - μαθητριών που αναφέρονται στον κατάλογο αυτόν. Θα σημειώσω μόνον ότι:

(α) Τα «βοηθήματα» είναι ετήσια.

(β) Το συνολικό ποσόν των «βοηθημάτων» (δρχ. 12.480) δεν μοιράσθηκε ισομερώς, ίσως γιατί οι λόγοι ήταν διαφορετικοί... Από μία σύντομη ματιά στον κατάλογο διαπίστωσα ότι έλαβαν:

8	μαθητές από 180 δρχ. έκαστος =	1.440.
18	μαθητές από 240 δρχ. έκαστος =	4.320.
14	μαθητές από 300 δρχ. έκαστος =	4.200.
1	μαθητής 360 δρχ. =	360.
2	μαθητές από 480 δρχ. έκαστος =	960.
1	μαθητής 1.200 δρχ. =	1.200.
44	μαθητές σύνολο δρχ. =	12.480

(γ) Ο τελευταίος μαθητής στον οποίο χορηγήθηκαν 1.200 δραχμές είναι ο Εμμανουήλ Λαμπάκης που τότε φοιτούσε στο Μόναχο. Στον Λάζαρο Σώχο, που τότε φοιτούσε στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας, χορηγήθηκαν 240 δραχμές που, όπως είπαμε, ήταν βοήθημα «ετήσιο».

Το ποσόν των 4.968 δραχμών χαρακτηρίστηκε «υποτροφίες», που θα χορηγούνταν σε 9 μαθητές, 8 του Πολυτεχνείου της Αθήνας και σε έναν που σπούδαζε στην Ευρώπη, χωρίς να δίνονται περισσότερα στοιχεία. Λογικά, η «υποτροφία» για τον μαθητή που σπούδαζε στην Ευρώπη, θα ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτές των άλλων μαθητών του Πολυτεχνείου της Αθήνας και οπωσδήποτε δεν θα ήταν μικρότερη από το «βοήθημα» που δόθηκε στον Εμμανουήλ Λαμπάκη.

Γνώμη μου είναι ότι ο «υπότροφος» που σπούδαζε τότε στην Ευρώπη είναι ο Δημήτριος Γεωργαντάς. Και στηρίζω την άποψη αυτή σε μία είδη-

ση που δημοσίευσε «Η Ηχώ της Τήνου» στις 4 Αυγούστου 1884 (αρ. φ. 68) που έλεγε ότι: «Εβραβεύθη δια μεταλλίου κατά τον γενόμενον συναγωνισμόν του τρέχοντος έτους ο νεαρός συμπολίτης μας καλλιτέχνης Δημ. Γεωργαντάς, ο επιμανθάνων εν Μονάχῳ την ζωγραφικήν, παρά τω εξόχῳ Έλληνι καθηγητή της Ακαδημίας και συμπολίτη μας κ. Νικ. Γύζη».

**Υποτροφία του Εμμανουήλ Λαμπάκη
(Από το Αρχείο του ΠΠΙΕΤ).**

Στις αρχές του περασμένου Μαΐου και ενώ η διαδικασία έκδοσης του βιβλίου είχε προχωρήσει αρκετά, επισκέφθηκα τα Γραφεία του Πανελλήνιου Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας Τήνου, όπου σε σχετικό φάκελο του Αρχείου βρέθηκαν μερικά έγγραφα που αφορούν τον Εμμανουήλ Λαμπάκη. Σύμφωνα με αυτά:

(1) Στις 2 Σεπτεμβρίου του 1873, η Μαργαρίτα Λαμπάκη, χήρα, Τηνία από το χωριό Μουντάδος, με αίτησή της προς τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσεως, αναφέρει ότι ο νιός της Εμμανουήλ φοιτά στο Πολυτεχνείο, έχοντας μεγάλο ζήλο για την Ζωγραφική και τον παρακαλεί θερμότατα όπως, από το ορισμένο ποσόν του Ιερού ναού της Ευαγγελιστρίας για τους Τηνίους μαθητές, εγκρίνει να λαμβάνει «μικρόν μηνιαίον» και ο νιός της Εμμανουήλ Λαμπάκης, με το οποίον να μπορεί «ο πτωχός και υπ' αυτής της φύσεως αδικηθείς (έχων ραχίτην) μαθητής, να περάνη τας σπουδάς του εις το ενταύθα Πολυτεχνείον σπουδάζων...».

(2) Στις 6 Σεπτεμβρίου του 1873, ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών..., αποστέλλει την αίτηση της Μαργαρίτας Λαμπάκη στον Έπαρχο Τήνου και του ζητεί να υποβάλει σ' αυτόν γραπτή την γνώμη της Επιτροπής του Ιερού ναού της Ευαγγελιστρίας, έχοντας υπόψη και τις διατάξεις του από 30 Σεπτεμβρίου του 1863 θεσπίσματος της προσωρινής Κυβέρνησης. Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1873, ο Έπαρχος Τήνου στέλνει την αίτηση της Λαμπάκη στην Επιτροπή του Ιερού Ιδρύματος.

(3) Στις 22 Ιανουαρίου του 1875, η Επιτροπή του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας αναγγέλλει «ευχαρίστως» στον Εμμανουήλ Λαμπάκη ότι διορίσθηκε υπότροφος και θα λαμβάνει δραχμές 30 «κατά μήνα» από το Ταμείο του Ιδρύματος «προς εκμάθησιν της ζωγραφικής... και όπως συμμορφούμενος με τας διατάξεις του από 30 7μβρίου [Σεπτεμβρίου] 1863

θεσπίσματος...», φροντίσει να αποστείλει τα σχετικά «αξιόχρεα».

(4) Την 1 Φεβρουαρίου του 1875, ο κτηματίας και διευθυντής της Ασφαλιστικής Εταιρείας «Ο Φοίνιξ», Νικόλαος Α. Νάζος, κάτοικος Αθηνών, με συμβόλαιο, εγγύαται με ολόκληρη την κινητή και ακίνητη περιουσία του υπέρ του εν Τήνω Ιερού Καθιδρύματος της Ευαγγελιστρίας δια τον Εμμαν. Λαμπάκην, μαθητήν του Πολυτεχνείου Αθηνών...

(5) Στις 8 Απριλίου του 1880 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης υποβάλλει αίτηση «Προς την Σεβαστήν Επιτροπήν του εν Τήνω Ιερού Ναού της Ευαγγελιστρίας», στην οποία αναφέρει ότι σε όλους τους έως τότε διαγωνισμούς έτυχε πάντοτε των ανωτέρων βαθμών και μαζί με αυτούς και του πρώτου βραβείου, όπως καταδεικνύουν οι πιστοποιήσεις της Σχολής των Τεχνών προς την σεβαστή Επιτροπή...

Και επειδή απέδωκε στον ιδιαίτερο κλάδο της Ζωγραφικής, την «σκηνογραφίαν» (paysage), «ουδείς δε των εν Ελλάδι καλλιτεχνών εις τον τερπνόν και εν ταις φυσικαίς καλλοναίς πολύπλοκον τούτον κλάδον ανήκει», παρακαλεί θερμά την Επιτροπή, όπως αφού λάβει υπόψη της την επιμέλειά του, κλπ, ευδοκήσει να παρατείνει την υποτροφία του και να τον αποστείλει στην Ευρώπη, αφού προς τούτο προπαρασκευάσθηκε στην Γερμανική και την Ιταλική, για να τελειοποιηθεί στον ειδικότερο κλάδο της Ζωγραφικής, την σκηνογραφία, από την οποία, πρώτος από την Εσπερία θα μεταφέρει στην Ελλάδα την μητέρα αυτήν της σκηνογραφίας, «τον τέως ακαλλιέργητον της σκηνογραφίας κλάδον».

Και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης υπογράφει «ευσεβάστως» την αίτησή του αυτή, αφού προηγουμένως εκφράζει στην Επιτροπή του ιερού ναού της Ευαγγελιστρίας την βαθιά του ευγνωμοσύνη για την ευγενή εύνοια, την οποία πάντοτε προς αυτόν «επεδείξατο».

Φυσικά η Επιτροπή του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας δεν επέδειξε ιδιαίτερη εύνοια προς τον Εμμανουήλ Λαμπάκη, αλλά τον αντιμετώπισε όπως και τους άλλους υποτρόφους του σπουδαστές σε Ελλάδα και εξωτερικό. Σπουδαστής ήταν τότε (1880) και ο αδελφός του Γεώργιος και παντελώς άγνωστος... Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, απλά ακολούθησε την... «πεπατημένη», σε παρόμοιες περιπτώσεις. Αυτά από το Αρχείο του ΠΙΙΕΤ.

Για την πλήρη εξυπηρέτησή μου στα γραφεία του Π.Ι.Ι.Ε.Τ., ευχαριστώ θερμά τους υπευθύνους του Αρχείου και του Μουσείου του.

1885: Επιστροφή στην Ελλάδα.

Το 1885, μετά την αποπεράτωση των σπουδών του στο εξωτερικό, ο Εμμανουήλ Λαμπάκης επέστρεψε στην Αθήνα.

Ο Κ. Μπίρης, στην Ιστορία του Πολυτεχνείου, καταχωρεί και το βιογραφικό του Λαμπάκη, όπως και όσων χρημάτισαν καθηγητές σ' αυτό, στα διάφορα μαθήματα.

Στο βιογραφικό του Λαμπάκη σημειώνει μεταξύ άλλων ότι σπούδασε Ζωγραφική στην Σχολή Καλών Τεχνών, ότι συνέχισε τις σπουδές του στο εξωτερικό και, αμέσως μετά, γράφει:

«Επιστρέψας, διωρίσθη καθηγητής της Ιχνογραφίας εις το Αρσάκειον Λαρίσης».

Στην αρχή φυσικά υπάρχει το ονοματεπώνυμο του Τηνιακού από μητέρα, ζωγράφου, που αναγράφεται ως Εμμανουήλ Π. Λαμπάκης²⁸ και με έτος γέννησης 1856.

Και βέβαια το Π., αρχικό του πατρώνυμου, μπορεί να σημαίνει του Π(αύλου), Π(αναγιώτου), Π(αντελεήμονα), Π(έτρου), Π(ολύκαρπου), κ.λπ. ονόματα παντελώς άσχετα με το πατρώνυμο του Λαμπάκη. Όπως ανακριβή είναι και το έτος της γέννησής του και το «Επιστρέψας, διωρίσθη...», διότι:

- (α) Το όνομα του πατέρα του Λαμπάκη ήταν Δημήτριος.
- (β) Απόγονος του Εμμανουήλ Λαμπάκη, αλλά και όλες οι ιστορικές πηγές, εκτός εκείνων που αντλούν την πληροφορία από το παραπάνω βιογραφικό, αναφέρουν ως έτος γέννησής του το 1859.
- (γ) Ως προς το «Επιστρέψας, διωρίσθη...εις το Αρσάκειον Λαρίσης», έχω να πω τούτο:

Για τον διορισμό του Εμμανουήλ Λαμπάκη στο Αρσάκειο της Λάρισας κάνουν λόγο αρκετές ιστορικές πηγές. Ομως, σε καμία από τις γνωστές στις βιβλιοθήκες της Αθήνας δεν αναφέρει τον χρόνο του διορισμού του. Υπάρχει μόνο μία ένδειξη αρκετά σοβαρή, ισχυρή, που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Εμμανουήλ Λαμπάκης ενδέχεται να διορίσθηκε στο Αρσάκειο της Λάρισας περί το 1901 και όχι όταν επέστρεψε στην Ελλάδα από το Μόναχο, δηλαδή περί το 1885 - 1886.

Και αυτή ευρίσκεται στην εφημερίδα «Πρόοδος» της Τήνου με αφορμή την δημοσίευση στο περιοδικό «Πινακοθήκη» του έργου του Εμμανουήλ

²⁸ Κώστα Μπίρη, ό.π., σελ. 535 - 536.

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Η Αθιγγανίς».

Λαμπάκη «Αθιγγανίς». Η «Πρόοδος» στις 11 Μαΐου 1902, στη στήλη «Διάφορα», μεταξύ άλλων, αναφέρει ότι:

Στο περισπούδαστο καλλιτεχνικό περιοδικό «Πινακοθήκη» «δημοσιεύεται μία εκτάκτου επιτυχίας εικών «Η Αθιγγανίς» του φίλου καλλιτέχνου, συμπολίτου μας κ. Εμμ. Λαμπάκη». Η ένδειξη στην συνέχεια της «Πρόοδου»:

«Του έργου τούτου την έμπνευσιν και εκτέλεσιν πραγματοποίησεν ο κ. Λαμπάκης εν Λαρίση, αν δεν απατώμεθα κατά το παρελθόν έτος, ότε μετέβη και διέμεινεν εκεί επ' αρκετόν χρόνον»²⁹. Δηλαδή το 1901, αφού αυτά γράφηκαν το 1902.

Είναι η μόνη ένδειξη - απόδειξη στις ιστορικές πηγές ως προς τον πιθανό χρόνο διορισμού του Εμμανουήλ Λαμπάκη στο Αρσάκειο της Λάρισας. Και, βέβαια, το 1903 διορίσθηκε καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου της Αθήνας.

Κλείνω την αρκετά μεγάλη αυτή παρένθεση, που όμως θεώρησα απαραίτητη.

²⁹ Εφημερίδα «Πρόοδος» Τήνου, αρ. 219, 11.5. 1902, σελ. 3 (τρίτη στήλη). Το έργο του Λαμπάκη «Αθιγγανίς» δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Πινακοθήκη», Β' έτος, 1902 - 1903, τεύχος ΙΕ', μηνός Μαΐου 1902, σελ. 50.

To 1885 ο Λαμπάκης εκθέτει έργο του στην Αθήνα:

Στις 8 Ιουλίου 1885 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εξέθεσε ένα έργο του στο «σπουδαστήριο» του γλύπτη Γεωργίου Βρούτου.

Η εφημερίδα «Παλιγγενεσία» της Αθήνας, την επομένη 9 Ιουλίου 1885, γράφει κατά λέξη:

«Από της χθες εξετέθη, δι' ολίγας ημέρας εν τω σπουδαστηρίω του καθηγητού της Γλυπτικής κ. Βρούτου, εικών του άρτι [μόλις] εκ Μονάχου της Βαυαρίας αφιχθέντος κ. Εμμαν. Λαμπάκη. Η είσοδος ελευθέρα».

Και η εφημερίδα «Εφημερίς», για το ίδιο θέμα, γράφει: «Εν τω σπουδαστηρίω του κ. Γ. Βρούτου, απέναντι της Αγγλικής εκκλησίας, οι φιλότεχνοι δύνανται ελευθέρως να επισκεφθώσιν εκτεθειμένον εν αυτώ, επί τινας ημέρας, ένα εκ των τελευταίων έργων του άρτι [μόλις] αφιχθέντος Έλληνος ζωγράφου κ. Εμμαν. Λαμπάκη». Η υπόθεση της εικόνας είναι παρμένη από τον ιταλικό ιδιωτικό βίο.

Μέλος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας:

Την Κυριακή, 23 Δεκεμβρίου 1884, ιδρύθηκε η «Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία» (X.A.E.) και στις 6 Μαρτίου 1885 εγκρίθηκε το καταστατικό της.

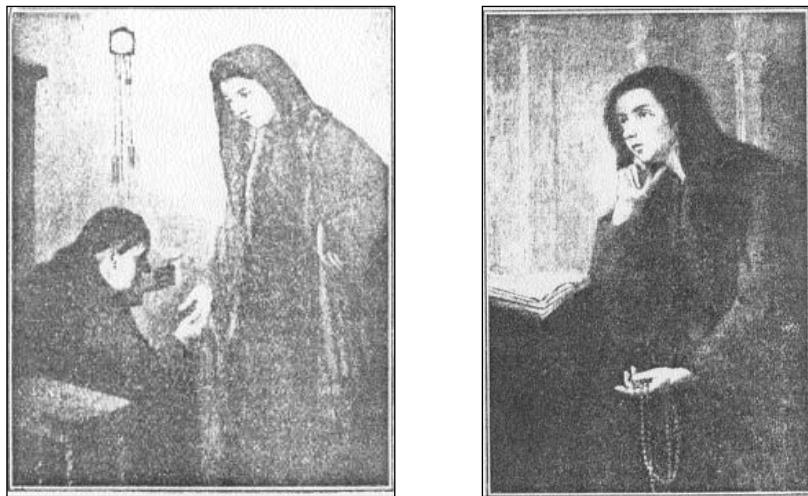
Μεταξύ των μελών της X.A.E. του 1885, εκτός του Γεωργίου Λαμπάκη, ο οποίος πρωτοστάτησε και στην ίδρυσή της, βρίσκονται και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, αδελφός του Γεωργίου, καθώς και ο Ιωάννης Πλατύς³⁰, θείος των δύο Λαμπάκηδων, ως αδελφός της μητέρας των, Μαργαρίτας.

Στο «Εθνικόν Ημερολόγιον» (του 1906) και τα επόμενα, για τον Εμμανουήλ Λαμπάκη, μετά την επιστροφή του από το Μόναχο, στα οποία αναφέρεται ότι:

«Μετέφερε το εργαστήριόν του εις Αθήνας, ένθα εκαλλιτέχνησε τον «Αρχισιδηρουργόν», έργον μεγάλης αξίας, «Το Τάμα», μικράν εικόνα δωρηθείσαν εις τον εν Τήνω Ναόν εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης..., «Η Μοναχή» και «Η Χαρτομάντις», άτινα [αυτά τα οποία] παραθέτομεν ώδε [εδώ] είναι εκ των αξιολόγων δημιουργημάτων του χρωστήρος του.

»Μεταξύ άλλων, ιδιαιτέρας μνείας αξιαία είναι τα εν τη ελληνική εκκλη-

³⁰ Δελτίον Α' Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήναι 1892, σελ. 3 - 5 και 147.

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Η Χειρομάντις» (αριστερά) και «Μοναχή» (δεξιά).

σία των Παρισίων αγιογραφικά έργα, τα δαπάναις του Δ. Στεφάνοβικ Σκυλίτση συντελεσθέντα. Εξ αυτών παρουσιάζομεν ένα, την «Ανάληψιν».

»Ο κ. Λαμπάκης είναι ο πρώτος υποδείξας και ενισχύσας την ιδέαν της ιδρύσεως Καλλιτεχνικής Εταιρείας εν Αθήναις... Εις αυτόν και τας επιμόνους προσπαθείας του οφείλεται η πολλώ ύστερον, προ εξαετίας περίπου, ιδρυθείσα Πινακοθήκη. Πρώτος αυτός υπέβαλε την ιδέαν εις τον Βασιλέα, δηλώσας ότι προσφέρει δωρεάν τας υπηρεσίας του.

»Ιδιαιτέρως κατέγινεν εις την σπουδήν της τεχνοτροπίας και του ρυθμού της εκκλησιαστικής παρ' ημίν τέχνης, συνδυάσας αυτόν προς τας νεωτέρας αισθητικάς ανάγκας, υπεστήριξε δε εκθύμως και υπέδειξε την εν τω Πολυτεχνείω σύστασιν ιδιαιτέρας έδρας της Βυζαντινής αγιογραφίας.

»Τοιαύτη εν σκιαγραφίᾳ η καλλιτεχνική ιδιοφυΐα και παραγωγή του κ. Λαμπάκη, ενός εκ των θερμοτέρων ιεροφαντών της εν Ελλάδι καλλιτεχνίας»³¹.

³¹ Κων/νου Φ. Σκόκου, ό.π., σελ. 311 - 312. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα παραπάνω στο «Εθνικόν Ημερολόγιον», η Πινακοθήκη ιδρύθηκε περί το 1900. Οι ανωτέρω πίνακες δημοσιεύονται στο ίδιο «Ημερολόγιο», σελ. 309 και 321, αντίστοιχα. Ο πρώτος αναφέρεται ως: «Η Χαρτομάντις».

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Το Τάμα» (αριστερά) και «Η κ. Βαφειαδάκη» (δεξιά).

1886: Εκθέτει και προσφέρει την «Εννεάκρουνο»:

Τον Ιούλιο του 1886 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εξέθεσε, για πρώτη φορά, δύο έργα του στο ξενοδοχείο Μελά στην Κηφισιά που εικόνιζαν:

- Το ένα Ιταλό να εξομολογείται τον έρωτά του σε νεαρή κόρη,
- Το άλλο την «Εννεάκρουνο» με τις Νύμφες να λούζονται³².

Για το ίδιο θέμα:

Η εφημερίδα «Νέα Εφημερίς» στις 4 Ιουλίου 1886 αναφέρεται στην Έκθεση των έργων αυτών στο ξενοδοχείο της Κηφισιάς και κλείνει με τη φράση:

«Έκαστος δύναται να εκτιμήσει την ευφυΐαν και επιμελή εργασίαν του καλού νέου καλλιτέχνου, εις τον οποίον η εγκαρδιότης και υποστήριξις δεν αποβαίνει άγονος».

Για την «Εννεάκρουνο» λέγεται ότι ήταν η πιο φημισμένη κρήνη της αρχαίας Αθήνας. Από αυτήν οι Αθίδες έπαιρναν νερό για την καθημερινή χρήση, αλλά και οι μελλόνυμφες, για το γαμήλιο τελετουργικό λουτρό τους...

³² Ιωάννου Μπόλλη, ο.π., σελ. 475.

Στην «Εννεάκρουνο» κρύωναν και το κρασί τους οι Αθηναίοι³³. Ως προς την θέση στην οποία βρισκόταν υπάρχουν διαφωνίες. Ως πιθανές θέσεις θεωρούνται: Η όχθη του Κηφισού, εκεί όπου σήμερα η εκκλησία της Αγίας Φωτεινής, σε κάποιο σημείο μεταξύ Αρείου Πάγου και Πνύκας, στην αθηναϊκή αγορά, κοντά στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων.

Την «Εννεάκρουνο» πρόσφερε αργότερα ο Εμμαν. Λαμπάκης στην πριγκίπισσα Θηρεσία. Για την προσφορά αυτή ο Ιστορικός της Τέχνης Κώστας Μπαρούτας, που αναφέρεται στην Έκθεση της Κηφισιάς, γράφει:

«Το δεύτερο από τα έργα του, ο ζωγράφος το πρόσφερε στις 9 Νοεμβρίου 1886 στην πριγκίπισσα Θηρεσία που βρισκόταν στην Αθήνα, αφού ζήτησε άδεια να μπει στα ανάκτορα και να την δει. Δυστυχώς δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο τον 19ο αιώνα, καλλιτέχνες να προσπαθούν να αποσπάσουν την εύνοια υψηλά ισταμένων, προφανώς και στην αγορά έργων τους!». Λησμονεί ο ιστορικός αυτός ότι αρκετοί καλλιτέχνες πέθαναν πάμπτωχοι.

Και ο Κ. Μπαρούτας συνεχίζει:

«Βέβαια στην περίπτωση του Εμμαν. Λαμπάκη έπαιξε ρόλο και η φιλοβασιλική τοποθέτηση της οικογενείας του. Ο αδελφός του Γεώργιος είχε γίνει γραμματέας της Όλγας»³⁴.

Αυτό το περί απόσπασης της «εύνοιας των υψηλά ισταμένων», που αναφέρει ο Κώστας Μπαρούτας, δεν ισχύει στην περίπτωση του Εμμανουήλ Λαμπάκη, αφού γι' αυτόν ήταν δεδομένη.

Η προσφορά του έργου «Εννεάκρουνος» από τον Λαμπάκη στην Θηρεσία οφείλεται σε άλλους λόγους, όπως θα δούμε παρακάτω.

«Η Ηχώ της Τήνου» (αρ. 186, 15.11. 1886) γράφει για το ίδιο θέμα:

«Ο αξιόλογος συμπολίτης ημών κ. Εμμ. Λαμπάκης, ζωγράφος, προσήνεγκεν εις την Βαναρίδα πριγκίπισσα Θηρεσίαν εικόνα κατ' αρχαϊκόν τύπον, παριστάνουσα την Εννεάκρουνον μετά Ναϊάδων, ως ενθύμιον της εν Αθήναις διατριβής της πριγκιπίσσης. Η πριγκίπισσα αποδεξαμένη την προσφοράν, εξέφρασε τας ευχαριστίας της εις τον ζωγράφον, προσθείσα ενθαρρυντικούς τινας λόγους περί του καλλιτεχνικού ταλέντου του κ. Λαμπάκη».

³³ Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, τόμος 23ος, σελ. 212.

³⁴ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 86.

**1886: Εικονίζει το σπίτι του Γύζη στο Σκλαβοχωριό Τήνου.
Ο Νικ. Γύζης ευχαριστεί από το Μόναχο.**

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Το σπίτι του Νικολάου Γύζη
στο Σκλαβοχωριό Τήνου»

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης το 1886, για να ευχαριστήσει προφανώς τον καθηγητή του, αλλά και φίλο του, πήγε στο Σκλαβοχωριό, όπου ζωγράφισε το πατρογονικό σπίτι του Γύζη και στη συνέχεια απέστειλε ταχυδρομικά τον πίνακα στο Μόναχο.

Το έργο αυτό του Εμμαν. Λαμπάκη, με λάδι σε μουσαμά, έχει διαστάσεις 37,5 X 46,5 εκατοστά του μέτρου και τίτλο: «Σκλαβοχώρι. Σπίτι του Γύζη».

Σήμερα βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Ε.Π.Μ.Α.Σ.)³⁵.

Σχετική με το έργο αυτό του Λαμπάκη η κριτική που ακολουθεί:

«Παρά τον κάπως βαρύ χαρακτήρα του θέματος, με τα αρχιτεκτονικά μοτίβα πολύ κοντά στον θεατή, το έργο έχει μία σχεδόν ασυνήθιστη ελευθερία που του δίνει χαρακτήρα σπουδής με χρώμα.

³⁵ Ευθυμίας Γεωργιάδου - Κουντουρά, ό.π., σελ. 379, όπου και φωτογραφία του έργου.

»Ο μαθητής του Γύζη χρησιμοποιεί με ιδιαίτερο ενθουσιασμό τις ώχρες σε διαφορετική ένταση, με τρόπο που πετυχαίνει να δώσει μία εντύπωση ανοικτού και φωτεινού χώρου.

»Το τηνιακό χωριό που ζωγραφίζει, για να τιμήσει το μεγάλο του δάσκαλο (ο Λαμπάκης χάρισε αυτό το τοπίο στο Γύζη), συνδέεται συμβολικά με τον ξενιτεμένο καλλιτέχνη, ως συγκεκριμενοποίηση των προθέσεων αυτού που το έφτιαξε:

»Όχι μία λεπτομερής εικόνα, που με τις αλχημείες του εργαστηρίου αποκρυσταλλώνει στο διηνεκές κάτι που δεν μπορεί να παραμείνει το ίδιο στο διηνεκές, αλλά ένα όραμα φωτός και ελευθερίας, μία αλχημεία του νου μέσα στο φως της υπαίθρου, ή μίμηση, όχι της πραγματικότητας, αλλά μιας ιδέας, στοιχείο που θα την έκανε πιο ευπρόσδεκτη, στον ιδιαίτερα επιρρεπή στη νοσταλγία, αποδέκτη της»³⁶.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης ταξίδεψε, έφθασε στην Τήνο και πήγε στο Σκλαβοχωριό, με υποζύγιο λογικά, αφού θα είχε μαζί του και όλα τα απαραίτητα «σύνεργα», όσα χρειάζονταν για την εικονογράφηση του προγονικού σπιτιού του δασκάλου του...

Ο Νικ. Γύζης, όταν έλαβε τον πίνακα, απέστειλε δύο επιστολές. Στην πρώτη δεν αναφέρεται ο αποδέκτης της. Προφανώς, όμως, απευθύνεται σε συγγενικά του πρόσωπα στην Αθήνα και τους πληροφορεί ότι έλαβε «το σχέδιον της πατρικής (του) εν Τήνω οικίας», ότι θα ευχαριστήσει τον αγαπητόν του κ. Εμμ. Λαμπάκη «ιδιαιτέρως», καθώς και για το γυρισμό του, νοερά, στα περασμένα. Και για αντίθεση, τους πληροφορεί ότι, ενώ πήγαινε στην Ακαδημία, συνάντησε τον Αντίβασιλέα (της Βαυαρίας), με τον οποίο και είχε μία μικρή συνομιλία. Ευχαριστεί ακόμα τον «ευγενή» Λύτρα για το χαλί που του έστειλε, ενώ θα μπορούσε (ο Λύτρας) με το ίδιο χαλί να στολίσει το δικό του ατελιέ...

Παραθέτω την επιστολή αυτή του Νικ. Γύζη:

«Εν Μονάχῳ 2 Δεκεμβρίου 1886

»Έλαβον ταχυδρομικώς το σχέδιον της πατρικής μου εν Τήνω οικίας. Σας ευχαριστώ πολύ, ως [όπως] και τον αγαπητόν μου Εμμ. Λαμπάκην,

³⁶ Αντώνη Κωτίδη, *Ελληνική Τέχνη. Ζωγραφική 19ου αιώνα*, Αθήνα 1995, σελ. 252, α/α 146. Σημειώνει επίσης: Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη, 2422. Και προφανώς το 2422 είναι ο α/α του έργου στην Εθνική Πινακοθήκη.

εις τον οποίον θα γράψω και θα τον ευχαριστήσω ιδιαιτέρως.

»Μεγάλην ευχαρίστησιν μου επροξένησε και περίεργον αίσθημα η-σθάνθην, φιλοσοφήσας επί πολλήν ώραν.

»Το σπίτι μας, φαίνεται νυν [τώρα] ως ερείπιον και ακατοίκητον, ενώ τότε, όπως το ενθυμούμαι, ήτο κάτασπρον και τα παράθυρα και η θύρα κατακόκκινα, και εμπρός εις την αυλήν ήτο η αλτάνα με γαρύφαλλα και άλλα λουλούδια.

»Ω! χρόνε, ποία τα έργα σου!!

»Εν τούτοις νοερώς διήλθα το χωριό μου και ενεθυμήθην ζωηρότερον την αμέριμνον εκείνην μικρότητά μουν.

»Προς αντίθεσιν, χθες το πρωί, ενώ επήγαινα εις την Ακαδημίαν, δια να διορθώσω τα σχέδια των διαφοροεθνών μαθητών μου, έχων εις την τσέπην μου τυλιγμένον σε χαρτί μικρόν τεμάχιον κρέατος ψημένου και ένα αυγόν βραστόν, δια το γεύμα μου (επειδή αι ημέραι είναι μικραί και το φως ολίγον, μένω το μεσημέρι εις το atelier μουν), απήντησα τον Αντιβασιλέα Λουϊτπόλδον, ο οποίος εστάθη και μου ωμίλησεν ολίγας λέξεις και μεταξύ των άλλων, ότι η θυγατέρα του Θηρεσία αποπεράτωσε το της θαλάσσης ταξείδιόν της και ότι όσον ούπω θα είναι εδώ.

»Την παρελθούσαν Τρίτη ήμουν εις το τραπέζι του προσκεκλημένος. Και ταύτα δια την αντίθεσιν.

»Τον ευγενή Λύτραν ευχαριστώ πολύ δια τον τάπητα, αλλά και αυτός έχει atelier και θα το εστόλιζε βεβαίως ο αυτός τάπης. Είναι ευγενής ο Λύτρας»³⁷.

Η εξήγηση της προσφοράς της «Εννεάκρουνης» στη Θηρεσία:

Στην παραπάνω επιστολή του Γύζη βρίσκεται και η εξήγηση της προσφοράς του πολυσυζητημένου έργου, της «Εννεάκρουνης», από τον Εμμανουήλ Λαμπάκη στην πριγκίπισσα Θηρεσία.

Ο Νικ. Γύζης, καθηγητής στην Ακαδημία του Μονάχου, πρωτεύουσας της Βαυαρίας, δεν γνώριζε απλά τον αντιβασιλέα της Λουϊτπόλδον. Δεν

³⁷ Γεωργίου Δροσίνη - Λάμπρου Κορομηλά (επιμ.), *Αι επιστολαί του Νικολάου Γύζη*, Αθήναι 1953, σελ. 146 - 147. Είναι εμφανής η φιλία - οικειότητα του Γύζη με τον Εμμ. Λαμπάκη, αλλά και με τον αντιβασιλέα Λουϊτπόλδον, καθώς και η φιλία - εκτίμησή του για τον Νικηφόρο Λύτρα.

μιλούσαν τυπικά μόνον στο δρόμο, όταν τυχόν συναντιόνταν. Όπως γίνεται εμφανές από τα γραφόμενα του Γύζη, υπήρχε μεταξύ τους οικειότητα, υπήρχε εγκάρδια, φιλική σχέση, είχαν οικογενειακή γνωριμία, αφού ο αντιβασιλέας στην συζήτηση του ανέφερε και για την επιστροφή της κόρης του Θηρεσίας από το θαλάσσιο ταξίδι της. Και την οποία ασφαλώς θα γνώριζε ο Γύζης από τις σχέσεις, αλλά και από τις επισκέψεις του στο παλάτι και τα εκεί «τραπεζώματα».

Ο Λουϊτπόλδος (1821 - 1912), τριτότοκος γιος του Λουδοβίκου Α' και αδελφός του Όθωνα, πρώτου βασιλιά της Ελλάδας (1833 - 1862), ήταν πρίγκιπας και αντιβασιλέας. Η Θηρεσία (1850 - 1925) ήταν κόρη του Λουϊτπόλδου. Λόγια γυναίκα, έγινε διευθύντρια και ηγουμένη του Βασιλικού Εκκλησιαστικού Ιδρύματος της Αγίας Αννας. Επίτιμος διδάκτωρ της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Μονάχου, επίτιμο μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας των Επιστημών. Παρέμεινε άγαμος. Σε όλη της τη ζωή ασχολήθηκε με μελέτες και ταξίδια σε διάφορες χώρες³⁸.

Και σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην παραπάνω επιστολή του Νικ. Γύζη φαίνεται πολύ λογικό, φαίνεται πολύ φυσικό το να γνώριζε και ο ίδιος ο Εμμανουήλ Λαμπάκης την Θηρεσία, αφού παρέμεινε αρκετό χρόνο στο Μόναχο και, το κυριότερο, ήταν φίλος του Γύζη.

Η Θηρεσία, αυτή η πολυταξιδεμένη πριγκίπισσα της Βαυαρίας και ανεψιά του βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα, σ' ένα από τα ταξίδια της ήλθε και στην Αθήνα, όπου και φιλοξενήθηκε στα ανάκτορα του Γεωργίου και της Όλγας, στις αρχές Νοεμβρίου του 1886, όπως είδαμε.

Και τότε ο Εμμανουήλ Λαμπάκης ζήτησε την άδεια να την δει, πράγμα που έγινε. Και ο Λαμπάκης της πρόσφερε την «Εννεάκρουνο», προφανώς για λόγους αβροφροσύνης, φιλοφροσύνης, ευγένειας προς την Βαυαρή πριγκίπισσα.

Ίσως, ακόμα, να ήθελε να... «εξοφλήσει» κάποια υποχρέωσή του, η οποία είναι δυνατόν να προέκυψε κατά την πολυετή παραμονή του στο Μόναχο.

Φυσικά ο Εμμανουήλ Λαμπάκης θα γνώριζε και τις φιλικές σχέσεις του Γύζη με την βασιλική οικογένεια, θα γνώριζε ότι ο Γύζης θα έβλεπε την «Εννεάκρουνο» και θα εκτιμούσε την ευγενική πράξη του.

Εάν, λοιπόν, έτσι έχουν τα πράγματα, θα το επαναλάβω και πάλι, δεν

³⁸ Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», τόμοι 12ος, σελ. 666 (Θηρεσία), και 16ος, σελ. 284 (Λουϊτπόλδος).

διακρίνω τίποτα το περίεργο, τίποτα το μεμπτό στην ενέργεια του Τηνιακού ζωγράφου.

Αυτά με αφορμή τα δεικτικά, τα δυσμενή σχόλια...

Επιστολή του Νικ. Γύζη προς τον Εμμαν. Λαμπάκη:

«Εν Μονάχῳ τη 22 Δεκεμβρίου 1886.

»Αγαπητέ Μανώλη,

»Συ, όστις [ο οποίος] γνωρίζεις πόσον ηγάπησα τους γονείς μου και τους αγίους δι' εμέ τόπους, όπου έζησα εις τας αγκάλας της μακαρίτιδος Μάνας μου, ημπορείς και να φαντασθείς το μέγεθος της ψυχικής οδύνης, ην [την οποίαν] ησθάνθην, ότε είδον το υπό σου ζωγραφηθέν πατρικόν μου σπίτι.

»Σε ευχαριστώ εκ ψυχής δια το ωραίον και πολύτιμον δι' εμέ δώρον και έσο βέβαιος ότι θα σου είμαι ευγνώμων.

»Πόσον όμως αλλάζουν οι καιροί τα πάντα!

»Το σπίτι αυτό το είχον εις την μνήμην μου ακμαίον. Κάτασπροι ήταν οι τοίχοι του και κόκκινα τα παράθυρα και η θύρα, παρά την άνοδο ήταν αλτάνα με γαρυφαλλιές και άλλα λουλούδια. Ήκμαζε τότε, ενώ τώρα φαίνεται ως να είναι ακατοίκητον ή τουλάχιστον πολύ παραμελημένον.

»Το άνωθεν γειτονικόν σπίτι έχει τα ίχνη βυζαντινού ρυθμού. Δεν το ενθυμούμην, πλέον τόσον καλά, ούτε ποίος Μπάρμπα Πέτρος το εκατοίκει. Το κάτωθεν όμως ήτο τότε του Πασά το σπίτι, και εννοείς, ότι το δώμα αυτού εχρησίμευε δι' εμάς τα παιδιά τότε ως αυλή, και ο κύλινδρος τον οποίον εξωγράφισες επ' αυτού, θα είναι βεβαίως ο ίδιος, τον οποίον και τότε έβλεπα.

»Εμάντευσα δε και τούτο, ότι το σημείον αφ' ού [από το οποίον] εξωγράφισες ήτο το δώμα της νενές [γιαγιάς] μου.

»Σε ευχαριστώ και πάλιν διότι μου έδωκες ζωηράν αφορμήν να διέλθω νοερώς το χωριό μου, να επανίδω τους μικρούς μου φίλους και εμαυτόν ως παιδίον αμέριμνον.

»Λυπούμαι δια την αποθάρρυνσιν, την οποία αισθάνεσαι αυτού. Είναι λυπηρόν το να μη θέλη και πάλιν εις την Ελλάδα να ανάψῃ η ιερά φλόγα των Ωραίων Τεχνών, εκείνη η οποία άλλοτε έλαμπε και εξακολουθεί εις

τους αιώνας να δοξάζη τους προπάτορας ημών»³⁹.

Με την ευκαιρία, θα παραθέσω μία ακόμη επιστολή του Νικολάου Γύζη:

«Εν Μονάχῳ 25 Ιουλίου 1886.

»Αυτάς τας ημέρας είχα πολλήν εργασίαν εις την σχολήν μου (διότι) εις το τέλος του έτους (εννοεί βέβαια του σχολικού) γίνεται πάντα έκθεσις των έργων των μαθητών και έκαστος καθηγητής φροντίζει την κατάξιν των έργων. Δύο ημέρας ολοκλήρους επαιδεύθην δι' αυτήν την εργασίαν και σήμερον πάλιν ήμουν με το συμβούλιον των καθηγητών, οίτινες [οι οποίοι] εδίκασαν τα έργα όλων των τάξεων και έδωσαν βραβεία εις τους ικανωτέρους. Η σημερινή εργασία διήρκεσε από τας 9 το πρωί έως εις τας 2 μ.μ.

»Κουρασμένος μεν είμαι πολύ, αλλά και ικανοποιημένος αρκετά, διότι η σχολή μου έκανε λαμπράν φιγούραν.

»Εβραβεύθησαν 31 μαθηταί. Οι 10 έλαβον μπρούζινα μετάλλια, ένας αργυρούν και οι λοιποί επαίνουν.

»Μεταξύ των βραβευθέντων είναι και 3 Έλληνες, οίτινες [οι οποίοι] έλαβον μπρούζινα μετάλλια. Ονομάζονται δε, Γεωργαντάς εκ Τήνου, Ραφανίδης εκ Βόλου και ο τρίτος Βακαλόπουλος εκ Κωνσταντινουπόλεως.

»60 ήσαν περίπου οι μαθηταί μου και το ήμισυ εξ αυτών εβραβεύθησαν.

»Χαίρω δια τούτο, διότι μου κάμνει τιμήν»⁴⁰.

Ο εκ Τήνου Δημήτριος Γεωργαντάς που έλαβε το 1886 μπρούζινο μετάλλιο από την Ακαδημία του Μονάχου, μετάλλιο έλαβε από την ίδια Ακαδημία και το 1884, όπως αναφέρει «Η Ήχω της Τήνου» στις 4 Αυγούστου 1884, όπως είδαμε σε προηγούμενες σελίδες. Να προσθέσω ότι ο Γεωργαντάς ήλθε πρώτος και στην έβδομη τάξη της Ζωγραφικής, ως μα-

³⁹ Γεωργίου Δροσίνη - Λάμπρου Κορομηλά, ό.π., σελ. 147 - 148· Γιάννη Καιροφύλα, Νικόλαος Γύζης, ο εθνικός ζωγράφος, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1990, σελ. 47 - 48, και Σάββα Απέργη, Νικόλαος Γύζης, ο Ελληνοκεντρικός, Έκδοση Συλλόγου Φίλων του Σκλαβοχωριού Τήνου, 1994, σελ. 73.

⁴⁰ Γεωργίου Δροσίνη - Λάμπρου Κορομηλά, ό.π., σελ. 145.

θητής του Πολυτεχνείου της Αθήνας το 1882, όταν αποφοίτησε.

Ο Δημ. Γεωργαντάς ακόμα, είναι ο «υπότροφος στην Ευρώπη» που αναφέρεται στον Προϋπολογισμό του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας για το 1884.

Δ' ΟΛΥΜΠΙΑ (1888). Συμμετοχή - βράβευση:

Τα Δ' ΟΛΥΜΠΙΑ τελέσθηκαν το 1888, δεκατρία χρόνια μετά τα Γ', μέσα στα πλαίσια του εορτασμού της συμπλήρωσης 25 χρόνων από την άνοδο στο θρόνο του Γεωργίου του Α'. Μετά από κάποιες αναβολές, ως ημέρα έναρξης της Έκθεσης ορίσθηκε η Πέμπτη, 20 Οκτωβρίου 1888, με διάταγμα που υπόγραψαν στις 28 Σεπτεμβρίου 1888 ο Γεώργιος ο Α' με τον Υπουργό Εσωτερικών και Οικονομικών Χαρίλαο Τρικούπη, που ήταν και ο πρωθυπουργός της χώρας.

Την ίδια ημέρα ορίσθηκε να γίνουν και τα εγκαίνια του Ζαππείου μεγάρου, του οποίου μόλις είχε ολοκληρωθεί η κατασκευή, με δαπάνη βέβαια των αδελφών Ευαγγέλη και Κων/νου Ζάππα, των οποίων οι μαρμάρινοι ανδριάντες τοποθετήθηκαν στην είσοδό του, την 1 Οκτωβρίου 1888, δηλαδή λίγες ημέρες πριν.

Για τις Καλές Τέχνες είχαν παραχωρηθεί τρεις αίθουσες του Ζαππείου, στις οποίες στεγάσθηκαν περί τα 400 έργα ζωγραφικής, γλυπτικής, ξυλογραφίας και ξυλογλυπτικής.

Την ημέρα των εγκαινίων δόθηκε συναυλία έξω από το Ζάππειο από ορχήστρα 200 οργάνων που προέρχονταν από όλες τις στρατιωτικές μπάντες, υπό τη διεύθυνση του Καίσαρη, ενώ είχαν ηλεκτροφωτισθεί, εκτός από το κτίριο του Ζαππείου, η Ακρόπολη και όλοι οι δημόσιοι χώροι⁴¹.

Τα έργα της καλλιτεχνίας παρουσιάστηκαν σε τρία τμήματα:

Στο α', τα έργα της ζωγραφικής.

Στο β', τα έργα της γλυπτικής, και

Στο γ', τα έργα πλαστικής, ξυλογλυπτικής..., ξυλογραφίας.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εξέθεσε τα παρακάτω εννέα έργα ζωγραφικής⁴² με α/α:

⁴¹ Κώστα Μπαρούτα, ο.π., σελ. 90 - 95.

⁴² Ιωάννου Μπόλλη, ο.π., σελ. 445, 454.

193 Χαρτοπαικτείον.	198 Ρωπογραφία.
194 Συνομιλία.	199 Τοπίον.
195 Θαλασσογραφία.	200 Μελέτη κεφαλή βοός.
196 Μικρά λαίμαργος.	201 Προσωπογραφία.
197 Ονάριον.	

Η «Επί των Ολυμπίων και Κληροδοτημάτων Επιτροπή» δημοσίευσε τον Πίνακα των βραβευθέντων με μετάλλια και επαίνους κατά την Δ' Ολυμπιάδα του 1888 εκθετών, στις 24 Ιουνίου 1889.

Στον Εμμανουήλ Λαμπάκη, σύμφωνα με τον Πίνακα αυτόν, απονέμεται «έπαινος» «δι' ελαιογραφίαν κεφαλής βοός»⁴³.

Ο Επίλογος των Δ' Ολυμπίων από τον Αλέξ. Ραγκαβή:

«Επίλογος επί της άρτι ληξάσης εκθέσεως».

Ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, στο περιοδικό «Εστία», μεταξύ άλλων, έγραψε και τα επόμενα για την Δ' Ζάππειο Ολυμπιάδα:

«Τα έργα της καλλιτεχνίας παρέλκουσιν εν τη εκθέσει. Έκθεσις καλλιτεχνική εστίν διάφορος της βιομηχανικής εκθέσεως.

Άλλος ο σκοπός, άλλος ο χαρακτήρ, άλλη η τάσις της μεν και άλλη της δε. Άλλοι οι εις ταύτην και άλλοι εις εκείνην ενδιαφερόμενοι. Άλλ' έστω, μη περί ταύτα μικρολογούμεν.

Εις δύο δωμάτια, προς αποφυγήν της μονοτονίας, μεταξύ του οίνου, του τυρού και των υφασμάτων, υπήρχον και τινες εικόνες και τινα αγάλματα. Ουδείς φθόνος.

Αλλά, δυστυχώς, μεταξύ των πρώτων κυρίως (εννοεί των εικόνων), πολλά υπήρχον έργα και μαθητών και αρχαρίων ερασιτεχνών, εις εξετάσεις σχολείων μάλλον, παρά εις εθνικήν ανήκοντα έκθεσιν.

Ανεξαρτήτως, όμως, τούτου δεν είδομεν άνευ συγκινήσεως, εις αυτό συνηγμένα, έστω και εις ελάχιστον χώρον, και ως εν παραρτήματι των υφασμάτων και των εδωδίμων, ζωγραφικά αριστουργήματα ως [όπως] τα

⁴³ Ιωάννου Μπόλλη, ό.π., σελ. 454, και Παράρτημα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, αρ. Φ. 211 της 24 Ιουνίου 1889, Μέρος Δεύτερον, σελ. 1024 - 1025, και Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 94.

του Ιακωβίδη, του Γύζη, Βολανάκη, Ξυδιά, Αντωνιάδου, Λαμπάκη, Ρίζου, Ράλλη και άλλων, και έτι μάλλον, προϊόντα γλυπτικής, ως [όπως] τα του Βιτσάρη, τα μυθολογικά του Βρούτου, τον εξαίρετο ανδριάντα του Γλάδστωνος υπό του εν Σύρω Βιτάλη,...»⁴⁴.

Στην Μονή του Δαφνίου:

Στην Μονή του Δαφνίου, η οποία, όπως λέγεται, κτίσθηκε επί του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου, περισώθηκαν εβδομήντα και πλέον ψηφιθετήματα - ψηφιδωτά. Αυτά τα κατέγραψε και τα περιέγραψε, όπως ξέρουμε, ο αδελφός του Εμμανουήλ Λαμπάκη, ο Βυζαντινολόγος Γεώργιος Λαμπάκης, και αναφέρονται στο σχετικό βιβλίο του που εκδόθηκε το 1889.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης επισκέφθηκε την Μονή Δαφνίου πριν τις επισκευές και εκεί, εκτός των άλλων:

- (α) Αντέγραψε τον Ευαγγελιστή Ιωάννη,
- (β) Ιχνογράφησε την «Πλατυτέρα».

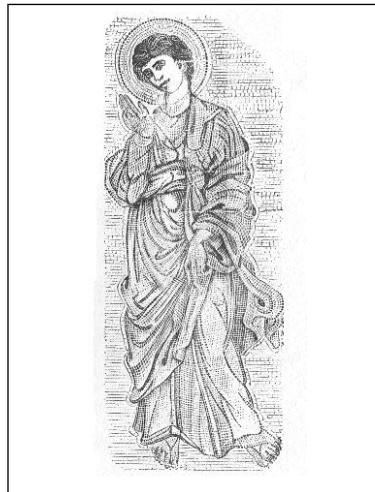
A'. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης:

Ένα από τα ψηφιθετήματα - ψηφιδωτά της Μονής Δαφνίου είναι και «Η Σταύρωσις του Κυρίου», σύνθεση που βρίσκεται στον κυρίως ναό. Δεξιά του εσταυρωμένου Χριστού στέκεται μαυροφορεμένη η Θεοτόκος. Αριστερά του Χριστού, δηλαδή δεξιά, όπως εμείς βλέπουμε την εικόνα, βρίσκεται ο Απόστολος και Ευαγγελιστής Ιωάννης, τον οποίο και αντέγραψε ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.

Παραθέτω το σχετικό τμήμα του κειμένου του Γεωργίου Λαμπάκη από το βιβλίο του «Χριστιανική Αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου»:

«Η αρίστη περιβολή του Ιωάννου και η καλλιτεχνική διάταξις της πτυχολογίας αυτής, μαρτυρούσι την λαμπρότητα και την αξίαν των εν τη

⁴⁴ Α.Ρ. Ραγκαβής στο περιοδικό «Εστία» των Ν.Γ. Πολίτη και Γ. Δροσίνη, τόμος ΚΖ', αρ. (679) 680, 8 Ιανουαρίου 1889, σελ. 17 και 18, όπου ο Λαμπάκης αναφέρεται ως Λαμβάκης. Όσο για τον εν Σύρω Βιτάλη, πρόκειται για τον Υστερνιώτη γλύπτη Γεώργιο Βιτάλη.

*Μονή Δαφνίου. Ψηφιδωτό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου
κατ' αντιγραφή του Εμμανουήλ Λαμπάκη.*

Μονή Δαφνίου ψηφιθετημάτων, δι' αυτό και την εικόνα ταύτην του Ιωάννου, εξ αντιγραφής του αδελφού ημών Εμμανουήλ, δημοσιεύομεν...»⁴⁵.

B'. H «Πλατυτέρα»:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης κατέγραψε και περιέγραψε τις ψηφιδωτές εικόνες της Μονής Δαφνίου, του νάρθηκα, του κυρίως ναού και του iερού, δηλαδή στην κατάσταση που βρίσκονταν τότε, πριν τις επισκευές. Για την «Πλατυτέρα» γράφει:

«Επί του μύακος του κυρίως ναού Η ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ. Τεχνικώτατον και μεγαλοπρεπέστατον ψηφιθέτημα, όπερ [το οποίον] ατυχώς κατεστράφη κατά το πλείστον και μόλις ελάχιστον μέρος της κάτω εικόνος ταύτης διεσώθη.

»Το 1882, εσώζετο ικανόν μέρος της ἀνω Πλατυτέρας, ην [την οποία] ως είχεν, ο νεώτερος ημών αδελφός Εμμανουήλ ιχνογράφησεν»⁴⁶.

⁴⁵ Γεωργίου Λαμπάκη, *Χριστιανική αρχαιολογία Μονής Δαφνίου*, εν Αθήναις 1889, σελ. 116 - 122.

⁴⁶ Γεωργίου Λαμπάκη, ό.π., σελ. 136.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, όπως είδαμε, φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών του Μονάχου από το 1881 και για πέντε περίπου χρόνια, ίσως τέσσερα. Προφανώς τα καλοκαίρια επέστρεψε στην Ελλάδα, πράγμα λογικό ή τουλάχιστον το καλοκαίρι του 1882, αφού τον χρόνο αυτό, κατά τον αδελφό του Γεώργιο Λαμπάκη, ιχνογράφησε την Πλατυτέρα στην κατάσταση που τότε βρισκόταν και της οποίας το μεγαλύτερον μέρος καταστράφηκε τα αμέσως επόμενα χρόνια.

1889: «Χρυσούν μετάλλιον» στην Παγκόσμια

Έκθεση των Παρισίων:

Στην Παγκόσμια Έκθεση των Παρισίων του 1889 έλαβαν μέρος 18 Έλληνες καλλιτέχνες. Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης φέρεται να εκθέτει μία ηθογραφία και μία προσωπογραφία⁴⁷.

Το καλλιτεχνικό περιοδικό «Πινακοθήκη» της Αθήνας, το 1914, αναφέρεται στο «Salon» των Παρισίων εκείνης της χρονιάς, σημειώνοντας ότι στις 43 απέραντες αίθουσές του έχουν εκτεθεί συνολικά 5.747 έργα ζωγραφικής, γλυπτικής, χαλκογραφικής, ξυλογλυπτικής, αρχιτεκτονικής,... και καταλήγει: «Πριν τελειώσωμεν, παραθέτομεν κατάλογον των μέχρι τούδε βραβευθέντων εις το «Σαλόν» Ελλήνων καλλιτεχνών»⁴⁸:

Ζωγράφοι:

1889	Κ. Βρούτζος (εκ Λήμνου)	χαλκούν μετάλλιον.
1889	Γ. Ιακωβίδης	χαλκούν μετάλλιον.
1889	Εμμ. Λαμπάκης	χρυσούν μετάλλιον.
1900	Γ. Ιακωβίδης	χρυσούν μετάλλιον.

Στη συνέχεια αναφέρει τους γλύπτες...

Ο Γεώργιος Δώριζας κάνει και αυτός λόγο για τη συμμετοχή του Εμμανουήλ Λαμπάκη σε Παγκόσμια Έκθεση των Παρισίων και προσθέτει ότι

⁴⁷ Γιάννη Κολοκοτρώνη, *Η νεκρή φύση στην νεοελληνική τέχνη από τον 19ο αιώνα ως τις μέρες μας*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 127: Exposition Universelle de 1889 (Palais du Champ de Mars...).

⁴⁸ Περιοδικό «Πινακοθήκη», έτος ΙΔ' (1914 - 1915), σελ. 76, «Ποικίλη σελίς», σελ. 77.

Εμμανουήλ Λαμπάκη,
«Μαργαρίτα Λαμπάκη»
(προσωπογραφία της
μητέρας του).

πήρε πρώτο βραβείο για τον πίνακά του με προσωπογραφία της μητέρας του Μαργαρίτας⁴⁹.

Για τη βράβευση του Λαμπάκη στην Έκθεση των Παρισίων του 1889, όπως είδαμε, γίνεται λόγος και στο «Εθνικόν Ημερολόγιον» (1906) του Κων/νου Φ. Σκόκου, σε σχετικό άρθρο για το ζωγράφο.

Έκθεση έργων σε προθήκες καταστημάτων:

Αίθουσες για την έκθεση καλλιτεχνικών έργων στην Αθήνα της εποχής εκείνης δεν υπήρχαν.

Πρώτος εκθεσιακός χώρος θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι υπήρξε το σπίτι του στρατηγού Μακρυγιάννη. Σ' αυτό ο Μακρυγιάννης στις αρχές Μαρτίου 1839 οργάνωσε ένα συμπόσιο, στο οποίο παρακάθισαν οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων, φιλέλληνες, υπουργοί, αγωνιστές και άλλοι επίσημοι, περί τα 250 άτομα.

Μετά το γεύμα ο Μακρυγιάννης τους έδειξε 25 εικόνες που κατασκευάσθηκαν από το 1836 έως το 1839 από τον Παναγιώτη Ζωγράφο, μετά από παραγγελία του ίδιου του Μακρυγιάννη.

Οι εικόνες αυτές ως θέματα είχαν «τις θέσεις όθεν έγινε ο πόλεμος και τους αρχηγούς Έλληνας και Τούρκους», όπως γράφει στα Απομνημονεύματά του ο Μακρυγιάννης.

Οι εικόνες αυτές δεν άρεσαν στους μορφωμένους, όμως άρεσαν στους αγωνιστές και τον λαό, γι' αυτό και ο Μακρυγιάννης τις λιθογράφησε και τις μοίρασε.

Το γεγονός αυτό, στο σπίτι του Μακρυγιάννη, ο Φώτος Γιοφύλλης, το χαρακτήρισε ως «Την πρώτη έκθεση ζωγραφικής στην Ελλάδα». Και ο χαρακτηρισμός αυτός θεωρήθηκε σωστός.

«Το Θησείο είναι ο πρώτος δημόσιος χώρος, όπου πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα έκθεση τέχνης» από τον Κανταντζόγλου. Αποτελούσε, λοι-

⁴⁹ Γεωργίου Ι. Δώριζα, *Oι καλλιτέχνες και τα μουσεία της Τήνου*, Αθήναι 1979, σελ. 54 - 55. Ο πίνακας «Η Μήτηρ μου»: *Πινακοθήκη*, έτος Θ', 1909, σελ. 86.

πόν, σοβαρό πρόβλημα για τους τότε καλλιτέχνες η εξεύρεση χώρου, στον οποίο θα εξέθεταν τα έργα τους.

Πρόχειρη, εύκολη λύση αποτελούσαν οι βιτρίνες των βιβλιοπωλείων, αδαμαντοπωλείων, πιλοπωλείων και λοιπών καταστημάτων, στις οποίες οι καλλιτέχνες εξέθεταν συνήθως ένα έως δύο έργα τους⁵⁰.

Έτσι, τον Φεβρουάριο του 1889 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εξέθεσε δύο έργα του στο επί της οδού Ερμού κατάστημα Πατούχα⁵¹. Αυτό δημοσιεύει και η εφημερίδα της Αθήνας «Νέα Εφημερίς», στις 15 Φεβρουαρίου 1889, χωρίς άλλες λεπτομέρειες.

Τον Ιανουάριο του 1893 εξέθεσε στο δικό του εργαστήριο τις εικόνες που προορίζονταν για τον Άγιο Στέφανο των Παρισίων⁵². Για τα έργα αυτά θα επανέλθουμε.

Τον Ιανουάριο του 1894 εξέθεσε στο επί της οδού Σταδίου κατάστημα Πέπα το έργο του «Παρθενών».

Στις 17 Ιανουαρίου 1894 η «Νέα Εφημερίς», με τον τίτλο «Καλλιτεχνία», γράφει για το γεγονός αυτό τα εξής:

«Από τινων ημερών επί της οδού Σταδίου την προσοχήν ελκύει η πολύφωτος προθήκη του κ. Πέπα, εις την οποίαν μεγάλη καλλιτεχνικωτάτη εικόνων του ζωγράφου Εμμαν. Λαμπάκη εκτίθεται παριστώσα τον Παρθενώνα, το περικαλλές και ένδοξον μνημείον της Αρχαιότητος.

»Ο καλλιτέχνης ωραία παρέστησεν το απαράμιλλον κάλλος του αρχιτεκτονικού τούτου μνημείου υπό άπειρον φως ηλίου, αντανακλώντας την αρχαίαν λαμπρότητα, μετά φειδούς εις τα χρώματα, ερμηνεύσας σοβαρώς τον προς τα ερείπια σεβασμόν».

Το Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου, στο ίδιο κατάστημα, ο Λαμπάκης εξέθεσε τα έργα του «Τυφλή γυναίκα» και «Βοϊδοκεφαλή». Στα τρία αυτά έργα του Εμμανουήλ Λαμπάκη αναφέρεται και το «Σκριπ» που προσθέτει:

- (α) Για τον πίνακα του Παρθενώνα ότι είναι πελωρίων διαστάσεων.
- (β) Για την εικόνα της «Τυφλής γυναίκας» ότι ακούει άλλη που διαβάζει κάποιο βιβλίο.
- (γ) Για τη «βοϊδοκεφαλή» αναφέρει συζήτηση μεταξύ δύο:

⁵⁰ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 10 - 13, 48, και υποσημείωση 3.

⁵¹ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 477. Η «Νέα Εφημερίς» φέρει το κατάστημα Πατούχα να βρίσκεται στην οδό Σταδίου.

⁵² «Νέα Εφημερίς», 6 και 23.1. 1893.

- Πώς σου φαίνεται;

- Είναι καλλίτερη από τον Πονηρόπουλον. Η βιοϊδοκεφαλή του Λαμπάκη είναι έργον επιτυχές και προϊόν μελέτης πολλών συγγραμμάτων...⁵³ Ο Στάθης Πονηρόπουλος ήταν καθηγητής της Βοτανικής.

Το Φεβρουάριο του 1895 ο Λαμπάκης εκθέτει στο πιλοπωλείο Κατσίμπαλη, που βρισκόταν και αυτό στην οδό Σταδίου, ένα έργο που εικόνιζε «Δύο παληκάρια να χαριεντίζονται με ωραία χωριατοπούλα»⁵⁴.

Τον Φεβρουάριο του 1896 ο Εμμανουήλ Λαμπάκης εξέθεσε ένα έργο του και πάλι στο επί της οδού Σταδίου κατάστημα Πέπα. Και τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου «άπαντα» τα έργα του στο επί των οδών Ερμού και Νίκης φωτογραφείο των Κωνσταντίνου και Αθανασίου⁵⁵.

Τον Νοέμβριο του 1897 ο Λαμπάκης εξέθεσε ένα έργο του στο επίσης επί της οδού Σταδίου πιλοπωλείο του Σαμπράκου⁵⁶.

Σχετικό με τα παραπάνω είναι και το επόμενο από την εφημερίδα «Εστία» της Δευτέρας, 3 Μαΐου 1904:

«Οι διερχόμενοι από το ανθοπωλείον Σταματάκη, απέναντι του ζαχαροπλαστείου Γιαννάκη, σταματούν να αποθαυμάσουν το νέον έξοχον έργον του διακεκριμένου ζωγράφου μας κ. Εμμ. Λαμπάκη, καθηγητού του Πολυτεχνείου.

»Είναι η εικών εκατονταετούς γέροντος. Η ερρυτιδωμένη εκείνη κεφαλή καθαρώς τύπου Ελληνικού, η λεπτεπίλεπτος αργυρόλευκος και καθαρά κόμη του, η μελανιασμένη υπό της ηλικίας και της εργασίας χειρ του, ήτις [η οποία], με όλην την ηλικίαν της, μαρτυρεί ότι άλλοτε ήτο νευρώδης και ειργάσθη πολύ, αναδεικνύουσα την εξιδιασμένην [εξαιρετική] τέχνην του χαράξαντος».

⁵³ Εφημερίδα «Σκριπ», 16.1. 1894, 6.2. 1894 και 27.2. 1894. Επίσης και Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 477, 481, 482.

⁵⁴ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 483, και Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 125.

⁵⁵ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 484. Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 139, και «Νέα Εφημερίς» της 15.3. 1896.

⁵⁶ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 486.

1889: Το πορτρέτο του «μεγαλοεπιχειρηματία» Παππούδωφ:

Για το πορτρέτο αυτό του Λαμπάκη ο Κώστας Μπαρούτας γράφει:

«Σε σχόλιο της Ν(έας) Εφημερίδος στις 21.3. 1889, επαινείται το πορτραίτο του μεγαλοεπιχειρηματία Παππούδωφ, έργο του ζωγράφου “της αριστοκρατίας” —όπως χαρακτηρίσθηκε— Εμμ. Λαμπάκη, ο οποίος ήταν επίσης του κύκλου της “Αυλής” και οπαδός της εισαγωγής της προοπτικής στη βυζαντινή τέχνη, σύμφωνα με τα διδάγματα του Καυταντζόγλου και του Θειρσίου»⁵⁷.

**Η «Νέα Εφημερίς» - Το πορτρέτο του Παππούδωφ,
αλλά και η «Εννεάκρουνος»:**

Ο Κώστας Μπαρούτας κάνει λόγο μόνο για το επαινετικό σχόλιο της «Νέας Εφημερίδος» που αφορά το πορτρέτο του Παππούδωφ. Δηλαδή δύο μόνο λόγια, όπως είδαμε παραπάνω.

Ας δούμε, όμως, τι πραγματικά γράφει η «Νέα Εφημερίς» την ημερομηνία αυτή για το ίδιο πορτρέτο, μεταγραμμένα σε απλή γλώσσα:

Με χαρά πληροφορείται κάθε φορά τις καλλιτεχνικές εργασίες του συμπαθέστατου σ' αυτήν καλλιτέχνη κ. Εμμ. Λαμπάκη και με ευχαρίστηση τις δημοσιεύει.

Μία από τις πάρα πολύ ισχυρές αποδείξεις της ζωγραφικής ικανότητας και της δημιουργικής ευφυΐας του κ. Λαμπάκη είναι ένα από τα τελευταία έργα του.

Ο κ. Παππούδωφ ανέθεσε στον Λαμπάκη την προσωπογραφία του πατέρα του, ο οποίος όμως είχε πεθάνει πριν πολλά χρόνια. Αυτήν κατόρθωσε να την εκτελέσει ο Λαμπάκης από την περιγραφή μόνο των διαφόρων χαρακτηριστικών του προσώπου. Και ήταν η προσωπογραφία αυτή πάρα πολύ όμοια με το πρωτότυπο. Το έργο αυτό στ' αλήθεια τιμά τον κ. Λαμπάκη.

Αυτά η «Νέα Εφημερίς» για τον Εμμανουήλ Λαμπάκη, τα οποία, όμως, χαρακτηρίσθηκαν με δύο λόγια, ως «σχόλιο» επαινετικό.

Εδώ, πρέπει να σημειώσω ότι ο Αριστείδης Παππούδωφ, που ανέθεσε στον Εμμανουήλ Λαμπάκη την προσωπογραφία του πατέρα του, ήταν

⁵⁷ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 96.

Πρόεδρος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, όπως είδαμε παραπάνω, στο για τον Γεώργιο Λαμπάκη κεφάλαιο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η συνέχεια του ίδιου άρθρου της «Νέας Εφημερίδος»:

«Όταν για αρκετό χρόνο φιλοξενούνταν εδώ η πριγκίπισσα Θηρεσία, από ευγνωμοσύνη ο κ. Λαμπάκης, ως ακαδημαϊκός της Καλλιτεχνικής Σχολής του Μονάχου, στην οποία και σπούδασε, και αποδίδοντας “οιωνεῖ” τα “τροφεία” - υποχρεώσεις του, από την εκπαίδευσή του στο Μόναχο, και επαναφέροντας στη μνήμη του (ο Λαμπάκης) με χαρά, επισκέψεις στο ιδιαίτερό του σπουδαστήριο του τώρα αντιβασιλέα της Βαυαρίας, καθώς και τις ευγενέστατες καλλιτεχνικές συζητήσεις που είχε μαζί του, πολύ ευγενικά ο κ. Λαμπάκης πρόσφερε σ' αυτήν, δηλαδή την Θηρεσία, την και θυγατέρα του αντιβασιλέα, ωραία τοπογραφία, τις λουόμενες Νύμφες στον Ιλισσό (την «Εννεάκρουνο»), γι' αυτό και η πριγκίπισσα Θηρεσία προσκάλεσε τον νεαρό καλλιτέχνη για να τον ευχαριστήσει για την ευγένεια και την λεπτότητά του».

Και συνεχίζει ο αρθρογράφος της «Νέας Εφημερίδος»:

«Ο κ. Λαμπάκης, μπορούμε να πούμε, είναι ο αγαπητός καλλιτέχνης της αριστοκρατίας, διότι πάρα πολλές οικίες ομογενών στολίζονται πολύ με τα ωραία έργα του.

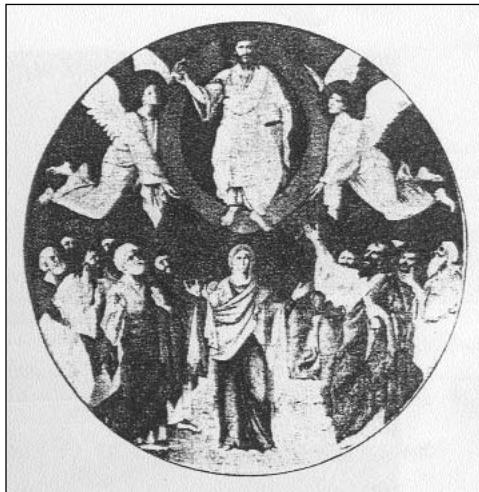
»Εκτός των παραπάνω, τώρα τελευταία ο κ. Καράπαυλος, ο οποίος έχει τον κ. Λαμπάκη ιδιαίτερο δάσκαλο ζωγραφικής για την αγαπητή θυγατέρα του, του ανέθεσε να μεταβεί στο Ναύπλιον και να ζωγραφίσει την ωραία και γραφική έπαυλή του».

Αυτά η «Νέα Εφημερίς» στις 21 Μαρτίου 1889, η οποία, εκτός των άλλων, τοποθετεί και το θέμα της προσφοράς της «Εννεάκρουνης» το 1886 από τον Λαμπάκη στην πριγκίπισσα Θηρεσία, στην σωστή του θέση.

1892: Τα «Δωδεκάορτα» στον Άγιο Στέφανο των Παρισίων:

Ο Λουδοβίκος Θείρσιος, ο Γερμανός καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας, μετά την αναχώρησή του από αυτήν, επισκέφθηκε τις μεγαλύτερες πόλεις της Ευρώπης και αγιογράφησε κυρίως ελληνορθόδοξες εκκλησίες.

Το 1892 ανέλαβε την αγιογράφηση του ορθόδοξου ελληνικού ναού του Αγίου Στεφάνου στο Παρίσι με βοηθό του τον Εμμανουήλ Λαμπάκη, που

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Ανάληψη» (Ορθόδοξος
I.N. Αγίου Στεφάνου Παρισίων).

φιλοτέχνησε τα «Δωδεκάορτα». Αυτά τοποθετούνται επί του τέμπλου, επάνω από την Ωραία Πύλη, και φυσικά δεξιά και αριστερά, μεταξύ των δύο πλευρών⁵⁸.

Οι δώδεκα εικόνες που αποτελούν, που συγκροτούν τα «Δωδεκάορτα», είναι:

1. Ο Ευαγγελισμός	7. Η Ανάσταση
2. Η Γέννηση	8. Η Ψηλάφηση του Θωμά
3. Η Βάπτιση	9. Η Πεντηκοστή
4. Η Υπαπαντή	10. Η Αγία Τριάδα
5. Η Βαϊφόρος	11. Η Ανάληψη
6. Η Σταύρωση	12. Η Μεταμόρφωση.

Εδώ επιβάλλεται μία διευκρίνιση. Σύμφωνα με όσα πληροφορήθηκα, οι έντεκα εικόνες του «Δωδεκάορτου» είναι σταθερές. Η δωδέκατη βρίσκεται στην διάθεση του αγιογράφου. Αυτός έχει την ευχέρεια της επιλογής,

⁵⁸ Δημητρίου Παπαστάμου, *Η επίδραση της Ναζαρηνής σκέψης στην νεοελληνική εκκλησιαστική ζωγραφική*, Αθήνα 1977, σελ. 80, 92.

π.χ. Τις Μυροφόρες, την Ιαση του Τυφλού, την Αγία Τριάδα,... Και εάν μεν επιλέξει μία από τις δύο πρώτες, αυτή τοποθετείται, φυσικά, προ της Πεντηκοστής, εάν προτιμήσει την Αγία Τριάδα, τότε μετά την Πεντηκοστή⁵⁹.

Και αφού, εδώ τώρα, η επιλογή ανήκε σε μένα, επέλεξα όπως είδαμε, φίλοι αναγνώστες, την Αγία Τριάδα.

Τα «Δωδεκάορτα» ο Εμμανουήλ Λαμπάκης τα αγιογράφησε στην Αθήνα και τα εξέθεσε στο καλλιτεχνικό του «σπουδαστήριο», προκειμένου να εκφράσουν, μετά την επίσκεψή τους σ' αυτό, φιλότεχνοι και κριτές, τις κρίσεις τους.

Την είδηση για την έκθεση των εικόνων του «Δωδεκάορτου» δημοσίευσε η «Νέα Εφημερίς», στις 6 Ιανουαρίου 1893, με τίτλο «Δια την εν Παρισίοις ελληνικήν εκκλησίαν»:

«Εν τω καλλιτεχνικώ σπουδαστηρίω του κ. Εμμαν. Λαμπάκη (οδός Χάρητος 15), εξετέθησαν υπ' αυτού λίαν μελετημένως και επιτυχώς γραφείσαι εικόναι ἀγιαι, δια την εν Παρισίοις περίλαμπρον εκκλησίαν, την οποίαν ωκοδομήσατο, αδρά δαπάνη, ο φιλογενέστατος Δ. Στεφάνοβιτς Σκυλίτσης. Παρακαλούνται δε οι ευαρεστούμενοι φιλότεχνοι και κριταί τοιούτων πολυτίμων ἔργων, να μεταβώσι και εκφράσωσι τας ειλικρινείς αυτών κρίσεις».

Η εφημερίδα, στην συνέχεια, συγχαίρει τον καλλιτέχνη για την σύζευξη - ένωση, στις αγιογραφίες αυτές του γνήσιου εκκλησιαστικού μας ρυθμού, με όλη την καλλιτεχνικά επιτρεπόμενη εξωράιση. Αυτή έγινε με χρωστήρα, πινέλο δυνατό, και με έμπνευση χριστιανική από τις πλέον θερμές. Θα βρίσκονται στη μητρόπολη της Ευρώπης επί αιώνες αιώνων, «υπόδειγμα πίστεως και μελέτης».

Για το ίδιο θέμα έγραψαν και οι «Καιροί» στις 22 Ιανουαρίου 1893, κείμενο που επαναδημοσίευσε η «Νέα Εφημερίς» την επομένη, 23 Ιανουαρίου 1893:

«Επισκεφθέντες προ ημερών το καλλιτεχνικόν εργαστήριον του ζωγράφου κ. Λαμπάκη ευχαρίστως είδομεν πλείστα αυτού ἔργα καλλιτεχνικά ἄξια θέας και κυρίως ηγχαριστήθημεν εκ της θέας των εικόνων τας οποίας κατά παραγγελίαν εζωγράφισε χάρις του εν Παρισίοις ανεγειρομένου

⁵⁹ Εδώ θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω και από την θέση αυτή τον φίλο που μου έδωσε τις παραπάνω πληροφορίες για τα «Δωδεκάορτα». Άλλοι αγιογραφούν τους 12 Αποστόλους.

Ελληνικού ναού.

»Αι εικόνες αύται εισί αξιαι μεγάλης σπουδής. Επιμελώς διατηρούσαι τον τύπον της Βυζαντινής ζωγραφικής, συνδυάζουσιν αυτόν ευφυώς και καλλιτεχνικώς με τας αξιώσεις της φυσικής μιμήσεως χωρίς να παραβλάπτουσι την εντύπωσιν του σεμνού και του αγιοπρεπούς, το οποίον εμπνέει η θέα των Βυζαντινών εικονογραφημάτων».

Δύο λόγια ακόμη για το «σπουδαστήριο» του Εμμαν. Λαμπάκη:

Πινακίδα του σπουδαστηρίου» (εργαστηρίου) του Εμμανουήλ Λαμπάκη (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

Η οδός Χάρητος βρίσκεται στο Κολωνάκι. Στον αριθμό 15 αυτής της οδού, που μετά από επαναρίθμηση έγινε 17, βρισκόταν η οικία του Βυζαντινολόγου Γεωργίου Λαμπάκη, ο οποίος, μετά την επιστροφή του αδελφού του Εμμανουήλ, του και μικροτέρου, από το Μόναχο το 1885, παραχώρησε σ' αυτόν ένα τμήμα - μέρος της οικίας αυτής.

Εκεί ο νεαρός, τότε, ζωγράφος εγκατέστησε το εργαστήριό του, ατελιέ, και εκεί φιλοτέχνησε και εξέθεσε τα «Δωδεκάορτα», τις δώδεκα εικόνες που προορίζονταν για τον Άγιο Στέφανο των Παρισίων.

Στην Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία.

Στην Επιτροπή για ίδρυση Καλλιτεχνικού Μουσείου.

Α'. Η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (X.A.E.) ιδρύθηκε στο τέλος του 1884. Το 1885 ο Εμμαν. Λαμπάκης βρίσκεται μεταξύ των μελών της.

Εκλέχθηκε μέλος στα Διοικητικά Συμβούλια της Εταιρείας⁶⁰ κατά τις Β' και Γ' περιόδους, 1889 - 1890 και 1890 - 1892 αντίστοιχα, αλλά και τα μετέπειτα χρόνια. Μάλιστα κατά την Γενική Συνέλευση της Χ.Α.Ε., στις 9 Ιουλίου 1889, εκλέχθηκε και μέλος της 5μελούς Επιτροπής για την αναθεώρηση - τροποποίηση του καταστατικού της⁶¹.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης ήταν αυτός που κυρίως φρόντισε, ώστε ο Θείρσιος να προσφέρει τα έργα του στην Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, έργα που εκτέθηκαν στο Ζάππειο το 1891 από την Χ.Α.Ε.

Ο Γεώργιος Λαμπάκης γράφει σχετικά:

«Ωσαύτως δε, επ' αυκαρία της εν τω Ζαππείω Εκθέσεως των έργων του Θειρσίου, άτινα [τα οποία], φροντίδι κυρίως του αδελφού ημών Συμβούλου Εμμανουήλ ελάβομεν, συνετάξαμεν επεξηγηματικόν κατάλογον τούτων, εις τον οποίον πολλά, εν τω προλόγῳ περί της εν Αθήναις, Ρωσίᾳ, Γαλλίᾳ, Λονδίνω και Βιέννη χριστιανικής τέχνης αναφέρομεν»⁶².

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, σύμφωνα πάντα με τα Δελτία της Χ.Α.Ε., στην Γενική Συνέλευση της 8.5. 1894, εκλέχθηκε ως Ταμίας, ενώ ήταν απλά Σύμβουλος, στην θέση του αποθανόντα, έως τότε Ταμία, Γ. Δουρούτη. Ως Ταμίας εκλέχθηκε και το 1898.

Β'. Στις αρχές του 1892 ο Εμμαν. Λαμπάκης μετέχει σε Επιτροπή που συνήλθε στο Υπουργείο της Παιδείας υπό την προεδρία του τότε Υπουργού με σκοπό την σύσταση στην Αθήνα Καλλιτεχνικού Μουσείου «προς υποστήριξιν των Ελλήνων καλλιτεχνών» κλπ.

Αθηναϊκό περιοδικό του οποίου διευθυντής ήταν ο Γ. Δροσίνης δημοσίευσε την είδηση με τίτλο «Καλλιτεχνικά».

Την Επιτροπή αποτελούσαν οι Αναστάσιος Θεοφιλάς, Διευθυντής του Πολυτεχνείου, ο Δ. Κορομηλάς, οι ζωγράφοι Βούρος, Λύτρας, Βολανάκης, Προσαλέντης και Λαμπάκης, ο γλύπτης Βρούτος και ο Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων Καβαδίας. Συνήλθαν υπό την προεδρία του Υπουργού και συνεσκέφθηκαν για την ίδρυση στην Αθήνα Καλλιτεχνικού Μουσείου με σκοπό την υποστήριξη των Ελλήνων καλλιτεχνών, οι οποίοι θα μπορούσαν να εκθέσουν τα έργα τους σ' αυτό. Επί πλέον το Μουσείο θα

⁶⁰ Δελτίον Α', Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Εν Αθήναις 1892, σελ. 144, 145, 147.

⁶¹ Δελτίον Α', Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, σελ. 35.

⁶² Δελτίον Γ', Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, εν Αθήναις 1903, σελ. 16, ενώ στην υποσημείωση 1 σημειώνει: Κατάλογος της εν Ζαππείω Εκθέσεως 1891.

πλουτισθεί με πίνακες - εικόνες των καλλιτεχνών μας, με αντίγραφα των ξένων μεγάλων ζωγράφων και με άλλα καλλιτεχνικά είδη⁶³.

**Οι Καλλιτεχνικοί Σύλλογοι. Τα Δ.Σ. και οι Εκθέσεις τους.
Παντού παρών ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.**

Κατά το 1882, ο αριθμός των καλλιτεχνών στην Αθήνα είχε αυξηθεί σημαντικά και αυτοί αισθάνονται την ανάγκη συνδικαλιστικής οργάνωσης. Έτσι τον Ιούνιο του 1882 ιδρύεται ο «Σύλλογος των Καλλιτεχνών», ο οποίος, όμως, δεν συμπεριλάμβανε καθηγητές της Σχολής Καλών Τεχνών, πράγμα που προκάλεσε αντιδράσεις.

Τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε ο «Σύλλογος των Ωραίων Τεχνών», ο οποίος, μετά από πρόταση του γλύπτη Κοσμά Απέργη, φυσικά Τηνιακού, προκήρυξε Έκθεση για τον Μάρτιο του 1883.

Το 1887, Δεκεμβρίου 27, ιδρύθηκε ο «Σύλλογος των Φιλοτέχνων», στον οποίο ως μέλη γράφτηκαν και γυναίκες, πράγμα πρωτοφανές για την εποχή εκείνη. Οι ιδρυτές του Συλλόγου που επικύρωσαν το καταστατικό και προχώρησαν στην εκλογή Διοικητικού Συμβουλίου με μυστική ψηφοφορία ήταν 44.

Εκλέχθηκε πρώτος ο Αναστάσιος Θεοφιλάς, διευθυντής του Πολυτεχνείου με 44 ψήφους. Ένατος και τελευταίος, με 17 ψήφους, εκλέχθηκε ο Νικηφόρος Λύτρας.

Και η εφημερίδα της Αθήνας «Εφημερίς» στις 28 Δεκεμβρίου 1887, για το περίεργο του πράγματος, ερωτά:

«Πόσον φιλότεχνοι αληθώς θα πρέπει να ήσαν οι 27 αρνηθέντες την ψήφον των εις τον μόνον μας εν Αθήναις ζωγράφον, εις τον αληθή καλλιτέχνην μας κ. Νικηφόρον Λύτραν. Τον άνθρωπον όστις [ο οποίος] ηνάλωσε τον βίον του δια να διαδώσῃ την προς τας Καλάς Τέχνας αγάπην...»⁶⁴.

Τα επόμενα χρόνια οι Σύλλογοι των καλλιτεχνών ανασυστήνονται, αντιδρύονται και μετονομάζονται.

Το 1895 ιδρύθηκε Σωματείο με την επωνυμία «Καλλιτεχνική Ένωσις» με σκοπό την ανάπτυξη του αισθήματος του καλού και την εν γένει πρό-

⁶³ Περιοδικό «Εστία Εικονογραφημένη», Ιανουάριος - Ιούνιος 1892, σελ. 36.

⁶⁴ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 73, 87 - 88.

οδο της καλλιτεχνίας. Το Διοικητικό Συμβούλιο συγκρότησαν οι:

Νικηφόρος Λύτρας	Πρόεδρος,
Γ. Κατσελίδης	Ταμίας,
Κ. Μάνος	Γραμματεύς,
Θ. Αννινος	Σύμβουλος,
Γ. Βρούτος	Σύμβουλος,
Εμμ. Λαμπάκης	Σύμβουλος,
Γ. Ροϊλός	Σύμβουλος.

Η «Καλλιτεχνική Ένωσις» προσπάθησε να συνδικαλίσει τους «επαγγελματίες» καλλιτέχνες⁶⁵.

Το 1898 ο «Σύλλογος των Φιλοτέχνων» αναδιοργανώθηκε και μετονομάσθηκε σε «Έταιρεία των Φιλοτέχνων», με Πρόεδρο τον Γ.Κ. Ρώμα, ενώ μεταξύ των άλλων μελών του Διοικητικού Συμβουλίου συγκαταλέγεται και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.

1898: Καλλιτεχνική Έκθεση στο Ζάππειο:

Στις 6 Απριλίου 1898 εγκαινιάσθηκε στο Ζάππειο καλλιτεχνική Έκθεση. Στην αρχή εκτέθηκαν 140 έργα. Σε μία αίθουσα στεγάσθηκαν 80 ελαιογραφίες και σε άλλη οι υδατογραφήσεις.

Οι κριτικές των εφημερίδων ποικίλουν. Άλλοτε είναι ευνοϊκές, άλλοτε επικριτικές και το πιο συνηθισμένο είναι ότι σπάνια συμπίπτουν.

Τα «σκήπτρα» στην Έκθεση αυτή, κατά την «Εφημερίδα», κρατεί ο Γύζης. Είναι σχεδόν το μόνο στο οποίο συμφωνούν όλοι, σε όλες τις Εκθέσεις... Κοινή διαπίστωση:

Ο μεγάλος Τηνιακός, ο επιρρεπής στη νοσταλγία του Σκλαβοχωριού και της Τήνου, Νικόλαος Γύζης, παντού και πάντοτε πρώτος.

Από τα έργα του Εμμανουήλ Λαμπάκη επαινούνται «Ο Αρχισιδηρουργός» και τα «Επιτραπέζια», στα οποία, άλλος τεχνοκρίτης, διακρίνει «αρμονικωτάτην εκ των παλαιοβυζαντινών χρωμάτων συμφωνίαν»⁶⁶.

⁶⁵ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 130 - 131, και Νέα Εφημερίς της 3.11. 1895.

⁶⁶ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 144, 146, 150 και Εφημερίς των 5 και 6.4. 1898.

Για την Έκθεση του 1898, η εβδομαδιαία Τηνιακή εφημερίδα «Πρόοδος», στις 2 Μαΐου 1898, έγραψε:

«Εκτός των εν τη Καλλιτεχνική Εκθέσει των Αθηνών έργων του κ. Γύζη ευρίσκονται και ετέρου συμπολίτου ημών —του κ. Εμμ. Λαμπάκη— εκτεθειμένα έργα, μεταξύ των οποίων διακρίνονται δια τον επιτυχή χρωματισμόν και δια την όλην εκτέλεσιν ο «Σιδηρουργός» και η «Νεκρά Φύσις», έργα αληθώς τιμώντα τον δόκιμον τούτον καλλιτέχνην, τον οποίον συγχαίρει η «Πρόοδος» δια της τόσης εκτιμήσεως απολαμβάνοντα εν τη κριτική, καλλιτεχνικά του έργα»⁶⁷.

1899: Έκθεση στο Ζάππειο:

Στις 28 Μαρτίου 1899 εγκαινιάσθηκε Έκθεση στο Ζάππειο με έργα ζωγραφικής και γλυπτά, στην οποία έλαβε μέρος και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.

Ο χρονογράφος «Ριπ» του «Εμπρός» (29, 30, 31 Μαρτίου 1899) αναφέρεται στην Έκθεση αυτή, ασκεί κριτική και ειδικά για τα τοπία του Λαμπάκη «εκφράζεται κολακευτικά».

Ο Τίμος Μωραϊτίνης που ασχολήθηκε αργότερα με την Έκθεση στην εφημερίδα «Εμπρός» (11 και 12 Νοεμβρίου), εξαίρει το γεγονός ότι πολλοί Αθηναίοι επισκέπτονταν την Έκθεση. Δεν επιμένει, όμως, πολύ στα έργα γενικά. Επαινεί τον «Αρχισιδηρουργό» του Λαμπάκη, τα έργα του Γαλάνη και τις πολεμικές εικόνες⁶⁸.

1899: Γ' Καλλιτεχνική Έκθεσις Αθηνών:

Στην Έκθεση αυτή ο Λαμπάκης έλαβε μέρος στο τμήμα της ελαιογραφίας με πέντε έργα του:

α/α 74 Ειδύλιον	α/α 77 Ερείπια Μονής Κλεωνών
α/α 75 Φενεός	α/α 78 Κόρη εργαζόμενη ⁶⁹ .
α/α 76 Κλεωναί	

⁶⁷ Πρόοδος (της Τήνου), φ. 9/2.5. 1898.

⁶⁸ Κώστα Μπαρούτα, ο.π., σελ. 152, 155, 160.

⁶⁹ Ιωάννου Μπόλη, ο.π., σελ. 499.

Ο Λαμπάκης Ταμίας των Συλλόγου των Φιλοτέχνων:

Σύμφωνα με τα Πρακτικά της Γενικής Συνελεύσεως στις 6 Ιουνίου 1899, το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου αποτελούν οι:

Γ.Κ. Ρώμας	Πρόεδρος,
Αντ. Ροντήρης	Αντιπρόεδρος,
Γ.Μ. Αβέρωφ	Γεν. Γραμματεύς
Δ.Ι. Καλογερόπουλος	Ειδ. Γραμματεύς
Τιμολέων Αμπελάς	Έφορος
Ιωάν. Δούκας	Έφορος
Εμμαν. Λαμπάκης	Ταμίας
Γ. Βρούτος	Σύμβουλος
Δ. Δεσμίνης	Σύμβουλος,
Π. Λεμπέσης	Σύμβουλος ⁷⁰ .

1899: Οι «Ταξιάρχες» των Εμμανουήλ Λαμπάκη:

Η «Πρόοδος» (της Τήνου), στις 19 Ιουνίου 1899 (φ. 68), για το έργο αυτό —τους «Ταξιάρχες» του Λαμπάκη— γράφει ότι:

Στο κολλιτεχνικό σπουδαστήριο του συμπολίτου μας κ. Εμμ. Λαμπάκη έχει εκτεθεί έργο θρησκευτικό, μεγίστης καλλιτεχνικής αξίας: Εικονίζει τους Ταξιάρχες σε βυζαντινό ρυθμό...

Για την εικόνα αυτή πολύς λόγος γίνεται στις εφημερίδες. Μάλιστα η «Παλιγγενεσία» έγραψε εκτεταμένα για το έργο αυτό, όπως σημειώνει. Και κλείνει την είδηση:

Αυτής της κατηγορίας βέβαια ζωγράφο είχε ανάγκη ο I.N. της Ευαγγελιστρίας και μάλιστα για τοιχογραφίες, από τις οποίες ολοκληρωτικά είναι γυμνός ο ναός αυτός.

Αυτά από την «Πρόοδο» της Τήνου.

⁷⁰ Επετηρίς των Φιλοτέχνων, Αθήναι 1901, και Ευθυμίας Ε. Μαυρομιχάλη, *Oι Καλλιτεχνικοί Σύλλογοι και οι στόχοι τους (1880 - 1910)*, Ανάτυπο Μνήμων 23 (2001), Αθήνα 2001, σελ. 240, υποση. 86.

1900: Η «Ένωσις των Καλλιτεχνών»:

Τον Απρίλιο του 1900 εμφανίζεται μία «σύμπραξη» ζωγράφων και γλυπτών με την επωνυμία «Ένωσις των Καλλιτεχνών». Στις εφημερίδες αναφέρεται και ως «Καλλιτεχνική Ένωσις», ενώ ο Γιάννης Μπόλης την αναφέρει «Ένωσις Ελλήνων Καλλιτεχνών»⁷¹.

«Ένωσις Καλλιτεχνών»: «Έφορος» ο Εμμανουήλ Λαμπάκης.

Διάφοροι καλλιτέχνες, ζωγράφοι, γλύπτες κλπ., κατάρτισαν Σωματείο, με τον τίτλο αυτόν, του οποίου σκοπός θα είναι η διοργάνωση διαρκούς καλλιτεχνικής έκθεσης, στην οποία θα γίνονται δεκτά μόνο έργα επαγγελματιών ζωγράφων. Δεν θα συμμετάσχουν ερασιτέχνες.

Οι καλλιτέχνες που αποτελούν την «Ένωσιν» νοίκιασαν δύο ευρύχωρες αίθουσες, γι' αυτόν τον σκοπό, στην οδό Φιλελλήνων, κοντά στην ρωσική εκκλησία και προετοιμάζονται για τα εγκαίνια, τα οποία θα γίνουν «λίγαν προσεχώς».

Στις αρχαιρεσίες εκλέχθηκαν:

Πολυχρόνης Λεμπέσης	Πρόεδρος,
Κ. Χαιρόπουλος	Γραμματεύς,
Εμμανουήλ Λαμπάκης	Έφορος,
Αλέξανδρος Καλούδης	Έφορος,
I. Οικονόμου	Έφορος ⁷² .

Οι Εκθέσεις της «Ενώσεως Καλλιτεχνών»:

Η «Ένωσις των Καλλιτεχνών» - «Ελλήνων Καλλιτεχνών» που αναφέρεται και ως «Καλλιτεχνική Ένωσις» οργάνωσε διαρκείς Εκθέσεις. Η πρώτη περίοδος, τον Μάιο - Ιούνιο 1900.

⁷¹ Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 276, 277, και Ευθυμίας Ε. Μαυρομιχάλη, ό.π., σελ. 254, υποσημ. 147.

⁷² Εφημ. Εστία, 30 Απριλίου 1900, σελ. 2.

Στεγάσθηκε σε δύο ισόγειες αίθουσες στην οδό Φιλελλήνων 24, έναντι της αγγλικανικής εκκλησίας. Από αυτές, η μία μεγάλη αίθουσα ήταν για τα έργα της ζωγραφικής και η μικρή για τα γλυπτά. Εξέθεσαν ζωγράφοι και γλύπτες, ενώ αποκλείσθηκαν οι ερασιτέχνες⁷³.

«Καλλιτεχνική Έκθεσις»:

Ο «ΙΩΝ» του «Εμπρός» χαιρετίζει «άσμενος» τα εγκαίνια της νέας έκθεσης καλλιτεχνημάτων ζωγραφικής και γλυπτικής, την οποία οργάνωσε στην Λεωφόρο Φιλελλήνων, έναντι της ρωσικής εκκλησίας, η «Καλλιτεχνική Ένωσις».

Οι ετήσιες εκθέσεις, όπως και αυτή των «Φιλοτέχνων» περίπου διαρκής, συνετέλεσαν πάρα πολύ τον τελευταίο καιρό στην δημιουργία ικανής καλλιτεχνικής κίνησης.

Στην συνέχεια αναφέρεται στους ζωγράφους που μετέχουν στην έκθεση, καθώς και στα διάφορα έργα που εκθέτουν.

Ειδικά για τον Εμμανουήλ Λαμπάκη γράφει:

«Δοκιμώτατος», στην έκθεση αυτή αναδεικνύεται ο κ. Λαμπάκης, όχι βέβαια με τον «Σιδηρουργό», αλλά με τους πίνακες μικρών διαστάσεων που έχει, οι οποίοι είναι πράγματι καλλιτεχνήματα, όπως η «Τριχαπτόπλοκος» και «Η γραία με την νταμιτζάνα». Ξεχωριστή δύναμη έχει ο «Αναγινώσκων γέρων» και άξια πολλής προσεκτικής εξέτασης είναι «Η κεφαλή γυναικός». Ο ίδιος, δηλαδή ο Λαμπάκης, εκθέτει και το τοπίο «Ο Κηφισσός»⁷⁴.

Αυτά γράφει και υπογράφει ο «ΙΩΝ» για τον Εμμανουήλ Λαμπάκη.

Στην ίδια έκθεση αναφέρεται και

«Η Πρόοδος» της Τήνου:

Η «Πρόοδος» στις 20 Μαΐου 1900 αναφέρεται στην έκθεση αυτή, καθώς και στους μέχρι τότε συμπολίτες μας καλλιτέχνες, που έχουν εκθέσει έργα τους.

⁷³ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 173, 174, και Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 276, 277.

⁷⁴ Εφημ. «Εμπρός», 7 Μαΐου 1900, σελ. α', και Ενθυμίας Ε. Μαυρομιχάλη, ό.π., σελ. 256, υποσημ. 156.

Μεταξύ των ζωγράφων αναφέρει και τον Εμμανουήλ Λαμπάκη και ονομαστικά τα πέντε έργα του, για τα οποία έκανε λόγο με πολλούς επαίνους και απένειμε εύσημα ο «Ιων» στο «Εμπρός».

Και η «Πρόοδος» συνεχίζει:

Στο τμήμα της γλυπτικής ο κ. Δ. Φιλιππότης εκθέτει τον Γλάδστωνα και ο κ. Λ. Φυτάλης ανάγλυφα, τον Ρήγα Φεραίο, τον Κοραή, τον Πατριάρχη Γρηγόριο, καθώς και το «σύμπλεγμα» του Νικηταρά⁷⁵.

Να προσθέσω ότι:

Ο Γλάδστων, Αγγλος πολιτικός και φιλέλληνας, διετέλεσε και πρωθυπουργός της Αγγλίας. Άγαλμά του βρίσκεται στην οδό Πανεπιστημίου, εμπρός στο Πανεπιστήμιο και ελάχιστα μέτρα από το εκεί πεζοδρόμιο. Όμως, αυτό είναι έργο του Γεωργίου Βιτάλη.

Διαρκής Έκθεση «Καλλιτεχνικής Ενώσεως».

Β' Περίοδος 1900:

Η δεύτερη περίοδος της διαρκούς Έκθεσης της «Καλλιτεχνικής Ενώσεως» στεγάσθηκε στον περίβολο της τότε Βουλής, στην οδό Σταδίου, με εισιτήριο μία δραχμή.

Τα εγκαίνια έγιναν στις 13 Νοεμβρίου 1900.

Η Έκθεση ξεκίνησε με 32 έργα, δώδεκα καλλιτεχνών.

Ένας από αυτούς ήταν και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, ο οποίος εξέθεσε διάφορα έργα του, μεταξύ των οποίων και μία θαλασσογραφία.

Την εκτενέστερη κριτική για την Έκθεση αυτή υπογράφει ο «Θεατής» στην εφημερίδα «Καιροί» της 15ης Νοεμβρίου.

Ως καλύτερο έργο της Έκθεσης θεωρεί τον «Ολυμπιονίκη» του Γύζη, ενώ εκφράζεται κολακευτικά για έργα διαφόρων καλλιτεχνών, μεταξύ των οποίων και για την προσωπογραφία του Γεωργίου Νάζου, έργο και αυτό του Γύζη, για το οποίο γράφει ότι είναι «ασυλλήπτως εκφραστικόν».

Για μία ακόμη φορά ο Νικόλαος Γύζης... έκλεψε την παράσταση. Ο «Θεατής» αναφέρει ότι, στις προσωπογραφίες ο Λαμπάκης εκθέτει μία κεφαλή και στις θαλασσογραφίες «κύμα θραυσμένον επί βράχων», χωρίς να εκφέρει γνώμη. Ο συντάκτης, όμως, της «Ακροπόλεως» θεωρεί ως καλύτερα έργα της Εκθέσεως αυτά των: Ροΐου, Γύζη, Λαμπάκη, Λεμπέση,

⁷⁵ Εφημ. «Πρόοδος» της Τήνου, φ. 116/ 20.5. 1900.

Χατζή, Οθωναίου, Γεραλή⁷⁶.

Εδώ, ως σε παρένθεση, θα σημειώσω ότι το 1901, λίγες μέρες πριν από την εορτή του Ευαγγελισμού, ο Εμμ. Λαμπάκης πρόσφερε τον πίνακά του «Το Τάμα» στην Ευαγγαλίστρια της Τήνου. Άλλα σε αυτό θα επανέλθουμε μετά την ενότητα περί τα συνδικαλιστικά και τις Εκθέσεις.

Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης ανήκει στα ιδρυτικά μέλη της «Καλλιτεχνικής Ενώσεως», η ίδρυση της οποίας αποτελεί διαφοροποίηση, αλλά και αντί-πραξη αρκετών καλλιτεχνών στο κλίμα που διαμόρφωνε η «Εταιρεία των Φιλοτέχνων».

Λειτούργησαν παράλληλα και χωριστά στις διαρκείς εκθέσεις, πράγμα που προκάλεσε ποικίλα σχόλια στον Τύπο. Η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο Συλλόγων θεωρείται «δεδομένη», αν και υπήρχαν καλλιτέχνες που μετείχαν και στις δύο εκθέσεις.

Το 1902 παύει η λειτουργία τους. Τα επόμενα χρόνια δεν παρατηρείται διάθεση - προσπάθεια σοβαρή των καλλιτεχνών για νέα συσπείρωση. Αδυνατούν να εκθέσουν την καλλιτεχνική τους παραγωγή σε ενιαία έκθεση.

Στη γνωστή ως Έκθεση της «Δημαρχίας» που οργανώνεται το 1902 με ιδιωτική πρωτοβουλία των φιλοτέχνων Θ. Βελλιανίτη, Β. Δούσμανη και Γ. Κανάκη συμμετέχουν οι περισσότεροι καλλιτέχνες, αλλά η συσπείρωση αυτή είναι περιστασιακή⁷⁷.

Κατά την «Πινακοθήκη» στην Έκθεση αυτή έλαβε μέρος και ο Εμμανουήλ Λαμπάκης με οκτώ (8) έργα του, από τα οποία υπερέχει «Ο προσευχόμενος Εβραίος»⁷⁸.

1904: Στην Έκθεση της Αλεξάνδρειας:

Το Ελληνικό κέντρο στην Αλεξάνδρεια διοργάνωσε για το 1904 Καλλιτεχνική Έκθεση, στην οποία, μέχρι τώρα, έχουν δηλώσει ότι θα λάβουν

⁷⁶ Κώστα Μπαρούτα, ό.π., σελ. 177, 178, και Ιωάννου Μπόλη, ό.π., σελ. 279-282.

⁷⁷ Ευθυμίας Ε. Μαυρομιχάλη, ό.π., σελ. 254 - 256 και υποσημείωση 157.

⁷⁸ Πινακοθήκη, έτος Β', 1902 - 1903, σελ. 221. Στην σελίδα 50 το περιοδικό αυτό δημοσιεύει και το έργο του Λαμπάκη «Αθιγγανίς».

μέρος τριάντα έξι (36) Έλληνες ζωγράφοι. Μεταξύ αυτών είναι και οι:

Λύτρας, Ιακωβίδης, Μποκατσιάμπης, Γερανιώτης, Λαμπάκης, Μαθιόπουλος, Κοντόπουλος, Οθωναίος, Χατζής, Λεμπέσης, Καλούδης, Κοντιάδης, καθώς και η δεσποινίς Λασκαρίδου.

Γλύπτες ο κ. Μπονάνος...⁷⁹

**1905: Ετήσια Καλλιτεχνική Έκθεση υπό την προστασία
του πρίγκιπα Νικολάου:**

Η, υπό την προστασία του πρίγκιπα Νικολάου, ετήσια Καλλιτεχνική Έκθεση, εγκαινιάστηκε στις 24 Απριλίου 1905. Σε αυτήν έγιναν δεκτά 128 έργα διαφόρων καλλιτεχνών. Μεταξύ των τριάντα και πλέον καλλιτεχνών που αναφέρονται ότι μετέχουν με έργα στην Έκθεση, αναφέρονται και τα ονόματα του Εμμανουήλ Λαμπάκη, Λάζαρου Σώχου, αλλά και του Νικολάου Γύζη⁸⁰ (που έχει πεθάνει από το 1901. Ήσως να απέστειλε έργα του ο γιος του Τηλέμαχος ή άλλος συγγενής).

1905: Ιδρύει Σχολή Ζωγραφικής.

Κατά το 1905 ο ζωγράφος Εμμανουήλ Λαμπάκης ίδρυσε στην οδό Βουλής Σχολή Ζωγραφικής «διά δεσποινίδας».

Την πληροφορία μάς δίνει η «Πινακοθήκη» (έτος Δ', 1904 - 1905, σελ. 217), η οποία, μερικά χρόνια αργότερα, την συμπληρώνει:

«Το 1905 υπό του μακαρίτου Λαμπάκη και το 1908 υπό του Μ. Δρακονταειδή και Σ. Βικάτου εγένοντο απόπειραι ιδρύσεως σχολής ζωγραφικής διά Κυρίας, αλλά απέτυχον» (Πινακοθήκη, έτος Γ', 1910 - 1911, τεύχος 110, σελ. 26).

⁷⁹ Πινακοθήκη, έτος Γ', τεύχος ΛΔ', Δεκέμβριος 1903, σελ. 204.

⁸⁰ Κων. Α. Βοβολίνη, *To Xρονικόν των Παρνασσού (1865 - 1950)*, Αθήναι 1951, σελ. 286.

**1906: «Η Καλλιτεχνική Εταιρεία».
Ταμίας της: Ο Εμμανούήλ Λαμπάκης.**

Η εφημερίδα «Αθήναι» στις 23 Οκτωβρίου 1906 (σελ. 2) με τίτλο «Η Καλλιτεχνική Εταιρεία», γράφει:

«Το μέγα κενόν επληρώθη. Η Καλλιτεχνική Εταιρεία, περί της οποίας εγράψαμεν επανειλημμένως ιδρύθη όχι μόνον μεταξύ των επαγγελματιών καλλιτεχνών, αλλά και μεταξύ των θαυμαστών της τέχνης».

Η Επιτροπή υπέγραψε και το καταστατικό, σύμφωνα με όσα επιβάλλει ο νόμος, για να ιδρυθεί και το Κέντρον των Καλλιτεχνών.

Εγένοντο δε αρχαιρεσίαι. Ούτω εξελέγησαν:

Π. Μερλόπουλος, πρώην υπουργός,	Πρόεδρος,
Γ. Βρούτος, γλύπτης,	Αντιπρόεδρος,
Πέτρος Ζητουνιάτης, λογογράφος,	Γεν. Γραμματεύς,
N. Αλεκτορίδης, ζωγράφος,	Ειδ. Γραμματεύς,
Εμμανούήλ Λαμπάκης, ζωγράφος,	Ταμίας,
Βικ. Μποκατσιάμπης, ζωγράφος,	Σύμβουλος,
Γ. Μπονάνος, γλύπτης,	Σύμβουλος,
I. Μούσης,	Σύμβουλος,
Δ. Δεσμίνης,	Σύμβουλος».

Η «Καλλιτεχνική Εταιρεία» από το 1907 έως και το 1910 οργάνωσε στο Ζάππειο τέσσερις εκθέσεις.

Στην πρώτη εκτέθηκαν 221 έργα σε τέσσερις συνεχόμενες αίθουσες. Έλαβαν μέρος καταξιωμένοι καλλιτέχνες, όπως οι:

Π. Μαθιόπουλος	N. Αλεκτορίδης
Εμμ. Λαμπάκης	Z. Φρυδάς
A. Γιαλλινάς	Σ. Λασκαρίδου
Βικ. Μποκατσιάμπης	A. Γεραλής
Γ. Ροϊλός	Γεώργιος Βρούτος
B. Χατζής	Γ. Μπονάνος
Λάζαρος Σώχος και άλλοι καλλιτέχνες.	

Η δεύτερη Έκθεση έγινε το 1908.

Στην Έκθεση αυτή έλαβαν μέρος Έλληνες καλλιτέχνες και του εξωτε-

ρικού και της ομογένειας. Η Έκθεση αυτή συγκέντρωσε όλους τους Έλληνες καλλιτέχνες, εκτός από τον Γ. Ιακωβίδη και τον Γ. Χατζόπουλο.

Η τρίτη Έκθεση της «Καλλιτεχνικής Εταιρείας» έγινε το 1909. Οι πωλήσεις είναι πολύ μειωμένες σε σχέση με τις προηγούμενες, όμως είναι αξιοσημείωτη η συρροή του κόσμου.

Η τέταρτη Έκθεση έγινε το 1910. Ήταν «κολοβωμένη» ένεκα της «μαζικής αποχώρησης καλλιτεχνών, που θα οδηγήσει στη διάλυση της Εταιρείας»⁸¹.

Βέβαια στην τελευταία αυτή Έκθεση δεν έλαβε μέρος ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, αφού από την άνοιξη του 1909 είχε σταματήσει όλες τις δραστηριότητές του...

**1901. Απόδοση «των τροφείων» από τον Εμμανουήλ Λαμπάκη.
«Το Τάμα»... στην Εναγγελίστρια της Τήνου:**

Το 1901, λίγες ημέρες πριν την εορτή του Ευαγγελισμού, στην μεγάλη αίθουσα της Επιτροπής του Ιερού Ιδρύματος τοποθέτησαν δύο καλλιτεχνικά έργα, προσφορά δύο καλλιτεχνών συμπολιτών μας:

(α) Ο Λάζαρος Σώχος πρόσφερε την εικόνα «Μυστικός Δείπνος». Είναι έργο από εκείνα τα οποία μόνο η μεγάλη φαντασία του «φίλου» καλλιτέχνη μπορεί να παραστήσει με τόση ζωηρότητα.

(β) Ο Εμμανουήλ Λαμπάκης πρόσφερε το έργο του «Το Τάμα». Εμφανίζει γυναίκα μαυροφορεμένη και «πεπλοφόρον» που κρατεί στην αγκαλιά της βρέφος και στο χέρι της μικρό κερί. Εκπληρώνει το τάξιμο της προς την εικόνα της Θεοτόκου, το τάμα της.

«Το έργον τούτο του κ. Λαμπάκη εκρίθη λίαν ευνοϊκώς παρά των επισκεφθέντων, κατά τας ημέρας ταύτας την αίθουσαν της Επιτροπής, επισήμων ξένων.

»Εις αμφοτέρους τους καλλιτέχνας έγραψεν η Επιτροπή ευχαριστηρίους επιστολάς δια τας ευγενείς προσφοράς των.

»Ηδη μόνον καλλιτεχνικού έργου του εξόχου συμπολίτου και καλλιτέχνου κ. (Νικηφόρου) Λύτρα στερείται η αίθουσα του Ιδρύματος, η οποία πλησιάζει να μεταβληθή εις μικράν καλλιτεχνικήν έκθεσιν»⁸².

⁸¹ Ευθυμίας Ε. Μαυρομιχάλη, ό.π., σελ. 260 και υποσημείωση 172.

⁸² «Πρόοδος» της Τήνου, φ. 162/ 7.4. 1901, σελ. 3.

Το 1901, όπως είδαμε σε άλλο σημείο, είναι λογικά ο χρόνος, κατά τον οποίο διορίσθηκε ο Λαμπάκης καθηγητής στο Αρσάκειο της Λάρισας.

Ένα ακόμα έργον του Εμμαν. Λαμπάκη:

Ο Γεώργιος Λαμπάκης αναφερόμενος στα αντικείμενα που εισήλθαν στο Μουσείο, κατά το 1893, κάνει λόγο και για «φωτογραφικό απότυπο», (υπ' αριθ. 1831), από ελαιογραφία του αδελφού του και Συμβούλου της Χ.Α.Ε. Εμμαν. Λαμπάκη, εικόνας του Εμμανουήλ του Λασκάρεως που βρίσκεται στον νάρθηκα της Παντάνασσας του Μυστρά.

Στην συνέχεια ο Γ. Λαμπάκης σημειώνει ότι η εικόνα αυτή αντιγράφηκε το 1887 και παραθέτει την επιγραφή, όπως αυτός μπόρεσε να την διαβάσει και να την συμπληρώσει. Στην επιγραφή αυτή αναφέρεται και το όνομα Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου, καθώς και η χρονολογία 1445⁸³.

Καθηγητής του Πολυτεχνείου (1903 - 1909):

Ο ζωγράφος - αγιογράφος Εμμανουήλ Δημ. Λαμπάκης, έως τότε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου όλων σχεδόν των Συλλόγων των Ελλήνων Καλλιτεχνών, χωρίς να διακόψει όλα αυτά τα χρόνια τις ζωγραφικές ασχολίες του, τον Σεπτέμβριο του 1903 διορίσθηκε καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στο μάθημα της Ιχνογραφίας, διαδεχόμενος τον Αλέξανδρο Καλούδη.

Με μία μικρή διακοπή, κατά το 1905, παρέμεινε στην έδρα αυτή μέχρι τον Μάρτιο του 1909, όταν περιέπεσε σε μελαγχολία, η οποία και τον οδήγησε στον τάφο.

Ο θάνατος του Εμμανουήλ Λαμπάκη:

Όταν η είδηση του θανάτου του Εμμανουήλ Λαμπάκη έφθασε στην Τήνο η εβδομαδιαία Τηνιακή εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου», στις 9 Απρι-

⁸³ Γεωργίου Λαμπάκη, *Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις των ετών 1892 - 1893*, εν Αθήναις 1894, σελ. 60 - 61, και *Δελτίον Β' της Χ.Α.Ε.*, σελ. 60 - 61.

λίου 1909, καταχωρεί κείμενο με τίτλο το ονοματεπώνυμο του καλλιτέχνη, με κεφαλαία γράμματα και πένθιμη υπογράμμιση. Το κείμενο του «Αστέροις» έχει ως εξής:

«ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

»Τηλεγραφικώς ηγγέλθη προ τινων ημερών εξ Αθηνών ο θάνατος του καθηγητού του Πολυτεχνείου και διακεκριμένου συμπολίτου μας και θερμού πατριώτου Εμμ. Λαμπάκη, αδελφού του επίσης ενθουσιώδους πατριώτου και Καθηγητού της Χριστιανικής Αρχαιολογίας εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω και Γραμματέως της Α.Μ. της Βασιλίσσης κ. Γ. Λαμπάκη.

»Ο Εμμαν. Λαμπάκης, τέκνον φιλόστοργον της Τήνου και υπότροφος του παρ' ημίν Πανελλήνιου Καθιδρύματος, διεκρίθη εν τω Πολυτεχνείω Αθηνών εν τη Ζωγραφική, μεταβάς δε κατόπιν εν Γερμανία ανεδείχθη ως καλλιτέχνης, τόσον ώστε τα έργα του να εκτιμώνται και η εν τη θεία τέχνη επίδοσις να αναβιβάση αυτόν εις την θέσιν του Καθηγητού εν τω Πολυτεχνείω.

»Ηγάπα πολύ την ιδιαιτέραν του πατρίδα Τήνον και, ευγνώμων προς το Ιερόν Ίδρυμα του οποίου υπήρξε υπότροφος, απέστειλε προς αυτό την κοσμούσαν την αίθουσα της Επιτροπής, ωραίαν εικόνα την παριστώσαν το «Τάμα», ευσεβούς προσκυνητρίας.

»Επί τη θλιβερά αγγελία της απωλείας του πεφιλημένου συμπολίτου, οι κώδωνες του Ευαγούς Καθιδρύματος, επί πολύ έκρουν πενθίμως».

Ο «Αστήρ» στη συνέχεια συλλυπείται επί τη απωλεία, τους οικείους αυτού και ιδία τον διαπρεπή συμπολίτην και αδελφόν του κ. Γεώργιον Λαμπάκην, επί τω θανάτω πεφιλημένου αδελφού, εύχεται δε την εν σκηναίς των δικαίων κατάταξιν της ψυχής του μεταστάντος ανδρός⁸⁴.

Η «Πρόοδος» της Τήνου:

Και η «Πρόοδος» της Τήνου, στις 25 Απριλίου 1909, συνόδευσε την αγγελίαν του θανάτου με την φωτογραφία του Εμμανουήλ Λαμπάκη ανάμεσα σε δυο παράλληλες φαρδιές μαύρες γραμμές, επάνω από αυτές την λέξη ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ και κάτω από αυτές το κείμενο με τον τίτλο:

⁸⁴ «Αστήρ της Τήνου», φ. 149/ 9.4. 1909, σελ. 3.

ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΙ

«Ούτως ωνόμαζον οι ημέτεροι τους ως άριστα βιώσαντας και ως άριστα ωφελήσαντας την Πατρίδα.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗΣ, είναι το όνομα και η συμπαθής μορφή του καλού τέκνου της Πατρίδος και ιδία της Τήνου, της γνωστής εκ του χωρίου Μουντάδος αγαπητής οικογενείας.

Νους υπέροχος, διάνοια διαυγής, ευφυΐα μοναδική, καλλιτεχνικόν τάλαντον εκ των τιμώντων την ημετέρα Πατρίδα, είναι αι ιδιότητες του προ μικρού μεταστάντος Τηνίου Καθηγητού του Πολυτεχνείου Αθηνών **Εμμανουήλ Λαμπάκη**, ούτινος [του οποίου], τιμής ένεκεν και εκτιμήσεως, δημοσιεύομεν σήμερον και την εικόνα.

Μετά τον Γύζην και τον Λύτραν, τους καθηγητάς του, κατήλθεν, ήδη νέος ακόμη, περί το 50όν της ηλικίας αυτού εις τον τάφον και το έτερον ευγενές τούτο τέκνον της ημετέρας Πατρίδος.

Νεώτατος, είχε απερίγραπτον κλίσιν εις την Ζωγραφικήν, υπότροφος του Ιερού Ιδρύματος εσπούδασεν εν Αθήναις, είτα [ύστερα] δε ιδίοις αναλώμασι, μεθ' όλης της οικογενείας αυτού, της σεβ. Μητρός των Μαργαρίτας και του αχωρίστου αδελφού του, πεφιλημένου ημών φίλου και Γραμματέως της Α.Μ. της Βασιλίσσης κ. Γ. Λαμπάκη, μετέβη εις Γερμανίαν, ένθα [όπου] εξεπαιδεύθη υπό τον Γύζη, τον Πιλότυ και τον Λίφτζ.

Αντιγράφων δι' εαυτόν εικόνα εν τη Πινακοθήκη, προυκάλεσεν προσοχήν ο χρωστήρ αυτού, και η δι' εαυτόν εικών επωλήθη αδρά εις ευπατρίδην ξένον.

Εν Μονάχῳ συνεχώς εξέθετο έργα αυτού εν τη διαρκεί εκθέσει, άτινα [τα οποία] πάντοτε εκρίνοντο ευμενέστατα υπό του καλλιτεχνικού τύπου και ετύγχανον των πρώτων τιμών.

Εν τη Παγκοσμίῳ Εκθέσει των Παρισίων, εκθέσας προσωπογραφίαν της μητρός αυτού, έτυχε του αυτού βραβείου, οίον [το οποίον] και ο διδάσκαλος αυτού Γύζης.

Εν Ιταλίᾳ επί μακρόν, και ιδία εν Πορταγώρα, ησχολήθη ιδίως εν τη θαλασσογραφίᾳ.

Επανελθών εν Αθήναις έδρασεν όσον ολίγοι εις την τέχνην.

Ο ημέτερος συμπολίτης είναι ο ιδρυτής της Ελληνικής Πινακοθήκης, ην [την οποίαν], αφού ίδρυσε και δι' ιδίου διοργανισμού περιεφρούρισεν, είδε περιερχομένην εις χείρας άλλου. Η αχαριστία αυτή κυρίως επίκρανε τον ημέτερον καλλιτέχνην.

Ως [όπως] εν Μονάχῳ ίδρυσε τον πρώτον Ελληνικόν Σύλλογον, εν Αθήναις ίδρυσε την Ελληνικήν Καλλιτεχνικήν Εταιρείαν.

Τα «Δωδεκάορτα» του εν Παρισίοις Ναού είναι έργα του ημετέρου συμπολίτου, άτινα [τα οποία] επεξεργάσθη, συνεργασθείς μετά του διασήμου Γερμανού Θειρσίου εις την αγιογραφικήν διακόσμησιν του εν Παρισίοις Ελληνικού ημών Ναού.

Ήδη την εν Καΐρω Καλλιτεχνικήν Έκθεσιν περικοσμούσι ποικίλα έργα του ημετέρου διαπρεπούς συμπολίτου.

Εντυχώς δε και η αίθουσα του Ευαγούς ημών Ιδρύματος περικοσμείται δι' ενός ωραιοτάτου και συμπαθεστάτου έργου αυτού, «Το Τάμα», όπερ [το οποίο] παρίστησι [παριστάνει] μητέρα φέρουσα το τέκνον της εις την Ευαγγελίστριαν.

Δια του δώρου τουτού ο ευγενής καθηγητής εζήτησεν να εκφράσῃ την ευγνωμοσύνην αυτού προς το Ιερόν Καθίδρυμα, ου [του οποίου] εν τω εν Αθήναις Πολυτεχνείω υπήρξεν υπότροφος.

Η κηδεία αυτού:

Ότι συγκινητικόν και επιβάλλον υπήρξεν η κηδεία του προώρως μεταστάντος επιλέκτου συμπολίτου και Καθηγητού του Πολυτεχνείου Αθηνών Εμμανουήλ Λαμπάκη⁸⁵.

⁸⁵ «Πρόοδος» της Τήνου, φ. 581/ 25.4. 1909, σελ. 2. Εδώ αισθάνομαι και πάλι την υποχρέωση να ευχαριστήσω από καρδιάς και από τη θέση αυτή τον κ. Τάκη Κρικελλή, που πρόθυμα μου επέτρεψε να αναδιφήσω στις χιλιάδες σελίδες των τόμων της «Προόδου» της Τήνου. Σχετικά με τα «Δωδεκάορτα» που αναφέρει 18 χρόνια μετά η «Πρόοδος», ότι τα επεξεργάσθηκε ο Εμμανουήλ Λαμπάκης, συνεργασθείς με τον Θείρσιο..., παραπέμπω τον αναγνώστη στα όσα έγραψε η «Νέα Εφημερίς» στις 6 Ιανουαρίου 1893, σύμφωνα με τα οποία ο Λαμπάκης τα αγιογράφησε στο εργαστήριό του στην Αθήνα, όπου και τα εξέθεσε.

Ο ΑΣΤΗΡ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Ο προ τινος αποβιώσας συμπολίτης μας διαπρεπής ζωγράφος, ιδρυτής της Καλλιτεχνικής Πινακοθήκης εν Ελλάδι και καθηγητής εν τω Μετσοβίῳ Πολυτεχνείῳ.

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ

Εις τον νεκρόν του Ζωγράφου
καθηγητού του Πολυτεχνείου
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΑΜΠΑΚΗ⁸⁶

**Εκφωνηθείς υπό του κ. Δημητρίου Στυλιανού Δημητριάδου,
Υφηγητού του Εθνικού Πανεπιστημίου.**

«Αγαπητέ Μανώλη,

Εάν ιατρός εγώ, ομιλώ προς σε τον καλλιτέχνην, είναι διότι με αφήκες επί πολύ μετά σου συγχρωτιζόμενον να διαγνώσω και εισδύσω εις τα ιδεώδη κάλλη της καλλιτεχνικής ψυχής σου.

⁸⁶ «Αστήρ της Τήνου», φ. 153/7.5. 1909, σελ. 2. Και από την θέση αυτή επιθυμώ να ευχαριστήσω τον κ. Νίκον Γκίζη, υπεύθυνο της Βιβλιοθήκης του ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας στην Τήνο, για την πλήρη διευκόλυνση και τέλεια εξυπηρέτησή μου κατά τις εκεί επισκέψεις μου, καθώς και για τις συμπληρωματικές πληροφορίες και διευκρινίσεις που μου έδωσε από τηλεφώνου.

Ως καλλιτέχνης ένα ηγάπησας, ένα ελάτρευσας, το καλόν και το ωραίον. Τα έργα σου και ιδία αι τοπογραφίαι, ο αθάνατος σιδηρουργός σου και η εικών της μητρός σου, είναι οι εύγλωττοι μάρτυρες, τις [ποία] υπήρξεν η αξία και η δύναμις του χρωστήρος σου.

Ως φίλος, είναι ολίγον εάν είπω ότι υπήρξας τύπος ειλικρινώς αγαπώντος και θυσιαζομένου φίλου υπέρ φίλου.

Ως συγγενής, μακράν διαβλέπων, προέλεγες εις έκαστον των αδελφών σου ποία θα ήτο η τύχη του και το μέλλον του, και η πρόρρησίς σου εξετελείτο. Με εννοούσι και γνωρίζουσι τι λέγω οι στενώς μετά του χρηστού και λογίου οίκου σου, συνδεόμενοι.

Ως διάνοια υπήρξες νους υπέροχος. Κρίσις διαυγής στηριζομένη επί των πραγμάτων, την οποίαν εάν δεν εξεδήλους μετά τοσαύτης παρρησίας δεν θα επιτρώσκεσο τόσον βαθέως.

Η Πινακοθήκη, την οποίαν ηυτύχησε να έχῃ η Ελλάς, είναι πασίγνωστον ότι υπήρξεν ιδέα σου, ότι είσαι ο ιδρυτής της. Υπό μιας δε κατείχεσσο ιδέας, να περισυλλέξης τα απανταχού της Ελλάδος διεσπαρμένα καλλιτεχνικά κειμήλια εις μίαν μεγάλην Πανελλήνιον Πινακοθήκην.

Η Πινακοθήκη εγένετο, αλλά δεν εγένεσο ο διευθυντής της. Πεπικραμένος κατεβαίνεις εις τον τάφον και υπό άλλων, αντιξόων καταστάσεων πειρασθείς.

Υπεράνω, όμως, πάντων είσαι, μένεις και θα μένης ευγενής φίλος, ο υπέροχος καλλιτέχνης και ο εμπνευσμένος καθηγητής.

Έργον σου, αγαπητέ Μανώλη, είναι ο πρώτος εν Μονάχῳ ιδρυθείς Ελληνικός Σύλλογος. Εις τα μεγάλα σου έργα συναριθμείται και η ίδρυσις της εν Αθήναις Καλλιτεχνικής Εταιρείας.

Είναι ολίγοι, αγαπητέ Μανώλη, οι δράσαντες ούτως [έτσι] ως [όπως] συέδρασας, οι αγαπήσαντες την τέχνην, ως συ ηγάπησας.

Είναι ολίγοι οι λατρεύσαντες το καλόν και ωραίον, και θυσιάσαντες εαυτούς, υπέρ τούτου, ως [όπως] συ εαυτόν εθυσίασας, διήλθες δια του βίου ως μετέωρον φαινόμενον, αλλά η διαγραφείσα αίγλη θα μένη πάντοτε και θα βοά.:

- «Υπήρξεν εις [ένας] καλλιτέχνης Λαμπάκης».

Φεύγεις, αγαπητέ Μανώλη, και μεταβαίνεις εκεί όπου οι μεγάλοι της Πατρίδος καλλιτέχναι σε αναμένουσι.

Υπήρξας αντάξιος μαθητής του Γύζη, του Λύτρα, του Λεφτς και άλλων υπερόχων καλλιτεχνών του Μονάχου.

Παράσημον δεν έλαβες. Ετιμήθης, όμως, δια των πρώτων βραβείων εις

τας παγκοσμίους εκθέσεις, έλαβες τα πρώτα διπλώματα τιμής.

Απέρχεσαι, τέλος, βυθισμένος εις την λύπην, την πικρίαν και την απογοήτευσιν.

Θα εύρης, όμως, πέραν του τάφου την αγίαν μητέρα σου, ήτις [η οποία] τόσον σε ηγάπησε, αυτή μόνον θέλει σε ανακουφίση.

Ύπαγε, αγαπητέ μου Μανώλη, εκεί όπου μεταβαίνουσιν αι γενεαί των αιώνων.

Οι φίλοι και οι συγγενείς, πρωτοστατούντων των πεπικραμένων αδελφών σου, αποτείνομεν το ύστατον χαίρε.

Χαίρε, αγαπητέ μοι Μανώλη, Μανώλη αγαπητέ, η στοργή, η αγάπη, μετά της οποίας σε περιβάλλομεν είναι τρανή απόδειξης της αξίας σου, των αρετών σου, της εξόχου εν τη τέχνη δράσεώς σου.

Σε ηγαπήσαμεν ειλικρινώς, σε εποθούμεν πάντοτε, μας αφίνεις κενόν, όπερ [το οποίο] δεν θα αναπληρωθή εις την καρδίαν μας.

Χαίρε, αγαπητέ μου Μανώλη, μετάβηθι εις τους κόλπους του Πλάστου και εκεί ασφαλώς ανάμεινον και ημάς».

Ότι συνέβη στον Μανώλη Λαμπάκη, ως προς την Πινακοθήκη, το ίδιο συνέβη και στον αδελφό του Γεώργιο Λαμπάκη, για την έδρα της Βυζαντινολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, όπως είδαμε παραπάνω, στο γι' αυτόν κεφάλαιο του βιβλίου αυτού, μερικά χρόνια αργότερα.

Πλήρης επαλήθευση, τέλεια επιβεβαίωση και γι' αυτόν, του ρητού:

«Άλλοι σκάβουν και κλαδεύουν, και άλλοι πίνουν και μεθούν!»

Τίποτα πάντως το περίεργο. Αυτά συνέβαιναν, συμβαίνουν σήμερα και θα συμβαίνουν πάντοτε.

1909: Ένα έργο που δεν εκτέλεσε:

Η είδηση, από περιοδικό της Αθήνας:

«Ο ενταύθα καθεδρικός ναός των Καθολικών προσεχώς θα κοσμηθή δια τοιχογραφιών της εν Κωνσταντινούπολει πλουσίας καθολικής κ. Γκουλιάνη. Δώδεκα μεγάλαι εικόναι των 12 Αποστόλων θα ζωγραφηθώσιν εις τους τοίχους, τους επί των στηλών του ναού, κατά τύπον καθαρώς αρχαίον Βυζαντινόν υπό του κ. Λαμπάκη, ο οποίος ετοιχογράφησε και τον

εν Παρισίοις Ελληνικόν ναόν»⁸⁷.

Βέβαια ο Εμμανουήλ Λαμπάκης δεν πρόφθασε ούτε καν να αρχίσει την αγιογράφηση του ναού αυτού, αφού απεβίωσε στις 25 Μαρτίου του 1909, μόλις πενηντάχρονος⁸⁸.

Εκθέσεις μετά θάνατον:

Έργα του Εμμανουήλ Λαμπάκη, μετά τον θάνατό του, έχουν παρουσιασθεί το:

1987, στην Έκθεση για τα 150 χρόνια λειτουργίας της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, με έργα των καθηγητών που δίδαξαν σε αυτήν (Πινακοθήκη Αθηνών), τα έργα:

- Αυτοπροσωπογραφία.
- Μέθυσος.
- Παράγκες.

2000, στην Έκθεση «Αθήνα - Μόναχο, Τέχνη και Πολιτισμός στην νέα Ελλάδα»(Πινακοθήκη Αθηνών), τα έργα:

- Αρχισιδηρουργός.
- Αυτοπροσωπογραφία.
- Μικρή χωρική.
- Αγροτόσπιτο.

⁸⁷ Πινακοθήκη, έτος Η', 1908 - 1909, σελ. 129. Εδώ επιθυμώ να ευχαριστήσω και πάλι τον π. Νικηφόρο Βιδάλη για το σχετικό, με την οικοδόμηση και αποπεράτωση του καθολικού καθεδρικού ναού στην Αθήνα βιβλίο που μου πρόσφερε κατά την επίσκεψή μου στον Άγιο Διονύσιο (οδός Πανεπιστημίου), προκειμένου να έχω κάποιο πρόσθετο στοιχείο για το έργο της αγιογράφησης της εκκλησίας αυτής.

⁸⁸ Δελτίον Θ' της Χ.Α.Ε., εν Αθήναις 1910, σελ. 101.

2002, στην Έκθεση «1884 - 1930. Από την Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο» (Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών), το έργο:

- Προσωπογραφία του Γεωργίου Λαμπάκη, ιδρυτή της Χριστιανικής Συλλογής.

2004, στην Έκθεση των καθηγητών της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών (Αίθουσα Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών επί της οδού Πειραιώς), τα έργα:

- Σπίτι του Γύζη στην Τήνο.
- Το γράμμα.

Εμμανουήλ Λαμπάκη, «Ο Αρχισιδηρουργός» [αριστερά] και «Το κορίτσι με την όρνιθα» [δεξιά] (Αρχείο Οικογενείας Λαμπάκη).

ΑΡΧΕΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΛΑΜΠΑΚΗ

Το Αρχείο της Οικογενείας Λαμπάκη (Α.Ο.Λ.), τα έργα των τριών αδελφών Λαμπάκη, διαφυλάττει, συντηρεί και διαχειρίζεται ο Ιωάννης Εμμαν. Λαμπάκης, εγγονός του φωτογράφου Ιωάννη Λαμπάκη. Συγκεκριμένα:

Από τον Ιωάννη Λαμπάκη (1851 - 1916):

- Το Album από τους ΠΡΩΤΟΥΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ του 1896.
- Την φωτογραφική του μηχανή (τρίποδο, κουτί και φακός).
- Εξαρτήματα από το εμφανιστήριο φωτογραφιών.
- Φωτογραφίες από την φωτογραφική καλλιτεχνική του δραστηριότητα.
- Το φελόνιό του ως iερέα.

Από τον Γεώργιο Λαμπάκη (1854 - 1914):

Τα κειμήλια πέραν των όσων προσέφερε για την δημιουργία των συλλογών της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, και μετέπειτα του ομότιλου Μουσείου.

- Τα Ημερολόγιά του.
- Το Αρχείο Μνημείων.
- Εκδοθέντα βιβλία του.
- Έργα του: πρωτότυπες μελέτες, οι οποίες βρίσκονται σε τελειοποιημένη μορφή και τις οποίες χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις του στο Πανεπιστήμιο.
- Χειρόγραφά του και μελέτες με θέματα ιστορικά, αρχαιολογικά, λειτουργικής υμνογραφίας και διεκκλησιαστικά.
- Κρίσεις, διαξιφισμοί, λόγοι του και σημειώσεις μαθημάτων και διαλέξεών του.
- Την εισερχόμενη αλληλογραφία του.
- Επιστολές προς τον Τυπάλδο - Κοζάκη σχετικά με την συντήρηση της Μονής Δαφνίου.
- Εικόνες Αγίων και Ευαγγέλια.
- Ένα τμήμα της σχολικής του βιβλιοθήκης, προσωπικά είδη και το γραφείο του.

Όλο το παραπάνω υλικό συντηρείται, τεκμηριώνεται και παράλληλα μελετάται από το Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και από ειδικευμένους επιστήμονες.

Στην οικία του —Χάρητος 17, Κολωνάκι— φυλάσσονται τα έπιπλά του και όλος ο εξοπλισμός του παρεκκλησίου που υπήρχε σε αυτήν.

Από τον Εμμανουήλ Λαμπάκη (1859 - 1909):

- Ελαιογραφίες και σχέδιά του με κάρβουνο και μολύβι.
- Ένα τμήμα της μελέτης του για την Μονή Δαφνίου.
- Τα προσωπικά του εργαλεία ζωγραφικής.
- Το βιβλίο του «Μαθήματα Ιχνογραφίας».

Αντιπροσωπευτικά δείγματα έχουν παρουσιαστεί στις Εκθέσεις:

- «Οι Καθηγητές της Σχολής Καλών Τεχνών», στην Εθνική Πινακοθήκη (1985).
- «Αθήνα - Μόναχο. Τέχνη και πολιτισμός στην νέα Ελλάδα», στην Εθνική Πινακοθήκη (2000).
- «Από την Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο», στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών (2002).
- «Η ιστορία της ΑΣΚΤ μέσα από το έργο των δασκάλων της 1840 - 1974», στο «εργοστάσιο» της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, Αθήνα (2004).

Η αναπαλαίωση της οικογενειακής οικίας του Γεωργίου Λαμπάκη, στην οδό Χάρητος 17, στο Κολωνάκι, θα εξασφαλίσει και την οριστική στέγη στα «Αρχεία οικογένειας Λαμπάκη»*

* Πηγή: Ιωάννης Εμμαν. Λαμπάκης, διαχειριστής του «Αρχείου Οικογενείας Λαμπάκη».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος Συνδέσμου των απανταχού εκ Μουντάδου Τήνου καταγομένων	7
Αντί Εισαγωγής	9
Οικογένεια Λαμπάκη	11
Ιωάννης Λαμπάκης, φωτογράφος - ιερέας	13
 Γεώργιος Λαμπάκης, Βυζαντινολόγος:	
Άρθρο του Μητροπολίτη Αθηνών Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου	31
1878: Ο Γεώργιος Λαμπάκη στην Τήνο. Από την «Τήνο»	37
1883: Χριστιανικές Αρχαιότητες της Αττικής (Πραγματεία)	40
1883: Το λείψανο του Αγίου Νικολάου (Πραγματεία)	45
1884: Αι κατακόμβαι της Χαλκίδος (Πραγματεία)	48
1884: Ο τίτλος «Οικουμενικός Πατριάρχης» (Πραγματεία)	51
1884: Ο Γεώργιος Λαμπάκης υποδεικνύει μέτρα για τη διάσωση της Μονής Δαφνίου	54
1884: Η ίδρυση της «Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας» και του «Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου»	56
1885: Μονή Οσίου Λουκά Βοιωτίας	60
1886: Η Βασίλισσα Όλγα προστάτις της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας	63
1886: Ο Πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης επίτιμο μέλος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας	64
Πραγματείες και άρθρα Γεωργίου Λαμπάκη:	
1887: «Η εξορία του Λέοντα του Σοφού και η συγγραφή των Εωθινών»	65
1887: «Οι αγιογραφίες της Μονής Φανερωμένης Σαλαμίνας»	69
1888: «Νέα επίσκεψις εις την Μονή Δαφνίου»	75
1888: «Περί των αρχαίων διακονισών»	79
1889: «Χριστιανική Αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου» (βιβλίο)	83
1889: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στον Μουντάδο	84
1890: «Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο». Τα επίσημα εγκαίνια	85
Αρχαί η της Εταιρείας Β' και Γ' περιόδου (1889 - 1892)	89
1890: Ιστορία της ιδρύσεως και των σπουδαιοτέρων αντικειμένων του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου (1884 - 1890)	90
1891: «Ο χριστιανικός Λυκαβηττός» (Πραγματεία)	97
1891: Ο Θείρσιος προσφέρει αγιογραφίες του στην Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία και αυτή τις εκθέτει στο Ζάππειο	99

1891: Η λατινιστί προσφώνηση του νεκρού του Αρχιεπισκόπου των Καθολικών στην Αθήνα Ιωάννη Μαραγκού	107
1891: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	109
1892: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	111
1893: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	116
1893: Το Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο	121
1893: «Έργα θρησκευτικά» (βιβλίο)	122
1894: Επίτιμο μέλος του Φιλαρμονικού Συνδέσμου Τήνου	123
1894: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	124
1894: «Δεκαετηρίς Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου» (1884 - 1894)	125
1895: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	127
1895: Ο Γεώργιος Λαμπάκης Υφηγητής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο	132
1896: «Η Χριστιανική Αγιογραφία των εννέα πρώτων αιώνων» (βιβλίο)	132
1897: Ένας χρόνος διαφορετικός	133
1898: Μελέτες, εργασίες και περιηγήσεις	135
1899: «Η Μονή Δαφνίου μετά τας επισκευάσεις» (βιβλίο)	139
1899: Επισκευή των ναών της Θεσσαλίας	143
1900: Ο «Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος»	146
1900: Διευθυντής του Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου και Γεν. Γραμματεύς της Χριστιανικής Αρχαιολ. Εταιρείας	147
1900: Στο Διεθνές Συνέδριο των Παρισίων	147
1902: Η εγκύκλιος - έκκληση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας στην «Πρόοδο»	153
1902: Διδάσκει στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης	155
1902: Περιηγήσεις - Ναοί της Θεσσαλονίκης	157
1902: Κωνσταντινούπολις - Αγία Σοφία	161
1904: Δωρεές Τηνίων στο Μουσείο (Χ.Α.Μ.)	169
1904: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στις Κυκλαδες	170
1905: Ο Γεώργιος Λαμπάκης προσφωνεί επί του Αρείου Πάγου τον Αντιπρόσωπο του Πάπα	172
1906: Η ομιλία του Γεωργίου Λαμπάκη στον Μητροπολιτικό ναό των Ταξιαρχών της πόλης της Τήνου	179
1907: Το νεκροταφείο του Μουντάδου	182
1908: Η Μεγάλη Εκκλησία τιμά τον Γεώργιο Λαμπάκη	183
1908: 25η Μαρτίου - Εορτή του Ευαγγελισμού στην Τήνο - Ομιλία	184
1908: «Παλαιού φύλου αναμνήσεις» - Επιθυμώ να λέγομαι Τήνιος	188
1909: «Οι επτά αστέρες της Αποκαλύψεως» (βιβλίο)	197
1910: «Ιστορία της Κασσιανής» (Μελέτη)	199

1910: Το προσκυνητάριο της Ευαγγελιστρίας Τήνου	200
1910: Η ομιλία του Γεωργίου Λαμπάκη στο Πανελλήνιο Ιερό Τδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου	202
1912: Η έδρα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών	205
1914: Θάνατος Γεωργίου Λαμπάκη	209
1914: Μνημόσυνο στον Μουντάδο	210
Το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στον Γεώργιο Λαμπάκη	212
Από το έργο του Γεωργίου Λαμπάκη «Οι επτά αιστέρες της Αποκαλύψεως»	215
 Εμμανουήλ Λαμπάκης	247
 Στην Σχολή Καλών Τεχνών	250
Το «αμάρτημα» του Εμμανουήλ Λαμπάκη	252
«Επανάσταση» στη Σχολή Καλών Τεχνών	254
Οι διαγωνισμοί - διακρίσεις του	258
Συμμετοχή στα Γ' Ολύμπια, 1875	261
Στην Σχολή του Μονάχου	262
«Βοηθήματα» - υποτροφίες Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου	264
Επιστροφή στην Ελλάδα	269
Εκθέτει την «Εννεάκρονο»	273
«Το σπίτι του Νικολάου Γύζη στο Σκλαβοχωριό» - Ευχαριστίες του Νικολάου Γύζη	275
Δ' Ολύμπια, 1888 - Συμμετοχή - Βράβευση	281
Στην Μονή Δαφνίου	283
Παγκόσμια Έκθεση Παρισίων - «Χρυσούν μετάλλιον»	285
Εκθέσεις έργων του σε προθήκες καταστημάτων	286
Τα «Δωδεκάορτα» στον Αγιο Στέφανο των Παρισίων	290
Στην Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία	293
Καλλιτεχνικοί Σύλλογοι - Συμμετοχή στη Διοίκησή τους - Εκθέσεις τους	295
Ιδρύει Σχολή Καλλιτεχνίας	303
«Το Τάμα». Απόδοση των «τροφείων»	305
Καθηγητής του Πολυτεχνείου	306
Ο θάνατος του Εμμανουήλ Λαμπάκη	306
Εκθέσεις των έργων του μετά τον θάνατό του	313
 Αρχείον Οικογενείας Λαμπάκη	315

TO ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ
N. ΔΕΛΑΤΟΛΑ «**ΑΔΕΛΦΟΙ**
ΛΑΜΠΑΚΗ» ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΤΟΝ
ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 2006 ΑΠΟ ΤΙΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΕΔΕΜΑΔΗ» ΓΙΑ
ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕ-
ΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΕΚ
ΜΟΥΝΤΑΔΟΥ ΤΗΝΟΥ ΚΑΤΑ-
ΓΟΜΕΝΩΝ.